

उपोद्घातः ॥

अस्मिन्गद्यात्मके रामायणे दश सर्गा सन्ति । तत्र दशसैम्यभिष्टमबले देववासुदेवप्रतिवासुदेवानां रामलक्ष्मणदशमीवानां विभीषणसुग्रीवहनुमन्-
दादीनामन्येषां चातीवमिष्टमुल्लितभाषया चरितं वर्णितम् । पुराणीदं चरितं कलिकालसर्वज्ञश्रीमद्वेदमन्त्राचार्यवर्यविद्वत्तापूर्णं चेतश्चमत्कारि पद्यबद्धं
त्रिपष्ठिशलाकापुलपचरित्रस्य सप्तमपर्वरूपं रचितम् । तच्च पुरा भावनगरस्य श्रीजैनधर्मप्रसारकारव्यसस्यया प्रकाशितं भासीत् तच्चायुनाऽलभ्यम् । इदन्तु
गद्यात्मकं रामायणमद्यावध्यप्रकाशितमलभ्यद्येति मत्वाऽस्माभिर्महता परिश्रमेणानुयोगाचार्य श्रीमत्पन्थासहस्रमुनिज्ञानकोशाद् हस्तलिखितमेकं पुस्तकं
प्रायः शुद्धं समुपलभ्य साक्षररत्नपण्ड्या इत्युपाह्वाऽम्बारात्मज हरिशङ्करशास्त्रिसमीपे प्रेसकोषि विधाय्य महता परिश्रमेण संशोध्य श्रीशारदामुद्रणालये
निर्णयसागराक्षरैः मुद्रापितम् ।

अथ कदा कुत्र केन कस्मादिदं गद्यात्मकं चरितं दृढमिति सर्वेषां हृदि स्वाभाविकमेव शङ्काजातं समुपजायते तत्समाधानाय ग्रन्थकत्रैव
समाप्तावलेखि, यदिदं चरितं संवत् १६५२ वर्षे, आश्विनमासे, कृष्णपक्षे, दशम्यां तिथौ, गुरुपुण्ययोगे, श्रीमन्मन्त्रस्थल्या, श्रीमालपुरनगरे, श्रीम-
दकन्नरराज्ये, ज्येष्ठसित्या स्थिते, स्वस्ति श्रीमत्तपोगच्छे भट्टारकयुगप्रधानश्रीविजयदानसूरिशिष्याचार्यश्रीराजविजयसूरिशिष्यपण्डितदेवविज-

यगणिभिः धीहेमाचार्यैर्दत्तरामायणमुपजीव्य सत्यपि प्राकृतं गद्यवन्धचरित्रे तथा सत्यपि संस्कृतपद्यवन्धचरित्रे आत्मविनोदार्थं कर्मक्षयार्थं च गद्य-
वन्धेन कृतमिति ।

अन्या हस्तलिखिता पुस्तिका नोपलब्धा येन संशोधनकार्ये महान्मयलोचश्रूष । यद्यपि दत्तचितैरस्माभिस्तत्कार्यं कृतं तथापि दृष्टिवोपात्
प्रमादात् यन्त्रदोषाद्वा याः काश्चित्पुटयोऽवशिष्टाः सुश्रेष्ठग्राहिभिर्विद्वद्भिः संशोध्य वाचनीयाः इति प्रार्थयते ।

कार्तिक शुरु ज्ञानपञ्चमी

श्रीवीरविजयोपाश्रयः

राजनगरम् ।

कीर्तिमुनिः पन्यासः ।

પન્થાસકીર્તિમુનિજીના સદુપદેશથી રામાયણના પ્રથમથી ગ્રાહક થયેલા સદ્ગૃહસ્થોની નામાવલિ ।

નકલ	'શુભાયિકા ચમ્પાદેન	અમદાવાદ ફત્તાશાની પોલ.
૫૦	ગાદ મોગીલાલ સાંકલચન્દ	"
૨૬	શુભાયિકા સીતાધેન સ્વર્ગસ્થ ગા. દલસુભાઈ	"
૨૬	મનસુરારામનાં ધર્મપત્ની [દલસુભાઈના સ્મરણથી]	નાગજીશૂઘરની પોલ.
૨૦	ગાદ કુન્દનમલ સમરચમલ	મસ્કતીમારકેટ.
૧૨	ગાદ ચીમનલાલ મોહનલાલ દલાલ	ફત્તાશાની પોલ
૧૨	ગાદ હોટાલાલ મૂલચન્દ	મધુધા
૧૦	મળોભાર યાડીલાલ ઘનમાલીદાસ	કડો
૧૦	ગાદ યાડીલાલ વૈયચન્દ	અમદાવાદ ફત્તાશાની પોલ.
૧૦	ગાદ ગીરધરલાલ વીપચન્દ	"

૧ આ પુસ્તક પ્રદાનમાં સ્વર્ગસ્થ ગાદ વન્દુલાલ હીરાચન્દની ઉદ્દર્મપત્ની ધર્મપરાયણ ચમ્પાદેને પ્રથમ ગ્રાહક થાયેને જે ભગ્ને મદદ કરી છે તેથી જ
બન્ને આ પુસ્તક પ્રદાનમાં કરી શનયા છીપે અને તેમને પન્થવાદ આપીપ છીપે ।

"	१०	एक सदृशस्य	अमदावाद् फताशानी पोल.
"	१०	एक सुधाविका	"
"	१०	मास्तर हीरालाल द्वारा	शामलानी पोल
"	१०	शाह अम्बालाल हेमचन्द	" क्षेत्रपालनी पोल
"	१०	शाह बालाभाइ चकलदास	" पाडापोल
"	५	शाह कैशयलाल छगनलाल	" फताशानी पोल
"	५	सुधाविका चम्पान्हेन कंसारा	" "
"	५	शाह गौतमलाल द्वारा	समौ
"	५	शाह हिमतलाल प्रेमचन्द	अमदावाद् फताशानी पोल
"	५	शाह रतिलाल आहाभाइ	" मुहूर्त पोल.
"	५	म्हेन हीराफोर	"
"	५	शाह सुन्दरलाल	" लालाभाइनी पोल.
"	५	म्हेन चन्दन	कपडचंज
"	२०	साघीजी धीअनुपथीजी तथा कुसुमथीजीना सदुपदेशी सुरत ज्ञानवातानी	
"	२२	साघीजी धीजतनथीजी तथा बहुमथीजीना सदुपदेशी द्वः शणगारन्हेन अमदावाद्	
"	२५	साघीजी धीघनथीजी तथा शान्तिथीजी तथा बहुमथीजीना उपदेशी गाम जावाल.	

आचार्यवर्यश्रीराजविजयसूरिशिष्यपन्यासदेवविजयगणिभिर्विरचितम् ।

श्रीरामायणम्—गद्यात्मकम् ॥

श्रीसुव्रतस्वामिजिनेन्द्रस्याञ्जनद्युतेः । हरिवंशमृगाङ्कस्य तीर्थे सञ्जातजन्मनः ॥१॥
 धलदेवस्य पद्मस्य विष्णोर्नारायणस्य च । प्रतिविष्णो रावणस्य चरितं परिकीर्त्यते ॥२॥
 अथास्मिन् जंघूदीपे भरतक्षेत्रे लवणान्धौ योजनसप्तशतविस्तृतः सर्वासु दिक्षु राक्षसनामा द्वीपोऽस्ति । तद्द्वीपमध्ये त्रिकूट-
 नामा पर्वतः । उद्यत्वेन नवयोजनानि पञ्चाशद्योजनानि विस्तीर्णत्वेन दीर्घत्वेन शतयोजनानि च । तदुपरि स्वर्णसप्तप्राकारपरिखा
 गृहवीणालङ्कृता श्रीजिनमवनभूषिता अष्टोत्तरशतद्वारा लङ्का नाम पुर्यसीत् । यतः—

शतयोजनविस्तीर्णा सप्तप्राकारवेष्टिता । अष्टोत्तरशतद्वारा योजनत्रिंशद्दीर्घिता ॥१॥
 लङ्कापुरी व्यन्तरदेवेन भीमराक्षसेन्द्रेण श्रीअजितस्वामिवारके निष्पादिता । पाताललङ्काऽपि पद्म योजनानि भूमध्यमतिक्रम्य
 सपादयोजनशतप्रमाणा समचतुरस्रा स्फटिकवपा मणिकपिशिर्षैर्विराजमाना मणिरत्नतेजोभिः सूर्यातिरेकप्रकाशशोभिता प्रसिपक्ष-

शुश्रुसमुद्दैरखण्डिता भीमराक्षसेन्द्रेण स्वपूर्वभवपुत्रघनवाहनस्य कार्यं कृता । अथ लङ्कापाताललङ्कयो राज्यं राक्षसीविद्यामपि घनवाहनाय दत्त्वा भीमेन्द्रः स्वस्थानं गतः । तत्पुत्री घनवाहनोऽपि पुत्राय महाराक्षसे राज्यं दत्त्वाऽजितस्वामिपादान्ते प्रव्रज्य शिवं ययौ ।

सोऽपि महाराक्षाः स्वानन्दने देवरक्षसि राज्यं दत्त्वा प्रव्रज्य शिवं ययौ । एवं राक्षसद्वीपेऽसंख्येषु पुरुषेषु केषुचित्स्वर्गं केषुचिन्मोक्षं गतेषु श्रीश्रथांसतीर्थे तत्पुत्रीद्वयपतिः कीर्त्या धवलो कीर्तिधवलो नाम राक्षसेश्वरोऽभूत् प्रतापतपनोपमः । इतश्च वैताढ्य-गिरौ मेघपुरे नगरेऽतीन्द्रनामा विद्याघरोऽभूत् । तस्य पटुराज्ञी श्रीमती नाम्न्यभूत्, तयोः पुत्रः श्रीकण्ठनामा पुत्री च श्रीकण्ठा नाम्न्यभूत् देवीव रूपतः । इतश्च वैताढ्यगिरौ रत्नपुरेश्वरः पुण्योत्तरनामा राजा । तेन स्वपुत्रस्य पद्मोत्तरस्यार्थेऽतीन्द्रराजस्य पुत्री श्रीकण्ठा याचिता परमतीन्द्रेण स्वपुत्री पद्मोत्तराय न दत्ता गुणिनेऽपि श्रीमतेऽपि । किन्तु कीर्तिधवलराक्षसेश्वराय लङ्कास्वामिने दत्ता, दैवनियोगेन तां श्रीकण्ठां कीर्तिधवलपरिणीतां श्रुत्वा पुण्योत्तरो नृपोऽतीन्द्रेण सह वैरायते स्म । इतश्चैकस्मिन् दिने श्रीकण्ठेन मेरुपर्वतान्निवृत्तेन पुण्योत्तरदुहिता पद्मा व्युद्देश्यत पद्मया श्रीकण्ठो दृष्टः तयोरन्योन्यमनुरागोऽभूत् । यतः—

विज्ञाय तदभिप्राय श्रीकण्ठस्तां स्मरातुरः । आदाय व्योममार्गेण गन्तुं प्रवृत्ते द्रुतम् ॥१॥

श्रीकण्ठस्तां गृहीत्वा गतस्तदा चेष्टिकाः पूच्छुर्वन्तिस्म । तदनु पद्मोत्तरो आता सन्नहान्वधावत्, ततः श्रीकण्ठोऽपि पलायमानो कीर्तिधवलराक्षसेन्द्रशरणं गतः, भगिनीपतिञ्च ज्ञात्वा तत्र गतः । पद्माहरणवृत्तान्तं कथयित्वा तत्र स्थितः । इतश्च पुण्योत्तरः पद्मो-त्तरपुत्रेण युतोऽन्वधावत् सैन्यैर्दिशः प्रच्छादयन्पुगान्तसागर इव समागात् । ततः कीर्तिधवलो राक्षसेश्वरो दूतमुखेन पुण्योत्तरम-

भाषत । युष्माभिर्विचार्यं कर्तव्यम् संग्रामाद्यविचार्य न कार्यम् । यतः—

अपरीक्षितं न कर्तव्यम् कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चादुभवति सन्तापो ब्राह्मणी नकुलं यथा ॥१॥

अविमृश्य प्रयासो मुधा स्यात् । यतः कन्या ह्यवश्यं कस्मैचिदातव्या अनया स्वयं वृतो वरो वरेण कन्या स्वयं वृता । यतः—
वरं वरयते कन्या माता चित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः स्वजनमिच्छन्ति मिष्टान्नमपरे जनाः ॥१॥

अतो युद्धं न युज्यते, बधूवरयोर्विवाहं कृत्वा प्रेक्ष्यताम् । ततः पद्माऽपि दूतीमुखेन ज्ञापयामास । हे तात ! मयैव वरो वृतः वरेणाप्यहं वृता । इति पुष्पोत्तरपद्मोचरो श्रुत्वा शान्तकोपो जातौ तयोर्विवाहं कृत्वा धनधान्यादिकं दत्त्वा शान्तकोपो स्वस्थानं जगमतुः । यतः—

प्रायो विचारचुचूनां कोपः सुप्रशमः खलु ।

तत्रैव लङ्कानगर्यां स्थितयोस्तयोः सुखेन काले याति सत्येकस्मिन्दिने कीर्तिधवलेन राक्षसेनदं प्रोक्तम् । यूयमत्रैव राक्षसद्वीपे तिष्ठत । वैतादयपर्वते युष्माकं भूयांसो विद्विषोऽधुना वर्तन्ते । तेभ्यो दूरे स्थीयते तद्वरम् । यतः—

शकटात्पञ्चहस्तेषु दशहस्तेषु वाजिनः । हस्तिनः शतहस्तेषु देशत्यागेषु दुर्जनात् ॥१॥

एवं विचार्यात्रैव स्थीयतां, तथास्यैव राक्षसद्वीपस्य नातिदूरे वायव्यां दिशि वानरनामा द्वीपोऽस्ति योजनशतत्रयप्रमाणस्तत्रैव स्थीयताम् । अन्येऽपि द्वीपा चर्वरकुलसिंहलचहलविमलाश्चमुखनरमुखगजमुखप्रमुखा मदीयाः सन्ति पृथिवीखण्डसन्निभाः । एतेषां

द्वीपानां मध्ये यूयं राजधानीं विधाय सुखेन तिष्ठत यथाऽऽवयोर्वियोगो न भवति । अवियुक्ता भवामस्तथा कार्यम् । तदा स्नेहपरवशः श्रीकण्ठो वानरद्वीपनिवासं प्रत्यपद्यत । ततः श्रीकण्ठस्त्रिंशतयोजनमितं वानरद्वीपं गतस्तत्रद्वीपे किष्किन्धनामा पर्वतोऽस्ति । तस्मिन्पर्वते किष्किन्धा नामा नगरी स्थापिता । तस्यां नगर्यां श्रीकण्ठं कीर्तिधवलो राज्ये स्थापयामास । तत्र वानरद्वीपे एकस्मिन्दिने श्रीकण्ठेन राज्ञा भूयसो वानरा दृष्टास्तेषां वानराणां राज्ञाऽमारिषट्को वादितः य एनान् हन्ति स हन्तव्यः । इत्युत्त्वा वानरक्षां कारयतिस्म राज्ञा अब्रणानादिकं वानरयोग्यं भक्ष्यं दापयति ततः सर्वेऽपि लोकास्तथैव कुर्वन्ति । यतः—

राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठा पापे पापाः समे समाः । राजानमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥१॥

अनया राजनीत्या ते वानराः सुखिनो जाताः । इतस्तन्नगरवासी लोको रथेषु यानेषु गृहेषु प्रासादेषु च वानरानालेखयति । यत्र कुत्रापि याति तत्रापि वानरीविद्यया वानररूपाणि कृत्वा याति कीतुकात् ततो लोके वानरा इत्युक्तिर्जाता । वानरद्वीपवासित्वाच्च, न पुनस्ते वानराः । यतः—

वानरद्वीपराज्येन वानरैर्लक्ष्मभिस्तथा । वानरा इति कीर्त्यन्ते तत्स्थया विद्याधरा अपि ॥१॥

श्रीकण्ठसुतो वज्रकण्ठो बलवान् महाविद्याधरः सुखमनुभवन्नास्ते । अथैकदा श्रीकण्ठः सभासीन आकाशे नन्दीश्वरे यात्रायै शाश्वतार्हतां देवान् गच्छतोऽद्राक्षीत् । देवान्दृष्ट्वा मनसि श्रद्धा जाता । अहमपि नन्दीश्वरे देवैः सह यामि । श्रीकण्ठोऽपि विमानमुपविश्य देवैः सह नन्दीश्वरे याति । श्रीकण्ठस्याकाशमार्गे गच्छतो मानुषोचरे पर्वते विमानं स्खलितम् नदीवेग इव मार्गवर्तिनि पर्वते । तदा श्रीकण्ठस्य राज्ञो मनसि महदुःखं जातम् । अहो ! मया प्राग्जन्मनि तपो न तेपे येन मे नन्दीश्वरयात्रामनोरथो नापूर्यत ।

तेन दुःनेन निर्देमपन्नः साधुमयीपे दीर्घा कधीचक्रे । तपस्तप्या सिद्धिदेशमियाय सः श्रीकण्ठपुत्रो वज्रकण्ठः । एवमसंख्येषु नृपेषु गतेषु तत्पट्टे श्रीमृनिमुनतस्वामितीर्थे पनोदधिरय इति नाम्ना राजा अभूत् । लङ्कापुयमिपि तदा कीर्तिवलादसंख्येषु नृपेषु गतेषु तडित्केशनामा राजा जज्ञे श्रीमृनिमुनतस्वामितीर्थे । तयोर्लङ्काकिङ्किन्धाधीशयोर्जलकेल्यान्दोलनादिप्रवृत्तयो राज्ञोः कश्चित् कपि-
र्दुमालममुचीर्य श्रीचन्द्रायाः पट्टराश्याः कुचौ नलैर्विलिलेख, तद्दृष्ट्वा तडित्केशलङ्केशो वानरं बाणेन जघान । यतः—

अमसौ हि ग्रीपरामयः । सोऽपि वानरो बाणप्रहारविधुरः किञ्चिद्गत्वैकस्य साधोः प्रतिमास्यस्याग्रे पपात । सोऽपि साधु-
स्तस्मै वानराय नमस्कारप्रदानेन परलोकशंवलं दत्तवान् । सोऽपि वानरो नमस्कारप्रभावेणान्धिकुमारेषु भवनपतिदेवेषु देवो जातः ।
अयधिघ्नानेन ग्रात्वा तमुपेत्य वंदित्वा स्तुत्या नृत्यं चक्रे । यतः—उपकारी साधुश्चेति ।

अन्यानपि प्लवंगमान् तडित्केशः सुमर्तैर्दफयामास । ततः स अन्धिकुमारो हृष्टः प्लवंगमरूपाणि विकृत्य दृढशिरसि स्थित्वा शिला-
समूहे राक्षसानुपद्रवयामास । ततो राक्षसैः सम्भूय पूजां कृत्वा धूपोद्गाहनपूर्वं विज्ञप्तस्त्वं कोऽसीति किमुपद्रवसीति राज्ञा विज्ञप्तः पूजितः
नान्तकोपो देवो जातः । लङ्केशस्तेन देवेन सह तं मुनिमुपेत्य वंदित्वा वैरकारणं पृष्टवान्, भगवन् ! वानरेण सह किं मे वैरकारणम् ।
मुनिराचल्यौ श्रूयताम् । राजन् ! त्वं पूर्वभवे श्रावस्त्यां मन्त्रिनन्दनोऽभूत् एष सुरः पूर्वभवे काशीदेशे वाराणस्यां पारधिः पापप्रियो-
ऽभूत् । अद्यान्यदा तेन मन्त्रिनन्दनेन साधुमयीपे दीक्षा गृहीता । मक्षां विहरन् काशीदेशे वाराणस्यामगात् । स साधुस्तेन पापेन
लुब्धकेन दृष्टोऽपशङ्कनमिति श्रुत्वा बाणेन निषातितः । साधुर्मृत्वा माहेन्द्रकल्पे देवोऽभूत् । ततश्च्युत्वा त्वं तडित्केश इति नाम्ना लङ्का-
धिपो जातः । कोऽपि लुब्धकस्तस्मिन्नेव दिने विद्युत्पातेन मृतो नरके गतः । ततो निर्गत्य भवं भ्रान्त्याज्यं कपिर्जातः । हे राजन् !

एतत्ते वैरस्य कारणम् । एनां वार्तां श्रुत्वा शान्तकोपः सुरः तं महामुनिं नत्वा लङ्केशं समनुज्ञाप्य स्वस्थानं गतः । एतद्वातां श्रुत्वा
वैराग्योत्पन्नमनास्तडित्केशः सुकेशे निजतनये राज्यं न्यस्य संयमं लात्वा केवलज्ञानमवाप्य मोक्षं जगाम । किष्किन्धानाथो घनोद-
धिस्थोऽपि निजपुत्रे किष्किन्धिनस्मिन् राज्यं संस्थाप्य दीक्षां लात्वा मोक्षं गतः । इतश्च वैताढ्ये रथन् पुरचक्रवालपुरमस्ति । तत्राश-
निवेगो विद्याधरेश्वरोऽस्ति तस्य पुत्रौ विजयसिंहविद्युद्देगनामानावभूताम् अशनिवेगस्य दोर्दण्डाविवापरी । तत्रैव वैताढ्य आदित्यपुरे
माल्यवान् राजाऽभूत् । तस्य श्रीमालेति कन्यका । राज्ञा तस्याः स्वयंवरः कारितः । तस्मिन्स्वयंवरदेश्नेके विद्याधरनरेन्द्राः समागता उच्चैषु
मञ्चेषूपविष्टाः शोभन्ते पालके विमाने वैमानिका इव । प्रतिहार्या कथ्यमानान् विद्याधरनरेन्द्रान् विभ्रुव्य तथा श्रीमालया किष्कि-
न्धिर्वैत्रे । तस्य कण्ठे वरमालां निचिक्षेप दोर्लतासत्यंकारमिव । तं दृष्ट्वा विजयसिंहः सिंहपराक्रमो भृकुटिमीषणो बभाषे । अहो एते
वैताढ्यात् निष्कासिता दुर्नयकारिणश्चोरवत् तत् केनामी इदानीता दुर्विनीताः कुलपांसना हन्येतान् दुराचारान् पशूनिवेत्युक्त्वा
उत्थितोज्जनिवेगतनयो यमोपमः । एवमन्येऽपि वानरा राक्षसा वैताढ्यवासिनो विद्याधरा अशनिघोषसैनिकाः संग्रामं चक्रिरे
मिथः । यतः—

दन्तादन्तिप्रवृत्ते भैरुफुल्लिङ्गीकृताम्बरः । कुन्ताकुन्तिमिलत्सादी शराशरिमिलद्रथी ॥१॥

खङ्गाखङ्गिपतत्पत्तिरसृक्पङ्किलभूतले । रणस्ततः प्रववृत्ते कल्पान्त इव दारुणः ॥२॥ युगमम् ॥

एवं तस्मिन् संग्रामे जायमाने किष्किन्धलपुत्रावाऽन्धको विजयसिंहस्य शिरः क्षुरप्रबाणेनाच्छिद्यत् ततोः फलवत् । विजयसिंहे
मृते तत्सैन्यं भग्नम् । यतः—

मेघहीना हता देशाः, पुत्रहीनं हतं कुलम् । चखहीनं हतं रूपम्, हतं सैन्यमनायकम् ॥१॥

ततः किष्किन्धिनाथः श्रीमालामुद्राह्य महामहेन विमानमारोप्य जयश्रियमिव सपरिच्छदः किष्किन्धां समागात् । इतथाशनि-
वेगःपुत्रवधोदन्तं श्रुत्वाऽकाण्डाशनिपातवदशनिवेगः किष्किन्धानगर्यामागतः । लङ्काकिष्किन्ध्यातः सुकेशिकिष्किन्धिभारौ निरीयतुः ।
उभयोः सैन्ययोः संग्रामो जज्ञे । ततो राक्षसवानरसैन्यानि दिशोदिशं पलायितानि । ततो लङ्काकिष्किन्धानायकौ सपरिवारौ पलायित्वा
पाताललंकां ययतुः । ततः प्रशान्तकोपोऽशनिघोषः शत्रुनिष्कासनात् शान्तमनाः निर्घातं नाम खेचरं लङ्काकिष्किन्धिराज्ये निवेश्य स्वयं
वैताढ्ये रथन् पुरचक्रवालनगर आजगाम महामहेन । अन्येष्टुरशनिघोषः साधुसंयोगात् सहस्रारे सुते राज्यं न्यस्य दीक्षासुपाददे । पाताललं-
कायां स्थितयोस्तयोर्लंकाकिष्किन्धिनाथयोर्मध्ये सुकेशिलङ्कानाथस्येन्द्राण्यां पट्टराश्यां त्रयः पुत्राः सजाताः-माली, सुमाली, माल्यवांधे-
ति । किष्किन्धाधिपतेः किष्किन्धिराजस्य श्रीमालायां पट्टराश्यां द्वौ पुत्रौ सजातावादित्यरत्ना क्रश्वरजा नामानौ महारुजौ । अपरेष्टू राज्ञा
किष्किन्धिना सुमेरोर्यात्रां कृत्वा निवृत्तेन मधुपर्वंतं पश्यता मनोरमोद्याने तस्य पुनर्मनो रन्तुं विश्राम । तत्रैव नवीनं किष्किन्धिपुरं
कृत्वा तत्रैवास्यात् कैलास इव यश्वराट् । सुकेशस्यापि पुत्रास्त्रयः । शत्रुभिर्हतं राज्यं श्रुत्वा क्रुधा ज्वलन्तस्त्रयोऽग्नय इव वीर्यशालिनस्ते
त्रयोऽपि लङ्कायां समागत्य निर्घातं खेचरं रणांगणे निहत्य पुनर्लंकाराज्ये माली राजाऽभवन् । किष्किन्धायां किष्किन्धिगिराऽऽदि-
त्यराजो नृपोऽभवत् । इतश्च वैताढ्यगिरौ रथन् पुरचक्रवालनगरेऽशनिवेगसुनोः सहस्रानरेन्द्रस्य चित्तसुन्दर्यां पट्टराश्यां गर्भे क-
श्चिद्देवो महधिकः समुत्पन्नः । गर्भस्याऽनुभावेन तस्य दुष्पूरो दोहदो जातः । यदहमिन्द्रेण सह भोगाननुभवामि । अपूर्यमाणेन दोह-
देन सा दुर्बला जाता वक्तुमशक्यत्वात् । ततः सहस्रानरूपेण निर्बन्धेन पृष्टा यथातथमुवाच । ततः सहस्रानरुपः सहस्राक्षरूपं विधाय

दोहदं पूरयामास । ततः सम्पूर्णदोहदा पूर्णे मास्यनूनविक्रमं प्राचीव सूर्यं राज्ञी पुत्रं प्रसवयामासः । इन्द्रसम्भोगदोहदात् इन्द्र इति नाम दत्तवान् । क्रमेणेन्द्रो वृद्धिं गतः । समये पित्रा बह्व्यो विद्याधर्यः परिणायिता बह्व्यो विद्याः शिक्षिताश्च । ततो राज्यं दत्त्वा सहस्रास्रो धर्मरतोऽभवत् । इन्द्रो राज्यं करोति, तेनेन्द्रेण सर्वे विद्याधराः साधिताः सर्वे देशा वशीकृताः । इन्द्रेणेन्द्रवृद्धिर्निष्पादिता । यथा-

द्विकपालाँश्चतुरश्रक्रे सप्तानीकान्यनीकपान् । तित्वाः परिपदो वज्रमस्त्रभैरावणं द्विपम् ॥१॥

रम्भादिका वारवधूर्मन्त्रिणं च बृहस्पतिम् । नैगमेऽपिसमाल्यं च पत्न्यनीकस्य नायकम् ॥२॥

एवं विद्याधरैरिन्द्रपरिचाराभिधाधरैः । इन्द्रोऽहमेवेति धिया सोऽखण्डं राज्यमन्वशात् ॥३॥

तस्य चत्वारो द्विकपालाः स्युः, यथा-ज्योतिःपुरेश्वरो ब्रह्मराजस्य पुत्रः आदित्यकीर्तिराज्ञीकुक्षिसमुद्भवः सोमनामा विद्याधरो द्विकपालः प्राच्यामासीत् । मेघपुरेश्वरो मेघरथराजस्य पुत्रो वरुणाकुक्षिसमुद्भवः पश्चिमदिकपतिर्वरुणनामा विद्याधर आसीत् । काञ्चनपुरेश्वरनाम्नो राज्ञः पुत्रः कनकावल्याः कुक्षिसमुद्भव उत्तरदिकपतिः कुबेर इति नाम्ना विद्याधर आसीत् । किष्किन्धनगराधिपः कालराजस्य पुत्रः श्रीप्रभाराज्ञीप्रसूतो दक्षिणदिकपतिर्यमोनाम विद्याधर आसीत् । एवं राज्यं कुर्वाणो विहरन्नास्ते । इन्द्रराज्यं कुर्वाणं लङ्काधिपो मालिभूपतिस्तमिन्द्रं न सेहे गन्धर्वोऽन्यमिममिव । ततो मालिराजो श्रावृभिर्वनैः किष्किन्धाधिपतिभिः परिवृतो विविधैर्वीहनैर्युतः प्रवचालेन्द्रं प्रति । मार्गे गच्छतां तेषामशकुनान्यभवन्-

अङ्गारभस्मेन्धनरज्जुपङ्कपिण्याककर्पासतुपास्थिकेशाः । कृष्णायवावस्करकृष्णधान्यपापाणविष्टासुजगौपधानि ॥

तैलं गुडं चर्म वसाचिभिन्नां तित्कं च भाण्डं लवणं तृणं च ।
तक्रार्गलाग्रं खलवृष्टिघाताः कार्ये कचिर्निशदियं न शस्ताः ॥२॥
स्वपादयानस्खलनं दशानां खञ्जः कचिद्यानपलायनं च ।
द्वाराभिघातध्वजवस्त्रपाताः प्रस्थानविघ्नं कथयन्ति यातुः ॥३॥
मार्जारियुद्धारवदर्शनानि कर्लि कुडुपस्य परस्परस्य ।

चित्तस्य कालुष्यकरं च सर्वं गन्तुः प्रयाणप्रतिपेधनाय ॥४॥
भूरयः खगमृगाः समाकुलास्तुल्यकालविहिता रवाश्च ये ।

ते भवन्ति परदेशयायिनां देहिनां मरणकारिणो ध्रुवम् ॥५॥

इत्याद्यपशकुनान्यवलोकयन् नैमिचित्तिको वभापे । राजन् ! विचार्य गन्तव्यं संग्रामार्थमपशकुनानि वारयन्ति । माली, सुमालिना-
ऽपि निवारितो मन्त्रिणा निषिद्धोऽपि दोर्बलगर्वितो मालिराद् तद्वचनं न मन्यते । सखलवाहनो वैतादग्निरिं जगाम । इन्द्रोऽप्यैरावणा-
रूढः पाणिना वज्रमुल्लालयन् हुंकारमुखरिताम्बरधतुर्भिलोऽरुणैर्धृतः सैन्यसमन्वितो मालिना सह रणाय हुदौके । तत इन्द्रराक्षसै-
न्ययोः संग्रामो बभूव । स्यन्दनैः स्यन्दनानाम्, गर्जैर्गजानाम्, वाजिभिर्वाजिनाम्, सह पादात्तैः पादचारिणां संग्रामः समभव-
दिति । यथाः—

निपेतुः स्यन्दनः क्वापि शिखराणीव भ्रूताम् । पलायन्त गजाः क्वापि वातोद्भूता इयाम्बुदाः ॥१॥
पेतुर्भेदानां मूर्धनो राहुशङ्काप्रदाः क्वचित् । कृतैकपादाः केऽप्यभ्वाश्चेलुः संदानिता इव ॥२॥

अमर्षादिन्द्रसैन्येन मालिसैन्यमभज्यत । बलवानपि किं कुर्यात् प्राप्तः केसरिणा करी ॥३॥

पुनरपि संग्रामे लङ्काधीशेन मालिनेन्द्रसैन्यं त्रासितं ततः क्रोधारुणमुखोऽपीन्द्रो वज्रमुल्लालयन् मालिना सह डुढौके । मालि-
चुपं शस्त्रदृष्टिं कुर्याणमिन्द्रस्तीक्ष्णवज्रेणावधीत् । हतं मालिनं ज्ञात्वा तत्सैनिका राज्यं दत्त्वा स्वं पुरं ययुः । सुमालिराजस्य प्रीतिमत्यां
सहचारिण्या रत्नश्रवाः पुत्रः संजज्ञे । पाताललङ्कायां क्रमेण सम्प्राप्तयौवनो रत्नश्रवा एकस्मिन्दिने विद्यासाधनकार्ये कुसुमोद्यानं गतः ।
तत्रैकत्र रहःस्थाने शुचिमालावर्णकविलेपनानुलिप्तमात्रो जपस्रग्धरो नासाग्रन्यस्तद्वन्द्वद्विभ्रित इवास्यात् । एव समदिनान्ते मानवसु-
न्दरीनाम्नी विद्या सिद्धिं गता । तस्मिन्नेव समये काचिद्विद्याधरी पितृशासनाद् रत्नश्रवसा पुरःस्थिता दृष्टा पृष्टा च । का त्वम् ? केन
हेतुना समागता ? इति पृष्टा सती सा जगौ । श्रूयतां राजन् ! कौतुकमद्गलं नाम नगरम् । व्योमविन्दुर्नामा विद्याधरः । तस्य द्वे पुत्र्यौ
स्तः । एका कौशिका, अपरा कैकशी । कौशिका यक्षपुरेश्वरस्य विस्रश्रवसो राज्ञो दत्ता । तत्पुत्रो वैश्रवणनामा योऽधुना लङ्काराज्यं
करोति । अहं तु कौशिकाया लघुमगिनी कैकशी नाम्ना । नैमिच्छिकगिरा पित्रा तुभ्यं दत्ताऽहमत्रागता । त्वं मम पाणिग्रहणं कुरु ।
ततो रत्नश्रवा राजा तत्रैव बन्धुवर्गं समाहूय कैकशीं परिणीतवान् । तत्र पुष्पपुर नाम नगरं नवं कृत्वा तथा सह भोगान् बुभुजे ।
अन्यदा कैकशी रत्नश्रवोराज्ञी स्वप्ने सिंहं ददर्श कुम्भिकुम्भस्थलभेदनतत्परम् । दृष्ट्वा हर्षिता राज्ञे जगौ । राज्ञोक्तं तव महान्पुत्रो
मविष्यति, क्रमेण कैकशी गर्भं बभार । गर्भानुभावतो निष्ठुरा वाणी बभूव । दर्पणे विद्यमाने खड्ग आननं ददर्श । साहंकारं मुखं
बभार । चिद्विपां मूर्धनि पादं दातुमियेय गर्भमभावतः । इत्यादि दारुणान्भावान् सा प्रतन्वती सुखेनास्थात् । पूर्णे समये शुभलये
शुभमुहूर्ते शुभवेलायां शुभदिने पूर्णे मासि राज्ञी कैकशी पुत्रं सुपुत्रे । साधिकद्वादशवर्षसहस्रायुरजायत । तृतीयदिने चन्द्रसूर्ययोर्दर्शनं

कारितम् । पष्ठे दिने षष्ठीजागरणादिकम् । द्वादशे दिन अशुचिजातिकर्मणि निवृत्ते नाम दत्तम् दशमुखेति । यतः—
भीमेन्द्रेण पुरा दत्तं नवमाणिक्यनिर्मितम् । चर्क्य पाणिना हारं पार्श्वस्थितकरण्डकात् ॥१॥

कण्ठे चिक्षेप तं हारं यालः सहजचापलात् । जगाम विस्मयं तेन कैकशी सपरिच्छदा ॥२॥

अवयावदेवनावत् योज्यजि तव पूर्वजैः । न शक्यो वोढुमन्यो धैर्यवमाणिक्यनिर्मितः ॥३॥

यश्चनगसहस्रेण निधानमिव रक्ष्यते । हार आकृष्य कण्ठेऽसौ चिक्षिपे शिशुना तव ॥४॥

नवमाणिक्यसंक्रान्तमुत्तवात्तस्य तत्क्षणम् । नामधेयं दशमुख इति रत्नश्रवा व्यधात् ॥५॥

एकस्मिन्दिने रत्नश्रवाश्चिन्तयति यन्मेरो वैत्यवंदनहेतवे गतवता ततेन सुमालिना चतुर्हानधरो मुनिः पृष्टो हारवृत्तान्तः ।

साधुनोक्तं—य एनं हारं कण्ठे धारयिष्यति सोऽर्धचक्री भविष्यति, तर्ह्ययम् मम पुत्रो दशमुखोऽर्धचक्री भविष्यतीति निश्चितम् । कै-

कशी द्वितीयं सुतमसूत भादुखन्नेन सूचितम् भानुकर्ण इति नामानम् कुम्भकर्ण इति द्वितीयनामानम् । कैकशी पुनस्तृतीयं सुतमसूत

विभीषणनामानं शशाङ्कसूतमसूतम् । कियत्यपि काले गते कैकशी सुतां सुपुत्रे चन्द्रतुल्यनखत्वात् चन्द्रणखाम् शूर्पणखामिति

विख्याताम् सपादपोढशधनुःसमुन्नताम् । ते त्रयोऽपि सहोदरा यथासुखं रेमिरे । गतभया कामचारिणो गगनगामिनः सुरसमप्रभाः

संसदि स्थिता देवराजा इव राजन्ते ॥

इति श्रीभक्तपागण्डे भट्टारक श्रीहीरविजयधराराज्य आचार्यश्रीविजयसेनसूरियौराज्ये पं. श्रीदेवगणिविरचिते

श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे राक्षसवंशानरवंशोत्पत्तिरावणकुम्भकर्णविभीषणजनमवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

अथैकस्मिन्दिने साऽनुजो दशमुखो विमानारूढमाकाशे यान्तं वैश्रवणं नृपं ददर्श । दशमुखेन माता कैकशी पृष्टा-हे मातः ।
कोऽयं विमानारूढो महामहेन याति ? मात्रोक्तंच स एष मे भगिनीसुतो विश्रवणनामा सकलविद्याधरश्चेष्ट इन्द्रमुभटो ज्येष्ठो याति ।
येनेन्द्रेण भवत्पितामहं मालिनं रणे हत्वा लङ्कावानग्दीपराज्यं हत्वाऽस्मै वैश्रवणाय ददौ । सोऽयं वैश्रवणो लङ्कां याति । ततः प्रभृति
दशमुखो लङ्काराज्यकृते बहूनुपायानचिन्तयत् । जनन्या प्रोक्तं-पूर्वं भीमव्यन्तरेन्द्रो मेघवाहनभुजे पूर्वभवनिजतनयाय राक्षसवंश-
कन्दाय राक्षसद्वीपं लङ्काराज्यं पाताललङ्कां च अनुप्रतिकाराय ददौ । सम्प्रति मेघवाहनक्रमायाता त्वत्पितामह-
सुमालिसकाशादिन्द्रेण सा राक्षसीविद्या हृता लङ्काराज्यं गतम् । पितामहपितापि ते गृहे पाताललङ्कायां तिष्ठति । तव शत्रवः सुखं
क्रीडन्ति मम तव पितुश्च जीवितशल्यं वर्तते । हे पुत्र ! भवान् लङ्काराज्ये स्थितः कदा मया द्रक्ष्यते कदा पुत्रवती भविष्यामीति
चिन्तां करोमि ? । विभीषणो वक्ति-मातस्त्वं पुत्रवत्येव यत्पुत्रो दशकन्धरो । मातर्विपादेनालम् । पुत्रपराक्रमं न वेत्ति ? अस्य पुरतः
क इन्द्रः । को वैश्रवणः । के लोकपालाः । का विद्या । के विद्याधराः । के राजानः । के देवाः । के मानवाः । सर्वेऽप्येते दृणतुल्याः ।
हे मातः ! आस्तामार्यो दशग्रीवः । एकोऽपि कुम्भकर्णः सकलां महीं वशीकर्तुमीश्वरः । दशमुख उवाच-

दोर्वयिणापि चेज्जेतुं शक्तोऽस्मीति जगज्जनान् । तथापि हि प्रयोक्तव्या विद्याशक्तिः क्रमागता ॥१॥
तद्विद्याः साधयिष्यामि निर्वचयाः समन्ततः । अनुजानीहि यास्यामि, तत्सिद्धये सानुजोऽप्यहम् ॥२॥

एवमुक्त्वा नमस्कृत्य पितरौ सानुजोऽपि सः । ताभ्यां च चुम्बितो मूर्ध्नि भीमारण्यमुपाययौ ॥३॥
 ते त्रयोपि महाभीषणेऽरण्ये सिंहशार्दूलभयंकरे जटामुकटमण्डिता अक्षमालाधरा नासावशाग्रन्यस्तद्वन्दाः श्वेतांशुकधरा याम-
 द्येन ते त्रयोऽपि सर्वकामदां सौन्यदामष्टाक्षरीं विद्यां साधयित्वा ततः षोडशाक्षरमंत्रं दशकोटिजापात्मकं जपितुमारेभिरे ते त्रयोऽपि
 महात्मानः । इतश्च जम्बूद्वीपपतिः सुरः सान्तःपुरपरिवारः तत्रायातो तान्दर्शयत् । तेषां विद्यासाधनविधाय देवसुन्दरीं प्रेरयामास ।
 तास्तेषां क्षोभाय चक्रिरे हावभाजविलासविभ्रमान् । यतः—

हायो मुल्लनिकारः स्यात्, भावश्चित्तस्समुद्भवः । विलासो नेत्रजो ज्ञेयो विभ्रमो ब्रूसमुद्भवः ॥१॥

भो भो मन्त्रताघनाः ! शृण्वन्तु—किं भवताम् विद्यासिद्धये । अस्माभिः सह यूयम् स्वेच्छया रमध्वम् । यथा ते सर्वा विद्याः सर्वे
 मन्त्राः सर्वाः मिद्वयः प्रकटीभरन्ति । इत्याद्यनेकवचनरचनया न चलिताः । ततो जम्बूद्वीपाधिपो यक्षोज्ज्वीवत् । भो भो मुग्धा युष्माभिः
 किमारब्धं द्यानाडम्बरम् । केन निद्रपूर्तेन वंचिताः । यशुष्माकम् विलोकयते तत्प्रार्थयन्तु । मुन्यतां द्यानाडम्बरम् । इति श्रुत्वाऽपि
 ते न शुशुस्ततो जम्बूद्वीपाधिपः किलकिलारावकारिणो व्यन्तरान् दुष्टान् विविधोपायैश्च कुर्वाणान् पर्वतशृंगनिपातपरान् प्रेरया-
 मास । तथापि ते न शुशुस्ततो कैकशी, रत्नश्रवत्सं, चन्द्रणत्वां च विकृत्याग्रे चिक्षिपुः । ते त्रयः साधुनयना एवं चक्रन्दुः करुणस्वरं
 ययास्यात्तथा । हे पुत्रा एते वयं हन्यामहे लुब्धकैः पश्यवो यथा निर्दयैर्युष्माकं पश्यतामपि । उत्तिष्ठ वत्स ! दशकन्धर ! कुम्भकर्ण !
 विभीषण ! त्रायस्व । हे पुत्र ! दशकन्धर ! त्वाहंकृतिः क्व गता । तव पुरत एते पापा अस्मान् यमसदनं नयन्ति । तथापि न चलिताः ।
 ततो देवेन दशकन्धरकन्धराच्छित्त्वा मायया कुम्भकर्णविभीषणपुरतः पातितः । आतृमक्तितः कुम्भकर्णविभीषणौ किञ्चिच्चलितौ

कोपवशं गतौ च । रावणस्तु परमार्थज्ञो न चलितो मनसि गिरीन्द्र इव निश्चलः । आकाशे साधु साधु इति वाण्यभूत् । सर्वे व्यन्तराः
किंकराः पुण्यदृष्टिं चक्रुः । तस्मिन्समये सहस्रविद्याः समन्वेयुर्द्योतिताम्बराः । सर्वाभिर्विद्याभिः सम्भूय संवृतो दशाननः । सहस्र
विद्याः सिद्धाः । यतः—

प्रज्ञप्ती रोहिणी गौरी गान्धारी च तथा परा । नभःसञ्चारिणी कामदायिनी द्योतिताम्बराः ॥१॥

अणिमा लघिमा क्षोभ्या मनःस्तम्भनकारिणी । अतिदाना तपोरूपा वहनी चिपुलोदरी ॥२॥

शुभप्रदा रजोरूपा दिनरात्रिविधायिनी । वज्रोदरी समाकृष्टि रश्म्यजराभरा ॥३॥

अनिलस्तम्भनीतोयस्तम्भनी गिरिदारणी । अवलोकनी तु वह्नि घोरौघा घोरौघा शुजंगिनी ॥४॥

वारिणी सुवनावंध्यया दारुणी मदनाशिनी । भास्वरी रूपसम्पन्ना रोशनी विजया जया ॥५॥

वर्धनी मोचनी चैव वाराही कुटिलाकृतिः । चित्तोद्भवचक्री शान्तिः कौबेरी वशकारिणी ॥६॥

योगेश्वरी बलोटसादा वण्डा भीतिः प्रधर्षिणी । दुर्निवारा जगत्कम्पकारिणी भानुमालिनी ॥७॥

एवमाद्या महाविद्याः पुरासुकृतकर्मणा । स्वल्पैरेव दिनैः सिद्धा दशास्यस्य महात्मनः ॥८॥ अष्टभिः कुलकम् ॥

संवर्धनी (१) जृम्भिणी (२) सर्वापहारिणी (३) व्योमगामिनी (४) इन्द्राणी (५) एताः पञ्च विद्याः कुम्भकर्णस्य सिद्धाः ।

सिद्धार्थो (१) शत्रुदमनी (२) निर्व्याधाता (३) स्वर्गाग्निनी (४) चतस्रो विद्या विभीषणस्य सिद्धाः । जंबूद्वीपाधिपो दशमुखं क्षम-
यामास । ममापराधः क्षम्यताम् । इत्युक्त्वा तत्रैव बने स्वयंप्रभं नाम नगरं दशमुखकार्ये कृतवान् । तत्र रावणस्य राज्यं संस्थाप्य

स्वस्थानं गतोऽनाद्विकनामा सुरः । रावणं विद्यासिद्ध विज्ञाय तन्मातापितरौ सकलपरिवृतौ तत्रेयुः ।

तैर्महामहश्चक्रे सादरं ते त्रयोऽपि हि । मानिता पूजिता बाढम्, पुण्यैः सर्वत्र पूज्यते ॥१॥

उपवासैरथो षड्भिश्चन्द्रहासमसि वरम् । दशास्यः साधयामास पुण्यैः सर्वं हि साध्यते ॥२॥

तस्मिन्समये वैताढ्यगिरौ दक्षिणश्रेण्यां सुरसंगीतनाम्नि नगरे मयनामा विद्याधरेश्वरोऽस्ति । तस्य हेमवती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुत्री कल्पवलीस्यप्नोपशोभिता मन्दोदरीनामाऽस्ति । क्रमेण वर्धमानाऽष्टवर्षिकी जाता । पित्रा पाठिता सकलविद्या ग्राहिता क्रमेण यौवनं प्राप्ता । राक्षेद्वली दृष्टा । यथा—

शुचि नेत्रद्वयं यस्य वक्त्रं चन्द्रोपमं शुभम् । स्मरयाशोपमौ कर्णौ कपोलौ दर्पणोपमौ ॥१॥

नासिकानैलधारेव कामचापोपमे भ्रुवौ । दशना हीरकतुल्या विद्रुमप्रवराधरौ ॥२॥

मयूरस्यकलापेन तुल्यं कचनिवन्धनम् । ईदृग्विधं महारूपं दृष्ट्वा लोकोऽप्यचिन्तयत् ॥३॥

श्यामा यौवनशालिनी मधुरवाक् सौभाग्यभाग्योदया,

कर्णान्तायतलोचनातिचतुरा प्रागल्भ्यगर्वान्विता ।

रम्याबालमरालमन्थरगतिर्मत्तेभङ्कुभस्तनी,

चिम्योष्ठी परिपूर्णचन्द्रवदना भृङ्गालिनीलालका ॥१॥

पीनोरू पीनगण्डा लघुसमदशना पद्मनेत्रान्तरक्ता,
चिम्बोष्ठी गण्डनाशा गजपतिगमना दक्षिणावर्तनाभिः ।

स्निग्धाङ्गी वृत्तवक्त्रा पृथुमृदुजघना सुस्वरा चारुकेशी,
भर्ता तस्याः क्षितीशो भवति च सुगमा पुत्रमाता च नारी ॥२॥

एवंविधा निजपुत्रीं दृष्ट्वा मयराजो विद्याधरकुमाराणां गुणापगुणविलोकनेन योग्यवराभावे मनसि चिन्तामापन्नश्चिन्तयति ।
कन्या मया कस्य देया । ततो मन्त्रिणोक्तम्—स्वामिन् ! चिन्ता मा कुरु । कन्याया उचितो वरोऽस्ति । मयराजेनोक्तम्—यत्र वरः ।
मन्त्रिणोक्तम्—लङ्कानाथो रत्नश्रवसः सुतो दशमुखनामा योग्यवरोऽस्ति । यतः—

कुलं च शीलं च सनायता च विद्या च वित्तं च वपुर्वयश्च ।

चरे गुणाः सप्तविलोकनीयास्ततः परं भाग्यवशा हि कन्या ॥१॥

अतः स्वामिन् ! अस्य देया मन्दोदरी मन्दोदर्या योग्यो वरोऽस्ति । ईदृशोऽन्यो कोऽपि वरो नास्ति राजसु विद्याधरेष्वप्य-
द्रिपु मेरुखि । इति श्रुत्वा मयराद् शान्तः पुरपरिवारः स सैन्यः सबान्धवो मन्दोदरीं लत्वा दशमौलये दातुं चचाल । स्वपुरुषं
ज्ञापयित्वा ते सर्वेऽपि स्वयंप्रभपुर ययुः । सुमालिप्रमुखा ज्ञातिवृद्धास्तं विवाहं मेनिरे । तैः सर्वैः कुटुम्बपरिवारसंयुक्तैः शुभलग्ने
शुभमुहूर्ते शुभग्रहनिरीक्षितकल्याणवेदलायां तयो रावणमन्दोदर्योर्विवाहं कृत्वा मयराद् स्वस्थानं गतः । रावणोऽपि मन्दोदर्या सह

भोगान्मुञ्जे, यथा इन्द्र इन्द्राण्या, इक्षरः पार्वत्या । एकस्मिन्दिने रावणो व्योममार्गेण मेघवं गिरिं ययौ । तत्र गिरिसरोवरे पद-
सहस्रप्रमाणाः खेचरकन्यका रममाणा रावणेन दृष्टाः । ताभिः कन्यकाभी रावणो दृष्टः, सानुरागाः पाणिग्रहणाय साग्रहा गान्धर्वेण
विवाहेन परिणीताः । यतः—

ताः सरागाः सरागेण दशग्रीवेण कन्यकाः । गान्धर्वेण विवाहेन सर्वा अप्युपयेभिरे ॥१॥

ततः कञ्चुकिपुरुषैस्तत्पत्न्यां विज्ञप्तं, ततस्ते विद्याधराः सम्भूयानुदशकन्धरं दद्यादितरे । ततस्ता नवोदा दशकन्धरं प्रोचुः,
स्वामिन्विमानं त्वरितं प्रेर्यतेऽमरसुन्दरो नाम्ना विद्याधरः विद्याधरैर्वृतः पृष्ठे समायाति । रावण उवाच—हे सुन्दर्यो मम दोर्वलं पश्य-
त । इत्युत्त्वा विमानस्थो रावणः संग्रामे सज्जीभूय विद्याधैरर्क्षाणि खण्डयन् सुभटान्, नागपाशैर्वन्धयन्, विद्याधरचमूं नाशयन्
सिंहनोदेन क्लोषदुर्दृष्ट्यो दशास्यः प्रेयसीभिः पितृभिक्षां ययाचे । ततस्ते राजानो मोचिताः स्वं स्वं स्थानं जग्मुः । रावणोऽपि प्रेयसी
युतो विद्याधरैः परिवृतः स्वयंप्रभुरं समागतः । ताभिः प्रेयसीभिः सह सुखमनुभवन्नास्ते । अथ कुम्भपुराऽधीशस्य महोदरराजस्य
स्वरूपनयनापटुराङ्गीकुक्षिजां नवयौवनां तडिन्मालानाम्नीं कन्यकां तडित्समप्रभां कुम्भकर्णः परिणीतवान् । वैताल्यदक्षिणश्रेणि-
भूषणज्योतिःपुरेशितुः वीरसेननाम्नो 'विष्णुश्रीराङ्गीकुक्षिजां नामतः पङ्कजश्रियम् पङ्कजवदनां पङ्कजारुणलोचनां विभीषणः परि-
णीतवान् । रावणमन्दोदर्योः सुखमनुभवतोदेवेन्द्रस्वप्नप्रसूचितो देवेन्द्रसमतेजाइन्द्रजित् नाम्ना पुत्रोऽभवत् । कियत्यपि काले गते
मन्दोदरी राज्ञी मेघस्वप्नप्रसूचितं द्वितीयं नन्दनं मेघवाहनं नाम्ना प्रसूता । अथैकस्मिन्समये कुम्भकर्णविभीषणौ वैश्रवणाश्रितां लङ्कामु-

पदुद्वहतुः । सोऽपि वैश्रवणो दूतेन रावणपितामहं सुमालिनमित्यवोचत् । भो राजन् ! वार्येतां रावणारजौ कुम्भकर्णं विभीषणौ ।
दुर्मदौ धीर्यशालिनौ पाताललंकास्यावन्यवीर्यमजानन्तौ पाताललङ्काकूपमेकौ लङ्कोपद्रवं कुर्वाणौ निवार्येताम् । एतावन्तं कालं मयो-
पेक्षितौ अथ नोपेक्ष्ये । तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दूतं जगद । रे क एष वैश्रवणः, कस्य सेवकः, क इन्द्रः, हन्मि सर्वान्, तदाऽहं
रावणः, दूतत्वात् त्वमवध्योऽसि गच्छ स्वस्थानम् । गतो दूतः । वैश्रवणे यथोक्तं निवेद्य कोपितो वैश्रवणः । स सोदरो रावणः सप-
रिवारः ससैन्यो लङ्कानगर्यां गतः । लङ्कातो वैश्रवणोऽपि ससैन्यो निर्गत्य संग्रामं चक्रे मिथः । कृते संग्रामे रावणो जितः । वैश्रवणः
पराजितः सन्नेवमचिन्तयत् । संग्रामे मग्नोऽहमिन्द्रस्य किमास्यं दर्शयिष्ये । यथा—

सरसो लूनपद्मस्य भग्नदन्तस्य दन्तिनः । शाखिनश्छिन्नशाखस्यालङ्कारस्य च निर्मणेः ॥१॥
अष्टज्योत्स्नस्य शशिनस्तोयदस्य गताम्भसः । परैश्च भग्नमानस्य मानिनो धिगवस्थितिम् ॥२॥ (धुग्मम्)
तदलं ममराज्येन नैकानर्थप्रदायिना । उपादास्ये परिव्रज्यां द्वार निर्वाणवेद्मनः ॥३॥

इति निर्विण्णचित्तः पुनर्वैश्रवणश्चिन्तयति कुम्भकर्णविभीषणौ मम बान्धवौ रागणोऽपि मम बन्धुः । येन मे वैराग्यमुत्पादि-
तम् । एवं ह्यात्वा शस्त्रादिकमाभरणालङ्कारादिकं त्यक्त्वा तत्त्वनिष्ठः स्वयमेव परित्रज्यामुपादे । ततस्त साधुं नत्वा रावणो रचि-
ताञ्जलिरेवमुवाच भो महाभाग ! भो आतः । राज्यं कुरु । एवं रावणे श्रोच्यमानेऽपि वैश्रवणः प्रतिमास्थितः किञ्चिन्नोचे । यतः—
शिवंगमी । एवंविधं निरीहं वैश्रवणं साधुं ज्ञात्वा क्षमयित्वा पादौ ग्रणम्य वैश्रवणसत्कं पुष्पकं विमानं लात्वा रावणो लङ्कां ययौ ।
लङ्काराज्यं गृहीत्वा सपरिवारः सुखेनास्थात् । एकस्मिन्दिने पुष्पकविमानारूढो आवृभिः पितृभिः सम्मेतशिखरयात्रां

कृत्वाऽर्हत्प्रतिमां नत्वा, महास्त्वोश्रेण स्तुत्वा, नाटयं कृत्वा मुदितमनाः संमेतशैलादवतस्त्र कोलाहलं श्रुत्वा सेवकान्पृच्छति । ततः
 प्रहस्तपतीदार ऊचे राजन् ! वनारकश्चिद्धस्तिस्त्रुतं समागात् सप्तहस्तोन्नतो नवहस्तायतः पिङ्गलेनेत्रः श्वेतवर्णः श्वेतदन्त उन्नतकुम्भ-
 द्रपभाधुरः सुस्वरः सप्ताङ्गभूयतिष्ठित एवं विधौ हस्ती हस्ती समागतः । प्रहस्तवचनं श्रुत्वा रावणो हस्तिनं वशीकृत्याध्यारोहत् । तं
 हस्तिनं सुन्दरे ज्ञात्वा रावणेन तस्य भुवनालङ्कार इति नाम दत्तम् । तेनारूढो रावणः इन्द्र ऐरावणारूढ इव शुशुभे । इतश्च
 कधिद्विधाधरो पातज्जर्जरो रावणं व्यजिह्वपत् । देव ! पाताललंकातः किष्किन्धिनृपनन्दनः किष्किन्धां राजधानीं गतः । आदित्य-
 रत्ना स्रक्षरत्ना नास्मा यमेन किं युद्धा द्वावपि भ्रातारौ बद्धौ कारायां क्षिप्तौ, नरकावस्थां प्रापितौ वैतरणीवधवन्धादिकं कारितौ । एतौ
 त्वदीयसेवकौ कमायातौ, स्वामिन् ! कारागृहात्तौ मोचय । तयोः पराभवस्तवैव पराभवः । रावण उवाच—पवनवेगम् मत्सेवकौ
 कारायां क्षिप्तौ तस्मै फलं लगिष्यतीत्युत्वा पुष्पकविमानारूढो विद्याधरचमूपरिपृतो रावणो यमदिकपालपालितां किष्किन्धां पुरीं-
 गतः । तत्र यमस्य नरकान् दारुणान् त्रपुपानशिलास्फालनपरशुच्छेदादिकान् सप्तापि नरकान् तत्र ह्विश्यमानपत्तींश्च दृष्ट्वा दशा-
 ननो हृष्टः । परमाधार्मिकान् पातयन्, नरकान् भञ्जन्, स्वपत्नीन् मोचयामास । महान् कस्य सौख्याय न स्यात् । ते नरकपाला
 यमं विक्षुपयामासुः । रावणेन नरकान् भङ्क्त्वा सर्वे कारागृहाद्योका मोचिताः । एतद्वचनं श्रुत्वा क्रोधारुणलोचनः सैन्यपरिपृतो
 रावणं प्रति दधावे । सैन्याः सैन्यैः, गजैः, रथा रथिभिः, पादात्याः पादातिभिः समं महासंग्रामं चक्रिरे । ततो रावणघाण-
 जर्जरो यमराजः कण्ठगतशूलो रथन् पुरनायमिन्द्रनामानं शरणं गतः । उवाच यमः । यतः—

गताः शर्कं नमस्कृत्य जगादैतत् कृताञ्जलिः । जलाञ्जलिर्मयादायि यमत्वाय प्रभोऽधुना ॥१॥

छुप्य या तुप्य वा नाथ करिष्ये यमतां नहि । उत्थितो हि दशग्रीवो यमस्यापि यमोऽधुना ॥२॥

विद्राव्य नरकारक्षान् नारकास्तेन मोचिताः । क्षत्रव्रतधनेनोच्चैर्विन्मुक्तोस्मि चाहवात् ॥३॥

जित्वा वैश्रवणं तेन लङ्कापि जगृहे युधि । तद्विमानं पुष्पकं च जितञ्च सुरसुन्दरः ॥४॥

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा क्रुद्धः । इन्द्रं कुपितं संग्रामतत्परं कुलपृद्धमङ्घ्रिणः संग्रामाग्निपेधयन्ति । यमाय सुरसंगीतपुराज्यं दत्त्वेन्द्रो-
रयनपुरचक्रे क्रीडति । यतः—

विन्द्इ महति पुरी नमीजवेलानीगमी । ते थाइ धुरी धीर वेतसजीम चिलसीवली ॥१॥

ततो रावण आदित्यरजसे किष्किन्वां ददौ । ऋक्षरजस ऋक्षपुरं ददौ । स्वयं लङ्कायां ययौ । लङ्कायां गते रावणे लङ्का-
राज्यं शोभितम् । यथा रजनी चन्द्रेण, नमः सूर्येण, प्रासादो देवेन, पुष्पं भ्रमरेण, राजा छत्रेण, नगरं दुर्गेण, काननं कल्पवृक्षेण,
योमी ध्यानेन, धनी दानेन, यतिनिर्ममत्वेन, शूरः सत्त्वेन, गजो मदेन, तुरंगमो ज्वेन, सरो राजहंसेन, मस्तकमवतंसेन, वनं
मिहेन, सिंहो वनेन, सुवर्णं रत्नेन, राज्यममात्येन, भोज्यं लवणेन, मेरुर्नन्दनेन, कुलं सुपुत्रेण, भातुर्दिनेन, निशा शशाङ्केन, राजा
न्यायेन, नारी मदेन, नदी जलेन, पुष्पं परिमलेन, दन्ता मुखेन, मण्डपस्तोत्रेण, राजा रणेन, स्त्री हारेण, खं नक्षत्रेण,
तथा लङ्का रावणेन शुशुभे । इतश्च किष्किन्वाधिनाथस्याऽऽदित्यरजसः कपिराजस्य नन्दन इन्दुमालिन्यां महिष्यां जातो वाली
नाम्ना अभवत् । बलवान् रणरसिको बाहुवली । एकस्मिन्दिने साधुसमीपं गतो वाली घर्म्मं शृणोति । यथा—

अग्निर्रेण गिरो समलेन निम्ममलो परवसेण साहिणो । देहेण जइ विढप्पइ घम्मो ता किं न पज्जत्तं ॥१॥

अस्थिरेण शरीरेण स्थिरं कर्मसमाचरेत् । प्रायेण हि प्रयास्यन्ति प्राणाः प्राघूर्णका इव ॥१॥
देवपूजा गुरुपास्तिः स्वाध्यायः संयमस्तपः । दानं चेति गृहस्थानां षट् कर्माणि दिने दिने ॥२॥

इत्यादि धर्मं श्रुत्वा धर्मपरायणः प्रत्यहमासमुद्रान्तपृथिवीं प्रदक्षिणीकृत्य देवान्वन्दे । कतिचिद्दिनान्ते तस्य
आदित्यरजसः श्रीप्रभापट्टराज्ञीकुक्षौ सुग्रीव इति द्वितीयः पुत्रोऽभूत् । क्रक्षपुराधीशस्य ऋक्षरजसो हरिकान्ताकुक्षिजौ नलनीलनामा-
मावुभौ सुतावभूताम् । इतश्चादित्यराजा राजा बलशालिने वालिने राज्यं दत्त्वा व्रतं लत्वा तपस्तप्त्वा शिवं ययौ । वालिराजाऽपि सुग्रीवं
निजभ्रातरं यौवराज्ये न्यधात् । कथंभूतं सुग्रीवम् सम्यग्दृष्टिं न्यायवन्तं दयावन्तं महोजसं स्वानुरूपं यौवराज्ये सुग्रीवं दाल्येऽपि न्यधात् ।
अत्रान्तरे रावणश्चैत्यवन्दनकार्ये भुवनालङ्कारगजारूढो मन्दोदर्या सहितो मेरुपर्वते ययौ । तस्मिन्समये मेघप्रभात्मजः खरदूषणवि-
द्याधरश्चन्द्रणख्यां जातरागो हत्वा पाताललंकां ययौ । तत्रस्थं चन्द्रोदरनृपमादित्यरजसः स्रुतुं निर्वास्य स्वयं राज्यमाजगृहे । एत-
दुद्यत्तान्तं दशकन्धरः श्रुत्वा क्रुद्धो रावणः । खरपाताय यान्तं मन्दोदरी देवी रावणं वारयामास । राजन्कोऽयं कदाग्रहः । यतः-
कन्याऽवश्यं कस्मैचिद्देया । शूर्पणखया अनुरूपवरो धृतः खरदूषणोऽदूषणस्ते पत्तिः विक्रमी । अतः प्रधानपुरुषं प्रेष्योद्वाहं कुरु ।
पाताललङ्कां च देहि, धेहि च प्रसन्नताम् । मन्दोदर्या यथोक्तं, रावणेन तथा कृतम् । ततः पाताललङ्काराज्यं कुर्वन् खरदूषणः शूर्पण-
खया सह भोगान् दुःसुजे रावणाज्या । ततो निर्वासितो चन्द्रोदरो नृपोऽनुराघया पत्न्या सह वने गतस्तत्रानुराधा गर्भिण्यभूत् ।
तस्मिन्समये चन्द्रोदरो मृतः । अनुराधा तनयमसूत । तस्य नाम दत्तं विराघ इति । मदोत्कटं विद्याद्यलंकृतं खरदूषणे चैरं कुर्वाणं
वालिनरेश्वरं सियेवे । एकस्मिन्दिने रावणो दूतमनुशिष्य किष्किन्धाधिपतिं वालिनं प्रति प्रेषयामास । सोऽपि दूतो गत्वा वालिनं

व्यजिज्ञपत् । हे राजन् ! अहं रावणस्य दूतः । रावण इति वक्ति । अस्माकं पूर्वजः कीर्तिघवलस्तेन तव पूर्वजः श्रीकण्ठो वैरिभयाद्र-
क्षितः । तयोः प्रीतिरभूत् । प्रीत्या चानसद्वीपराज्ये स्थापितः । तदादिरावयोः परस्परं भूयसी प्रीतिश्चलितोभयोः पक्षयोः । यावत्त्वं राज्ये
स्थापितोऽतस्तत्त्वं मम सेवको मम सेवां कुरु । यथावयोः प्राग्दत्तस्नेहो वर्धते । प्राग्दत्तस्तव राज्यं वृद्धिं यास्यति ।
वाल्मयीवोचत् । भो दूत ! अहं न जानामि उभयोः सम्बन्धोऽस्ति राक्षसवानरयोः क्षीरनीरवत्संमिलितयोः । परमहं देवं गुरुं विनाऽ-
न्यस्य कस्यापि सेवां न जानामि । यतः—

देवं सर्वज्ञमहंतं साधुं च सुगुहं विना । सेव्यमन्यं न जानामि मोहः कः स्वामिनस्तव ॥१॥

ततो दूतेनोक्तम्—भो राजेन्द्र ! क्रमागतं स्नेहं मा खण्डय । दशमौलये विप्रियं कुर्वतस्तव सौख्यं न भविष्यति । वालिनोक्तम्-
तव स्वामी दर्पोत्कटो वर्तते । तस्य दर्पं हरिष्यामि । ततो विमृष्टो गतो दूतो रावणं नत्वेत्युच्ये । भो रावण ! राजेन्द्र ! वालिस्त-
वाग्नां न मन्यते किम्यदुनोक्तेन । तच्छ्रुत्वा रष्टो रावणः क्रोधोदुरक्तन्धरः ससैन्यः पुष्पकविमानाधिरुढो युद्धाय किङ्किरन्धां
ययौ । यतः—

पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः । युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरुषक्षयः ॥२॥

सद्यश्च वालिराजोऽपि राजमानो मुजौजसा । तमभ्यागादोष्मतां हि प्रियो युद्धातिथिः खलु ॥२॥

ततः प्रवृत्ते युद्धे उभयोरपि मैत्र्ययोः । गण्डशैलागण्डशैलैर्दुर्मादुमि गदागदि ॥३॥

तत्रार्चयन्त तिलशो अष्टपर्वतवद्रथाः । मृत्पिण्डवदभिचयन्त महान्तोऽपि मतङ्गजाः ॥४॥

कुम्भाण्डवदत्तपण्डित्यन्त स्थाने तुरंगमाः । चञ्चापुरुषवद्भूमावपात्यन्तपदातयः ॥५॥

एवमिदं प्राणिसंहारं प्रेक्ष्य वालिवानरो दशास्यं प्रत्यूचे । भो रावण ! भवतां प्राणिवधः कर्तुं न युज्यते । तर्हि किं पुनः पञ्चेन्द्रिययथः । त्वं श्रावको विवेकी दोष्मान् जनक्षयं कुर्वन् किं न लज्जसे ? एवं वालिना सम्बोधितो रावणो दयावान् युद्धे कुशलो द्वन्द्वयुद्धं मेने । ततो द्वावप्यन्योन्यं द्वन्द्वयुद्धेन युयुधाते, शस्त्राशस्त्रैर्मन्त्रैर्बाणाबाणैश्चिरं युद्ध्वा ततो रावणश्चन्द्रहासं खड्गं चकल्प, वालिनं हन्तुं धावितः । शोभितो रावणस्तेन सङ्गोत्प्रेक्ष्यत एकशृंगो गिरिरिव वा एकदन्तो गज इव । आपतन्तं रावणमवलोक्य कुपितो वालीचिन्तयति । एनं किं करोमि क हन्मि चन्द्रहाससहितम्पातले क्षिपामीति विचिन्त्य करे धृत्वा वामकक्षाकोटरे क्षिप्त्वा वालिराद् चतुःसमुद्रं वप्राम । भ्रान्त्वा सचन्द्रहासं रावणं वभापे । भो रावण ! तव काचित् शक्तिरस्ति ? रावणेनोक्तम् मुञ्च मुञ्च गता शक्तिस्त्वच्छ्रुत्वा कृपालुना वालिना मुक्तो रावणः । उक्तं वः—

चीतरागं सर्वविदमाप्तं त्रैलोक्यपूजितम् । चिनाहन्तं न मे कश्चिन्नमस्योऽस्ति कदाचन ॥१॥

त्वं मया मुक्तः, पूर्वोपकारान् स्मृत्या मया तत्र राज्यं च दत्तं, त्वं सुखेन राज्यं भुङ्क्ष्व, अन्यथा मयि राज्यंकुर्वणि त्वयि राज्यं कुतो भवेत् अहंपरित्रय्यामादास्ये शिवसाम्राज्यकारणं । किञ्चिन्धार्या तव सेवकः सुग्रीवो भवतु । एवं कथयित्वा रावणाज्ञया सुग्रीवं किङ्किण्धार राज्ये संस्थाप्य वालिराद् स्वयं गगनचन्द्रर्षिपादमूले व्रतमग्रहीत् । संयमं लात्वेकादशांगीं पठित्वा विविधाभिग्रहपरस्तपस्तेषु । कदाचित्पतिमाधरः, कदाचिद्दृष्यानवान्, कदाचित्कायोत्सर्गे, कदाचिद्योगासनस्थः, कदाचिन्मौनतत्परः, कदाचिद्दयाशुचिरः, कदाचिद्दशनासक्तः, कदाचिद्गुरुभक्त एवं विहरति । कदाचिदपदे गत्वा मासक्षणं विधाय पारणकं करोति । पुनः

कायोत्सर्गे मासक्षयणान्त आचाम्लेन पारणकं करोति । एवं कुर्वाणस्य तस्यानेकलब्धय उत्पन्ना अणिमालघिमादयः । एव बालि-
मुनिर्यद्वृन्त्यर्णान्यावत्तपस्तेषु । इतश्च सुग्रीयराडपि श्रीप्रभां स्वां पुत्रीं दक्षमौलये दत्त्वा सेवको भूत्वा बालिपुत्रं चन्द्ररश्मि यौवराज्य-
पदे कृत्वा सुखेन राज्यं करोति । श्रीप्रभासुद्वाह्य रावणोऽपि लङ्कां गतः । रावणेनाप्यन्येषां विद्याधराणां बह्वयः कन्यका उपयेमिरे ।
एकस्मिन्दिने रावणो नित्यालोकपुरे नित्यालोकविद्याधरोशितुः कन्यकां रत्नावलीनाम्नीषुद्रोढुं याति । अष्टापदेपरिगच्छतस्तस्य
पुष्पकं नाम विमानं स्खलितं सद्यो वज्रे सैन्यमिव, पर्वते नदीपूरमिव, नगरैर्यानिपात्रमिव, आलानस्तंभे गजमिव । विमानं स्खलितं
दृष्ट्वा रावणश्चुकोप । तत्क्षणादेव विमानं मुक्त्वाऽधोऽवततार । ततोऽष्टापदे कायोत्सर्गस्थं बालिमुनिं दृष्ट्वा चिन्तयति । अहो
एष दुराचारी मुनिवेयेणाद्यापि कपायं न मुंचति । येनाद्याह समुद्रे क्षेप्स्यामि । क्रोधतस्तेन साधुहत्या तीर्थभङ्गादि न चिन्तितम्,
धिक् क्रोधः । यतः--

क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारवर्धनः । धर्मक्षयकरं क्रोधस्तस्मात्क्रोधं चिचर्जयेत् ॥१॥

क्रोधपयद्दु देहधरी तिन्नि विकार करेह । अप्पन्तावि परतहहाणि करेई ॥२॥

कोही लग्गपलेवणु डज्झीगुणरयणाइ । उपशमजलीं जेन उल्लवी सही ते दुःख सयाई ॥३॥

सन्तापं तनुते भिन्नति विनयं सौहार्दमाच्छादयत्युद्वेगं जनयत्यवयवचनं सूते विधत्ते कलिम् ।

कीर्तिं कुन्तति दुर्मतिं चित्तरति व्याहन्ति पुण्योदय दत्ते यः कुर्गतिं स हातुमुचितो रोषः सदोषः सताम् ॥४॥

रावणः क्रोधारुणोऽष्टापदं विदार्य मध्ये श्रविश्य विद्यासहस्रं स्मृत्वाऽष्टापदं बाहुभ्यामुद्वेगे । तच्चित्तडितिकुर्वाणमष्टापदं कम्पमान

दृष्ट्वा वालिपुनिरवधिज्ञानेन ज्ञात्वा कायोत्सर्गं पारयित्वा सावधानोऽनेकलब्धिनिधानः प्राणिरक्षणपरो भरतेश्वरकारितैचैत्यसंसार-
णपरो भगवान् वाली रागेद्वेष विनैष रावणशिक्षानिमित्तं वामपादाहुष्टेनाष्टापदमूर्द्धनिं किञ्चिदपीडयत् । वालिवामाङ्गुष्ठाग्रसम्पर्कात् स्व-
स्थानस्थितो गिरिः संकुचितः । रावणो मुखेन रुधिर वमन् अरावीत् । तदा तेन लोके रावण इति नाम जातम् । तमारावं श्रुत्वा मुक्तो
रावणः, साधुना तत्कृतं तीर्थरक्षाकृते रावणशिक्षाकृते च । ततो निःसृत्य रावणो निष्पतापोऽनुतापवान् वालिनं नत्वा रचिताञ्जलि-
रेवं न्याजहार । भूयो मयापराधः कृतः भो साधो त्वया क्षुन्तव्यः । अथापराधं नाहं करिष्ये । भवच्छक्तिर्मया दृष्टा । हे प्रभो
त्वया मम प्राणा दत्ताः । त्वं माता त्वं मे पिता जीवितदानात् इत्युत्था त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य नमश्चक्रे दशाननः । दशस्पो मृनीन्द्रं
स्तौति यथा—

अहो ते निज्जियो कोहो अहो माणो पराजिओ । अहो ते निक्खिया माया अहो लोहो वशीकओ ॥१॥

अहो ते अज्जवं साहु अहो ते साहु भइवं । अहो ते उत्तमा खन्ति अहो ते मुत्ति उत्तमा ॥२॥

इहंसी उत्तमो भंते पच्छाहोहीसी उत्तमो । लोगुत्तमुत्तमं ठाणं सिद्धि गच्छसि नीरओ ॥३॥

इत्यादि स्तुत्वा रावणो भरतकारितेष्टापदेष्टापदचैत्ये सान्तःपुरो गतः । तत्र राजचिह्नानि यथा—‘खगं छचो वाहनमउडं चमरे
अपञ्चमण’ इत्यादीनि मुक्त्वा चैत्यमध्ये गतो रावणः । अष्टप्रकारेण पूजां करोति, यथा—

चरपुष्पगन्धअक्खय पर्ईचफलधूव नीरपत्तेहीं । नेवज्ज विहाणेणय जिणपूआ अट्ठहा भणिआ ॥१॥

इत्यादिकां पूजां विधायासात्रिकमङ्गलप्रदीपगीतनृत्यवादित्रादिकं कुर्वतो वीणातंत्री त्रुटिता ततो रावणेन भुजनसां समाकृत्य

वीणां तंभार्ज्यं वादिता । गानं कृतस्ताञ्चःपुरीभिर्नर्तितम् । तत्र पूरं धरणेन्द्र आगात् । तेन रावणभक्तिर्दृष्टा । संतुष्टः प्रोवाच ।
भो रायण ! अर्द्धद्रुक्तिस्तत्र मुग्यं फलं मोघस्तथापि किञ्चिदाचक्ष्व । रामेनामोघं शङ्खं याचितम् । ततो धरणेन्द्रेणामोघविजया
नाम्ना प्रियाग्रक्तिर्दत्ता । धरणस्तिरोदधे । रामणोऽपि नवीनैरष्टोचरशतकाव्यैः स्तुत्वा, यथा—

अनघ्ययनचिद्वांमो निर्द्रव्यपरमेश्वराः । अनलंकारसुभगाः पान्तु युष्मज्जिनेश्वराः ॥१॥

ये देव्या भवतः पादौ भवत्पादाविव्याश्रिताः । ते लभन्तेऽद्भुतां भव्याः श्रियं त इव ज्ञाश्वतीम् ॥२॥

फलेव चन्द्रस्य कलंरुमुक्ता मुक्तावलीवोरुगुणप्रपन्ना । जगत्त्रयस्याभिमतं ददाना जिनेश्वरी कल्पलतेव मूर्त्तिः ॥

तीर्थनाथान् नमस्कृत्य नित्यालोरुपुरे गतस्तत्र रत्नावलीमुद्राह्य पुनर्लङ्कायागतः । वाल्मिनेरपि निर्मलं संयमं पालयतो घन-
पातिकर्मधयतः कैवल्यानमुत्पेदे । सुरामुरैरपि कैलमहिमा चक्रे । वालिकैरप्यपि धर्मं कथयन्नास्ते । यतः—

धम्ममेण कुलप्पसुहं धम्ममेण य दिव्यरूपसम्पत्ति । धम्ममेण घण समिद्धि धम्ममेण सुचित्थडा कीत्ति ॥१॥

धम्ममेण विणा जह चिन्तियाई लब्धंति जीवसुख्खाई । ता तिहु यणंमि सयलेकोवि नहु दुक्खिओ हृज्जा ॥२॥
निर्दन्तः करटी हयो गतजयश्चन्द्रं विना शर्वरी निर्गन्धं कुसुमं सरो गतजलं छायाचिहीनस्तरुः ।

रूपं निलयणं सुतो गतगुणधारित्रयहीनो यत्तिर्निदं भवनं न राजति तथा धर्मं विना मानवः ॥३॥

इत्यादि धर्मदेशनां कृत्वा सिद्धानन्तचतुष्को वाल्मिनिर्मोक्षमगमत् । इति वाल्मिनिऋया ॥

इतथ चैतादृगिरौ ज्योतिःपुरे नगरे ज्वलनशिलो नाम्ना प्रियाधराधिपोऽस्ति । तस्य श्रीमती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुत्री

तारा नाम्नी । सा साहसगतिना विद्याधरेण याचिता । राज्ञा सुग्रीवेणापि याचिता । ततो ज्वलनशिखविद्याधरेण नैमिचिकः पृष्टो मम पुत्री सुतारा कस्य दीयते उभयोर्मध्ये । नैमिचिकेनोक्तम् । राजन् ! साहसगतिरल्पायुः । सुग्रीवः कपीश्वरश्च दीर्घायुरिति नैमिचिकेन कथिते सुग्रीवाय सुतारा कन्या दत्ता । यथा—

हरिणाक्षी गजगमना प्रहसितवदना मनोरमा रामा । सुललितवचना श्यामा विम्बोष्ठी नक्रदीपशिखा ॥१॥

राज्ञा सुग्रीवेण परिणीता सुताया, वियोगादितः साहसगतिर्दिनेदिने कृष्णपक्षे शशिवत् क्षीणोऽभूदङ्गारानुम्बित इव कापि रतिर्न लेभे । सुग्रीयस्य सुतारायां रममाणस्याद्भुत (१) जयानन्द (२) नामानौ पुत्रौ बभूवुः । यतः—

प्रियमहेलामुहकमलं बालमुहं धूलिधूसरच्छायं । सामिमुहं सुपसन्नं तिल्लिवि पुष्पेहि पावन्ति ॥१॥

धनाढ्यता राजकुले च मानं प्रियानुकूला तनया विनीताः ।

धर्मे मतिः सज्जनसंगतिश्च पटु स्वर्गलोका जगतीतलेऽपि ॥२॥

तौ हृष्टा हर्षितः सुग्रीवः सुसेन राज्यं करोति । त साहसगतिः मन्मथोन्मथमानो चेतसीदं चिन्तयामास । कामिनां कुतो लज्जा । यतः—

नैव पश्यति कामांथो जन्मांथो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्षी दोषं न पश्यति ॥१॥

मा मतिः परदारेषु परद्रव्येषु मा मतिः । परापवादिनी जिह्वा मामूदेव कदाचन ॥२॥

एषामिन्नार्थं साहसगतिना किं कृतम्—हिमवद्भिरो गत्वा रूपपरावर्तनीं श्रेष्ठ्यां विद्यां शिक्षित्वा सिद्धविधौ जातः । इतश्च लङ्का-

नगरीतो दशाननो दिग्यात्रायै निर्गतः । सर्वाचरेन्द्रान्विद्याधराश्रसाधयित्वा सुग्रीवादिचमूचक्रपरिवृत
इन्द्रं मति चचाल । मार्गेण गच्छता रावणेन रेवा नाम नदी दृष्टा । तस्य तीरे सैन्यं निवेश्य रावणः श्रीजिनपूजां करोति । यतः—
जिनपूजनं चिवेकः सत्यं शौचं सुपात्रदानं च । महिमक्रीडागारः शृंगारः श्रावकत्वस्य ॥१॥

पूजया भवति राज्यपूजितो पूजया भवति निर्मला मतिः ।

पूजया भवति नाकपूजितः पूजया भवति निर्वृतिः क्रमात् ॥२॥

सयं पमज्जणे पुण्यं सहस्रं च विलेबणे । सयसाहस्सिआ माला अणन्तं गीयवाईए ॥३॥

पूजां कृत्वा स्तुतिं कृत्वा नासाग्रन्यस्तद्वन्द्वः पद्मासनस्थो जिनपुस्तो ध्यानेनास्थात् । रावणस्य ध्यानं कुर्वतो नद्या जलं बध्नुधे ।
तेन जलेन वृद्धिगतेन श्रीजिनवरेन्द्राणां पूजा प्लाविता तेन पूजापहारेण शिरस्छेदादधिकदुःखेन दुःखितो जातकोपो रावण इद-
मभ्यधात् । रे रे पश्यतां केन मे पूजा विनाशिता, देवेन, दानवेन, मानवेन, राक्षसा, वानरेण वा विलोकयत्, विलोकयित्वा
तं धद्वध्वेदानीयताम् । तस्मिन्समये कश्चिद्विद्याधरो रावणं चिन्तयति । राजन् ! माहिष्मती नाम्ना नगरी तस्यां सहस्रांशुनामा
राजास्ति सहस्रशो नृपैः सेव्यमानो महामुजो रेवायां सेतुबन्धं कृत्वा सहस्रशोराज्ञीपरिवृतो जलकेलिं करोति । राज्ञीभिः सह
जलकेलिं कृत्वोभयोः कुले लक्षशः सुमदान् मुक्त्वा यथेप्सितं रत्त्वा जलं सेतुबन्धान्मुक्त्वा । तेन जलेन पूजा प्लाविता । राजन् !
पश्यतामेतानि तस्य स्त्रीणां निर्मल्यानीति तद्विद्याधरवचनं श्रुत्वा रुष्टो रावणो राक्षसभटान् प्रैषीत् । तेऽपि राक्षसभटास्तत्रगत्वा
संग्रामं चक्रिरे मिथः । राक्षसवानरसैन्यैः सहस्रांशुसैन्यं मग्नम् । ततः सहस्रांशुराद् अधिज्यं धनुः कृत्वा राक्षसस्योपरि धावितः ।

राक्षसान् हृक्यामास । ततो नष्टा राक्षसाः । तावता रावणो ऽप्यागात् । यतः—

द्वाचप्यमर्षणौ द्वावप्यूर्जितौ द्वावपि स्थिरौ । विविधैरायुधैर्युद्धं व्यदधानौ चिरायुतौ ॥१॥

दोर्वीर्येणावीजयं तं ज्ञात्वा जग्राह रावणः । विषया मोहयित्वेभमिव माहिष्मतीपतिम् ॥२॥

रावणस्तं वद्ध्वा स्कन्धावारेऽनयत् । रावणो यावद् सभायामुपविष्टो दृष्टमनास्तावचारणयिः शतबाहुः समाययौ । रावणोऽपि सिंहासनात्समुत्थाप तस्य साधोः पादौ ननाम । यतः—

अवयमुक्ते पथि यः प्रवर्तते प्रवर्तयत्यन्यजनं च निःस्पृहः ।

स सेवितव्यः स्वहितैषिणा गुरुः स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥१॥

विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं सुगतिक्लृप्तमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।

अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥२॥

एवंविधं तरणतारणसमर्थं साधुं ज्ञात्वा वन्दे । मुनिरपि तस्य रावणस्य धर्मलाभाशीषमदात् । ततो रावणो वद्वाञ्छजलिप्लुटो मुनिमवोचत् । भो साधो किमागमनकारणमुच्यताम् । मुनिना धर्मोपदेशो दत्तो यथा—

काया हंसविना नदी जलविना दात्रा विना याचको, भ्राता स्नेहविना फलं क्रतुविना धेनुश्च दुग्धं विना ।

भार्या भक्तिविना पुरं विमुविना वृक्षं च पत्रं विना, दीपस्तैलविना निशा शशिविना पुण्यं विना मानवः ॥१॥

चिलम्बो नैव कर्तव्य आयुर्याति दिनेदिने । न करोति यमः क्षान्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥२॥

इत्यादि धर्मदेशनां दत्त्वा हे रावण राजेन्द्र ! श्रूयताम्—माहिष्मत्यां नगर्यां शतबाहुनामाहं राजाऽभवम् । भवभावाद्विरक्तोऽहं सहस्रकिरणे पुत्रे राज्यमारोप्य मोक्षाच्चस्यन्दनप्रायमहं व्रतमशिश्रियम् ।

इत्यर्थोऽस्ते वृक्षग्रीवो नमद्वृक्षोऽब्रवीदिति । किमसौ पूज्यपादानामद्भुजन्मा महाभुजः ? ॥१॥

ओमिति मुनिनोक्तो रावणो जगाद । स्वामिन् ! दिग्बिलयप्रक्रमेणेह नदीतटे आगतेनेहावासं विधाय मया निनपूजा कृता । सा अमुना मुक्तवारिणा पूजा प्राविता । तेन मया कोपोऽकारि । मुनेग्र इत्युक्त्वा रावणस्तत्क्षणादेव सहस्रांशुमाकार्य लज्जानम्रानन-
मेवमुवाच । भो महासत्त्व ! त्वं मे भ्राता, भो साधो त्वं पिता मम, स्वेच्छं रमस्व । गच्छ स्वस्मिन् राज्ये । सहस्रांशुनोक्तम् राजन् ! मे कार्यं नास्ति । अहमपि व्रतं श्रयिष्यामीत्युत्तराऽनरण्यं नाम तनयं दशास्याय समर्प्य पिठपादान्ते व्रतमग्रहीत् । रावणोऽपि तौ शतबाहुसहस्रांशू नत्वा सहस्रांशुपुत्रेऽनरण्ये राज्यं दत्त्वा दशानन इन्द्रं प्रत्यम्बरे चचाल । इति शतबाहुपुत्रसहस्रांशुरुथा ॥

रावणस्यांबरे गच्छता यष्टिमुष्ट्यादिधातप्रहारजर्जरो नारदमुनिः पञ्चादागतो रावणं प्रति वभाषे । भो राजेन्द्र ! श्रूयताम् , राजपुरे नगरे मरुतो नाम भूपतिर्मिथ्यादृष्टिः । तेन यज्ञः प्रारब्धस्तस्मिन्यज्ञे बहवश्छागा वधाय समानीताः सन्ति । आकाशाद-
वतीर्य मया प्रोक्तं भो मरुचराद् त्वं हिंसां मा कुरु, यागे छागान्मा मारय । मरुचराइचे भो नारद ! अयं पशुवधादिमहाधर्मः शास्त्रोक्तः स्वर्गहेतवे । ततो नारद उवाच, मयोक्तम् यज्ञेऽर्ज्येऽन्यम् न जायन्त इत्यज्ञाः त्रिवर्षग्रीहयः नतु पशवश्छागाः ।
अथवा यथा—

ततस्तस्याहमित्याख्यां वपुर्वेदीरुदिरिता । आत्मा यष्टा तपो वह्निर्ज्ञानं सर्पिः प्रकीर्तितम् ॥१॥

कर्माणि समिधः क्रोधोदगस्तु पशवो मताः । सत्यं यूपः सर्वप्राणिरक्षणे वक्षिणा पुनः ॥२॥
अिरत्नी तु त्रिवेवीयमिति बेवोदितः क्रतुः । कृतो योगविशेषेण मुक्तेर्भवति साधनम् ॥३॥

अतो राजन् छागवधान् निरर्त्य । इदं मम वचनं श्रुत्वा क्रोधारुणलोचना विप्रा मम हननायाधावन् । तैर्यद्विमुष्टयादिभिर्भृशं
हतो राजस्त्रिहागमम् । तद्भुत्वा रावणस्तत्र गतः । मरुषभूपालं यागवधाभिषिष्य सर्वलोको धर्मः समादिष्टः । हृष्टाः सर्वेऽपि भूपाला
अर्हितामयं धर्मं सर्वेऽप्याददिरे ॥ नारदकथा ॥

रावणो नारदं प्रसूये-भो नारद ! पशुपथादियज्ञाः केनोपदिष्टाः । नारद उवाच । श्रुतमती नगर्येस्ति । तस्यामभिनन्दो नाम
राजा । तस्य पुत्रो वसुनागा । तस्यां नगर्यां क्षीरकदम्बकनामा विप्रस्तास्य पुत्रः पर्वतकनामा । प्रापूर्णको नारदथाहम् । एते त्रयो-
ऽपि क्षीरकदम्बकोपाध्यायान्तिके पठन्ति । उपाध्यायस्तीनपि त्र्युपर्वतकनारदात् पाठयति । एकस्मिन्दिने एते त्रयोऽपि पाठस्वेद-
भान्ता त्रिमहरे युताः । आकाशे वारणविगुभं याति । तयोर्मध्य एको ज्ञानवान् । अनेनापस्त्रयोषतम् । एतेषां त्रयाणां मध्ये एकः
स्त्रिये गभी । तौ नारके यास्यतः । इति श्रुतमुपाध्यायेन ध्यानयता । तत उपाध्यायेन चिन्तितं मम पाठितो नारके यास्यतः अग-
स्त्युत् पाठोत्, परं परीक्षां करोमि कौ नारकं यास्यतः को मोक्षं यास्यतीति त्रिमुश त्रयः विष्टमयाः कुम्भकुटाः कृताः । त्रयाणां दश्वेस्तुके
न यत्र कोऽपि न पश्यति तत्र हन्तव्याः ततो विजने गत्या पर्वतकेन वतस्तथैव त्र्युगजपुणेनापि हतः । नारदेन चिन्तितं कुत्र हन्यते ।
विजने गत्या चिन्तितभेते पक्षिणः पश्यन्ति, देवाः पश्यन्ति, सिद्धाः पश्यन्ति, तर्हि तस्यानं नास्ति यत्र कोऽपि न पश्यति । कुं
जातम् शूलशोके, क्षीमा न हन्यते पुरुषा इति ज्ञापितम् ततो नारदेन कुम्भकुटो गुरुणामग्रे मुक्तः, क्षीरकदम्बकेनोक्तम् कुम्भकुटः कथं न

हृतः । नारदेनोक्तं स्वामिन् तत्स्थानं नास्ति यत्र कोऽपि न पश्यतीति ज्ञात्वा मया कुक्कुटो न मारितः, गुरुणा ज्ञातमेव शिवंगमी । इति
वैराग्यात् उपाध्यायेन साधुसमीपे दीक्षा गृहीता । अभिचन्द्रेणापि राज्ञा वसुपुत्राय राज्यं दत्त्वा दीक्षा गृहीता । तदनु क्षीरकदम्ब-
कोपाध्यायपदे तत्पुत्रः पर्वतकोऽभूत् । अभिचन्द्रराज्ये तत्पुत्रो वसुनामाऽभूत् । तदन्वहं तु स्वग्रामे गतः । इतश्च वसुराजाय केन
चित्स्फटिकशिला दत्ता । तदुपरि सिंहासन उपविशतो राज्ञ इति प्रसिद्धिर्जाता । महाराजस्य वसुराजस्य सत्यवादिनः सिंहासनमाकाशे
विधुति । यतः-लोको हि बलवान् खलु । तया प्रसिद्धया सर्वे राजानो वञ्चवर्तिनो जाता । एवं सुखेन राज्यं करोति, हे रावण
राजेन्द्र ! एकस्मिन्दिनेऽहं शुक्तिमयीं पुरीममाप् । पर्वतकगृहे गतवान् । तत्रासौ समामध्ये व्याख्याने क्रियमाण एवं व्याख्यानं
करोति । अजैर्येण्यम्, कोऽर्थः ? अजशब्देन छागास्तर्होतव्यम् । मयोक्तम् । भो एवंविधं व्याख्यानं मा कुरु । अजशब्देन त्रिवर्प-
व्रीहयो न तु छागाः । पर्वतकेनोक्तम्—अजशब्देन पशवो न तु व्रीहयः । एवं विवादं कुर्वतोऽस्तयोर्मध्ये पर्वतकेनोक्तम् । ममोक्तं
यद्यसत्यं भवति तदा मम जिह्वा याति । नारदेनोक्तम् ममोक्तम् यदाऽसत्यं भवति तदा मम शिरो याति । अत्रार्थे कः साक्षी ।
उभाभ्यामुक्तं राजा वसुः सहाध्यायी साक्षी । एवं कथयित्वा समा विस्तृष्टा । गृहान्तर्गते पर्वतके मात्रा प्रोक्तम् । भो पुत्र त्वज्जन-
केनाजशब्देन त्रिवर्पव्रीहय उक्ताः न तु छागाः । त्वयैतदसत्यं प्ररूपितम् । पुत्रेणोक्तम् मातर्यदुक्तं तत्तूक्तमेव अथ त्वं . राज्ञोऽग्रे
गत्वा कथय यथाजीवितं भवति । अन्यथा जीवितं नास्ति । ततः क्षीरकदम्बकोपाध्यायपत्नी वसुराट्समीपे गता उक्तञ्च-
भो राजेन्द्र ! वसुराज ! तव पुरतः किञ्चित्प्रार्थयामि । वसुराजेनोक्तम् । मातः प्रार्थय । ततः पार्थितं राजेन्द्र ! मह्यं पुत्रभिक्षां देहि ।
उपाध्यायपत्न्या सर्वं कथितं नारदपर्वतकप्रवृत्त्यादिकम् । ततो वसुराजेन प्रोक्तं यत् नारदेनोक्तं तत्सत्यं तव पुत्रेणोक्तं तदसत्यम् ।

मातरसत्यं कथं ब्रुवे यतः-

असत्यमप्रत्ययमूलकारणं कुवासनासद्मसमृद्धिवारणम् ।

चिपन्निदानं परवञ्चनोजितम् कृतापराधं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥१॥

यशो घस्माद्भस्मीभयति वनवह्वेरिव वनम्, निदानं दुःखानां यदवनिरुहाणां जलमिव ।

न यत्र सच्छायातप इव तपःसंयमकथा, कथंचित्त्तन्मिथ्यावचनमभिधत्ते न मतिमान् ॥२॥

हे मातः ! एवं जानन्नप्यहं कूटसाक्ष्यं कथं ब्रूवे ? तत उपाध्यायपत्न्योक्तम् । राजन् ! ममोपरोधेन ब्रूहि ततः प्रतिपन्नं राज्ञा ।

प्रमातृसमये नारदपर्वतकावच्येऽपि बहवो लोका राजसभायां समाजग्मुः । उभाभ्यां स्वं स्वं व्याख्यानं कृतम् । तत उभाभ्यां पृष्टम् ।

राजन् ! क्षीरकदम्बकोपाध्यायेन क्रोडर्थः कथितः ? परलोकभयमजानता वसुराजेनाविचार्योक्तम् । अज्जशब्देनच्छागा उच्यन्ते न

तु व्रीहयः । ततः पर्वतकपक्षं राज्ञा कृतं दृष्ट्वा वाटश्वरेण नारदोऽबोचत् । भो देवा असत्यवादिनं वसुं शिक्षापयत । यथा-

वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले । पतितः सद्यो नरकपातं प्रस्तावयन्निव ॥१॥

देवताभिरसत्योरिक्कुपिताभिर्निपातितः । जगाम नरकं घोरं नरनाथो वसुस्ततः ॥२॥

वसोः पुत्राः पृथुवसुः (१) चित्रवसुः (२) वासवः (३) शक्रः (४) विभावसुः (५) विश्वावसुः (६) शूरश्च (७) महाशूरः

(८) पितृपदे स्थिताः सर्वेऽपि देवताभिर्हतास्तथैव प्ररूपणात् मृत्वा सर्वेऽपि नरकं गताः । वसुर्नवमः पुत्रो नन्द्या नागपुरं ययौ बृह-

ध्वजो वसुश्चतुर्दशमो मथुरायां ययौ । पर्वतकोऽपि नगर्यां निष्कासितो नगरलोकैर्धिक्कृत्वा । पर्वतको नगर्यां निष्कासितो महाका-

तसुरेण मंगृहीतः ।

॥ इति पर्वतकवसुराजकथा ॥

अथ महाकालस्या कथ्यते । यथा रायणेन पृथो नारद उवाच-चारणयुगलं नाम नगरम् । अयोधनो नाम्ना राजा । दिति-
नाम्नी राणी । तयोः पुत्री गुलसा नाम्नी । तस्याः स्वयंवरो राज्ञाऽयोधनेन प्रारब्धः । अनेके राजान आगताः । तेषु मत्स्ये मागरोराहधिकः । मागरस्य मन्दोदरी नाम्नी प्रतिहारी । सा सागराङ्गयाऽयोधननृपावासे प्रत्यहं याति ।
एकस्मिन्दिने मन्दोदर्या रदलीयनमध्यस्थितया दितिसुलसयोर्यचनमथावि । यथा-रूपमस्यामिपुत्री भरतबाहुवली । तयो राघपुत्रा-
यादित्यपद्याः गोमयग्रायाभूताम् । सोमवंशे मम भ्राता वृणविन्दुनामा । सूर्यवंशे तव पिता अयोधननामाऽस्ति । अयोधनस्वसा
सत्यपद्या नाम्नी वृणविन्दुराजाय दत्ता । तयोः पुत्रो मधुपिंगलनामा मम भ्रातृसुतोऽहं त्वां तस्मै दीयमानामिच्छामि । अतस्त्वं
तस्य रष्ट्रे घरमालां धिपेरिति शिक्षां दत्त्वा जननी रम्यान् गता, पुत्र्यपि स्वस्थानं गता । एतद्वचो मन्दोदर्या दास्या सागरराज-
स्योप्रे निवेदितम् । मागरेण भूधुजा निजपुरोहिताग्रे कथितम् । पुरोहितेन नवीनं शस्त्रं कृतं, तस्मिन्शास्त्रे सागरगुणः मधुपिङ्गल-
विगुणाग इति श्रूयते । तत्पुस्तकं पेटायां चिक्षेप । एकस्मिन्दिने स्वयंवरदिनादर्वाकृतभायां वाचयितुमारब्धम् । इतश्च तत्रादौ साग-
रोऽगोचरः । वाच्यमानेऽत्र पुस्तके भगवच्छणहीनो यो वक्ष्यस्तादृशश्च सोऽसिलैरिति निश्चित्य पुरोहितेन तथा वाचितम् यथा सर्वेऽपि
सज्जनः कन्यका च दृग्गन्ति । तच्छृत्वा कन्यकया सागरो घृतः । मधुपिंगलश्च निर्घाटितः सभातो निष्क्रासितः । निष्क्रासनानन्तरं
मधुपिंगलोऽपमानान् तापमोऽभूत् । चालतपः कृत्वा शुभध्यानेन मृत्वा व्यंतरेषु महाकालनामा सुरो जातः पृष्टीर्यमहस्रायुः ।

देवेनायधिज्ञानं प्रयुक्तं तेन सागरेष्टितं ज्ञातम् । तस्य सुरस्य सागरराजस्योपरि महान्द्वेपो जातः द्वेपाचिन्तयति हन्मि सर्वान् मद्द्वेपिणः इति चिन्तय्य तेन शुक्तिमत्यां नगर्यां पर्वतकर्मैक्षत । म सुरो विप्रत्वेपं कृत्वा शाण्डिलनामा त्वत्पितुर्मित्रोऽस्मीति कृत्वा मिलितः । देवस्य तेन पर्वतेन सह मैत्री जाता । शाण्डिलविप्रैर्णोक्तं भो पर्वतक त्वं यागान् पशुवधादीन्प्ररूपय । अहं तव पक्षं पूरयिष्यामि । विद्यया मनोभीष्टं करिष्यामि सर्वेषां दुर्गतौ पातनायायमुपायः क्रतुः । विशेषतः सागरस्य तेन देवेन देशे मारी चिक्षुर्विता व्याधिरोगाश्चानेकशः । देवेनाकाशवाणी कृता यः पर्वतकमत्तं ग्रहीष्यति स रोगान्छुटिष्यति ततः पर्वतकेन पशुवधादिकाः प्ररूपिताः । यः पशुवधादिकं यागं करोति तस्य समाधिर्भवति । तस्य देवः समाधिं करोति बहिर्मुखा लोकाः किमपि न जानन्ति । एकेन कृतं तत्सर्वैरपि क्रियते । यतः—

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमाधिकः । मृदितं राजकुलं सर्वं कुम्भकृन्मदने मृते ॥१॥

तेन पर्वतकेन यागाः प्ररूपिताः । महाकालदेवेन देवशक्त्या वृद्धिं नीताः । पर्वतकेन यागाः कथिताः । मातृमेधे यथा—

मातृमेधे बधो मातुः पितृमेधे बधः पितुः । अन्तर्वेदी विधातध्या दोपस्तत्र न विद्यते ॥१॥

इत्यादि समुपदिश्य सागरं स्वमते स्थापयित्वाऽनेकान्यागान्प्रापयित्वा तस्यर्द्धिर्दृष्टिश्च दत्ता । ततः सप्रत्ययो लोकः प्राणि-
हिसादिकान्मत्नान् निःशंकमकरोत् । तस्य पर्वतस्य मते स्थितः । सुलसासागरपुत्रेणानेके यज्ञाः कृताः । अजमेधे यज्ञेऽजा हूताः ।
ते देवेन जीवापिताः, एवमथमेधेऽश्वा हूतास्तेऽपि जीवापिताः । मातृपितृमेधे सुलसासागरौ जुहाव । यतः—

सागरं सुलसायुक्तं, सञ्जुहावाध्वरानले । कृतकृत्यो जगामाथ, महाकालः स्वमाश्रयम् ॥१॥

एवं पर्वताद्यागाः प्रवर्तिता महाकालेन विवर्धिताः । स पर्वतको मृत्वा नरकं गतः । ते हिंसात्मका यागा मया निषिद्धाः । ते विप्रा न मानयन्ति । तैर्विघ्नैर्मम प्रहारा दत्ताः । अतस्त्वं तान्यागान्निषेधय । तेन रावणेन तत्रागत्य मरुचो राट् यागान्निषिद्धः ।

॥ इति महाकालसुरकथा ॥

अथास्यैव नारदस्योत्पत्तिः कथ्यते ।

रावण उवाच । मरुत्तराट् श्रूयताम् । ब्रह्मरुचिर्नाम्ना द्विज आसीत् । तेन तापसी दीक्षा गृहीता । तेन कर्मो नाम्ना भार्या कृता । तेन सह भोगाननुभवती सा गुर्विण्यभूत् । तस्मिन्नवसरे तत्र साधवः समागतास्तेष्वेकः साधुरब्रवीत् । भो ब्रह्मरुचिर्द्विजर्षे ! त्वया किमारब्धं भवभीत्या गृहवासं त्यक्त्वा पुनर्गृहवासो मण्डितः । तच्छ्रुत्वा ब्रह्मरुचिना जैनदीक्षा गृहीता । सा तस्य भार्या कर्मो नाम्नी श्राविका जाता । तत्राश्रमे वसन्त्या तया पुत्रः सुपुत्रे नारदनामा रोदनादिविजितः । सा तस्य माता कुत्रचिद्- ताऽभूत् तावता जृम्भकामरैर्नारदोऽपजहे । तद्वियोगादिता कर्मो साध्यन्तिके प्राव्राजीत् । ते देवा नारदं पालयामासुः । शास्त्रा- ण्यध्यापयन्ति स्म । क्रमेण पाठिता रोहिण्यादिविद्याः । शिक्षितसाध्वन्तिकेऽग्नव्रतधरोऽपि यौवनं प्राप्तोऽपि न विपयाभिलाषी । शिखाधरो न गृहस्थो न संयतः । कुतूहली कलहप्रियो मुखरी देवैः संवर्धितत्वात् देवर्षिस्त्युच्यते । प्रायेण स्वेच्छाचारी ब्रह्मचारी च विश्रुतः । इति रावणोक्तां वार्ता श्रुत्वा हर्षितो मरुचो नारदश्च ॥ इति नारदोत्पत्ति कथानकम् ॥

मरुत्तराजोऽपि स्वां कन्यां कनकप्रभां रावणाय ददौ । दशास्योऽपि तामुद्वाह्य तया सह तत्र रेमे । रावणस्ततोऽपि मथुरां नगरीं जगाम । तत्र हरिवाहनो मधुपुत्रेण सह संमुखमागात् त्रिशूलसहितेन । ईशानेन्द्रो यथा शूलेन सहितः शोभते तथा हरि-

वाहनपुत्रोऽपि शूलेन शोभते । तं शूलिनं दृष्ट्वा रावणोऽपृच्छत् । भो मधो ! भो शूलिन् ! भवता शूलं कुतो लब्धम् । ततो हरि-
 राहनः पुत्रं प्रत्युच्ये । हे पुत्र ! स्ववृत्तान्तं कथय । ततो मधुरूचे । हे रावणराजेन्द्र ! इदमायुधं प्राग्जन्मसुहृदा चमरेन्द्रेणा-
 यितम् । इदमुत्तवा तत्कर्था कथयति । यथा घातकीखण्डद्वीपे ऐरवतक्षेत्रे शतद्वारपुरे नगरे सुमित्रनामा राजपुत्रोऽभूत् तस्य प्रभव-
 नामा सेवकस्तापुभौ मित्रे अभूताम् वसन्तमदनारवि । एकस्य कलाचार्यस्य समीपे तौ कलां जगृहतुः । एवं सुखेन दिनान्यतिवाह्य-
 तोत्तयोः कालो याति । वधौवनः कुमारः सुमित्रनामा पित्रा राज्ये स्थापितः । तेन राज्ञा प्रभवसेवकी ग्रामाकरादिप्रदानेनात्मसदृशः
 कुतः । एकस्मिन्दिने मित्रेण सह राजाऽटव्यां गतः । तस्यापटव्यां राज्ञा भीमपछिपतेः पुत्री दृष्टा । तस्यां मोहितो राजाऽमार्गयत् ।
 भीमपछिपतिना निजपुत्री वनमाला दत्ता । राजा तामुद्वाह्य निजनगरे समागतः । तया सह भोगान् बुभुजे । एकस्मिन्दिने वनमाला
 प्रभवमित्रेण दृष्टा । तया सह रन्तुकामो दिने दिने कृशो जज्ञे । यतः—

चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा, अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धुः ।

कामातुराणां न भयं न लज्जा, क्षुधातुराणां न बलं न तेजः ॥१॥

वत्तस्तेन जगत्यकीर्तिपटहो गोत्रे मपीकूचकञ्चारित्रस्य जलांजलिर्गुणगणारामस्य दावानलः ।

संज्ञेतः सकलापदां शिवपुरद्वारे कपाटो दृढः, शीलं येन निजं विलुप्तमखिलं त्रैलोक्यचिन्तामणिः ॥२॥

एकस्मिन्दिने प्रभयमेवविधं कृशं दृष्ट्वा राज्ञा श्रोक्तम् । भो प्रभव ! त्वं किं दुर्वलोऽसि ? तव किं बाधते ? कथय । स न कथ-
 यति । पुनः पृष्टम् । भो मित्र ! तव किं बाधते ? राज्ञा पुनः पुनः पृष्टे तेन सत्यमुक्तम्, राजन्मम वनमालारागो बाधत एतदौर्व-

ल्यकारणम् । तच्छ्रुत्वा राजा ग्रीचे रे मित्र ! त्वदर्थं राज्यं त्यजामि तर्हि वनमालया किम् ? वनमाला तुभ्यं मया दत्ता । त्वमेनो
गृहाण । अनया सह त्वं स्वेच्छया रमस्व । भोगान्युंस्व । साऽपि राज्ञा श्रेणिता । निशामुखे गता । तयोक्तम् हे प्रभव ! त्वदर्थं श्रेणिता-
ऽहमतस्त्वं मया सह रमस्व । अनुगतो राजा सर्वं पश्यति । सर्वं शृणोति च । प्रभवो वभाषे । यथा—

यभाषे प्रभवोऽप्येवं धिङ्माम् निरपन्नम् । अहो सत्त्वमहासत्त्वो यस्येहृक् सौहृदं मयि ॥१॥

प्रेम्णा अपि हि दीयन्ते परस्मै न पुनः प्रिया । इति दुष्करमेतद्धि कृतं तेनाऽद्य मत्कृते ॥२॥

ततो मनसि लजितधित्तयति । अहो ! मया किं कृतं, राज्ञोऽपि किमुक्तम् । धिङ्माम् कामान्धम् निर्लज्जं परस्त्रीगमन-
तत्परम् । यतः—

यत्पारो नरकद्वाराः प्रथमं रात्रिभोजनम् । परस्त्रीगमनं चैव संधानानन्तकायकम् ॥१॥

इति विचार्य तेन राज्ञी विसृष्टा । हे मातः त्वं स्वस्थानं गच्छ । त्वं मम माताऽसि । अहं तप पुत्रोऽस्मीत्युक्त्वा पादौ पतित्वा
विसृष्टा । वनमालागतानन्तरं प्रभवोऽपि खड्गेन स्वशिरश्छेत्तुमारंभे । ततो राज्ञा प्रकटीभूय भणितम् । हे मित्र ! मा साहसं कुरु ।
इत्युक्त्वा कृपाणमुद्दालितम् । ततः प्रभवोऽधोमुखो लज्जया वसुधां विशन्निवास्थात् । कथंचन सुमित्रेण स्वस्थानमनीयत । तौ राज्यं
चक्रुः स्नेहपरायणौ । ततः सुमित्रराजन्ते दीक्षां लात्वेयानदेवलोके सुरोऽभवत् । ततश्च्युत्वा मथुरानगर्या हरिचाहनराजस्य माधवी-
पट्टराज्ञीकुक्ष्यां मधुनामा पुत्रोऽभवत् । प्रभवोऽपि भवं भ्रान्त्वा विश्वावसुविप्रस्य ज्योतिर्मत्यां पत्न्यां श्रीकुमारनामा तनूरुहोऽभवत् ।
स श्रीकुमारः सनिदानं तपो विधाय काले विपद्य चमरेन्द्रोऽभवत् । अतस्त्वं मम पूर्वजन्मसुहृद् इत्याख्याय तेन चमरेन्द्रेण मे शूलं

प्रहरणं दत्तम् । द्विसहस्रयोजनं गत्वा कार्यं कृत्वा निवर्तते । इति श्रुत्वा रावणोऽपि तं मधुकुमारं भक्तिमन्तं शक्तिमन्तं च ज्ञात्वा स्वां पुत्रीं मनोरमां ददौ ॥ इति मधुकुमारकथा ॥

अथ लङ्काप्रापणादनन्तरभट्टादशु वपु गतेषु रावणो मेरुपर्वते पाण्डुकवने चैत्यान्यचितुं गतो रावणस्तत्र पूजां करोति । यतः—
पापं लुम्पति दुर्गतिं दलयति व्यापादयत्यापदाम्, पुण्यं संचिनुते अियं वितनुते पुण्याति नीरागताम् ।
सौभाग्यं विवधयति पल्लवयति प्रीतिं प्रसूते यशः, स्वर्गं यच्छति निर्धृतिं च रचयत्यर्चाऽर्हतां निर्मिता ॥१॥

तत्र पूजां कृत्वा आरात्रिकं मङ्गलग्रदीपं गीतनृत्यवादित्रस्तुतिस्त्रात्रादिकं कृत्वा हविषो दशाननस्तत्रैवास्थात् । तत्र स्थितेन रावणेन दुर्लक्ष्यनगर इन्द्रदिग्पालं नलकूपरं ग्रहीतुं कुम्भकर्णः प्रेषितः । कुम्भकर्णोऽपि रावणाक्षया सैन्यपरिधृतस्तत्र ययौ । नलकूपरोऽपि दुर्लक्ष्यनगर आशालीविद्यया चक्षिभयं वप्रे व्यधात् योजनशतप्रमाणम् । तन्मध्ये स्थितः कुम्भकर्णेन सह युद्धं करोति । कुम्भकर्णस्त्वं नगरं ग्रहीतुं न शक्नोषि । ततः कुम्भकर्णस्त्वं नगरं परिवेष्ट्य स्थितो जम्बूदीपं समुद्र इव । ततः कुम्भकर्णनरैर्गत्वा दशस्याय विश्वसम् । देव । दुर्लक्ष्यनगरं कुम्भकर्णादिभिर्ग्रहीतुं न शक्यते । ततो रावणस्तत्रागात् । दृष्टं नगरम् नामतो दुर्लक्ष्यम् परिणामतश्च दुर्लक्ष्यम् । सवान्धवो रावणश्चिन्तयति । किं करिष्यते ? नगरं कथं ग्रहीष्यते ? इति चिन्ताप्रपञ्चोऽत्र भाग्यं प्रधातम् । यतः—

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं, विद्यापि नैव न च यन्न कृताऽपि सेवा ।

भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचिन्तानि, काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥१॥

अघटितघटितानि घटयति सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते ।

विधिरेव तानि जनयति यानि पुमानैव चिन्तयति ॥२॥

रावणे चिन्तामग्रे सति नलकूरपत्न्या दूतिका प्रेषिता । तया दूतिकायाऽऽगत्यैवमुक्तम् । हे नाथ ! रम्भा नाम्नी नलकूरपत्नी त्वां तिरस्ते, त्वामेव स्मरति, त्वद्गुणैर्वतमना वर्ततेऽतस्त्वमङ्गीकुरु । तयाऽङ्गीकृतया तवाञ्जालीवप्रः समेव्यति । इदं नगरं तव दास्यति, तव सुदर्शनं चक्रं दास्यति । साऽपि तव दासी भविष्यत्यतस्त्वमङ्गीकुरु । तया वशवर्तिन्या राज्यं तवाऽयत्तं भविष्यति । तस्मिन्समये रावणेन विभीषणमुखं विलोकितम् । तदा दासीं प्रति विभीषणेनोक्तम् । एवं यत्त्वया प्रोक्तम् तत्सर्वं रावणः करिष्यति, त्वं व्रज, तव स्नामिन्पत्रे कथय । सा गता । ततो रावणो विभीषणं वभापे । रे बान्धव ! त्वया कुलविरुद्धं किं प्रतिपन्नम् । अस्मत्कुले कैनाप्येवं न कृतम्, त्वया किं प्रतिपन्नम् । अहो त्वया विरुद्धमङ्गीकृतम् । कुले कलंको वचसा कृतस्त्वया । ततो विभीषणो वभापे हे बान्धव ! हे राजेन्द्र ! त्वं मां प्रसीद । बाह्यान्नेन कलंको न भवति । अतस्त्वमेतस्या विद्यां लात्वा ततो वचोयुक्त्या परित्यजेयेन कैनोपायेन युवः स्वार्थं साधयेत् ॥१॥

अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठतः । स्वार्थमालम्बयेत्प्राज्ञः स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥१॥

इति विचार्य रावणस्तूष्णीको बभूव । तावच्चरागता रम्भा तत्परिरम्भलम्पटा रावणेन भाषिता, एवंविधा दृष्टा च । यतः—

तन्वीश्यामा शिररदशना पक्षविभ्याघरोष्ठी, मध्ये क्षामा चकितहरणी प्रेक्षणा निम्ननाभिः ।

श्रोणिभारादलसगमना स्तोक्रनम्रा स्तनाभ्याम्, वा तत्र स्याद्युवतिविषये सृष्टिराद्येव धातुः ॥१॥

दशास्येनासन उपवेशिता । प्रार्थितञ्च । भो सुन्दरि ! आशालीविद्यां महां देहि । तत्स्थणादेव तयाऽऽशालीविद्या दत्ता । सिद्ध-
विद्यो रावणो दुर्लङ्घ्यनगरे गतस्तन्नगरं वेष्टितम् । आशालीविद्याऽपहृता । ततो नलकूबरः संग्रामाय निर्गतः । संग्रामो लभः । नल-
कूबरक्षिप्तानि शस्त्राणि व्यन्तराधिष्ठितानि रावणसैन्ये न प्रभवन्ति । ततो विभीषण उत्तस्थौ । तयोः संग्रामोऽभूत् । नलकूबरसैन्यं
भग्नम् । ततो विभीषणेन नलकूबरोऽग्राहि चर्मभस्त्रेव दन्तिना । तत्र सुदर्शनं चक्रं रावणेन प्राप्तम् । यतः—

देवासुरैरप्यजय्यं शाक्रसम्यन्धि दुर्धरम् । चक्रं सुदर्शनं नाम तत्र प्राप च रावणः ॥१॥

ततो विभीषणो नलकूबरं रावणं प्रत्यानिनाय रावणेन मानितः पूजितः प्रेमदृष्ट्या विलोकितः । सोऽपि प्रीतो रावणपादे निप-
तितः । तुष्टेन रावणेन तन्नगरं दुर्लङ्घ्यपुरं दत्तम् । तत्र राज्ये स्थापितः । रम्भोवाच । हे रावण ! त्वं मामङ्गीकुरु । त्वं मम प्राणना-
थोऽस्मि त्वं प्राणप्रियाऽस्मि । रावण उवाच । भद्रे ! आत्मभर्तारं भजस्व । त्वं कास्यस्वजस्य राज्ञः पुत्री । सुन्दर्युदरसंभवा । त्वमुभ-
योर्विशुद्धं कुलं मा कलङ्कय । अन्यथा—

विद्यादानाद् गुरुस्थाने मम त्वमसि सम्प्रति । स्वसृमातृपदे पश्याम्यन्यामपि परस्त्रियम् ॥१॥

इत्युत्त्वा नलकूबरभूषणैरर्पयामासादृषितामखण्डितशीलां पितुर्गृहात्समागतामिव रावणः । कुम्भकर्णं विभीषणं च प्रत्युवाच ।
अहो ! स्त्रीचरित्रम् । यतः—

नाग्निस्तप्यति काष्ठेन नापगाभिर्महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतेन न पुष्पिर्चामलोचनाः ॥१॥

अहो ! स्त्रीचित्रं चपलम् । नायिकाकटाक्षविक्षेपवत्, विद्युलताविलासवत्, सन्ध्याप्राणवत्, वातान्दोलिततूलवत्, पवनप्रे-

होलितघञाग्रवत्, सञ्जनकोपवत्, दुर्जनमैत्रीवत्, वैश्यास्नेहवत्, गिरिनीदीवेगवत्, गजकर्णवत्, शरत्कालमेघवत्, इन्द्रचापवत्, कान्दिशिरूनयनमेपोन्मेपवत्, हरिद्रारागवत्, इन्द्रजालवत्, वायुवेगवत्, मर्कटचेष्टितवत्, प्राणिजीवितवत्, कुशाग्रजलविन्दुवत्, एवंविधं स्त्रीचित्तं चञ्चलम् । पदपदः—

स्त्रीचरित्रलखि एक प्रियसुचोली छंडुं दिनदोराथी डरी । रत्तिविसहरगलीफंडुं घरी मुसाबी डरी ।
यनह केसरी युचकारी धरणी थकी ढली पडी । चढी परवत अणीआली नई सायर दुल्हरी तरी ।
सुफई जली बुदुधी मरी । भणई चंग गुणवंत स्त्रीय विसासममनो करी ॥१॥

शास्त्रं सुनिश्चितधिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिशङ्कनीयः ।

अंकः स्थिताऽपि युयतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् ॥२॥

राजणेनोक्तम् भो बान्धव ! कुम्भकर्ण ! विभीषण ! स्त्रीचरित्रं विलोकितम् ? नलकूबरस्या रम्भानाम्ना किं कृतम् ? धिक् स्त्रीचरित्रम् । ततो रावण इन्द्रं प्रति बलितो नलकूबरोऽप्यनुचलितः । रावणमायान्तं श्रुत्वा भीतः सहस्रारः पुत्रमिन्द्रः स्नेहपूर्वमभाषत । हे पुत्र ! त्वयैकेनाऽपि पुत्रेण मम कुलमुद्योतितम् । अन्यवंशोन्नतिं हत्वा स्ववंशोन्नतिः कृता । अतः सर्वेभ्यो विद्याधरनरेन्द्रेभ्योऽहमोजस्वीत्यहंकारं गा कथाः । यथा—

उत्थितोऽस्त्यधुना वीरः सर्वदीरत्वतस्करः । प्रतापेन सहस्रांशुः सहस्रांशुनियन्त्रकः ॥१॥

हेलोत्पाटितकैलासो भरतमग्न्यभञ्जनः । जम्बूद्वीपेऽयक्षेत्रेऽप्यक्षोभितमानसः ॥२॥

उपाहंत्रिजदोर्वीणागीततोपितवेतसः । धरणेन्द्रादमोघाप्तशक्तिः शक्तित्रयोजितः ॥३॥

आतृभ्यां स्वानुरूपाभ्यां स्वमुज्जाभ्यामिवोत्कटः । रावणो नाम लङ्केशो मुत्केशकुलभास्करः ॥४॥ कुलकम् ॥
येन यमो हेलया जितो वैश्रवणश्च सेवकोऽरुणि, वालिसोदरः सुग्रीवः पत्तिशक्रे येन दुर्लभ्यग्राकारं भित्त्वा दुर्लभ्यपुरमेत्य तना-
नुजं नलकूचर बद्धा जगृहे । हे पुत्र ! अतस्त्वं तं रावणं प्रणिपातसुधादृष्ट्या शमय, पुनः रूपवतीं सुतामस्मै प्रयच्छ, एवं रागेन
सह संधानं विधेहि । इति सहस्रारपिटवच श्रुत्वेन्द्र उवाच हे तात ! अस्मै वक्ष्याय स्वकन्या कथं दीयते । एभिः सह किं सन्धा-
नम्, कोऽयम्, अनेन किं भवति, किं करिष्यति, एभिः सहावयोः किमाधुनिकं वैरमस्ति ? सर्वदैव सर्वे राक्षसा अस्माकं शत्रवोऽतः
स्नेहतः कातरो मा भूः, धैर्यमाश्रय, स्वह्मनोः पराक्रमं किं न वेत्ति । तयोरेवं वदतो रथनूपुर नाम नगरं रावणश्चमूर्ध्वेष्टयामास दुर्धरो
दशकन्धरः । रावणेन राज्यनीति स्मरता पूर्वं दूतः प्रेषितः । तेन दूतेन गत्वेन्द्रराजस्याग्रे विज्ञप्तम् । हे इन्द्रराजेन्द्र ! ये केचन राजानो
वर्तन्ते तैः सर्वैरुपायनानि दत्त्वा दशकन्धरः पूजितस्त्वमपि स्वां पुत्रीं रूपवतीं दत्त्वा पादौ प्रणम्य स्वं राज्यं पालय, दशकन्धरं पूजय ।
अन्यथा शक्तिं दर्शय । भक्तिं शक्तिं वा विना जीवित नास्ति । तत्र इन्द्रो जगाद तव स्वामी वराकैर्नृपैः पूजितस्तदयं मत्तोऽपि
मदोन्मत्तः पूजां वाञ्छति । दूतो रावणं प्रत्यागत्य विज्ञपयतीन्द्रेण तवाज्ञा न मन्यते । तच्छ्रुत्वा कोपाग्णो रावणो रणकर्मणि
डुहौके । इन्द्रोऽपि सकलसैन्यपरिवृतो रावणं डुहौके । सामन्ताः सह सामन्तैः, सैनिकाः सह सैनिकैः सेनान्याः सह सेनान्यैस्तद्वयो-
र्युयुधिरे । तयोरन्योऽन्यं शस्त्रवर्षिणीः संवर्तपुष्करावर्तकमेघयोरिवामवत्संग्रामः । रावणश्चिन्तयति-वराकैः सैनिकैः मशकैरिव किं
हतैः ? भुवनालङ्कारं करिणुगवमारुह्य युद्धाय सज्जो बभूव । इन्द्रोऽप्यैरावणारूढः सम्मुखः समुपस्थितः ।

द्वाप्युभौ महाप्राणौ दन्तैर्दन्तान्प्रजहृतुः । उत्थापयन्तौ स्फुल्लिगानरण्युन्मथनादिव ॥१॥
मिथो घातैर्विपाणेभ्यो सौवर्णवलयवलिः । पपातोव्यां विरहिणीबाहुभ्य इव तत्क्षणम् ॥२॥
क्षणाच्छल्यैः क्षणादूचाणैः क्षणादपि च मुद्गरैः । गजाविव द्वितीयौ तौ रावणेन्द्रौ प्रजहृतुः ॥३॥
छलजो रावणः स्वेभादुत्पत्तैराचणं ययौ । हत्वा च तन्महामात्रं वधन्धेन्द्रं करीन्द्रवत् ॥४॥

ततो रावणसैन्ये जयजयारागो जातः । इन्द्रसैन्ये पराजयो जातः । धृत इन्द्रे तत्सैन्यं भग्नम् । रावण इन्द्रं धृत्वा कारायामक्षि
पत् । काष्ठपञ्चरे शुक्रवत् क्षिप्त्वा सदिवपालमिन्द्रं ररक्ष । इन्द्रजनकः सहस्रारो रावणं नमस्कृत्य रचिताञ्जलिर्बभाषे । हे रावणरा
जेन्द्र ! अहं त्वा भिक्षां ययाचे, त्वं मा पुत्रभिक्षां देहि । रावण उवाच यदीदृशं कर्म कुर्यात् सलोकपालस्तदा मुञ्चामि नान्यथा । किं
करोति श्रूयताम्, लङ्कां नगरीं समार्जयति, समार्ष्य गन्धाम्बुभिः प्रत्यहं परिपिञ्चति, मालाकार इव पुष्पोत्करं वितनोति,
ततश्चेत्क्षेपं भूपोद्गाहं करोति, जिनचैत्येषु पुष्पाणि ग्रथित्वा समानयत्यनान्यपि मम कार्याणि सर्वाणि करोति तदैवमिन्द्र
मुञ्चामि नान्यथा ।

एवं रुरिप्यतीत्युक्ते सहस्रारेण रावणः । मुमोच शक्रं कारायाः सत्कृत्य निजबन्धुवत् ॥१॥
रथनूपुरमेत्येन्द्रस्तथाबुद्धिग्र उच्चकैः । तेजस्विनां हि निस्तेजो मृत्युतोऽप्यतिदुःसहः ॥२॥
निर्वाणसंगमो नाम ज्ञानी तत्राऽन्यदा मुनिः । समवासरदिन्द्रोऽपि तं वन्दितुमुपाययौ ॥३॥
ज्ञानिनाऽपि मुनिना धर्मदेशना चक्रे । यथा—

भोगे रोगभयं सुखेऽक्षयभयं वित्तेऽग्निभूद्भयम्, दासे स्वामिभयं जये रिपुभयं वंशे कुयोपिद्भयम् ।
 स्नेहे वैरभयं नयेऽनयभयं काये कृतान्ताद्भयं, सर्वं नामभयं भवेत् पुनरिदं वैराग्यमेवाभयम् ॥१॥
 अर्थः पादरजःसमो गिरिनदीविगोपमं यौवनं, मानुष्यं जलबिन्दुलोलचपलं केनोपमं जीवितम् ।
 धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गाग्लोदुघाटनम्, पञ्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥२॥
 धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्मनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥३॥
 भो मय्या एवंविधं मानुष्यं लब्ध्वा प्रमादो न विधेयो धर्मो यत्नः कार्यः । एवंविधां धर्मदेशनां श्रुत्वेन्द्रराजोऽब्रवीत्—हे
 भगवन् ! केन कर्मणा मया रावणात् तिरस्कारपदं प्राप्तमित्यनुग्रहं विधाय त्वं ब्रूहि । ततो निर्वाणसंगमो नाम्ना ज्ञानी श्रुतिरब्रवीत् ।
 यतः—इन्द्रराजेन्द्र ! पारिजयपुरे नगरे ज्वलनसिंहो नाम राजा । वेगवती नाम्नी राज्ञी । तयोः सहस्रानां नाम्ना पुत्री । तस्याः कृते राज्ञा
 स्वयंवरः कारितः । अस्मिन्स्वयंवरदेशनेके राजानो मिलितास्तत्र चन्द्रावतीश्च आनन्दमाली राजाऽऽगतः । तेनानन्दमालिना सह सूर्या-
 वर्तपुरीशोऽपि तडित्केशनामा समागतः । शुभदिने स्वयंवरमहोत्सवो जातस्तस्मिन्स्वयंवरदेशसहस्रकन्यकाऽऽनन्दमाली घट्टे । आन-
 न्दमालिनं द्रुतं ज्ञात्वा तडित्केश आनन्दमालिनीभ्यर्च्यलुर्जावः । ततः प्रभृत्यपि द्वयं बहति परं किञ्चित्कृतुं नो शक्नोति । तथा सह
 भोगाननुभवन् सुखं वर्षाण्यत्यवाहयत् । एकस्मिन् दिने द्वियः किञ्चित्स्वरूपं दृष्ट्वा मनसि चिन्तयति । यतः—
 अन्तर्विपमया होता वहिरेव मनोहराः । गुञ्जाफलसमाकारा योपितः केन निर्मिताः ॥१॥
 इति निर्वेदादानन्दमाली व्रतमग्रहीत् । वीचं तपस्तप्यमान आनन्दमाली महर्षिभिः सह विहारं चक्रे । विहरेन्नेकदाऽऽनन्दमाली

रथावतं पर्वतं जगाम । तत्र तडित्केशेन पूर्वमत्सरिणा दृष्टस्ताडितश्च यष्टिमुष्टयादिभिः । परमानन्दमाली ध्यानान्न चलितः । तस्मिन्समये आनन्दमालिभ्राता कल्याणगणधरोनाम महामुनिस्तेन दृष्टम्, एष तडित्केशो दुष्टात्मा साधोरुपसर्गं करोति, तत्र एनं तडित्केशं निवारयामीत्युक्त्या तेजोलेश्यां मोचतुं श्रारेमे । तस्मिन्नवमरे तडित्केशपत्न्या सत्याश्रिया भक्तिजल्पितैः पादपतितैः कल्याणगणधरः साधुः श्रमितः । तेन साधुना तेजोलेश्याऽपि संहृता । ततस्तडित्केशो मुनितिरस्कारजातपापात् भवं भ्रान्त्या कतिचिद्भवान्ते शुभं कर्म विधाय सहस्रारसुत इन्द्रनामा विद्याधरो राजा जातः । पूर्वभवे यत्त्वया मुनितिरस्कारः कृतः तर्जितश्च तेन हेतुना त्वमस्मिन्भवे रावणेन तिरस्कृतस्तर्जितश्च । यतः—

बहू मारण अभक्त्वाण दाणपरधण विलोवणार्हणं । सञ्चजहण्णोउदवो दसगुणिउ इक्खसी कयाणं ॥१॥

तिव्वयेरेउ पहुसे सयगुणिउ सयसहस्स कोडिगुणो । कोडाकोडिगुणो वा हुज्ज चिवागो यहुत्तरो वा ॥२॥

इति साधुनचनं श्रुत्वेन्द्रश्चिन्तयति—अथ किं रावणसेवां करोमि । यतः—

आरुह्य हस्तिनं शस्तं समर्थमथवा रथम् । तुरंगं वेगवन्तं वा त्वरे नारोहणं वरम् ॥१॥

एवं विमृश्य दत्तवीर्ये निजपुत्रे राज्यं दत्त्वा सहस्रपरिवारपश्वितो सहस्रारपित्रा सहित इन्द्रो निर्वाणसंगममुनिपादान्ते प्रवव्राज, अत्युग्रं तपस्तेपे ।

यत्पूर्वार्जितकर्मशैलकुलिशं यत्कामदावानल, ज्वालाजालजलं यदुग्रकरणग्रामाहिमन्त्राक्षरम् ।

यत्प्रत्यूहतमःसमूहदिवसो यल्लब्धिलक्ष्मीलता, मूलं तदद्विविधं यथाविधितपः कुर्वन्ति धीतस्पृहः ॥१॥

एवंविधं तपस्ताप्या केवलज्ञानं प्राप्य सहस्रायुर्निर्वाह्य इन्द्रः शिवं ययौ ।

॥ इति इन्द्रविद्याधरकथा ॥

एतस्मिन्दिने रावणः स्वर्णतुंगं दौलं ययौ । तत्र देवान्वन्दित्वाऽनन्तवीर्यं नाम महायुनिं तत्क्षणोत्पन्नकैवलिनं वन्दित्वा यथा-
स्याननिपण्णो रावणः । सुधासारणी धर्मदेयनां शुभ्राग । यतः—

त्रिसंख्यं देवार्चां विरचय चयं प्रापय यशः,

अत्रयः पात्रे घापं जनय नयमार्गं नय मनः ।

स्मरक्तोधायारीन् दलय कलय प्राणिषु दयां,

जिनोक्तं सिद्धान्तं शृणु वृणु जवान्मुक्तिकमलाम् ॥१॥

देयनान्ते रावणेन पृष्टं स्वामिन् । कुतो मे मरणं भविष्यति । अनन्तवीर्यकैवलिनोक्तम्—पारदारिकदोषेण तव मृत्युर्वीमुदेवा-
वृमयिष्यति । अतस्त्वं परत्तीसंगं मा कार्षीः । यतः—

तिर्यज्यो मानया देवाः, केचित्कान्तानुचिन्तनम् । मरणेऽपि न मुञ्चन्ति, सद्योगं योगिनो यथा ॥१॥

सन्तापफलयुक्तस्य, नृणां प्रेमवतामपि । यद्धमूलस्य मूलं हि, महद्वैरतरोः स्त्रियः ॥२॥

धर्मं शीलं कुलाचारान्, शौर्यं स्नेहं च मानवः । तावदेव ह्यपेक्षेत, यावन्न स्त्रीवशो भवेत् ॥३॥

श्रुत्वा सद्भायना धर्मात्, स्त्रीचिलासशिलीमुखात् । मुनिरुद्धाहतो ध्वस्तो निपतन् शीलकुञ्जरात् ॥४॥

अकीर्तिकारणं योषिद्, योषिद्वैरस्य कारणम् । संसारकारणं योषिद्, योषितं बर्जयेत्ततः ॥५॥
भो रावण ! ईदृशं परस्त्रीसंगं वर्जय । मुनिना बहूक्तेनापि परस्त्रीनियमो न कृतः । किन्तु परस्त्रीमनिच्छन्तीं नेच्छामि, यदि वा-
ञ्छति भोक्तुं तदा भोक्ष्ये नान्यथेति नियममग्रहीत् । पुनरनन्तवीर्यैकबलिनोक्तम् “भो महाभाग ! त्वं सर्वथा परस्त्रीनियमं कुर्व” ।
रावणेनोक्तम् भो स्वामिन्नेतत् प्रत्याख्यानं कर्तुं नो शक्यते । अतोऽप्रसन्नामनिच्छन्तीं नेच्छामीति नियमः कृतः । परं कथं करोति
प्रत्याख्यानम् । “अवश्यं भावि भावानाम्” । अनन्तवीर्यैकबलिनं नत्वा पुण्यकविमानरूढो लंकां नगरीभाजगाम् ।

इति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारकश्रीहरीराविलजयधुरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसुरियौराज्ये पण्डितदेवविजयराणि-
विरचिते श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे रावणदिग्विजयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः ।

इतश्च वैताल्यगिरावादित्यपुरे नगरे प्रह्लादो नाम राजा । केतुमती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुत्रः पवनंजयनाभा । कथंभूतः ।
पीनोन्नतस्कंधः, सत्यसंघः, कमलबदनः, उज्ज्वलरदनः, सुरभिनिःश्वासो, लक्ष्मीनिवासः, सरलनासावंशः, पृथ्वीपीठावतंसः, प्रलंबक-
र्णः, सुमर्णवर्णो विशालनेत्रः सर्वकलाशालिकुरोऽष्टमीचन्द्रममानभालस्थलोऽनाकलितबलः, कज्जलश्यामलकेशपाशः, सर्वजनपूरिताशः,
सत्त्वैकतानवृत्तिरुभयपक्षनिर्मलप्रष्टुत्तिस्त्रिंशक्तिसभन्वितथतुर्विद्यालङ्कृतो जितपञ्चेन्द्रियविक्रमः पण्युखपराक्रमः ससराजाङ्गविराजितो-

ऽष्टविधमदविवर्जितो नवनिधानाकरभण्डारो दशदिग्विख्यातसार एकादशरुद्रकलाधारो द्वादशशृङ्गसमतेजास्त्रयोदशयक्षरुतसाञ्चिध्य-
श्चतुर्दशविद्यालब्धमध्यः पञ्चदशतिथिदत्तदानः षोडशकलासम्पूर्णचन्द्रसमानः सप्तदशमेदजिनपूजकोऽष्टादशदेशविख्यातकीर्तिक
एकोनविंशतिपत्तनाधीशो विंशतिविंशोपकथर्मधुराधीशो रूपेण निर्जितमार एवंविधः पवनञ्जयकुमारोऽस्ति जयी पवनवद्गनगामी
च । इतथात्रैव भरते दन्तिपर्वते महेन्द्रपुरे माहेन्द्रोनाम राजाऽभवत् । तस्य माहेन्द्रराजस्य हृदयसुन्दरी नाम्नी पट्टराज्ञी । तयोः पुत्र्य-
ञ्जनासुन्दरी । कीदृशी ?—

बाहुद्वन्द्वनृणालमास्यकमलं लावण्यलीलाजल, नारीणां कुचचक्रवाकयुगलं धम्मिहृत्सेवालकाः ।

ओणितीररसालनेत्रलहरीकन्दर्पदावानलैर्दग्धानामिवगाहनाच्च विधिना चैतत्सरो निर्मितम् ॥१॥

एवंविधां शतपुत्रीपरिजातां मातापित्रोरत्यन्तवल्लभां तां पुत्रीमुद्यौवनां हृष्ट्वा जनकश्चिन्तयति । पुत्री कस्य देया । यतः—
नीतिशास्त्रेऽयुक्तम्—

वरं वरयते कन्या माता चित्तं पिता श्रुतम् । यान्धवाः स्वजनमिच्छन्ति मिष्टान्नमपरे जनाः ॥१॥

मूर्खनिर्धनदूरस्थशूरमोक्षाभिलाषिणाम् । त्रिगुणाधिकवर्षाणां तस्मै देया न कन्यका ॥२॥

अत्यदुस्तुतधनाढ्यस्य अतिशीतस्य रोपिणः । सरोग्यद्भ्रविकल्पस्य तस्मै देया न कन्यका ॥३॥

यधिरक्लीपभूकानां खलान्धजडचेतसाम् । सहसाघातकर्तृणां तस्मै देया न कन्यका ॥४॥

कुलजातिविहीनानां पितृमातृवियोगिनाम् । गेहिनीपुत्रयुक्तानां तस्मै देया न कन्यका ॥५॥

कुशीलचौर्ययुक्तानां द्यूतमद्यपलाशिनाम् । विदेशिकस्वगोत्रिणां तस्मै देया न कन्यका ॥६॥

सदैवोत्पन्नभक्षिणामालस्यवशवर्तिनाम् । बहुवैरापवादानां तस्मै देया न कन्यका ॥७॥

दूरस्थानामविद्यानां मोक्षमार्गानुकारिणाम् । शूराणां निर्घनानाञ्च न देया कन्यका बुधैः ॥८॥

ततो महेन्द्रराड्दौवनां निजपुत्रीं विलोक्य मन्त्री सुबुद्धिमुखं विलोकयति । भो मन्त्रिन् अञ्जनासुन्दरी कस्य दीयते ? मन्त्रिणो-
क्तम् राजन् ! विद्याधरकुमाराणां रूपाणि पट्ट आलिल्य दर्शयते यस्य रूपमस्या रोचते तस्यैव दीयते । ततो मन्त्रिणा विद्याधरकुमाराणां
रूपाणि पट्ट आलिल्य दर्शितानि । परं कुमार्या नैकोऽपि वरो रोचते । ततः पुनर्मन्त्रिणोक्तं राजन् ? द्वौ वरौ स्तो यथा हिरण्यनाम-
राजस्य पुत्रः सुमनाराङ्गीकुक्षुद्भवः विद्युत्प्रभो नाम कुमारोऽस्ति । द्वितीय आदित्यपुराधीशप्रह्लादराजस्य केतुमतीराङ्गीपुत्रः
पवनंजयनामा कुमारोऽस्ति । एतौ द्वावपि रूपवन्तौ कुलीनावुद्यौवनौ स्तः । अनयोर्मध्ये यो वरो योग्यो भवति तस्य दीयताम् । पुनर्म-
न्त्र्युचै राजन् ! अनयोर्मध्ये यो विद्युत्प्रभो नाम कुमारो मारसन्निभः परं सोऽष्टादशवर्षयुः ज्ञानिना कथितः परं केवलज्ञानं लब्ध्वा
मोक्षं यास्यति । द्वितीयः प्रह्लादतनयः पवनंजयः कुमारः स योग्यो वरोऽस्ति चिरायुः शूरो वीरः साहसिकश्च । अतः पवनञ्जयस्य
दीयतामञ्जनासुन्दरी । अनयोर्योगः प्रशस्यः यथा कामरत्योरीश्वरपार्वत्योः । अत्रान्तरे सर्वे विद्याधराः स्वस्त्ररूढ्या संयुक्ताः स्वे स्वे
विमाने स्थिता नन्दीश्वरद्वीपं यात्रायै ययुः । तत्र सर्वे मिलिता विद्याधराः । सर्वैर्विद्याधरैर्द्विपञ्चाशत्प्रासादेषु पूजा कृता । ततोऽनन्तरं
चैत्यालयवहिःस्थितानां यथास्थानमासीनानां विद्याधराणां मध्ये वार्ता चलिता, तस्यां वार्तायां राज्ञा प्रह्लादेनोक्तं माहेन्द्रं प्रति । हे
माहेन्द्र ! मम सुताय पवनंजयकुमाराय तव सुता अञ्जनासुन्दरी दीयताम् । तद्वचो माहेन्द्रः प्रतिपेदे प्रह्लादप्रार्थनानिमित्तमात्रमेवा-

सीत् । यतः—पूर्वं दातुं कामोऽस्ति ततस्तयोर्द्वयोः पितृभ्यां विचार्य लघं प्रतिष्ठितम् । इतस्तृतीये दिनेऽनयोः पवनञ्जयाऽञ्जनासुन्दर्यो विवाहं करिष्यते । मानसाख्यसरोवरे विवाहः कार्यः । इत्युक्त्वा तौ यथास्थानं गतौ । पुनः प्रहर्षितमानसौ माहेन्द्रप्रह्लादौ स्वजनैः सम मानसरोवर आवासं चक्रतुः । पवनञ्जयः प्रहसितं मित्रमुवाच । हे मित्र ! प्रहसित ! त्वया सा दृष्टास्ति यदि दृष्टाऽस्ति तर्हि ब्रूहि । साऽञ्जनासुन्दरी कीदृशी वर्तते । हसित्वा प्रहसितोऽजोचत् । सा हि रम्भाधिका वर्तते । यतः—

चक्षोजौ कठिनौ न वाग्मयरचना मन्दा गतिर्नो मतिः, वक्रं श्रूयुगलं मनो न जठरं क्षामं नितम्बो न च ।
युग्मलोचनचञ्चलं न तु वयः कृष्णा कचा नो गुणाः, निम्नं नाभिसरोवरं न जयनं सा ह्री कथं प्राप्यते ॥१॥
एवंविधां तां रम्भाधिकरूपां श्रुत्वा मनसि हर्षितः पवनञ्जयो मित्रं प्रहसितं प्रत्यूचे । भो मित्र ! प्रहसित ! उद्वाहवासरो दूरे-
ऽस्ति तर्ह्यां तत्र गत्वा विलोक्यते । यतः—

बल्लभोत्कण्ठितानां हि घटिकाऽपि दिनायते । मासायते दिनमपि किम्पुनस्तद्दिनत्रयम् ॥१॥

ततः प्रहसितोऽजोचं व्याजहार भो मित्र ! त्वं स्थिरीभव । आवां निशीथसमये यास्याव एवं स्वस्थीकृतः कुमारो निशार्थां तावु-
भावपि तत्र कन्यावलोकनाय गतौ । गगनगामिन्या विद्ययोत्पत्त्य सप्तभूमिकावासोपरि प्रच्छन्नीभूय स्थितौ प्रहसितपवनञ्जयो ।
निशार्थां तयोर्वसन्ततिलकामिश्रकेश्योः कन्यासख्योर्वचनं श्रुश्रुतुः । यथा—

धन्याऽसि या हि प्राप त्वं तं पतिं पवनञ्जयम् । सखि वसन्ततिलकेत्युवाचाञ्जनसुन्दरीम् ॥१॥

हले ! मुत्तवा वरं विद्युत्प्रभं वरमविग्रहम् । को वरः श्लाघ्यत इति मिश्रकेश्यवदत्सखी ॥२॥

प्रथमा प्रत्युवाचैवं मुग्धे वेत्सि न किञ्चन । विद्युत्प्रभो हि स्वल्पायुः स्वामिन्या युज्यते कथम् ॥३॥
द्वितीयाऽपीत्यभाषिष्ट वयस्ये मन्दधीरसि । स्तोक्रमप्यमृतं श्रेयो भारोऽपि न विपश्य तु ॥४॥

इति तयोरालापं श्रुत्वा क्रुद्धः पवनञ्जयोऽचिन्तयत् । अस्या इदं श्रियं तेनैषा न निषेधति । ततः पवनञ्जयोऽसिमाकृत्यान्ध-
काराद्वाचितः क्रोषारुणलोचनः ययोर्द्वयोरपि हृदि विद्युत्प्रभो वर्तते तयोश्छिरश्छिनद्गीति वदन् रोषाच्चाल पननञ्जयः । ततः प्रह-
सितेन पवनञ्जयं बाहुदण्डे धृत्वेत्याभाषि । भो मित्र ! सापराधाऽपि स्त्री न हन्यते । ततो निरपराधाऽव्यूढा कथं हन्यते । यदि तुभ्यं
न रोचते तदोद्वाहीनां त्यजेरिति बोधितः पवनञ्जयः ग्रहमितेन समं स्वस्थानं गतः । ततो निर्णीते दिने पवनाञ्जनसुन्दर्योः पाणिग्र-
हमहोत्सवोऽभवत् । तद्वधूवरमादाय प्रमोदभाक् प्रह्लादमाहेन्द्रेणाचिंतितः स्त्रपुर्णीं ययौ प्रह्लादो राहञ्जनसुन्दर्याः सप्तभूमिकं प्रासादम-
प्यामास भूस्थितविमानमित्र । तस्मिन्प्रासादे स्थिताञ्जना शुशुमे वसन्ततिलकायुता । पाणिग्रहणकृत्यानन्तरं पवनञ्जयस्तामञ्जनां न
सम्भानयामास, मनसा, वचसा किम्पुनः कायेन । यतो मानेनापमानं न विस्मरन्ति पर मान एते दोषाः । यतः—

शमालानं भञ्जन् विमलमतीनाडीं विघटयन्, किरन्दुर्वाक्पांशून्-करमगणयन् नागमसृणिम् ।

अमन्दुर्व्यां स्वैर विनयनयवीथिं विदलयन्, जनः कं नानर्थं जनयति मदान्धो द्विप इव ॥१॥

क्रोधावेशे नदीपूरे प्रवेशे पापकर्मणि । संसुक्तौ सर्वभीस्थाने कालक्षेपः प्रशस्यते ॥२॥

पठमं वा रोसभरे जा बुद्धि होई सा न कायन्वा । जा किञ्जइ ता नूनं न सुंदरो होई परिणामो ॥३॥

इमां नीतिं विस्मरता कुमारेण पवनञ्जयेनाञ्जनासुंदरी परिहृता । ततोऽञ्जना चिन्तयति । अहो मम को दोषः, केन हेतुना

परित्यक्ता, किं कस्यापि दृष्टिर्लगा, किं पूर्वीर्जितं कर्म मे सधुपस्थितम्, अहो महदाश्चर्यं निष्कारणमपगुणिताऽहं प्राणप्रियेणेति तस्याः संवत्सरवद्द्राघीयसी निशाऽभवत् ।

एवं च काले व्रजति प्रह्लादचतुषमन्यदा । दूतो राक्षसराजस्य समुपेत्यैवमब्रवीत् ॥१॥

प्रह्लादराजेनोक्तं भो दूत ! त्वं किमर्थमागतोऽसि, किम्प्रयोजनं किमागमनकारणम् । दूतेनोक्तं श्रूयताम् । रावणेन राज्ञा प्रेषितोऽस्मि त्वामाह्वानुम् । यतोऽन्यदा रावणेन राज्ञा वरुणं प्रति दूतः प्रेषितः स च दूतस्तत्र गत्वा प्रत्यागतो रावणं प्रति वदति स्म भो स्वामिन् ! भवताऽद्य वैरायते वरुणः । तत्र प्रणामं न करोति । यतोऽहंकारपर्वतः कोपवान् वरुण एवं वदति । अरे ! क्व रावणस्तेन किं सिध्यति । अरे नाहमिन्द्रो, नाहं कुबेरो, नाहं नलकूबरो, नाहं मरुचराद्, नाहं कैलासशैलोऽस्मि । अहं वरुणोऽस्मि । अस्य दुर्मते रावणस्य देवताधिष्ठितस्य ग्रहरणस्य दर्पोऽस्ति तस्य दर्पं स्फोटयिष्यामि चिरं संचितम् । इत्यादि दूतवचनमाकर्ण्य ततः कुपितेन रावणेन स्वसैन्यं प्रेषितं तेन सैन्येन वरुणनगरमरुध्यत तन्नगरान्निःसृत्य वरुणेन सपुत्रेणारुणलोचनेन रावणसैन्यं भग्नम् । वरुणपुत्रैः सैन्यारत्नखरदूषणौ बद्धा स्वसैन्ये निन्याते । ततो जयजयारवपूरितदिगन्तः कृतार्थमानी वरुणो निजां नगरीमविशत् । अथ रावणोऽपि विद्याधरेन्द्रानाह्वानं दूतान्स्याने स्थाने प्रैषीत् । अहं त्वामाह्वानं प्रेषितोऽस्मि ततः शीघ्रं पादावधारयताम् । तच्छ्रुत्वा राजा प्रह्लादश्चलनोपक्रमं व्यधात् । पवनं जय उवाच ।

इहैव तिष्ठ तात ! त्वं दशग्रीवमनोरथम् । पूरयिष्याम्यहमपि तवाऽस्मि तनयो ननु ॥१॥

इत्युदीर्य सनिर्वन्धं पितरं चानुमान्य सः । लोकं चाशेषमाभाष्य चचाल पवनञ्जयः ॥२॥

ततोऽञ्जना पति यात्रोऽसुकं जनमुखाच्छ्रुत्वा प्रासादादयरुह्य तं पवनञ्जयमीक्षितुं स्वमेऽवष्टभ्य पाञ्चालिकेव निर्निमेषेक्षणा
तस्यौ । अस्वास्थ्यमधिताश्रयां क्षारस्तम्भनिपण्णां प्रतिपचन्द्रवत्कुशां लुलितालकामलकैः सञ्छिन्नललाटाम् निर्विलेपनां नितम्ब-
न्यस्तभुजलतां ताम्बुलरागरहिताधरां धूसराथरपल्लवां बाष्पाभ्युक्षालितमुखीं पुरतः स्थितामञ्जनां खञ्जनदृशीमेवविधां निजवल्लभां
पयनो व्रजन् ददर्श । दृष्ट्वा पवनञ्जयश्चित्तयति । अहो निर्भीत्यमहो दुर्धीत्वमहोऽज्ञातृत्वमहो निर्लज्जत्वं यच्छुशुरयोर्लज्जां त्यज्वा पुर-
स्थिता । ततः साऽञ्जना पत्युः पादयोः पतित्वा विज्ञापयति हे स्वामिन् ! त्वया सर्वोऽपि परिजनः परिभाषितोऽहं तु मनागपि
न भाषिता ।

चिक्षप्यसे तथापि त्वं विस्मयां नष्टाहं त्वया । पुनरागमनेनाशु पन्थानः सन्तु ते शिवाः ॥१॥

इति वृथाणां तां दीनामहीनचरितामपि । यथावयवगणत्यैव जयाय पवनञ्जयः ॥२॥

अत्ययज्ञावियोगात्तां गत्वान्तर्वेदमभूतले । वारिभिघ्नतलासिन्धुतटीव निपपात सा ॥३॥

ततः पवनञ्जयोऽञ्जनासुंदरीमवगणय्य ससैन्य आकाश उत्पत्य मानससरोवरे गतः । तत्र प्रासादं सप्तभौमिकं विकृत्य तमध्या-
स्त । यतो विद्याधराणां विद्या सर्वसिद्धिषु कामदा भवति । तत्र सरःपरिसरावनौ पर्यङ्कमारूढः सन्ध्यासमये पवनञ्जयः श्रियवि-
योगात्तां दुःखाक्रान्तां चक्रवाकीं ददर्श । ज्योत्स्वयाऽपि दूयमानाम् क्रन्दन्तीं करुणस्वराम् श्रेष्ठ्य पवनञ्जय एवं पर्यचिन्तयत् । किमेपा
करुणस्वरं क्रन्दति मित्रं ग्रहसितमपृच्छत् । हे मित्र ! एषा चक्रवाकी किं रोदिति । स्वामिन्नेपा चक्रवाकी सकलं दिनं पत्या स
सरोवरादिषु रन्त्वा निशायां पत्युर्विरहं सोढुं नेष्टो रोदिति । यतो निशायां चक्रवाक्योऽपि चक्रवाकी सकलं दिनं पत्या स

विरहो दुःसहो विदोषतः श्रावणमासे । यतः—

शिखिनि कूजति गजंति तोयदे, स्फुटितजातिलताकुसुमाकरे ।

अहह पान्य ! न जीवति ते प्रिया, नभसि मासि न यासि गृहं यदि ॥१॥

हे मित्र ! उद्धाहतोऽपि या त्यक्ता, भाषिता या न जातुचित् । आगच्छताऽप्यवज्ञाता, परनारीव या मया ॥२॥

आक्रान्ता दुःखभारेण, पर्वतेनेव मूलतः । अदृष्टमत्संगसुखा, सा कथं हा भविष्यति ॥३॥

धिग्धिग्द्वयमाचिवेकेन म्रियते सा तपस्विनी । तद्धत्यापातकेनाहं क गमिष्यामि दुर्मुखः ॥४॥

इति चिन्तितमात्मीयमाख्यत्प्रहसिताय सः । स्वदुःखाख्यानपात्रं हि नापरः सुहृदं विना ॥५॥

प्रहसितोऽप्येवमूचे । भो मित्र ! तया वराक्याऽञ्जनमुन्दर्यां तव किं विनाशितम् । तत्सख्या तु स्वभावेनोक्तम् । त्वया तु तद्वचो गुंफितम् । यतः—

कुटिलगतिः कुटिलमतिः, कुटिलात्मा कुटिलशीलसंपन्नः । सर्वं पश्यति कुटिलं, कुटिलः कुटिलेन भावेन ॥१॥

साम्प्रतम्—

सरलगतिः सरलमतिः सरलात्मा सरलशीलसंपन्नः । सर्वं पश्यति सरलं सरलः सरलेन भावेन ॥२॥

साम्प्रतं सरलभावेन त्वं सर्वं सरलं पश्यसि । प्रहसितो मित्रं ग्रीचे । हे मित्र ! त्वया साध्वज्ञासीच्चिरादपि । यतः सा त्वद्वि-
योगतो नूनं विपद्यते सारसीव । यतः सा त्वाऽऽश्वासयितुं युज्यते । प्रियोक्त्या तामनुज्ञाप्य पुनः स्वार्थाय समागच्छेः । एवं मित्रेण

प्रेरितः पवनञ्जयस्तत्क्षणादेव नभसा व्युत्पत्याञ्जनासुन्दर्यां वेश्मनि निश्यां मित्रेण सह समागात् । पवनञ्जयः किञ्चित्तिरोहितो
द्रोणैव तस्थौ । ततः प्रहसितोऽग्रे भूत्वा तदौकसि प्राविशत् । प्रहसितेनाञ्जनां दृष्ट्वा चिन्तितम् । अल्पजले शफरीमि-
वाधिपर्यङ्कं वेष्टन्तीं, चन्द्रज्योत्स्नया ज्वलन्तीमुन्मुक्तदीर्घनिःश्वासामन्तर्दहिन प्रस्फुटद्वारमौक्तिकां, दुःखावेशवशात्पतितां, दोर्भग्नम-
णिकङ्कणां, वसन्ततिलकासख्या वांवारमाश्वासमानां, शून्यचिचां काष्ठघटितामिव प्रहसितो मित्रोऽञ्जनामीक्षां चक्रे । अञ्जनासु-
न्दर्याऽपि स दृष्टः । यथा—

अकस्माद्व्यन्तर इव को नामेह समाययौ । इति भीताऽपि सा धैर्यमवलम्ब्येदमब्रवीत् ॥१॥

अहो कस्त्वमिहायासीः परपुसाऽथवा त्वया । अलं ज्ञातेन मेह स्याः परनारीनिकेतने ॥२॥

वसन्ततिलके ! दोष्णा विघृत्यैनं यहिः क्षिप । क्षपाकरविशुद्धाऽस्मि नैनं द्रष्टुमपि क्षमा ॥३॥

पवनञ्जयमुज्जित्वाऽशुष्मिन्मम निकेतने । न प्रवेशाधिकारोऽस्ति कस्यापि किमुदीक्ष्यसे ॥४॥

इति श्रुत्वा प्रहसितोऽवोचत् । हे स्वामिनि ! अहं पवनञ्जयमित्रः प्रहसितोऽस्मि मन्मथस्येव माधवः । ततोऽञ्जना जगाद ।
मो प्रहसित ! अयं नर्मणः क्षणो नास्ति । अथवा तव दोषो नास्ति । किन्तु मम कर्मणां दोषोऽन्यथा कुलीनस्तादृशो मर्ता मां
कथं त्यजेद् । यतः—

पाणिग्रहात्प्रभृत्येव मुक्तायाः स्वामिना मम । द्वाविंशतिः समा जग्मुर्जीवाम्यद्यापि पापिनी ॥१॥

तद्वचनं श्रुत्वा संक्रान्तदुःखप्राग्भारः पवनञ्जयः सगद्गदवागिदं व्याहारीत् । हे सुभ्रु ! त्वं मया निर्दोषाऽपि दोषमुत्पाद्यावज्ञा-

ताऽसि त्रिदशानिनाऽविज्ञेन तत्सम्ययतामित्युक्तान्तं पवनञ्जयमुपलक्ष्य विनम्रमुख्यभ्युत्तस्थौ । ततः पवन-
 ञ्जयो सतां हस्तीय हस्तेनालिङ्गयाधिपयंकं न्यपदत् । पवनञ्जयो भूयोभूयोऽवोचत् । निरपराधा यत्त्वं मया खेदिताऽसि तत्सहस्व ।
 तच्छ्रुत्वा हर्षिताऽञ्जनाऽवोचत् । हे नाथ ! एवं मास्म ब्रूहि । अहं सदैव तव दास्यास्मि । अतो ममापराधः क्षम्यताम् । इत्युक्तवन्तो
 तौ दम्पती सम्मिलितौ । ततो वसन्ततिलकां प्रहसितो जगाद । अत्रावयोः स्यातुं योग्यं न, एवं विचार्य तावपसृतौ ।

रेमाते तत्र च स्वैरमञ्जनापवनञ्जयौ । विरराम रसावेक्षा चैक्यामेव यामिनी ॥१॥

प्रभातां रात्रिमालोक्य तान्मूचे पवनञ्जयः । जयाय कान्ते यास्यामि ज्ञास्यन्ति गुरवोऽन्यथा ॥२॥

हे सुन्दरि ! अतः परं त्वं खेदं मा कार्षीः । त्वं सखीघृता सुखं तिष्ठ । अहं दशासकृत्यं सम्पाद्य स्तोत्रैरेव दिनैः ममागमि-
 ष्यामि । अथ त्वया काचिचिन्ता न विधेया । गतं तेऽशुभं कर्म । प्रकटितं पूर्यकृतं पुण्यमित्युक्तवन्तं पतिं प्रत्यञ्जना सुन्दरी बभाषे ।
 हे नाथ ! अहमर्थेन क्रतुस्नाताऽस्मि यदि कदाचिद्भर्तृभ्योत्पत्तिर्भविष्यति तदा किं करिष्यतेऽतोऽहं भवतां सह समेष्यामि । ततः
 पवनञ्जयोऽवादीदहं शीघ्रं समेष्यामि त्वं चिन्तां मा कुरु । तथा मदागमनसूचकं मन्त्रमाहू मञ्जुलीयकं गृहाण । समये तत्प्रकाशये-
 रित्युक्त्वाऽहुलीयकं दत्त्वा यागधाति तावताऽञ्जनाया प्रोक्तम् । यतः—

तप घर्तमनि यतन्तां शिचं, पुनरस्तु त्वरितं समागमः । अयि साधय साधयेप्सितं, स्मरणीयाः समये चयं चयः ॥१॥

एतद्वचः श्रुत्वा हर्षनिर्भरः पवनञ्जय उत्पत्य मानससरस्तीरस्थे निजे शिविरे तत्क्षणादेवाजगाम । ततोऽपि सैन्येन सह देव-
 राज इव ज्योमवर्त्मना लङ्कां नगरीं जगाम । गत्वा रावणं प्रणनाम । रावणोऽपि प्रह्लादतनयं दृष्ट्वा हर्षितमनाश्चमूचक्रपरिधृतः पाता-

लंकां प्रविश्य चरणं प्रति ययौ । इतश्चाञ्जनासुन्दरी तस्मिन्नेवदिने मुक्ताशुक्तिरिव गर्भं बभार । तद्गर्भांतुभावतः सा सुन्दरी सर्वा-
वयवशालिनी बभूव । यथा—

मुख्यमापाण्डुगण्डाश्रि श्यामवचत्रौ पयोधरौ । गतिं नितान्तमलसां, नेत्रे च प्रसृतोज्ज्वले ॥१॥
गर्भलक्ष्माणि चान्यानि, तस्याव्यक्तानि चर्दमणि । हृद्वा केतुमती श्वश्रूः साधिक्षेपमदोऽवदत् ॥२॥ युग्मम् ।
हृले ! किमिदमाचारि, कुलद्वयकलङ्ककृत् । देशान्तरगते पत्यौ, पापे यदुदरिण्यश्रूः ॥३॥

हे कुलटे ! हे पांसुले ! एतच्चया किं कुतम् । लज्जापिठा वयम् । श्वश्र्वैवं निर्भर्त्सिता सत्यञ्जनासुन्दरी पत्युरागमनोदन्तसूचिकां
नामाद्विताम् मुद्रिकागदर्शयत् । तां मुद्रिकां हृद्वा भूयः श्वश्र्वैवमुक्ता । रे निलेखे पवनस्तव नामापि नाग्रहीत्तर्लङ्घुलीयकमात्रेण किम-
स्मान्विप्रतारयसि ? । हे सख्यलक्ष्मण ! निर्गच्छ मदगृहात् । गच्छ पितृवेश्मनि । माऽत्र स्याः । स्थानमेतन्नहीदृशाम् । एवमञ्जनां
तर्जयित्वा सा निजनिकेतनान्निष्कास्य यानमारोप्य वसन्ततिलकान्वितां माहेन्द्रनगरोपान्ते सेवकैरत्याजयत् । तेऽपि सेवकास्तथाऽकु-
र्वन् । तान् मातरमिव नमस्कृत्य क्षमयित्वा च स्वस्थानमाययुः । तस्मिन्समयेऽञ्जनादुःखित इव रविस्तमगात् । यतः—सन्तः
सत्वां विपदो निलीकयितुं नेश्वराः । रजनी जाता । यथा—

यूमानां घोर-घूत्कारैः, फेत्कारैः फेरुयोपिताम् । क्रन्दितैर्वृकधृन्दानां, श्वाविधां चिविधैः स्वनैः ॥१॥
तुमुलैः पिङ्गलानां च, संगीतैरिव रक्षसाम् । स्फुटत्कर्णेव सा कष्टं तां जाग्रत्यनयन्निशाम् ॥२॥ युग्मम् ।

१ प्रयुते च ते उज्ज्वले चेति समासः । २ शरीरे । ३ गर्भिणी । ४ ग्राह्यतीति भाषायाम् । ५ नकुल्लायाम् ।

एवंविधां निशामतिक्रम्य सा सुन्दरी दीनानना मिथुकीव पितृगृहद्वारे ययौ अपरिच्छदा वसन्ततिलकायुता । तां सुन्दरीमेका-
किनीं हृष्टा प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् । राजन् ! अञ्जनासुन्दरी समागताऽस्ति । तच्छ्रुत्वा राजा चिन्तयति । स्त्रीणां चरित्रमचिन्त्यम्
धिगिघिगिघेर्विलसितम् । यतः—

पत्रं नैव यदा करीरविष्टये दोषो वसन्तस्य किम्, नोत्कृष्टोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ।

धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणम्, यत्पूर्वं चिधिना ललाटलिखितं तन्माजितुं कः क्षमः ॥१॥

आरोहतु गिरिशिखरं, समुद्रमुल्लङ्घ्य यातु पातालम् । चिधिलिखिताक्षरमालं, फलति कपालं न भूपालः ॥२॥

इत्यादि विचिन्त्य तां कलङ्ककारिणीं क्षात्वाऽहिदंष्ट्राङ्गुलीवदनिष्टां मत्वा सापि राजा गृहान्निर्वासयामास । तस्मिन्नगसरे महो-
त्साहो नाम महामन्त्री भूपतिं प्रत्युचे । श्वश्रूदुःखे दुहितृणां शरणं पिता । किञ्च हे प्रभो ! केतुमती श्वश्रूदंष्ट्राऽस्ति । अतो निर्दोषा-
मप्येनां दोषमुत्पाद्य निर्वासयति । ततो यावद्दोषादोषोर्निश्चयो न भवति तावत्स्थाप्यते । प्रच्छन्ना पाल्यते स्वपुत्रीति कुपां कुरु ।
राजोचे । भो मन्त्रिन् ! श्वश्रूः सर्वत्रेदृशी भवति । परं पवनञ्जयस्यैषा पूर्वं द्वेष्याऽभवत् । पवनादेवामुष्याः पुत्र्याः कथं गर्भः सम्भा-
व्यतेऽतः सदीपा सर्वथाप्येषा । ततो निर्वासिता । अत इतोऽपि निर्वासिताम् । अस्या मुखमपि न पश्यामि । इत्थं राजाज्ञया द्वाःस्थो-
ऽप्यञ्जनां गृहान्निर्वासयत् । कथंभूतामञ्जनाम् । क्षुधितां, वृषितां, श्रान्तां, निःश्वासान्मुञ्चन्तीमश्रुवर्षिणीम्, दर्भविद्वषदां, चकित-
हरिणीं, प्रेक्षणीयां, महीतलं पतन्तीं, पदपदे प्रस्खलन्तीं, विश्रामन्तीं, दैवोपालम्भं ददतीं, रुदतीं, पक्षिणो रोदयन्तीम् । सख्या
सह चचाल । परं कुत्राऽपि स्थितिं न लेभे । यतः—पूर्वायातराजपुम्भिर्निषिध्यते । ततोऽञ्जना चिन्तयति । संसारे कस्य कोपि बहुभो

नास्ति । यतः—

वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः, निर्गन्धं कुसुमं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्टं नृपं सेवकाः, सर्वः स्वार्थवशाज्जनोऽभिरमते नो कस्य को बल्लभः ॥१॥

माता नास्ति पिता नास्ति आता सहोदरः । अर्थेनैव धनेनैव तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च देहे तिष्ठन्ति तस्कराः । ज्ञानरत्नापहारन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥३॥

आशया बध्यते जन्तुः कर्मणा बहुचिन्तया । आयुःक्षयं न जानन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥४॥

इत्यादि चिन्तयन्ती मही अमन्ती कामप्येका महादर्वी प्राप । कथं भूतामटवीम् । अनेकोत्कटवृक्षमण्डितां, रौद्रघोरमयंकरां,
मनुष्योज्झितां, श्वापदसहितां, विविधव्यालशार्दूलकालकंकालवेतालक्षेत्रपालपालितां, शाकिनी-डाकिनी-योगिनीभोगमयंकरां,
यक्षराक्षसगन्धर्वविद्याधरखेचरभूचरप्रेतपिशाचप्रेरितां, भिष्ठतस्करसरभकासरभासुरां, व्याघ्रसिंहमृगालवृक्षशूकरादिस्वापदरौद्राकारघू-
कशिबोफेत्कारडाकिनीडमद्रात्कारामेर्वविधामटवीं प्राप्य रोदिति । अहो ! मे मन्दभाग्यत्वमहो ! मातृपितृणामविचारित्वमहो ! दैव-
निर्घृणत्वमहो ! ससारासारत्वं यदहं दैवेन पापिना निर्दोषाऽपि विडम्बिता । धिग्रूपं, धिग्यौवनं, धिगसुकुलत्वं, यदहमीदृशे सुकुले
दैवेनेत्थं विडम्बिता । धन्यास्ते मुनिवरा य एवंविधससारस्वरूपं ज्ञात्वा संसारान्निर्गताः । संयमं प्रतिपन्नाः । अहमधन्या । यतो दैवेन
विडम्बिता । यतः—

कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥१॥

घणद्वयभयेन नलिनी रणं मुत्तूणा सरवरे पत्ता । तत्थवि हिमेण दद्धा न मुच्चए पुच्च किङ्कम्मं ॥२॥

इत्यादि विलपन्त्यञ्जना वसन्ततिलकासरूपा मिष्टवाक्यैः सम्बोध्यासनां पर्वतगुहां निन्ये । तत्र साञ्जना गुहान्तर्ग्यनिस्थममितगतिं मुनिं ददर्श । सोऽपि चारणमुनिस्तां सतीं दृष्ट्वा ध्यानमपारयत् । सापि सती तं साधुं प्रणिपत्य भूमौ पुरो निपसाद । साधुरपि दक्षिणं करमुद्यम्य धर्मलाभाश्लिषमदात् । वसन्ततिलकाऽपि भक्त्या नमस्कृत्य निपसाद । साधुरपि धर्मदेशनामकरोत् । यतः—
जिनेन्द्रपूजा गुरुपर्युपास्तिः, सत्त्वानुकंपा शुभपात्रदानम् । गुणानुरागः श्रुतिरागमस्य, वृजन्मधृक्षस्य फलान्यमूनि ।
इत्यादि देशनां श्रुत्वा वसन्ततिलका मुनिं जगौ । भो मुने ! अस्या गर्भे को जीवोऽस्ति ? केन हेतुनाऽञ्जनया कलङ्कमाप्तमिति वसन्ततिलकया पृष्टो मुनिरब्रवीत् । अथ हनुमत्पूर्वभवानाह । अस्मिञ्जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मन्दरे नगरे प्रियनन्दी नाम्ना वणिगस्ति । तस्य जयानाम्भ्यां जायायां दमयन्तो नाम्ना पूत्रोऽभूत्, कलानिधिर्जनप्रियश्च । दमयन्तोऽन्ये गुरुदाने क्रीडन् स्वाध्यायव्यानतत्परास्ताऽध्वन्ददर्शे । वन्दित्वा मुनिभ्यो धर्मलाभाश्लिषं श्रुत्वा शुद्धधीर्धर्मं शुश्राव । यतः—

दानं सुपात्रे विशदं च शीलं, तपो विचित्रं शुभभावना च ।

भवार्णयोत्तारणयानपात्रं, धर्मं चतुर्धा मुनयो वदन्ति ॥१॥

इति देशनां श्रुत्वा देशनान्ते दमयन्तः शुद्धधर्मं जग्राह । यथा सम्यक्त्वपूर्वं व्रतानि जगृहे । ततो सम्यक्त्वदिनादारभ्य मुनिभ्यो दानं ददौ । विविधाभिग्रहानग्रहीत् । एवं कुर्वत्तस्य कियान्कालो गतः । आसुरन्ते विषघ्नेशानकल्पे देवोऽभूत् द्वितीयभवे । तृतीये भवे जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मृगाङ्कपुरेश्वरिचन्द्रमहीपतेः प्रियद्रुलक्ष्म्यां पट्टराश्यां सिंहचन्द्रोनाम्ना पुत्रोऽभूत् । तत्रापि जैनं

धर्मं प्रपद्यायुरन्ते विषद्य तुरीयमवे तुरीयं माहेन्द्रं देवलोके गतः । पञ्चमे भवेऽत्रैव भरते चैताढ्ये चारुणनगरे सुकण्ठनृपकनकोदरी-
पट्टराश्योः सिंहबाहनो नाम्ना पुत्रोऽभूत् । तत्राऽपि श्रावकत्वं ग्राप्य पितृपर्यायागतं राज्यं भुक्त्वा श्रीविमलप्रभुत्रयोदशमजिनशिष्यल-
क्ष्मीधरमुनेः पादमूले व्रतमग्रहीत् । तत्र दुस्तपं तपस्ताप्त्वाऽऽयुरन्ते मृत्वा पष्ठे भवे लान्तके पष्ठे देवलोके गतः । ततश्च्युत्वा सप्तमे भवे-
ऽस्यास्तव सख्या अञ्जनसुन्दर्या उदरे समवातरत् । अयं तव सख्याः पुत्रो गुणानामालयो विद्याधरेश्वरश्चरमदेहोऽनवद्यो दोषमतां श्रेष्ठो
हनुमान् नाम्ना भविष्यति । इति हनुमान्पूर्वभवः ॥ अथाञ्जनायाः पूर्वभवः कथ्यते ॥ यथाऽस्मिञ्चम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे कनकपुरे नगरे
कनकरथो नाम्ना राजाऽभूत् । तस्य कनकरथस्य द्वे पत्न्यौ स्तः । एका कनकोदरी, अपरा लक्ष्मीवती च । तयोर्मध्ये लक्ष्मीवत्यत्यन्त-
श्राविकाऽभूत् । सा रत्नमयं जिनचिम्बं विधाय गृहचैत्येऽपूजयत् । द्वयोः कालयोः प्रत्यहमवन्दिष्ट । एकस्मिन्दिने मात्सर्यात्कनको-
दर्या तस्याः सपत्न्या अर्हत्प्रतिमां हत्वा गृहोपान्तेऽवकरके क्षिप्ता । तस्मिन्समये तस्या गृहे जयश्रीनामगणिनी विहरन्ती तत्राऽऽ-
गता । तया साध्व्या कनकोदरी प्रतिमामवकरके क्षिपन्ती दृष्ट्वा तया साध्व्या कनकोदरी भाषिता । भो भद्रे ! त्वया भगवत्प्रति-
गमपहरन्त्या सुन्दरं न कृतम् । तच्छ्रुत्वा तया भवभीत्या प्रतिमा समर्पिता । पुनः साध्व्या प्रोक्तं—भो कनकोदरि ! त्वयाऽशुचि
। ण्डागारेऽवकरके जिनप्रतिमां क्षिपन्त्याऽऽत्माऽनेकदुःखभाजनं कृतः । पुनः पुनः सानुतापा कनकोदरी जिनप्रतिमां गृहित्वा सुग-
न्धिवारिणा प्रक्षाल्य चन्दनेनानुलिप्य पुष्पादिभिः प्रपूज्य सिंहासने न्यवेद्ययत् । पादयोः पतित्वा क्षमितम् । न पुनरेवं करिष्य इति
कथयित्वा साध्व्याः समीपे सम्यक्त्वं प्रतिपद्य जैनं धर्मं प्रतिपाल्य काले विषद्य सौधमे कल्पे देव्यजायत । ततश्च्युत्वाऽत्रैव भारते
दन्तिपर्वते माहेन्द्रराजस्य हृदयसुन्दरी पट्टराज्ञी । तयोः पुत्र्यञ्जनासुन्दरी जाता, तव स्वामिनी । अस्या जिनप्रतिमाया दुःस्थानक्षेप-

जमिदं फलं त्रयोविंशतिघटिका निरुद्धं त्रयोविंशतिवर्षाभोग्यमथैकवर्षविसानं वर्तते । त्वमपि पूर्वं भवे अस्या भगिन्यासीत् । त्वया तत्कर्मनुमोदितं तेन त्वमप्यनया सह तत्फलं भुङ्क्ष्व । तच्छ्रुत्वा ताभ्यां श्राद्धधर्मं जगृहे । पुनर्मुनिनोक्तम्-भो सुन्दरि ! अत्रैव भवतो मातुलोऽरुमात्समेत्यति । स त्वां स्ववेश्मनि नेप्यति तत्र मातुलगृहे पत्या सह संगमो भविष्यति । एवमुक्त्वाञ्जनां सखीमार्हते धर्मे स्थापयित्वा स मुनीन्द्रः स्वगेन्द्रवचनमसा समुत्पपात । इत्यञ्जनासुन्दरीवसन्ततिलकयोः पूर्वभवौ ॥ अथ ते तत्र कन्दर्यां सिंहमपश्यताम् । पुच्छाच्छोटभयंकर, युत्कारपूर्णदिग्भागे कुञ्जरासृक्करालितं, दीपायमाननयनं, बालचन्द्रामदण्डं, ज्वालासोदरकेसर, लोहाङ्कुशोपमनखं, शीलासन्नयगुरःस्थलमेवंविधं पञ्चाननयुचानं समायातमपश्यताम् । ततस्ते कम्पमानागे भूतलं विवक्षू इव कान्दिशिके अतिष्ठताम् । एवं गयोस्तत्र स्थितयोर्यज्ञातं तन्निशम्यताम्-तस्य शीलमाहात्म्यतस्तद्गुहास्वामी मणिचूलनामा सुरः शारभं रूपं विकृत्य पञ्चाननमनाशयत् । ततः शारभं रूपं संहृत्य स्वं रूपं प्रतिपद्य तयोः प्रमोदायार्हद्वृणस्तुतिं सन्निपद्य जगौ । ते सुरकृतसाक्षिण्ये गुहायां सुस्थिते । मुनिमुनतदेनप्रतिभां स्थापयित्वा ते अर्चतः स्म । यतः—

वाल्लिङ्गं बोहग्नं कुजाह कुसरीर कुगह कुमईओ । अवमाणरोगसोगा न हुंति जिणधिबकारिणं ॥१॥

धूपं दहति पापानि दीपो दारिद्र्यनाशनम् । पूजायां विपुलं राज्यं नैवेद्यं मोक्षदायकम् ॥२॥

देवस्य दक्षिणे भागे दीपस्य चिनिवेशनम् । वामांगे धूपदानं तु अग्रपिण्डं तु सन्मुखम् ॥३॥

प्रभाते प्रथमं वासपूजा कार्या विचक्षणैः । मध्याह्ने कुसुमैः पूजा सन्ध्यायां धूपदीपयोः ॥४॥

एवं पूजां कुर्वन्त्योः कालो याति । अन्येद्युरञ्जना पूर्णे मासि शुभदिने शुभचारे शुभमन्त्रे शुभांशे शुभग्रहनिरीक्षित-

कल्याणवत्यां वेलायां सिंहखनोपद्यचितं सिंहमिवाञ्जना सुतं सुषुवे । कुलिशाकुशचापचक्राकपादं शुभलक्षणोपेतं शुभाकारं मातृपि-
तृमनोरथपूरकं सुतं दृष्ट्वाञ्जना वसन्ततिलकामूचे । हे सखि ! माग्यं फलितम्, सुतो जातः । वसन्ततिलका तस्य स्रक्तिकर्माण्यक-
रोत् । अङ्ग आरोप्य दर्पदुःखपूरिताञ्जना रोदिति । यथाः—

आरोप्य सुतमुत्सङ्गे दुःखिताञ्जनसुन्दरी । उदञ्चवदनाऽरोदीद्रोदयन्ती तरून्पि ॥१॥

महात्मन्नत्र विपिने तव जातस्य कीदृशम् । जन्मोत्सवं करोम्येषा वराकी पुण्यवर्जिता ॥२॥

एवं तां रुदन्तीं प्रतिस्वर्यनामा विद्याधराधियो गगनाऽध्वना गच्छन् प्रेक्ष्य समुपेत्यावादीत् । भो सुन्दरि ! सत्यं ब्रूहि किन्ते
दुःखस्य कारणम् । ततोऽञ्जनया संक्षिता वसन्ततिलकाऽप्यूचे । भो महाभाग ! शृण्वस्या वृत्तान्तमित्युक्त्वाऽञ्जनाया विवाहादारभ्य
पुत्रजन्मपर्यन्तं सर्वमशेषमाचख्यौ । ततो दुःखितः प्रतिस्वर्योऽवादीत् । भो भद्रे ! शृण्वहं हनुपुरेश्वरस्तव मातुलोऽस्मि । प्रतिस्वर्यो
नाम्ना चित्रभानुतनयः सुन्दरीमालाकुक्षिजो हृदयसुन्दरीसहोदरस्तव मातुलोऽस्मि । इति श्रुत्वा साऽञ्जनाऽधिकाधिकमरोदीत् । यतः—
इष्टावलोकनात्प्रायो दुःखं पुनर्नवीभवेत् । ततो मातुलोऽञ्जनां रुदन्तीं वारयित्वा सहागतान्दैवज्ञान् पमच्छ । भो दैवज्ञ ! अयं शिशुः
कीदृशो भावी । दैवज्ञेनोक्तम्—

भाव्यवश्यं महाराजो भवे चात्रैव सेत्स्यति । शुभग्रहवले लग्ने जातोऽयं पुण्यभाक्शिशुः ॥१॥

तथाहि तिथिरैवयं चैत्रस्य बहुलाऽष्टमी । नक्षत्रं श्रवणं स्वामी वासरस्य विभावसुः ॥२॥

१ सिद्धिमेप्स्यति । २ कृष्णाऽष्टमी ।

आदित्यो यतंते मेघे भवनं तुंगमाश्रितः । चन्द्रमा मकरे मध्ये भवने समवस्थितः ॥३॥
 लोहितांगो गृध्रे मध्ये मीने विधोः सुतः । कुलीरे धीपणोऽयुचैरध्यास्य भवनं स्थितः ॥४॥
 मीने दैत्यगुरुस्तुह तस्मिन्नेव शनैश्चरः । मीनलघोदये ब्रह्मयोगे सर्वमिदं शुभम् ॥५॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥
 एवंविधां जन्मपत्रिस्तं श्रुत्वा प्रतिश्रयो भागिन्यां ससखीं सपुत्रां विमाने आरोप्य स्वपुत्रीं प्रतस्थे । एवं प्रतिश्रयस्य नभसि
 गच्छतो मातुरुत्तंगाद्रालको विमाने लम्बमाना रत्नमालम्बकिकिणी जिघृक्षुरुत्पपात । ततो विमानं दूरे गतं बालको गिरिशिखरमू-
 र्दनि न्यपतत् । तस्पातनिर्यातयशात् स गिरिः कणशोऽभवत् । पुत्रं पतितं दृष्ट्वाऽञ्जनासुन्दरी तत्स्थणं रुदती पाणिना हृदयमाजमे ।
 ततः प्रतिश्रयो विमानादवरुण तमर्मकमथताङ्गमुवादाय तन्मातुर्पयन् निधानवत् । ततो मनोवेगेन विमानेन प्रतिश्रयो हनुपुरे ययौ ।
 अत्राञ्जनां नीत्या स्वयेकमनुत्तारयामास कुलदेवीष । सर्वोऽप्यन्तःपुरीजनोऽप्यपूजयत् । अथ बालो जातमात्रो हनुरुहे पुर आययौ ।
 ततो हनुमानिरयमिधानं मात्रा चक्रे । विमानतः पतितेन शिला चूर्णिता तेन शिलाचूर इत्यप्यभिधानं प्रतिश्रयोऽकरोत् । तत्र हनु-
 मान् क्रीडन् यथामुखमवधिष्ट मानमाऽम्भोजिनीवने राजहंमार्भक इव । एकस्मिन्दिनेऽञ्जना चिन्तयत्यहो ! श्वश्रवाऽप्यारोपितो दोषः
 कथं नामोत्तरिष्यतीति चिन्तयाऽन्तःश्रव्येन दोषिता दिनाद्विगमयति । इतश्च पवनो वरुणेन सन्धि विधाय वरुणास्त्वरदूयणौ मोच-
 यित्वा लम्बजयो रावणं तोषयामास । ततः सपत्निहो रावणो लङ्कां जगाम । पवनोऽपि रावणसन्मानितो विसृजितश्च वर्षान्ते स्वपु-
 माययौ । राणा महामहश्चक्रे । पवनञ्जयोऽपि पितरौ प्रणम्य पित्रा मानितः पित्रा सह भोजितोऽञ्जनासुन्दरीवासगृहं ययौ । तत्रा-

१ महत्तः । २ कर्तारः । धीरः । पृथग्गतिः ।

अनामपश्यंस्तत्रस्याञ्जनानपृच्छत् क्वाञ्जना ? । केनचिदुक्तम्—त्वन्मात्रा केतुमत्या गर्भसम्भवदोषतो गृहान्निर्वामिता माहेन्द्रनगरोपान्ते मुक्ता । ततो न ज्ञायते किं जातम् । तच्छ्रुत्वा पवनरंहसा पवनः श्वशुरपत्नं ययौ । तत्राऽपि प्रियामलब्ध्वा कौश्रिञ्जनानपृच्छत् । भो लोका ! वसन्ततिलकायुताऽञ्जना केनचिदिहायाता दृष्टा ? ते लोका इत्युचुः । भो पवन ! अञ्जनेहायाता, परं माहेन्द्रेण पित्रा राज्ञा दौःशैल्यदोषतो निर्वासिता । तच्छ्रुत्वा पवनञ्जयः पविनेवाहतो भूमौ पपात मूर्च्छितश्च, कथमपि लब्धसंज्ञो विलपति । विलप्य दैवायोपालम्भान् ददाति ।

येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्धो रज्ज्वेव बलाद्दैवेन नीयते ॥१॥

यस्मिन्देशे यदा काले यन्मुहूर्ते च यदिने । हानिर्वृद्धिर्यशोलाभस्तत्सथैव च नान्यथा ॥२॥

इति विचार्य शैलवनादिषु भृशं प्रियामन्वेष्टुमभ्राम्यत्परं ज्ञापप्रशामर इव तत्प्रवृत्तिं न च प्राप । विषण्णमना निजं प्रहसित-
मित्रमेवं जगाद । भो मित्र ! त्वं मम गृहे गत्वा मातापित्रोः कथय—अद्ययावन्महीं भ्रान्त्वा भ्रान्त्वाऽञ्जना विलोकिता परं क्वापि न लब्ध्वा, पुनर्गवेषयिष्यामि, चेद्रक्ष्यामि, तर्हि साधु, नो चेद्रक्ष्यामि, तर्हि पावके प्रवेक्ष्यामि । एवमुक्तः प्रहसितो गत्वाऽऽदित्यपुरे द्रुतं प्रह्लादकेतुमत्योक्तद्वारचिरुमञ्जनोदन्तध्वकं कथयामास । तच्छ्रुत्वा केतुमती वज्रहेतव मूर्च्छिता भूमौ निपतिता संज्ञां लब्ध्वे-
त्युवाच । यथा—

लब्धं मयाऽत्रैव साध्यया दोषारोपणजं फलम् । अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमाप्न्यते ॥१॥

अथवा किं मया साऽपि निर्दोषा परमार्थतः । अविमृश्य विधायिन्या पापिन्या निरवास्थत ॥२॥

एवं रुदतीं प्रह्लादस्तां निवार्य कथंन । चचाल सचलः स्रुमन्वेष्टुं स इयाञ्जनाम् ॥३॥

राजा प्रह्लादोऽञ्जनापवनान्वेषणेतव आप्तानां सर्वविद्याधरणामन्तिके खान् नगान् प्रैषीत् । स्वयमपि विद्याधरः सह द्युतं स्तुषां चालोक्त्यन्, प्राग्यन् भूनवनं वनमागात् । अत्रान्तरे पवनोऽञ्जनां सर्वत्र विलोक्य क्वापि न प्राप्तवान् । तदुःखदुःस्वितस्तस्मिन्नेव वने गत्वा काष्ठान्तितां विरन्य यावज्ज्वलनं ज्वालयाभास, तावद्राजा प्रह्लादस्तं पवनं ददर्शतिप्रोच्यमानम् । यथाः—हे वनदेवते ! अहं प्रह्लादकेतुमत्योः सुतोऽस्मि । मम पत्नी महासत्यञ्जना मया दुर्धिया निर्दोषाऽपि भृशं खेदिता, ततस्तां परित्यज्याहं यात्रायां स्वामि-
कार्ये चलितो, दैवात्पुनस्तामदोषां ज्ञात्वा, तत उत्पत्य गगनाब्जना पुनरागमनं कृत्वा, तां रमयित्वाऽभिज्ञानमुद्रिकां दत्त्वा, पितृभ्या-
मपरिज्ञातः पुनः कटक आपतम् । ततः सा मम कान्ता निस्सराधाऽपि सापराधेयमिति ज्ञात्वा मम मात्रा गृह्णाभिर्वीसिता, सा
क्वाप्यस्तीति न पुर्यते, साग्रेऽपुना च निर्दोषा, ममाज्ञानदोषेणैदं दारुणं दुःखं प्राप्ता, ततो मयाऽखिलां पृथ्वीं भ्रान्त्वा विलोकि-
ताऽचि हि मन्दभागेन सा मया न प्राप्ता रत्नाकरे रत्नमिव, तत्कारणादिमां स्वां तनुं हुताशने जुहोमि, यतो यामञ्जीवं जीवतो
निरहानलो दुःमहो वर्ततेऽतो जीवितं त्यजामीत्युक्त्वा स्रग्भां प्रदातुं पवनो यावन्नभस्तले प्रोत्पपात् । तावत्प्रह्लादः श्रुततद्वचनो बाहु-
भ्यां धृत्वा वक्षस्यालिङ्ग्य भूमौ संस्थाप्य पुनं प्रत्युवाच, हे पुत्र ! प्रथमं तव मात्राऽविमृश्य कृतम्, द्वितीयं त्यमप्यविमृश्य मा कृथाः,
स्थिरीभव. स्तुषाञ्चेपणहेतवे मया विद्याधरनराः सहस्रशः प्रेषिताः सन्ति । एवं तो पितापुत्रौ चातां कुरुतस्तावता पूर्वप्रेषिताः
क्वैऽपि विद्याधरनरा गवैरप्यन्तः पवनाञ्जने हनुपुरं ययुः । हनुपुरे गत्वा प्रतिययं नत्वाऽञ्जनां दृष्ट्वा तयोरेवं प्रत्यवोचत् । भो राजन् !
अञ्जनागिरिहे पत्नेनाग्निप्रवेशप्रतिज्ञा कृताऽस्ति । तच्छ्रुत्वाऽञ्जना यत्करोति तदाहः—

दुःश्रवं तद्वचः श्रुत्वा पित्वा विषमिवाञ्जना । हा हताऽस्मीति जल्पन्ती पपात भुवि मूर्च्छिता ॥१॥
आसिक्ता चन्दनाम्भोभिस्तालवृत्तैश्च वीजिता । लब्धसंज्ञा समुत्थाय सा सरोदेति दीनधीः ॥२॥
न मे श्वशुरयोर्दोषो दोषः पित्रोर्न चाप्ययम् । ममैव मन्दभाग्यायाः कर्मदोषोऽयमीदृशः ॥३॥
रूदन्ती बोधयित्वा तां प्रतिसूर्यः सनन्दनाम् । विमानचरमारोप्य पवनान्वेषणे ययौ ॥४॥
स आम्यन्माप तत्रैव वने भूतवनाभिषे । दूरादपि ग्रहसितेनेक्षाचक्रे च साश्रुणा ॥५॥

प्रतिस्वर्यं विमानस्थं समुतां चाञ्जनां दृष्ट्वा ग्रहसितः प्रह्लादं पवनञ्जयं चावर्धापयत् । ततो विमानादुचीर्यं प्रतिस्वर्योऽञ्जनाऽपि दूराद्भून्यस्तमस्तको प्रह्लादं नेमतुः । प्रह्लादोऽपि प्रतिस्वर्यमालिङ्ग्य पौत्रमङ्कं निवेदय ससंभ्रमः संज्ञावाऽऽह्लाद एवं जगाद । भो प्रतिस्वर्य मां व्यसनांभोधौ मज्जन्तं सकुटुम्बकं समुद्धृतवानतस्त्वमेव सम्बन्धिनां धुरि वर्तसे । यतः—एषा स्तुषा त्यक्ता दोषं विना । इयं साध्वी त्वया रक्षिता । एतां रक्षता त्वया मम कुटुम्बं रक्षितं पवनोऽपि दृष्ट्वा प्रशान्तशोकज्वलनो मुदमापन्नः । समुताञ्जनामीक्षाचक्रे । सर्वेऽपि सम्बन्धिनाऽञ्जनां प्रशंसन्ति । धन्येषा सुन्दरी ययेदृशे कटे शीलं रक्षितमेतच्चित्रम् । यतः—

किं चित्रं यदि शास्त्रवेदनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः, किं चित्रं यदि नीतिशास्त्रनिपुणो राजा भवेद्भार्मिकः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी, तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित् ॥१॥

सर्वेऽपि विद्याधराः श्वशुरप्रमुखा नीतिनिपुणा अञ्जनां प्रशंसन्तुः । विद्यासामर्थ्यतः सर्वेऽपि महोत्सवं चक्रुः । महोत्सवं कृत्वा विमानमारुह्य हनुरुहं पुरं समाजग्मुः । माहेन्द्रोऽप्याययौ । केतुमती श्वशूरप्यागता । सर्वेऽपि वान्धवा सपरिच्छदा समागत्य पव-

नाञ्जनयोर्मिलित्वा स्वं स्वं पुरं ययुः । अञ्जनादनुमद्युतः पवनस्तत्रैव सुखमनुभवन्नास्ते । यतः—

हंसा जिहीं गय तिहीं गया महिमण्डना हवंति । छेहु तेह सरोवरह जे हंसे मुचंति ॥१॥

यत्रापि तत्रापि गता भवन्ति हंसा महीमण्डलमण्डनाय ।

हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह विप्रयोगः ॥२॥

पितुर्मनोरथैः सह हनुमानपि तत्रैव ववृधे । ताश्चेमाः यथा लेहं (१) गणियं (२) खं (३) नट्ट (४) मित्या-
घोषपातिकोक्ताः प्रसिद्धाः काव्यकल्पलतादौ त्वेषम्-लक्षण (१) साहित्यनिरीक्षण (२) तर्क (३) सिद्धान्तसम्पर्क (४) लिखित (५)
गणित (६) गीत (७) नृत्य (८) वादित्र (९) विनोद (१०) सन्देहपरिच्छेद (११) वास्तुशास्त्र (१२) वैद्यकशास्त्र (१३) नीति-
शास्त्र (१४) ज्योतिःशास्त्र (१५) शकुनविचार (१६) स्वप्नविचार (१७) मंत्रवाद (१८) रसवाद (१९) गन्धर्ववाद (२०) तन्त्रवाद
(२१) धातुवाद (२२) सत्यवाद (२३) अध्वलक्षण (२४) गजलक्षण (२५) पुरुषस्त्रीलक्षण (२६) रत्नपरीक्षा (२७) बलीचर्चादिनिर्णय
(२८) खड्गादिविजय (२९) लेपकर्म (३०) चित्रकर्म (३१) तन्तुवायकर्म (३२) सूतिकर्म (३३) पलोतकर्म (३४) काष्ठोत्करण
(३५) दंतघटना (३६) सुवर्णादिघटना (३७) मुष्टिमेद (३८) पत्रच्छेद (३९) ऐंद्रजालज्ञान (४०) क्रियाकालज्ञान (४१) मृगार-
करण (४२) जलतरण (४३) रन्धन (४४) केशवन्धन (४५) कयाकथन (४६) पुष्पग्रथन (४७) युद्ध (४८) नियुद्ध (४९) कृपिकर्म
(५०) नियोगकर्म (५१) मर्दनकर्म (५२) आरामरोपण (५३) आकारगोपन (५४) सुरभिवस्तुकरण (५५) अदृश्यसञ्चरण (५६)
सकलदेशवेप (५७) अशेषभाषाविशेष (५८) नव्यकाव्यलव (५९) सम्यग्घस्तलाघव (६०) दण्डलक्षण (६१) परिचितोपलक्षण (६२)

दूतमेद (६३) दर्शनप्रतिमेद (६४) रणचर्या (६५) रथचर्या (६६) वस्तुविर (६७) देशाचार (६८) रसायनसंचना (६९) काल-
यंचना (७०) धर्मध्यान (७१) योगज्ञान (७२) एवंविधद्वाप्तसति कलाकुशलो बभूव । तथा विद्याधरयोग्या विद्याश्चासाधयत् रोहिणी-
प्रद्वरयादयः ।

नागराजायतभुजः शस्त्रशास्त्रविचक्षणः । क्रमाच्च यौवनं प्राप हनुमान् भानुमौस्त्वपा ॥१॥

नीतिज्ञो यथाः-चतस्रो राजनीतयः-साम-दाम-भेद-दण्डाश्चेति । पदत्रिंशद्दण्डायुधश्रमज्ञो यथाः-चक्र-धनुर्वज्र-अंकुश-खड्ग-
छुरिका-तोमर-कुन्त-शूल-त्रिशूल-शक्तिपाश-सुहर-कुदाल-दस्फोट-गोफण-गलिका-मुण्ठी-रादा-शङ्ख-फरसी-पट्टि-रिष्ट-क-
णय-कर्वरि-हल-मुशल-सुहलिक-करपत्र-पङ्ग-नालि-भाचड्युस-दण्डायुधानि [३६] सप्तविंशतिशास्त्राभ्येता । तानि नामानि यथाः-
शब्द-छन्दःशास्त्र-अलंकार-काव्य-नाटक-निर्घण्टु-धर्मशास्त्र-अर्थशास्त्र-कामशास्त्र-तर्कवाद-वैद्यक वास्तुशास्त्र-वितान
-गणित-गान्धर्व-विनोद इति । सम्प्राप्तयौवनौ द्वात्रिंशल्लक्षणेपेतो मातापितृमनोरथैः सह बधितो गृहारामो-पवनदिपु हनुमान्
सुखं क्रीडन्नास्ते ।

इतथामर्षणो रामण आज्ञापराद्मुखं वरुणं जेतुं पुनः प्रतस्थे । सर्वेऽपि विद्याधरेश्वरा दूताहूता विमानारूढाः सचलवाहनयुता
रामणं प्रति चेलुः । दूतेनाहूतो पवनप्रतिधर्यो तत्र यावत्प्रचेलतुस्तावद्धनुमानचे । यथाः—

इद्वैय निष्ठतम् तातो, जेष्याम्यहमपि द्विपः । प्रहरेदूवाहुना को हि, तीक्ष्णे प्रहरणे सति ॥१॥

पालत्वाद्यानुरुम्प्योऽस्मि, यद्युष्मत्कुलजन्मनाम् । पौरुषावसरे प्राप्ते, न प्रमाणं वयः खल्ल ॥२॥

पुंयं तावति-निर्वन्धात्, प्रतीक्षयापृच्छय चोचकैः । ताभ्यां च चुम्बितो मूर्द्धनि, कृतप्रस्थानमङ्गलः ॥३॥

यतः—

कन्या गौः पूर्णकुम्भो दधिमधुकुसुमं पावको दीप्यमानः, यानं चागोप्रयुक्तं चरथतुरगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
उत्तलाता चैव भूभिर्जलचरमिथुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वेद्या स्त्री मयमांसं हितमपि चवनं मंगलं प्रस्थितानाम् ॥४॥

इत्यादि शुभशूनैः प्रेरितो महासामन्तसेनानीसेनासमाकुलोऽनेकादित्रनिःस्वाननिनादपूरितदिगन्तो महोत्सवाडम्बरपूरिताम्बरो
दुर्वारविक्रमो हनुमान् रावणस्कन्धाचारे प्रपयो । रावणोऽपि हनुमन्तं जयश्रियमिव समायान्तं दृष्ट्वा प्रणमन्तं च विलोक्य मुदा स्वाकै
निदधे, कुशलं च पप्रच्छ । ततश्चलितो रावणो वरुणपुर्या अभ्यर्णे युद्धसज्जो युद्धाय तस्यौ । इतः पाताललङ्कातो वरुणपुत्राः शतशो
दोन्मन्तो निघायन्तो गर्वपर्वता निर्ययुः । निर्गत्य वरुणात्मजा रावणमभ्येत्य योधयामासुः । वरुणोऽपि सुग्रीवाद्यैर्वीरैः समं युयुधे ।
ते महौजसो वरुणपुत्रा अरुणादयः संग्रामे रावणं खेदयामासुर्वराहं जात्यश्चान इव । अत्रान्तरे पयनपुत्रो हनुमान् क्रोधदुर्धरो दारु-
णान् वरुणात्मजान् कुंजरान् केसरीवायोधयत् । अथ हनुमान् रावणान्तरे नीत्वा वरुणपुत्रान्निघासामर्थ्यतो जित्वा तान् सर्वान्वयन्ध ।
ततो वरुणः स्रान्पुत्रान् दृष्ट्वा क्रोधाह्वणो हनुमतेऽभ्यधाविष्ट । ततो रावणः सुग्रीवाद्यैः परिधृतो वरुणं हनुमदुपरि गच्छन्तं दृष्ट्वादन्त-
रावरुणं स्तलयाभास । वरुणो विश्विखधोरणीर्वपन् शुशुभे । यथाः—

धृपभो धृपभेणेव कुंजरेणेव कुंजरः । वरुणो रावणेनोचैः क्रोधान्धो युयुधे चिरम् ॥१॥

सर्वजिंसाऽऽकुलीकृत्य वरुणं रावणच्छली । उत्पत्त्येन्द्रमिवावध्नात् सर्वत्र चलवच्छलम् ॥२॥

ततो जयजयारवैमुखरीकृतदिङ्मुखः । स्कंधावारं पृथुस्कंधो जगाम दशकन्धरः ॥३॥

रावणः संपुत्रं वरुणं प्रणामतत्परं स्ववशवर्तिनम् दुःखभारभराक्रान्तं म्लानमुखं दीनवचनं दृष्ट्वा करुणापरो रावणो वरुणाय राज्यं दत्त्वा मुमोच । यतो महात्मनां कोपः प्रणिपातान्तो वर्तते । यतः—

क्रमेण भूमिः सलिलेन भिद्यते, क्रमेण कार्यं विनयेन सिध्यति ।
क्रमेण शत्रुः कपटेन हन्यते, क्रमेण मोक्षः सुकृतेन लभ्यते ॥१॥

मुक्तो वरुणो हर्षितो हनुमते स्मां पुत्रीं सत्यवतीं नाम्नीं ददौ । यतो निश्चितमीदृजामाता दुर्लभो वर्तते । यतः—

कुलं च शीलं च सनाथता च, विद्या च वित्तं च वपुर्वयश्च ।

वरे परं ससगुणा विलोकया, ततः परं भाग्यवशा हि कन्यका ॥१॥

एवं ज्ञात्वा रावणेनापि चन्द्रणखापुन्यनङ्गकुसुमा हनुमते ददे । ततो रावणः सबलवाहनो लङ्कामागात् । तत्रापि सुग्रीवेण हरिमालिनी निजपुत्री हनुमते दत्ता । अन्यैर्विद्याधरसहस्रैः कन्यकासहस्राणि हनुमते दत्तानि । हनुमानपि तासां पाणिग्रहणं कृत्वा रावणेनालिङ्गितो मानितः पूजितो विसृष्टो दोष्मानिति सर्वविद्याधरैः प्रशंसितो हनुमान्हनुपुर आजगाम । हर्षितैर्मतापितरैर्महामह-
यक्रे । अन्येऽपि विद्याधराः सुग्रीवप्रभृता रावणेन विसृष्टाः प्रहृष्टमनसो निजं निजं नगरं प्रजग्मुः ।

इति श्रीमत्तपागन्धर्वप्रह्लादकथीहीरविजयधरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनधरिर्यौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे गद्यवन्द्ये हनुमदुत्पत्तिवरुणसाधनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

इत्थं मिथिलायां नगर्यां हरिंशे चागवक्त्वाख्यो महीपतिरासीत् । तस्य प्रिया विपुला नाम । तयोः सुनुरननश्रीर्बभूव सुवि-
प्रियुतः प्रजानां पालनाञ्जनं इव जनको नाम राज्ञाऽऽसीत् ।

इत्थायोष्या नाम नगर्यस्ति । कीदृशी नगरी पृथ्वीतिलकायमाना, सर्वसौन्दर्यनिधाना, उज्ज्वलदेवकुलसहस्रैर्मण्डिता, पर-
गक्रैरत्यण्डिता, अतुलधरालगूढैर्विभूषिता, कुरुव्यदूषिता, उतुंगपृथुप्राकारपरिवेष्टिता, अगाधपरिखावलयेष्टिता, सर्वाश्चर्यनिलया,
वापीद्वयमण्डितपरिमरा, चतुर्दिक्षु विराजमानसरोवरा, उद्यानगाटिकाभिरामा, मनोज्ञ दृश्यमानविविधारामा, जनितदुर्जनक्षोभा,
मञ्जैर्जनितक्षोभा, पुरुषस्तनोत्पत्तिरत्नाचला, कुलवधूरूपलता, कनकाचला । यस्यां नगर्यां देवगृहाणि मेरुशिखरोपमानानि,
धनलगृहाणि गुरविमानसमानानि, गजेन्द्रैरावणानुकारिणः । अथा उच्चैः श्रयोऽनुसारिणो, वृषभाः शिववाहनानुयायिनो, रथाः सूर्य-
रथानुयायिनः । यस्यां नगर्यां चतुरशीतिशततुष्यथानि यथा गान्धिक-कुत्रिकापण-सौवर्णहट्टी-दोशीहट्टी-कर्पास-धान्य-घृत-
तेल-मणि-कार-कान्दविक-लङ्कामारकप्रभृतीनि । इत्यादिनगरवर्णनम् ॥ यथा—

यथाऽस्ति न्यसनी लोको दाने लुब्धो यशोऽज्जने । अकृत्य करणे भीरुसन्तुष्टो गुणग्रहे ॥१॥

परस्यहरणे पशुः परस्त्रीदर्शनेऽन्यकः । मूर्खश्च परदोषोक्तावशस्तु परयाचने ॥२॥

छत्रेषु दण्डश्चिकुरेषु वन्यः शारेषु मारिश्रवणं जनानाम् ।

हारेषु छिद्रतयविलोकनानि यस्यां विवाहे करपीडितानि ॥३॥

एवं विधायामयोध्यायां श्रीकृपभस्त्रामिराज्यादनन्तरं भरता-दित्ययशो-महायशोऽतिवल-वलवीर्य-दण्डवीर्य-जलवीर्य-
क्रांतवीर्यादि पसंत्येषु गतेषु देवुचिःमोक्षं केषुचित्स्वर्गं गतेषु मुनिसुव्रतस्वामितीर्थे विजयो नाम राजा बभूव । तस्य राज्ञो हिम-
नूलानाम पट्टराज्ञी । तयोर्द्वौपुत्रावभूताम् । वज्रबाहुपुरन्दरनामानौ । इतथ नागपुरेनगरे इमवाहनराजस्य चूडामणिराश्याः कुक्षौ मनो-
रमानाम पुण्यभूत् । एरुस्मिन्दिने वज्रबाहुकुमारो मनोरमां परिणेतुं नागपुरे गतः । तत्र गत्वा मनोरमां परिणीय पश्चादलितः श्या-
लेन सहोदयसुन्दरेणानुगामिना मनोरमामादाय स्वपुत्रीमयोध्यां प्रतस्थे । मार्गे गच्छन्वज्रबाहुकुमारः कायोत्सर्गं आतापनापरं तप-
स्तेजोभिरीक्षरं गुणसागरनामानं मुनिं ददर्श । दृष्ट्वा चिन्तयति-

अहो महात्मा कोप्येप वन्य गय महानुनिः । चिन्तामणिरिव मया दृष्टः पुण्येन भूयसा ॥१॥

उयाचनैयमुदयसुन्दरोऽथ कुमार किम् । आदित्ससि परिव्रज्यां सोऽवदचित्तमस्ति मे ॥२॥

उदयो नर्मणा भूयः प्रोचे ययस्ति ते मनः । तदथ मा विलम्बस्व सहायोऽहमपीह ते ॥३॥

वत्सबाहुकुमार उदयं श्यालक्रमेवं व्याजहार । भो मित्र ! समुद्रमिवेमां स्वां प्रतिज्ञां मात्याक्षीः । ततो वज्रबाहुकुमारो बाह-
नान्मोहगजाप समुत्तीर्य गुणमागरं मुनिं प्रतिययौ । भो उदय ? सज्जोभव । संयमो गृह्यते । उदयो वक्ति-भो कुमार ! मया हास्ये-
नोक्तं, तस्या किं मतं प्राप्तं नमोक्तिव्यतिक्रमे कथिदोषो नास्ति । आत्रयो नमोक्तिरसत्या भवतु धवलगीतवत् । कुमारोक्तम्—

अलसायंते णविसज्जणेण जे अख्वरा समुल्लविआ । ते पत्थरंटकुक्किरिअव्व न हु अण्णहा हुंति ॥१॥

अहं तु दीक्षामादास्ये त्वं मम मनोरथान्मामांक्षीः । एते दश पुरुषा धर्मं न जानन्ति । यतः—

दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्रनिबोधनात् । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः क्रुद्धः श्रान्तो बुभुक्षितः ॥१॥

त्वरमाणश्च रक्तश्च लुब्धः कामी च ते दश ।

त्वं तु धर्मयानतः सज्जो भव धर्मविघ्नं मा कार्षीः । उदयश्यालकेनोक्तम्—भो कुमार ! तव हस्तादिदमद्यापि मांगल्यकंकणमपि न छुटितमस्ति अतो विग्रहफलं भुंक्ष्य । तथेमां मनोरमां मद्भगिनीं नवीढां सांसारिकदुःखाद्यादात्कथं वञ्चयसि, वृणवत्कथं त्यजसि, अनुरक्तामविरक्तामेनामात्याक्षीः । तावता वज्रबाहुकुमारेणोक्तम्—हे मित्र ! एषा तव स्वसा भर्तुर्नुगामिनी भवतु चेन्न तर्हि पितृगृहे यातु परमसाकं भोगैरलमतस्तवं मां व्रतायानुमन्यस्व । त्वमपि क्षत्रियत्वास्त्वां प्रतिज्ञां पालय । यथा—

सकृदपि गतप्रतिपन्नं तत्कथमपि न त्यजन्ति सत्पुरुषाः । नेन्दुस्त्यजति कलंकं नोञ्छति वडवानलं सिन्धुः ॥
एवमुदयं श्यालकं प्रतिबोध्य वज्रबाहुकुमारो मनोरमाराज्ञीपञ्चविशतिकुमारसहितो गुणसागरमुनिपादान्ते प्रवव्राज । ततो विजयराजो वज्रबाहुं कुमारं सपरिकरं प्रव्रजितं श्रुत्वा मनसि चिन्तयति, धन्य एष बालो वज्रबाहुर्येन बालेनापि दीक्षा गृहीता । एवं मायनां भावयित्वा पुरन्दरं पुत्रं राज्ये न्यस्य निर्वाणमोहमुनिपाद्यै व्रतमुपाददे । पुरन्दरोऽपि राजा कतिचिद्वर्षाणि राज्यं भुङ्क्ष्मा राज्ये पृथ्वीराश्याः कुक्षिजं निजपुत्रं कीर्तिधरं संस्थाप्य क्षेमंकरमुनिसमीपे दीक्षां जग्राह । अय कीर्तिधरो राजा सह देव्या पत्न्या सममिन्द्र इन्द्राण्येव वैपयिकं सुखं भुंक्ता वैराग्यवान् प्रव्रजितक्रामो मन्त्रिणमपृच्छत् । भो मन्त्रिन् ! अहं दीक्षामादास्ये । मन्त्रिणे-

क्तम्-हे राजन् ! तवानुत्पन्नपुत्रस्य व्रतादानं नाहति । अतः स्वामिन् ! अनुत्पन्ने पुत्रे राज्यं याति । गते राज्ये निर्नाथा वसुंधरा पीडयते । ततः स्वामिन् ! यावत्पुत्रो न भवति तावत्प्रसीदस्व । इति कथयित्वा गृहे स्थापितः क्रमेण सहदेव्या राज्ञ्याः सुकोसलनामा पुत्रो जातः । राज्ञा व्रतभिया गोपितः । तं गुप्तमपि बालकं कीर्तिधरमेदिनीनाथो विवेद । यतः-प्राप्तोदयं तरणिं गोपयितुं कः समर्थो भवेत् । ततो राज्ञ्या बालं सुकोसलं राज्ये न्यस्य व्रतमुपादेद । स कीर्तिधरो मुनिरेकादशाङ्गान्यधीत्य श्रुतपारमो गुर्वनुज्ञात एकाकृतिवै विहरमाणः पृथिव्यां विहरति स्म । सुकोमलः क्रमेण राज्यं पालयमानो बबुधे । सहेदेव्या राज्ञ्या पाणिग्रहणं कारापितो देव इव देव्या समं रेमे । एकस्मिन्दिने कीर्तिधरो मुनिर्मसोपवासपारणके भिक्षार्थमयोध्यायां भ्रमन्सुकोसलगृहासन्न आजगाम । तस्मिन्समये सौधाग्रस्थया सहदेव्या पत्न्या पतिं कीर्तिधरमुनिं दृष्ट्वा चिन्तितम् । अहो ! अनेन प्रव्रजता पूर्वं पतिहीनाऽभवम् , साम्प्रतं सुकोसलोऽप्येनं दृष्ट्वा प्रव्रजिष्यति तदाहं निर्वीरा स्यामत् एनं निरपराधं व्रतस्थितं भर्तारमपि नगरात्सेपकेन निर्वामयामि पुत्रराज्यचिकीर्षयेति चिन्तयित्वा तथाऽकरोत् । अहो ! संसारे लोभाभिभूतो जनः किं किं न करोति । यतः-यवदुर्गामदवीमटन्ति चिकटं क्रामन्ति देशान्तरम् , गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशं कृपिं कुर्वन्ते । सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरं, सर्पन्ति प्रधनं धनाऽन्धितधियस्तल्लोभचिस्फूर्जितम् ॥१॥ यौवनं जरया ग्रस्तं शरीरं व्याधिपीडितम् । मृत्युराकांक्षते प्राणान्तृणैकानिरुपद्रवा ॥२॥

लोभाभिभूतया चिक्रेकहितया सहदेव्या सुकोसलमात्रा निर्वसितो मुनिः सुकोसलघात्र्या दृष्टः । दृष्ट्वा च रुदितम् । सुकोसलेन च पृष्टम् । भो मातः ! किं रोदिषि ? घात्र्योक्तम्-पुत्र ! तव पिता कीर्तिधरमुनिर्मसोपवासान्ते भिक्षार्थमत्रागतस्तव मात्रा सह-

देव्या नगरान्निर्वासितोऽनेन दुःसेन रोदिमि । सुकोसलस्तच्छ्रुत्वा पितुः पादौ नत्वा बद्धाञ्जलिर्विरक्तात्मा व्रतमयाचत । तस्मिन्स-
मये सुकोसलपत्नी चित्रमाला गर्भवती भ्रात्रिभिः सह परिवृता सुकोसलं स्वामिनमेवमुवाच । भो स्वामिन् ! अस्वामिकं राज्यं
त्यक्त्वा दीक्षां गृहीतुं नार्हसि । अस्माकं निर्नाथानां का गतिः यतः—

दुर्बलानामनाथानां बालवृद्धतपस्विनाम् । अन्यायैः परिभूतानां सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥१॥

सुकोसलेनोक्तम्—हे सुन्दरि ! तव गर्भस्थोऽपि भ्रम पुत्रो मया राज्ये स्थापितो भविष्यति भृतोपचारादिति न्यायात् । गर्भस्थो-
ऽप्येव तव राजा भवतु । इत्युक्त्वा सकलं लोकं सम्भाष्य पितुः समीपे सुकोसलः प्रववाज । दुस्तपं तपस्तेपे । यथा—

निर्ममौ निष्कपायौ तौ पितापुत्रौ महासुनी । विजहदुर्जुतावेव पावयन्तौ महीतलम् ॥१॥

तनयस्य वियोगेन खेदभावसहदेव्यपि । आर्तध्यानपरा मृत्वा व्याघ्रयभृद्गिरिगह्वरे ॥२॥

यतः—अदृष्टेणय तिरियगह रुहज्झाणेण गमइ नरयम्मि । धम्मणेण देवलोए सिद्धिगई सुक्कज्झाणेणं ॥३॥

इतश्च तौ कीर्त्तिघसुकोसलमहासुनी पितापुत्रौ चतुर्मासिककरणार्थमेकस्य गिरे गुहायां तस्थतुः । कथंभूतौ, निःस्पृहौ, स्वशरीरे-
ऽपि निर्ममौ, स्वाध्यायतत्परी, ध्यानपरायणौ । चतुर्मासादनन्तरं कार्तिके मासि पारणाय तौ प्रयातौ । मार्गे तया व्याघ्रया यमभ-
गिन्या तौ दृष्टौ । सा दृष्टा स्फारितानना शीघ्रं तावभिदधाव । साधू अपि तां व्याघ्रीमापतन्तीं दृष्ट्वा धर्मध्यानं प्रपेदानौ कायो-
त्सर्गेण तस्थतुः । यतः—

प्राणान्तेऽपि न भद्रक्तव्यं गुरुसाक्षिकृतं व्रतम् । व्रतभंगो हि दुःखाय प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥१॥

क्तम्-हे राजन् ! तवानुत्पन्नपुत्रस्य व्रतादानं नाहति । अतः स्वामिन् ! अनुत्पन्ने पुत्रे राज्यं याति । गते राज्ये निर्नाथा वसुंधरा पीडयते । ततः स्वामिन् ! यावत्पुत्रो न भवति तावत्प्रतीक्षस्व । इति कथयित्वा गृहे स्थापितः क्रमेण सहदेव्या राज्यः सुकोसलनामा पुत्रो जातः । राज्ञा व्रतभिया गोपितः । तं गुप्तमपि बालकं कीर्तिधरमेदिनीनाथो विवेद । यतः-प्राप्तोदयं तरणिं गोपयितुं कः समर्थो भवेत् । ततो राज्यं बालं सुकोसलं राज्ये न्यस्य व्रतमुपाददे । स कीर्तिधरो मुनिरेकादशाङ्गान्यधीत्य श्रुतपारगो गुर्वनुज्ञात एकाकिंत्वे विहरमाणः पृथिव्यां विहरति स्म । सुकोसलः क्रमेण राज्यं पालयमानो ववृधे । यौवनं प्राप्तः । सहदेव्या राज्यं पाणि-ग्रहणं कारापितो देव इव देव्या समं रेमे । एकस्मिन्दिने कीर्तिधरो मुनिर्मासोपवासपारणके भिक्षार्थमयोध्यायां अमन्सुकोसल-गृहासन्न आजगाम । तस्मिन्समये सौधाग्रस्थया सहदेव्या पत्न्या पतिं कीर्तिधरमुनिं दृष्ट्वा चिन्तितम् । अहो ! अनेन प्रव्रजता पूर्वं पतिर्हीनाऽभवम् , साम्प्रतं सुकोसलोऽप्येनं दृष्ट्वा प्रयजिष्यति तदाहं निर्वाणं स्यामत् एवं निरपराधं व्रतस्थितं भर्तारमपि नगरात्से-वकेन निर्वासयामि पुत्रराज्यचिकीर्षयेति चिन्तयित्वा तथाऽकरोत् । अहो ! संसारे लोभाभिभूतो जनः किं किं न करोति । यतः-यवदुर्गामटयीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरम् , गाहन्ते गह्वरं समुद्रमतनुक्लेशां कृषिं कुर्वन्ते । सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघदुःसंचरं, सर्पन्ति प्रधनं धनाऽन्धतधियस्तल्लोभचिस्फूजितम् ॥१॥ यौवनं जरया ग्रस्तं शरीरं व्याधिपीडितम् । मृत्युराकांक्षते प्राणान्तृष्णैकानिरुपद्रवा ॥२॥ लोभाभिभूतया विवेकरहितया सहदेव्या सुकोसलमात्रा निर्वासितो मुनिः सुकोसलघात्र्या दृष्टः । दृष्ट्वा च रुदितम् । सुकोस-लेन च पृष्टम् । भो मातः ! किं रोदिषि ? घान्योक्तम्-पुत्र ! त्वं पिता कीर्तिधरमुनिर्मासोपवासान्ते भिक्षार्थमत्रागतस्तव मात्रा सह-

देव्या नगराभिर्मासितोज्जेन दुःखेन रोदिमि । सुकोसलस्तच्छ्रुत्वा पितुः पादौ नत्वा बद्धाञ्जलिर्विरक्तात्मा व्रतमयाचत । तस्मिन्स-
मये सुमेसलपत्नी चित्रमाला गर्भवती मन्त्रिभिः सह परिवृता सुकोसलं स्वामिनमेवमुवाच । भो स्वामिन् ! अस्वामिकं राज्यं
त्यक्त्वा दीक्षां गृहीतुं नार्हसि । अस्माकं निर्माथानां क्वा गतिः यतः—

दुर्बलानामनाथानां बालघृद्धतपस्विनाम् । अन्यायैः परिभूतानां सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥१॥

सुकोसलेनोक्तम्—हे सुन्दरि ! तव गर्भस्थोऽपि मम पुत्रो मया राज्ये स्थापितो भाविनि भूतोपचारादिति न्यायात् । गर्भस्थो-
ऽप्येव तव राजा भवतु । इत्युक्त्वा सकलं लोकं सम्भाष्य पितुः समीपे सुकोसलः प्रवयाज । दुस्तपं तपस्तेपे । यथा—

निर्ममो निष्कृपायौ तौ पितापुत्रौ महामुनी । विजह्रतुयुतावेव पावयन्तौ महीतलम् ॥२॥

तनयस्य वियोगेन खेदमायसहदेव्यपि । आर्तध्यानपरा सृत्वा व्याघ्रधन्वद्गिरिगह्वरे ॥२॥

यतः—अष्टेणय तिरियगह रुद्धञ्ज्ञाणेण गमइ नरयस्मि । धम्ममेण देवलोण सिद्धिगहं सुक्खञ्ज्ञाणेणं ॥३॥

इतश्च तौ कीर्त्तिधरसुकोसलमहामुनी पितापुत्रौ चतुर्मासकरणार्थमेकस्य गिरे गुहापां तस्थुः । कथंभूतौ, निःस्पृहौ, सशरीरे-
ऽपि निर्ममौ, स्वाध्यायतत्परौ, ध्यानपरायणौ । चतुर्मासादनन्तरं कार्तिके मासि पारणाय तौ प्रयातौ । मार्गे तथा व्याघ्रया यमभ-
गिन्या तौ दृष्टौ । सा दुष्टा स्फारितानना शीघ्रं तावभिदधाव । साधू अपि तां व्याघ्रीमापतन्तीं दृष्ट्वा धर्मध्यानं प्रपेदानौ कायो-
त्तरेण तस्थुः । यतः—

प्राणान्तेऽपि न भद्रकव्यं गुरुसाक्षिकृतं व्रतम् । व्रतभंगो हि दुःखाय प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥१॥

सा व्याघ्री वो मुनीं हृष्ट्वा घाविता सुकोसलमुनिं पादप्रहारेण पृथिव्यामपातयत् । पातयित्वा भक्षयति । यथाः—

नटचटिति तद्यमं, दारं दारं नखादकुशैः । पापा साऽपादतृप्तास्रं, चारीव मरुपान्थिका ॥१॥

त्रोटयित्वा घोटयित्वा, त्रटत्रटिति सा रदैः । जग्रसे मांसमपि हि, चालुंकमिव रंकिका ॥२॥

दन्तयन्त्रातिथीचक्रे, कर्कशाकीकसान्यपि । कटत्कटिति कुर्वन्ती, सेक्षूनिव मतङ्गजी ॥३॥

सुकोसलोऽपि मुनिश्चिन्तयति । एषा व्याघ्री मम कर्मक्षयसहायिका शरीरक्षयकारिका, नतु जीवक्षयकारिका । अतो मनागपि न मग्ले । स्ववशेन सहनं लाभाय भजति । यथा—

सहकलेवरखेदमचिन्तय, स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा ।

परवशे तु सहिष्यसि जीव ! हे, परवशे न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥१॥

व्याघ्रयैयं खाद्यमानः शुक्लव्यानेन तत्क्षणोत्पन्नकेवलो मुनिः सुकोसलो मोक्षं ययौ । व्याघ्रयपि सुकोसलं खादयन्ती यावता मुखं तापता मुखे पुवर्णरेखां दृष्ट्वा जातिस्मृत्या पुत्रं ज्ञात्वाऽऽत्मानं निन्दति । यथा—अहो मया पापिन्या किं कृतं, पुनर्मांसं भक्षितं, त्रिगिघ्र्याम् देवदूषितां, पुत्रमारिकामथ मे किं भविष्यतीत्यादि चिन्तयन्ती भूमौ शिरः स्फालयन्ती कीर्तिघरेण मुनिना बोधिताऽनग्रनं च कारिता देवलोकां जगौ । कीर्तिघरोऽपि मुनिः समुत्पादितकेवलः सुखाद्वैतास्पदं क्रमादासादयामास ।

॥ इति सुकोसलमहामुनिकथानकं समाप्तम् ॥

इतश्च सुकोसलनृपप्रिया चित्रमाला उलनन्दनं नन्दनं हिरण्यगर्भं सुपुत्रे । महामहेन जातमात्रो राज्ये स्थापितः । क्रमेण

सम्प्राप्तयौवनो मृगावतीप्रभृतिचतुराजकन्याः परिणायितः । ताभिः सह सुखं रेमे । हिरण्यगर्भराजस्य मृगावत्या पट्टराश्या नद्युपो नाम नन्दनोऽभूत् । एकस्मिन्दिने मृगावत्या राश्या हिरण्यगर्भराजस्य भक्तकं विलोकयन्त्या राज्ञो भक्तके पलितं दृष्टम्, राज्ञो दक्षिणं तम् । राजा चिन्तयति, धिष्ट्याम् जराग्रस्तमेतावन्ति दिनानि मया किमपि सुकृतं न कृतम् । अथ किं करिष्ये जराग्रस्तः किमपि कर्तुं न शक्नोमीति श्यायन्तं राजानं राश्यूचे । यथा—

अलं करोति हि जरा राजामात्यभिपगुरून् । चिडम्ययति पण्यस्त्रीमल्लुगागनसेवकान् ॥१॥

अतो दुःखं मा विधेहि राज्ञो जरा मण्डन करोति । राज्ञोक्तमलं राज्येन, अलं भोगेन तदैव नद्युपं सुतं स्वस्मिन् राज्ये न्यस्य विमलमुनिपादान्ते व्रतं लात्वा संयमं प्रपाल्य शिवमगमत् । नद्युपस्य राज्ञः सिहिकानाम् परन्यभूत् । तया सह रसमाणः पैतृकं राज्यमन्यथात् । अथान्यदा नद्युपो राट् सिहिकादेवीं स्वस्मिन् राज्ये स्थाप्योचरापथभूपालान्जेतुं जगाम । तदा दक्षिणापथभूज आगत्या योष्यां रुरुधुः । यतः—छलनिष्ठा हि त्रैरिणः । सिहिकाऽपि सज्जीभूय दक्षिणापथभूजः सिहीद्विपानिव वित्रासयामास ।

अन्यदा राजा नद्युप उत्तरापथराजान् जित्वाऽऽगतः पत्न्या जयोदन्तं श्रुत्वेदं दृश्यौ । ईदृशं धाप्ये महिलानां महाकुलप्रभुतानां न युज्यते तेषां सतीति कृत्या राजा सिहिकां परिजहार । नद्युपस्यान्यदा दाहज्वरसमुदपद्यत । परमुपचारशतैरपि न शशाम । तदा सिहिकापट्टराश्या राज्ञोऽग्रे सतीत्यश्राणं कृतम् । यथा हे नाथ ! मयाऽन्यो मनस्यपि न श्यातो भवति तदा ते ज्वरो यातु । इति कथयित्वा यापदम्भसा निज पतिं सियेच तदैव राजा सुषाघौत इव ज्वरान्मुक्तः । सिहिराया उपरि देवाः पुष्पघृष्टिं व्यधुः । शीलं सर्वत्र कामधुरं । यतः—

व्याघ्रजलजलानलादिविपदस्तेषां व्रजंति क्षयं, कल्याणानि समुल्लसन्ति चिवुधाः सान्निध्यमध्यासते ।
कीर्तिः स्फुर्तिमियति यात्युपचयं धर्मः प्रणश्यत्यघं, स्वर्निर्वाणसुखानि सन्निदधते ये शीलमाविश्रते ॥१॥
तद् दृष्ट्वा राजा सिद्धिर्को बहु मेने । पूर्ववद् राज्ञा सह सुखमनुबभूव । नद्युपस्य राज्ञः सिद्धिकापत्न्यां सुखमनुभवतः कालेन सोदासो
नाम नन्दनोऽभवत् । नद्युपराद् सोदासे राज्यमोष्य दीक्षामुपाददे । सोदासे राज्यं कुर्वाणिष्टाह्निकोत्सवे मन्त्रिणोऽमारिमृदुघोषयामासुः
पूर्वराज्यनत् । ते सोदासमपि प्रोचुः । अर्हदष्टाह्निकोत्सवे त्वत्पूर्वमांसं नास्वाद्यतस्त्वमपि मा स्म स्वादीः । सोदासेन मन्त्रिवचः प्रति-
पन्नम् । मन्त्रिणः स्वस्थानं जग्मुः । सोदासोऽपि स्वप्कारमवदत् । भो स्वप्कार ! त्वयाऽतः परं मम कार्येऽवश्यं प्रच्छन्नं मांसमाने-
तव्यम् । वृद्धो व्यचिन्तयत् । किं करोम्यमार्यामृदुघुशयां मांसं कथं लभ्यते । इति चिन्त्वाप्रपन्नस्य तस्य बुद्धिरुत्पन्ना, स्मशाने गत्वा
मृताभिक्रमादाय तस्य मांसं संस्कृत्य सोदासाय ददौ । सोऽपि तन्मांसं भुत्वा भुर्त्तवमवर्णयत् । यथा-अहो ! अमृण्य मांसस्य
कोऽप्यतिग्रीणको रसः । राजा स्वप्कारं पप्रच्छ । भो स्वप्कार ! सत्यमाख्याहि कस्येदं मांसं स्वप्कारेण यथातथोक्तं राजा प्रत्यहं
नृमांसं याचते । वृद्धोऽपि लोकडिग्भान्दत्वा संस्कृत्य राज्ञो ददाति । लोके कोलाहलो जातस्तस्मिन् रूपं मन्त्रिणा ज्ञातम् । मन्त्रिणाऽपि
सोदासं पापिनं ज्ञात्वाऽऽण्णानीमत्यजत् गृहोत्पन्नमुत्सृज्य । घिग्न्यसनानि । यतः—

मांसास्वादनलुब्धस्य, देहिनं देहिनं प्रति । हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः, शाकिन्या इव दुर्धियः ॥१॥
मृताद्राज्यविनाशनं नलनृपो प्राप्नोऽथवा पाण्डवाः, मद्यात्कृष्णहरिः स राघवपिता पापद्धितो दूषितः ।
मांसाच्छ्रेणिक् भूपतिश्च नरके चौर्यान्मृतः स्वर्परो, वेदयायां निधनं गतो वररुचिः स्त्रीभावतो रावणः ॥१॥

तैर्मन्त्रिभिः सोदासपुत्रः सिंहस्थो राज्ये स्थापितः । सोदामोऽटव्यां मुक्तो निर्गलो मांसं खादन्दक्षिणापथे गतः । तत्र तस्य भ्रमतः कश्चिन्मुनिरेको मिलितः । तत्समीपे धर्ममपृच्छत् । मुनिनाऽपि योग्यं ज्ञात्वा आहूतो धर्मो मधमांसपरिहारप्रधान उपदिष्टः । तं धर्मं श्रुत्वा भवाद्भीतः प्रसन्नहृदयः श्रावको भूत्वा धर्ममपालयत् । महापुरे गतस्तत्राऽपुत्रो राजा मृतः । पञ्चदिव्यानि प्रकटितानि । यथा गजा (१) श्व (२) कलश (३) च्छत्र (४) चामराणि (५) । यत्र सोदासस्तत्र सपरिकरितेन गजेनाऽऽगतम् । शौण्डाग्रस्यकलशे-
नाभिमिष्य गजितम्, अश्वेन हेषितम्, छत्रेण विकसितम्, चामरेण बीजितम् सोदासस्य राज्यं जातम् । महापुरे नगरे सोदासो राजा राज्यं करोति स्म । सोदासः सिंहस्थे पुत्रे दूतं प्राहिणोत् । ओ सिंहस्थ ! सोदासस्याज्ञां मन्यस्वेति दूतोऽपि तं जगद ।

दूतः सिंहस्थेनोच्चैस्तिरस्कृत्य व्यसृज्यत । आगत्याख्यच्च सोदासभूसुजे स यथातथम् ॥१॥

अथ सोदासः तमभ्यपेणयत् सिंहस्थोऽपि सोदासम् । मिथः तौ युयुधाते । सिंहस्थं जित्वा वक्षसि पुत्रं चालिङ्ग्य तस्मै राज्य-
द्रयं दत्त्वा स्वयं प्रवव्राज । इति सोदासकथा ।

सोदासपुत्रः सिंहस्थस्तपुत्रो ब्रह्मरथस्तपुत्रश्चतुर्मुखस्तपुत्रो हेमरथस्तपुत्रः शतरथस्तपुत्र उदयस्तपुत्र वारिरथस्तपुत्र इन्दु-
रथस्तपुत्र आदित्यरथस्तपुत्रो मान्धाता तपुत्रो वीरसेनस्तपुत्रः प्रतिमन्युनृपस्तपुत्रो प्रतिबन्धुनृपस्तपुत्रो रविमन्युनृपस्तपुत्रो
वसन्ततिलको नृपस्तपुत्रः कुत्रेदत्तो नृपस्तपुत्रः कुन्धु नृपस्तपुत्रः शरभो नृपस्तपुत्रो द्विरदो नृपस्तपुत्रो सिंहदशनस्तपुत्रो द्विर-
ण्यकशिपुस्तपुत्रः पुञ्जस्यलस्तपुत्रः ककुत्स्थस्तपुत्रो रघुनृपः । तेषु केषुचिन्मोक्षं प्राप्तेषु केषुचित्स्वर्गं प्राप्तेषु रघुपुत्रोऽनरण्योऽभूत्
प्रणयीनामानृण्यकृत् साकेतपुरे नगरेऽयोध्याऽपरपययि ।

तस्याभूतासुभौ पुत्रौ, पृथ्वीदेव्याश्च कुक्षिजौ । एकोऽनन्तरथो नाम्ना, तथा दशरथो परः ॥१॥

तस्यानरण्यस्य मित्रं सहस्रकिरणो यो रावणेन जितो वैराग्याद्व्रतं भजे । तत्सख्यादनरण्योऽपि वृद्धपुत्रानन्तरथसहितो मास जाते लघुपुत्रे दशरथे राज्यं न्यस्य व्रतमाददे । निर्मलं संयमं प्रपाल्यानरण्यराजर्षिर्मोक्षमगमत् । अनन्तरथो मुनिस्तपस्तप्यमानो यगुंरारं विजहार । बाल्येऽपि राजा दशरथो वयसा चिक्रमेणाऽपि क्रमाद्वृद्धिमासादयत् । दशरथेन राज्यं शुशुमे । यथा रजनी चन्द्रेण, नभः सूर्येण, प्रासादो देवेन, पुष्पं अमरेण, युवतियौवनेन, बह्वी कुसुमेन, कुलं पुरुषेण, मुखं ताम्बुलेन, राजा लुब्धेण, नगरं दुर्गेण, काननं कल्पवृक्षेण, योगी ध्यानेन, धनी दानेन, राजा राज्येन, राज्यं गजेन तथा दशरथेन राज्यं शुशुमे । दशरथे राज्यं कुर्याणि स्वचक्रपरचक्रादिभयमदृष्टपूर्वमेवासीत् त्वपुष्पवत् । तस्य राज्ञो दानं ददतो राज्यं पालयतो लोकस्थितिं कुर्वतो दिनानि यान्ति । यथा—

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणमनं, मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमतुलम् ।

हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयोर्विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥१॥

दाक्षिण्यं सुजने दया परजने शाठ्यं जने दुर्जने, प्रीतिः साधुजने स्मयः खलजने विद्वज्जनेऽप्यार्जवम् ।

शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता, यश्चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेऽप्येव लोकस्थितिः ॥२॥

दशरथः साम्राज्यमित्र निजवंशक्रमायातं श्राद्धधर्ममहत्प्रणीतं दधौ । इत्थं दशरथपुरेश्वराजस्य सुकोशलस्यामृतमपाकुक्षिजा-
मपराजितां पुत्रीं लावण्यशालिनीं चारुलोचनां दशरथ उदवाहयत् संग्रामे जयश्रियमित्र । अथ कमलसंकुले पुरे सुबन्धुतिलकस्य

राज्ञो मित्राकुक्षिजां कैकयीं सुमित्रेत्यपरनाम्नीं द्वितीयां पत्नीं दशरथ उपयेमे । सुप्रभाभिषामन्यामपि राजपुत्रीमुपयेमे । ताभिः समं दशरथो वैषयिकं सुखं बुभुजे धर्मार्थकामसौख्यणामबाधया । इतश्च दशकन्धरो भरतार्धं मुञ्चानः सभायामास्थितो नैमिचित्कोत्तमम-
पृच्छद् । भो नैमिचित्कोत्तम ! शृणु-अमरा अपि मृत्युमाप्नुवन्त्यतः सर्वसाधारणो मृत्युः, संसारेऽतः परं भयं नास्ति । यतः—

पन्थसमा नत्थि जरा दारिद्र्यसमो परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भयं खुहा समा वेअणा नत्थि ॥१॥
अतः पृच्छयते मम मृत्युः स्वतो वा परतो वा भविष्यतीति द्वार्येन ज्ञात्वा याथातथ्यं ममाख्याहि । नैमिचित्कोऽप्याचख्यो-
भो रावणराजेन्द्र ! जनकपुत्र्याः कारणेन दशरथपुत्राद्भविष्यति मृत्युः । तावता विभीषणो बभाषे, भो बान्धव ! चिन्तां मा विधेहि,
अहं जनकं दशरथं च हनिष्यामि । यथा—

उत्पत्तिरेव हि तयोर्निपिद्धा बीजनाशतः । घचो नैमिस्तिकस्यातो मिथ्यैव हि भविष्यति ॥१॥

आमिद्व्युक्तो रावणेन खवेदमागाद्विभीषणः । तत्रस्थो नारदस्तच्छ्रुत्वा दशरथं ययौ । दशरथो देवमुनिं दृष्ट्वाऽभ्युत्तस्थौ । नम-
स्कारं कृत्वाऽऽसने निमग्न्य पृच्छति स्म, भो देवर्षे ! त्वं कुतः स्थानात्समागत इति पृष्टो नारदो जगौ, भो दशरथ ! पूर्वविदेहेषु
पुण्डरीकिणीनगरीं गतस्तत्र सुरासुरैर्विहितं श्रीसिमन्धरनाथस्य निष्क्रमणोत्सवं दृष्ट्वा मेरुपर्वतं गतस्तत्र तीर्थशास्त्रस्या लङ्कायामहं
गतवान् । तत्र शान्तिजिनं नत्वा रावणालयं गतः । रावणेन नैमिस्तिकः पृष्टो मम मृत्युः कुतो भविष्यति ? नैमिस्तिकेनोक्तम्-जनक-
पुत्रीनिमित्तेन दशरथपुत्राद्भविष्यति । तद्वचो विभीषणः श्रुत्वा त्वां जनकं च हन्तुं साम्प्रतं समेष्यति । एतस्मै दृष्टं, कर्णभ्यां
श्रुतं, श्रुत्वा सार्धमिदं कत्वात्प्रीत्या तव कथयितुं समागतोऽस्मि । तच्छ्रुत्वा राजाऽभ्यर्च्य विस्मृतो नारदो गत्वा जनकाय तथैव कथया-

माम् । कथयित्वा नारदोऽन्यत्र गतः । इदं दशरथेन राज्ञा तत्त्वरूपं मन्त्रिणे दाशरथि मूर्तिं लेप्प्यमयीं कृत्वा
एगान्ते मुत्तवा सेवन्ते स्म विद्विषन्मोहहेतवे । एवं कृत्वा मन्त्रिणे राज्यं समर्प्य स्वयं कालवञ्चनां कर्तुं नगरान्निर्ययौ । तथैव जनको-
ऽप्यकरोत् । कालक्षेपं कर्तुं द्वावपि देशान्तरं ययौ । यतः—

अशुभस्य कालहरणं कालेन क्षीयते शुभम् । चिन्तां सा वहसि तात कालः कालो भविष्यति ॥१॥

अग्निना पच्यते धान्यं फलं कालेन पच्यते । वयसा पच्यते देहः पापी पापेन पच्यते ॥२॥

इति ज्ञात्वा देशान्तरं भ्रमतुः । इतश्च विभीषणो दशरथगृहे समागतो मन्त्रिणमपृच्छत् , कुत्राऽस्ति दशरथः, मन्त्रिणा दर्शितो
लेप्प्यमयो दशरथो ध्वान्ते स्थितः । क्रोधान्धेन विभीषणेन खड्गेन हत्वा निपातितः । तद् दृष्ट्वा मन्त्रिणा कलकलध्वके । नगरेऽन्तः
पुरे देशे ग्रामे चाक्रन्दध्वनिरुत्सयौ । मन्त्रिणो दशरथस्य राज्ञो मृतकार्याणि कृत्वा देशरक्षार्थं सन्नद्धबद्धा वभ्रमुः । यतो गूढमन्त्रा
मन्त्रिणो भवन्ति । दशरथं हत्वा जनकं मिथिलेश्वरमकिञ्चित्करं ज्ञात्वा विभीषणः स्वस्थानं गतः । गत्वा रावणाय निवेद्य दशमुखं
स्वस्थं विधाय विभीषणः सुखमनुभवन्नास्ते । इतश्च तौ जनकदशरथौ उत्तरापथे भ्राम्यन्तौ कौतुकमंगलपुरे नगरे शुभमते राज्ञः
पृथ्वीराजीकुक्षिजाताया द्रोणमेघसोदरायाः कैकेय्या नाम्न्या दुहितुः स्वयंवरभाकर्ण्य तन्मण्डपमुपेयतुः । तत्र मण्डपे सा कन्या
वस्त्रालंकारचिभूषिता सखीपरिवृता लक्ष्मीरिवाऽभ्यागात् । सा कैकेयी स्वयंवरमण्डपे सर्वान्निनृषामस्कुर्वन्ती सख्यादत्तहस्ता सर्वान्निनृषा-
न्विलोभयन्ती हरिवाहनप्रमुखान्निनृषारित्यजन्ती दशरथं प्राप्य कण्ठे वरमालामधिपत् निजां भुजलतामिव । दशरथं कैकेय्या वृत्तं
दृष्ट्वाऽन्ये राजानो मानिनो जज्वलुः । प्रोचुश्च अहो ! अनया कैकेय्या वरानया नृपान्मुक्त्वाऽज्ञानादेवाकी कार्पटिको वृतः । अत्र

आच्छिद्य कन्यारत्नमन्येषां दास्यते वलात् । एवं विमृश्य सर्वे राजानः स्वबलगर्विताः संवर्मयामासुः । कैकेयीपिता शुभमतिर्दश-
रथपक्षे सोत्साहश्चतुरङ्गया सेनया सज्जितो युद्धाय सज्जोऽभूत् । दशरथेन कैकेय्यभाणि, भो प्रिये ! त्वं सारथित्वं कुरु, यथंकोऽप्य-
हमनेकान् द्विपो हन्मि, कैकेय्या प्रोक्तम्-देव ! सज्जो भव, अहं सारथित्वं करिष्य इत्युत्त्वा कैकेयी द्वासप्तति कलाकुशला रश्मिमा-
दाय महारथेऽध्यारुरोह । दशरथोऽपि षट्त्रिंशद्दण्डायुधानि सज्जीकृत्य रथेऽध्यारुरोह । आयुधनामानि यथा-तरवारि-त्रिशूल-नाराच-
कौशल-कृपाण-चक्र-कुन्त-शल्य-शाण्डीव-सुहा-पट्टी-मुसण्डी-गदा-मुशल-लकुट-सुदूर-छुरिका-शस्त्री-कस-अर्धचन्द्र-कर-
पत्र-चाण-यष्टि-असिपत्र-भुरप्रमुखी-अर्धमुखी-भिन्दमाल-तोमर-भल्ली-लाङ्गल-पाश-परशु-शुरग्र-विस्फोट-वज्र-शक्ति-शूल-
भल्ल-सेछप्रभृतीनि शस्त्राणि । तैः सम्भृतं रथं दशरथोऽध्यारोहत् । कथंभूतो घन्वी निपङ्गी सन्नाही सर्वशस्त्रविशारदः । कैकेय्याऽधि-
ष्ठितं रथं दशरथोऽध्यारोहत् । ह्युभयतिना राज्ञा परिपृतो दशरथो राज्ञा युद्धाय दुदौके । तेऽपि हरिवाहनप्रमुखा नरेन्द्रा दशरथेन
सह युयुधिरे । यथा—

श्रीघ्नदेवी दशरथोऽन्येकैकमपि तान् रथान् । अस्वण्डयदस्वण्डौजा आस्वण्डल इवापरः ॥१॥

इत्थं विद्राययामास सर्वानपि स भूपतीन् । उपयेमे च कैकेयीं जगतीमिव जंगमाम् ॥२॥

उवाच च नवोढां तां राजा दशरथो रथी । वरं याचस्व देवि त्वत्सारथ्येनाऽस्मि रञ्जितः ॥३॥

कैकेय्या प्रोक्तम्-स्वामिन् ! वरं याचिष्ये, साम्प्रतं न्यासीभवतु । तद्वचो राज्ञा प्रतिपन्नम् । ततो राजा दशरथोऽसंख्यपस्त्रिवापरि
पृतः कैकेय्या राज्ञ्या समं राजगृहं ययौ । जनकोऽध्यात्मीयां नगरीं जगाम । यतो राजानः समयज्ञा धीमन्तो यथा तथा न तिष्ठ-

न्ति । राजा दशरथो मगधेश्वरं जित्वाऽयोध्यातोऽन्तःपुरं समानाट्य राजगृहमतिष्ठत् । राजानो यत्रैव तिष्ठन्ति तत्रैव राज्यम् । दश-
रथो राजा राज्ञीभी रममाणोऽस्यात् । विद्वेषतोऽपराजिता देव्या पट्टराज्ञया समं वैपयिकं सुखं मेजे । एकस्मिन्दिने कश्चिद्देवो मह-
धिकोऽपराजितामुधायवावरत् । तस्मिन्समयेऽपराजिता राज्ञी निशाक्षे चतुरो महास्वप्नानद्राक्षीत् । दृष्ट्वा जागरिता । राक्षो दशरथाय
शृणुत । दशरथोऽपि स्वयुद्धया स्वप्नविचारं विचार्यपराजितां प्रोवाच । भो राज्ञि ! तव पुत्रो भावी । तत्प्रभृति सा राज्ञी प्रसन्नदोहदा
सम्पूर्णदोहदा सम्मानितदोहदा वसुधानिधानमिव पुत्रं बभार । क्रमेण शुभदिने, शुभवारे, शुभघने, शुभप्रहे, शुभलग्ने, शुभमु-
हूर्ते, शुभग्रहनिरीक्षितकल्याणचक्रेलायां निशाक्षेऽपराजितापट्टराज्ञी प्रथमं पुत्रं सुपुत्रे । सुवर्णवर्णं, सम्पूर्णलक्षणं, पुण्डरीकाक्षं, मातु-
पितृप्रमोददं दृष्ट्वा दशरथश्चिन्तामणिरिव दानं ददौ । पुत्रे जाते पिता दानं ददातीति लोकस्थितिः । यतः—

यसुधाभरणं पुरुषाः, पुरुषाभरणं प्रधानतरलक्ष्मीः । लक्ष्म्याभरणं दानं, दानाभरणं सुपात्रं च ॥१॥

दानेन भूतानि वशीभवन्ति, दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् ।

परोऽपि बन्धुत्वं मुपैति दानात्ततः पृथिव्यां प्रवरं हि दानम् ॥२॥

एवं राजा दशरथो दानं ददानो लोके धवलमद्गलगायनभट्टयाचकप्रभृतिभिर्विहितबहुमानस्तोरणश्रेणिसंशोभितमन्दिरः सम-
स्ताराजमण्डलीसमुपचोभुज्यमानचरणो महीपत्युपनीतग्राभृतैर्विहितसन्मानो राजा दशरथः सुरमनुभवद्वास्ते । प्रथमे दिवसे तस्य
पुलोचितां स्पृतिपतिर्का राजा करोति । तृतीये दिवसे चन्द्रग्रहयोर्दोर्जनं कारापयति । पष्ठे दिवसे यष्टीनागरणं करोति । सम्प्राप्ते
द्वादशे दिवसे निवर्तितेऽशुचिजातकर्मकरणे नृपतिर्नामस्थापनां करोति । यथा—

पद्मानियासपद्मस्य पद्म इत्यभिधां नृपः । सूनोस्तस्यारुतोत्सोऽभूत् प्रथितो राम इत्यपि ॥१॥

गजसिंहारुचन्द्राग्निश्रीसमुद्रान् निशात्यये । स्वप्ने पश्यत्सुमित्राऽपि विष्णुजन्माभिसूचकान् ॥२॥

देवलोकात् परिच्युत्य त्रिदशः परमर्द्धिकः । तदा देव्याः सुमित्राया उदरे समवातरत् ॥३॥

पूर्णमासे शुभे दोहदे देवीसुमित्रांभोदर्शनं संपूर्णलक्षणं जगन्निमग्नं पुत्ररत्नमजीजनत् । पुरचैत्येषु सर्वेषु राजा दशरथः पूजाम-
कारयत् । राजा धृतान् बंदीन् मोचयामास । रामजन्मवत् दशरथो महोत्सवं कृत्वाऽभिरामं नारायण इत्यभिधानं विदधे पिता लक्ष्मण
इत्यपरं नाम पमथे । दशरथयुगौ द्वावपि पितुः कूर्चार्कपूर्णतत्परो धात्रीभिलोल्यमानौ, क्षीरपायिनौ, क्रमेण बाल्यं वयो निर्गमय्य
यौवनं प्रापतुः । द्वावपि कथंभूतौ, नीलपीताम्बरौ, महीतलं पादघातैः कम्पयन्तौ, साक्षिकृतकलाचार्यौ, गिरिरिष महोजसौ, सकलाः
कलाः शिक्षमाणौ, द्वात्रिंशल्लक्षणेपेतौ । तानि लक्षणान्यमूनि यथा—

इह भवति सप्तरक्तः पटुन्नतः पञ्चसूक्ष्मदीर्घोऽपि । अत्रिपुलच्छिलधुस्त्रिगम्भीरो द्वात्रिंशल्लक्षणः स पुमान् ॥१॥

नवचरणपाणिरसना दशनच्छदतालुलोचनातेषु । रक्तः सप्तस्वाद्यं सप्तांगं स लभते लक्ष्मीम् ॥२॥

पदकं कक्षा १ यक्षः २ कृकाटिका ३ नासिका ४ नखास्यमिति । यस्येदमुन्नतं स्यादुन्नतयस्तस्य जायन्ते ॥३॥

सूक्ष्माण्यहुलिपर्वणि दन्ताः केशा नखास्त्वचा । पञ्च सूक्ष्माण्येषां च ते नरा दीर्घजीविनः ॥४॥

नयनकुचान्तरनासाहुलिमुजमिति पञ्चकं दीर्घम् । दीर्घायुर्भवति नरः पराक्रमी जायते स पुमान् ॥५॥

ललाटमुरोवदनमिति त्रितयं भ्रूमीश्वरस्य विपुलं स्यात् । ग्रीवाजङ्घामेहनमिति त्रिकं लघु महेशस्य ॥६॥

यस्य स्यरोऽथ नाभिः सत्त्वमितीदं त्रयं गभीरं स्यात् । सप्ताम्बुधिपर्यन्तं भूमेः स परिग्रहं कुर्यात् ॥७॥
इति द्वात्रिंशच्छृण्वानि । इति द्वात्रिंशच्छृणोपेतौ पट्त्रिंशद्वृण्णोपेतौ महायोधौ सकलशस्त्रशास्त्रपारीणौ राज्ञो दशरथस्याभिनवौ
धुजावित्र वदितौ । एकस्मिन्दिने राज्ञा चिन्तितम् । किं ममात्र स्थितेन । पुत्रपौत्रैः परिवृतः स्वदेशे स्वां नगरीमयोध्यां यामि । य-
न्नावि तद्वन्तु । यतः—

मज्जत्वंमसि यातु मेरुशिखरं शत्रुञ्जयत्वाहवे, वाणिज्यं कृपिसेवनादिसकलं शिक्षन्तु सर्वाः कलाः ।
आकाशं चिपुलं प्रयातु लगवत् कृत्वा प्रयत्नं परं, नाभान्यं भवतीह कर्मवशातो भाव्यस्य नाशः कुलः ॥१॥

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।

कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥२॥

एवं ध्यात्वाऽयोध्यायामागतो दशरथ ईश्वारूणां राजधानीति मत्वा । राज्ञा राज्यं पालयामास । तत्रान्येदुर्दशरथपत्नी ककेयी
गजस्यनेन द्युचितं भरतभूषणं भरतनामसुतमश्नुत । चतुर्थपत्नी सुप्रभाऽपि सुस्वप्नश्चितं शत्रुघ्नशुजाविक्रमं शत्रुघ्ननामानं पुत्रं प्रदत्ता ।
स्नेहाद्रामलक्ष्मणावप्युक्तौ तथा भरतशत्रुघ्नावप्यवियुक्तौ क्रीडापरो वर्तन्ते । तैश्चतुर्भिः पुत्रैः परिवृतो दशरथः शुशुभे गजदन्तैरिव
मेरुगिरिः ।

॥ अथ सीताभामण्डलयोः पूर्वभवानाह ॥

इतथास्मिन्जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे दारुग्रामे वसुभूतिनामा द्विजोऽश्रूत् । तस्यानुक्रोशा नाम पत्नी । तयोः पुत्रोऽतिभूतिः । तस्य

पत्नी सरसा नाम तया सह सुखमनुभवन्नास्ते । एकस्मिन्दिनेऽतिभूतेः प्रिया सरसा नाम्ना केनचित्कपोतनाम्ना विप्रेण जातरागेणा-
पजहे । सराहुरः पुमान् किं न करोति ? यतः—

विकल्पयति कलाकुशलं हसति शुचिं पण्डितं विडम्बयति । अधरयति धीरपुरुषं क्षणेन मकरध्वजो देवः ॥१॥
स्त्रीहं वाङ्मयं सयलजग सुनरइसर देव । अकह कहाणि मयणनी सहुअमनान्युं सेव ॥२॥

स विप्रः सरसा विमपत्नीं हत्वा देशान्तरं गतस्तया सह सुखमनुभवन्नास्ते । तद्वियोगादितोऽतिभूतिभर्ता प्रियाविलोकनाय
सोऽपि देशान्तरं गतः । सुतस्तुयाविलोकनकृते मातापितरावपि विचेरतुः । तौ मातापितरौ सुतस्तुये अपश्यन्तौ ग्रामाद्ग्रामं पर्यटन्तौ
तावेकं मुनिवरं ददृशतुः । तदन्तिके धर्मं श्रुत्वा वैराग्याचारिण्यग्रमं प्रप्रेक्षते । तौ द्वौ संयमं प्रणाल्य ततो विपद्य सौधमे कल्पे देवौ
बभूवतुः । एकदिनपालितेऽपि व्रते देवलोकादन्यत्रगतिर्नास्ति यतः—

एगदियसं पि जीवो पवज्जमुचागओ अणणमणो । जइचि न पावइ मोक्खं अवस्स वेमाणिओ होइ ॥१॥
वसुभूति ततश्च्युत्वाऽत्रैव वैताढ्यपर्वते चन्द्रगतिनाम्ना रथनूपुरनाथोऽभूत् । अनुक्तोशाऽपि देवभवाब्ध्युत्वा विद्याधरपुत्री पुष्पवती
नाम्ना भूत्वा चन्द्रगते रथनूपुरनाथस्य पत्न्यभूत् । सरसा विप्रवधूः कामपि सार्धं प्रेक्ष्य तदन्तिके धर्मं श्रुत्वा प्रव्रज्यां लात्वेशान-
देवलोके देवीत्वेनोत्पद्य सुखमनुबभूव । सरसापतिरतिभूतिविप्रः पत्न्या विरहे देशान्तरं अग्रमाणः पत्नी क्वापि न प्राप्ता ततो विर-
हविधुरो मृत्वा चिरं संसारं भ्रान्त्वा हंसपोतो जातः । त्रयेनेन भक्ष्यमाणः कण्ठगतप्राणः साधुसमीपे गतः । साधुना नमस्कारदोनेन
स्वस्थीकृतो मृत्वा नमस्कारप्रभावेण ऋद्धिमान्दशवर्षसहस्रायुः किन्नरेषु सुरोऽभवत् । इतश्च चक्रपुरे नगरे चक्रध्वजराजस्य पुरोहितो

भूमकेशो नाम्ना तस्य स्याद्वा नाम पत्नी । तयोः पुत्रत्वेनातिभूतिविप्रजीवः किन्नरदेवभगान्च्युत्वा स्याहाकुशववातरत् । क्रमाज्जातः
पिङ्गलेति नाम दत्ता वर्धितः । वर्धमानोऽष्टवर्षिकः पण्डितपार्श्वे राजपुत्र्या सुन्दरीनाम्नया सह पपाठ । कालेन गच्छता सुन्दरीपि-
ङ्गलो स्नेहपरायणवैरुगुरुपाठितौ परस्परं स्नेहयन्मतिनौ । पिङ्गलो मिप्रपुत्रः सुन्दरीं राजपुत्रीं हृत्वा विदग्धनगरे ययौ । पिङ्गलो
विद्यानरादितो राजपुत्र्या सहितस्तृणकाष्ठदिविक्रयं कुर्वन् महाकष्टेन दिनान् निर्गमयामास । निर्गुणोचितं ह्येतत् । यतः—

मित्तकुलालिपरिग्निह्र सामिकिय अचराह । महिला एह परिकखडी निद्धण हुंतई नाह ॥१॥

जे सुरा जे पंडिया जे गिरुआ गुणधीर । नारी तेह नचाविया जे नर बाचनधीर ॥२॥

हुंति मोटी आस सोना पिहिरेचातणी । सामिलीलचिलास भोजनना सांसा पड्या ॥३॥

इत्यादि विचार्य देवोपालम्भान् ददाना पिंगलेन सह काष्ठवृणभारं वहन्ती दिनानि गमयामास । एरुस्मिन्दिने सुन्दरीं पिङ्ग-
लपत्नीं काष्ठभारेण सहितां तन्नगरराजपुत्रः कुण्डलमण्डितोऽद्राधीत् । तद्रूपमोदितः कुण्डलमण्डितः सुन्दरीमपजहे । हृत्वा पितृभिः
दुर्गदेशे गत्वा तत्र स्थितः । सापि सुन्दरी तेन सह रमते । धिरु स्त्रीलक्षणम् । यतः—

सुरूपं पुरुषं हृद्रा पितरं आतरं सुतम् । मनश्चलति नारीणामेतत्तमत्यं हि नारद ! ॥१॥

रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन नारद ! नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥२॥

अथ तन्नर्ता पिङ्गलः सुन्दरीविरहादुन्मत्त इवेतस्ततो अमन्त्रार्यगुप्ताख्यमाचार्यमद्राधीत् । धर्मे श्रुत्वा तदन्तिके व्रतं जग्राह
पिङ्गलः । परं सुन्दर्यां प्रेमातिरेकं न युमोच । अहो ! कान्ताविस्मः । यतः—

कान्तावियोगः स्वजनापमानं, श्रृणस्य शेषः कुजनस्य सेवा ।
 दरिद्रभावाद्विमुखत्वसंगो, विनाऽग्निना पञ्च दहन्ति देहम् ॥१॥
 भिक्षुर्विलासी ह्यधनश्च कामी, दृढो विटः प्रव्रजितश्च मूर्खः ।
 पणयाङ्गना रूपविलासहीना, प्रजापतेर्दुश्चरितानि पृच्छ ॥२॥

एवं पिङ्गलो मुनिः संयमं पालयन् कान्ताविरहजं दुःखं हृदयाग्न मुमोच । इतश्च कुण्डलमण्डितः पङ्क्तिस्थितो दशरथभुवं छुटया-
 मास । राज्ञो दशरथस्याग्रे लोकै रावश्चक्रे । दशरथेनापि बालचन्द्राख्यः सामन्त आज्ञां दत्त्वा प्रेषितो गत्वा तं कुण्डलमण्डितं पङ्क्तीपतिं
 सुप्तं बद्ध्वा दशरथराजस्याग्रेऽनैषीत् । दशरथेन कारायां क्षिप्तः कुण्डलमण्डितः कतिचिद्दिनान्ते पुनर्मुक्तो गतः स्वदेशम् । पितुराज्याय
 आभ्यन्कुण्डलमण्डितो मुनिचन्द्रमुनेर्धर्ममाकर्ण्य महाश्रावकोऽभवत् । राज्येच्छुः श्रावकत्वं प्रपात्य स्यायुःपर्यन्ते मृत्या मिथिलायां
 राज्ञो जनकस्य विदेहाभार्यायाः कुक्षौ पुत्रत्वेनावातरत् । सरसाऽपि भवं भ्रान्त्वा पुरोहितपुत्री वेगवती नाम्ना भूत्वा दीक्षां लात्वा
 ब्रह्मलोके गता । ततोऽपि च्युत्वा विदेहायाः कुक्षौ कुण्डलमण्डितजीवयुग्मत्वेन सुताऽभवत् । जनकपत्नी विदेहा समये पुत्रपुत्री-
 युग्ममजीजनत् । इतश्च पिङ्गलपिः संयमं प्रपाद्य आयुरन्ते मृत्वा सौधर्मदेवलोके गतस्तत्र ज्ञानेन निजपूर्वभवमभ्यन्धं ज्ञात्वा कुण्डल
 मण्डितजीवं निजवैरिणं मत्वा तं बालं गृहीत्वैकान्ते गत्वा चिन्तयति । किमेनं बालं इन्मि ? पुनश्चिन्तितं किं बालहत्यां करोमि ?
 बालहत्यां कृत्वा भवं भ्रमामि इति कृत्वा कुण्डलादिभिर्भूषणैर्भूषयित्वा वैताढ्यदक्षिणेश्वरिथनूपुरपत्तननन्दनवने शिलायां मुक्त्या
 देवः स्वस्थानं गतः । स्थनूपुरनाथस्य चन्द्रगतिनामविद्याधरस्य यात्रार्थं गच्छतो नन्दनोद्याने विमानं स्थलितम् । विमानदुतीयं

याचद्विलोकयति तावता तं बालं दिव्यालङ्कारभूषितं दृष्ट्वा चिन्तितं, भो ममापुत्रस्य देवेन पुत्रो दत्तः, मम भाग्यं फलितमिति कृत्वा तं बालं गृहीत्वा स्वपट्टराश्याः पुष्पवत्या अप्रयामास । देव्या गूढगर्भाया पुत्रो जात, इति कथयित्वा राज्ञा महामहश्चक्रे पुत्रज-
न्मन्महोत्सवं कृत्वा प्रभामण्डलेन भामुरत्याद्भामण्डल इति नाम दत्त्वा पुष्पवतीचन्द्रवत्योर्हर्षो बभूव । भामण्डलोऽपि धात्रीभिः
रोचरीभिरालम्बमानः क्रमेण वबूधे ।

इतथापहृते पुत्रे विदेहाकरुणस्वरं रुदन्ती स्वान्वन्धून्रोदयन्ती शोकार्णवे पातयामास । जनकोऽपि स्वान्नरान्प्रतिदिशं प्रेष्य वि-
लोकयामास परं कापि पुत्रशुद्धिं न प्राप । ततः पिता जनकः पुत्र्याः सीता इति नाम विदधे । कालेन राजराश्योः शोको मन्दीब-
भूय । यतः संसारे लोकानां शोको हर्षधायति याति च ।

अथ क्रमेण सीता प्रवर्धमानाऽष्टवर्षिकी जाता, पित्रा पाठिता, यौवनोन्मुखी रूपलावण्यसंपद्भ्यां प्रवर्धमानेन्दुलेखेव बधूधे
दाप्रिदृशन्नयिकागुणोपेता जाता । यथा-कुलिना-सुरूपा-सुभगा-सुस्वरा-प्रसन्नशुभानना-पीनस्तनी-रसिका-लज्जान्विता लक्षण-
संपुता-शङ्कुनद्या-गीतज्ञा-याघज्ञा-नृत्यज्ञा-कोमलशरीरा-सुगन्धप्रिया-मतिमानिनी-मधुरवचना-स्नेहवती-विनयवती-सत्यवती-
शीलवती-प्रज्ञावती-गुणान्विताश्चेति क्रमाद्यौवनं प्राप्ता । तां सीतां निजपुत्रीं विलोक्य जनकश्चिन्तयति, अस्यानुरूपो वरः कः
स्यादिति चरैर्विलोकयति, परं नैकोऽपि वरो रुरुचे ।

इतश्च आतरंगतमादिम्लेच्छपाथिवैर्दत्यकल्पैर्जनकस्य राज्ञो राज्यमुपदुदुवे । तेषां रोधाय मिथिलेश्वरो दशरथाहृत्यै दूतं प्राहि-
णोन् । दशरथो जनकदूतं दृष्ट्वा मग्नसादं सहर्षमग्रे निपाद्य दूतमेवं जगद, दूत ! किमर्थमागतोऽसि ? मिथिलेश्वरस्य कुशलमस्ति ?

दूतोऽपि दशरथं नत्वाऽवादीत्, भो राजेन्द्र ! मद्भर्तुः साम्प्रतं कुशलमस्ति परमातरंगतमादि म्लेच्छपार्थिवै रुद्धोऽस्ति । स त्वां कुलेवतवत्स्मरति, अतः स्वामिन् जनकस्य साहाय्यं कुरु । चैतादयादक्षिणतः कैलासस्योचरेण च भूर्यासोऽनार्यदेशाः सन्ति । तेषु देशेष्वर्धवर्षो नाम देशोऽस्ति तत्र मयूरसालनगरे तद्देशभूषण आतरङ्गतमनामा राजाऽस्ति । तस्य सहस्रशस्तनयाः शुक्रमङ्गन-काम्बोजप्रभृतीन् विषयान् नृषीभूय भुञ्जते । इदानीमातरङ्गतमो म्लेच्छाधिपतिः पुत्रादिसैन्यपरिवृतोऽध्वयाक्षौहिणीनाथः परिवारितो जनकक्षितिमभाक्षीत् । तदुराशया प्रतिग्रामं चैत्यानि वमंजुः, जनानुपदुद्बुधुः । ततस्त्वं जनकस्य प्राणभूत प्रियोऽस्ति, अतो हे राजेन्द्र ! निजमिश्रस्य जनकस्य परित्राणं साहाय्यं च कुरु । तदर्थं त्रेपितोऽस्मि । सञ्जो भव । यतः-सन्तः सतां परित्राणे विलम्बं न कुर्वते । यतः—

विणये सिस परिक्रत्वा सुहृदपरिक्रत्वा होई संगामे । वसणे मित्तपरिक्रत्वा दाणपरिक्रत्वाय दुक्काले ॥१॥

दशरथं गन्तुकामं रामोऽवादीत् । हे तात ! त्वं तत्र किं यास्यसि मयि पुत्रे सानुजे सति, अतो ममाज्ञां देहि, अहं सानुजो गत्वा म्लेच्छान्मृत्वेहानयिष्यामि, त्वमपि स्वजनमनो जयवार्तां श्रोष्यसि, इत्थं कथंचिदशरथपित्राऽनुज्ञातो रामः सदानुजः सेनापरिवृतो मिथिलानगरीं जगाम । मिथिलापरिसरे गतो रामश्चित्रकर्सिदशार्दूलसन्निभान्म्लेच्छसुभटानद्राक्षीत् । तेऽपि राममागतं दृष्ट्वा महौजसो म्लेच्छा राममुपद्रोतुं प्रावर्तन्त । रामोऽपि म्लेच्छसेनया सह युध्यमानोऽधिज्यं धनुः कुर्वाणो म्लेच्छसैन्यमहनत् । मृगानिव गणैर्विध्यन् गणैर्दिश आच्छादयन् रामो राजते । यथा—

आतरङ्गादयो म्लेच्छाधिपाः कुपितविस्मिताः । वर्पन्तोऽस्त्राणि युगपत्प्रतिरामं दुदौकिरे ॥१॥

दूरापाती ददाघाती, शीघ्रवेधी च राघवः । तान्मलेच्छान्हेलयाऽभांक्षीच्छरभः कुंजरानिव ॥२॥

म्लेच्छाः प्रणश्य ते जग्मुः, काका इव दिशोदिशि । यश्च स्वस्थो जनको जनैर्जनपदैः समम् ॥३॥

अथ हृष्टो राजा जनको रामाय स्वसुतां ददौ । रामागमे जनरस्य द्वयमभूदेको ज्यो द्वितीया वरप्राप्तिः ।

तदा नारदो जानकीरूपं जनादारुण्यं कौतुकाद्द्रष्टुं कन्यावेशम विवेक्ष । पिङ्गनेत्रं तुन्दिलं विषमाभरं दण्डपाणिं सकोपिनम
पीनाङ्गं भीषणमेवंविधं नारदं दृष्ट्वा सीता भीता कम्पमाना तात मातरिति ब्रुवाणा गर्भगिरान्तरेऽविशत् । ततो दासिकाभिः तुसु-
लरारिभिः स नारदः कण्ठे शिखायां बाह्वोश्च धृत्वा द्वारपालाद्यै ररुधे । शस्त्रधारिभिः सुभटैरपि निष्क्रासितो नारदः कुपितः कथं-
चित् तेभ्य आत्मानं विमोच्य गगनगामिन्या विद्यया वैताडय दक्षिणश्रेण्यां स्थनूपुरपत्तने चन्द्रगतिनाम्नो विद्याधरस्य पुत्रभाम-
ण्डलोपान्ते गतः । तत्र गत्वा भामण्डलकुमारस्य सीतारूपं पदे लिखित्वा दर्शितम् । यतः—एष एनां दृष्ट्वा रूपं व्यामोहितो हस्ति-
तीति युष्या पुनः पुनारूपवर्णनकुर्मणो नारदश्चमत्कारं दर्शयित्वा स्वस्थानं गतः । तत्प्रभृति स भामण्डलो भोज्यानि नहि बुभुजे ।
पेयान्यपि न पपी । तत्प्रभृति योगीव ध्यानतत्परो मौनेनावतस्थे । तं तथाविधं दृष्ट्वा चन्द्रगतिविद्याधरोऽवोचत् । भो पुत्र ! तत्र
किञ्चिद्रोचते तद्ब्रूहि । यथा तस्य दु स्वस्य पारं गम्यते । भामण्डलं लज्जयाऽधोमुखं दृष्ट्वा तन्मित्रेण सञ्जनेन सर्वोऽपि वृत्तान्तः कथितः ।
तच्छ्रुत्वा चन्द्रगतिना चिन्तितम् । का सीता कथं सा उपलक्षिष्यते । एवं चिन्ताप्रपन्ने चन्द्रगतिनाम्नि विद्याधरे पुनर्नारदोऽप्यागात् ।
पशुमानपुरस्तरं चन्द्रगतिनाऽभाणि । भो नारद ! का सीता ? कस्य पुत्री ? नारदेनोक्तम्—विदेहाजनक्रात्मजा सीता या मया पट्टे
लिखिताऽस्ति । परं यादृसीतारूपमस्ति तादृग्लिखितुं नाऽभिन्नः । तथापि किञ्चिन्मया पट्टे आलिरूप दर्शितम् । यथा—

नामरीपु न नारीपु, न गांधर्वीपु तादृशम् । सीताया यादृशं रूपं, का कथा मानुषीपु तु ॥१॥
 तादृग्रूपं यथावस्थं, विकर्तुं नेश्वराः सुराः । नानुकर्तुं सुरनरा, न च कर्तुं प्रजापतिः ॥२॥
 अथवा तां यथावस्थां, यथा नालेखितुं क्षमः । नालं तथा वक्तुमपि, वक्ष्यतः परमार्थतः ॥३॥
 योग्या भामंडलस्येति, विचार्य मनसा मया । यथाप्रज्ञं समालिख्य, दर्शितेयं पटे नृप ॥४॥
 भो पुत्र ! एषा सीता तव पत्नी भविष्यति, त्वं चिन्तां मा विधेहि, इत्युक्त्वा पुत्रमाश्वास्य नारदं मुनिं विसृज्य चपलगतिं
 विद्याधरमित्यादिदेश । भो चपलगते ! त्वं गच्छ, गत्वा मिथिलाधिपतिं राजानं जनकं द्रुतमपहृत्य अत्राऽऽनय । इत्यादेशं श्रुत्वा
 गतश्चपलगतिः सुप्तं निद्रावशगतं जनकं समानीय चन्द्रगतिर्जनकमालिङ्ग्य बहुमानपुरःसरं भामण्डलपुत्रार्थं
 सीतां याचयामास । जनकोऽवादीत् भो चन्द्रगते ! मया दशरथपुत्राय रामचन्द्राय दत्ता, अन्यस्य कथं दीयते । यतः—
 सकृज्जल्पन्ति राजानः, सकृज्जल्पन्ति पण्डिताः । सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते, त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥१॥
 पुनश्चन्द्रगतिः प्रोचे । भो जनक ! त्वं मया स्नेहद्विकृते आनीय याचितोऽसि । अतो मम याचनां सफलीकुरु । तव पुत्री
 मम पुत्राय भामण्डलाय देहि । यदि न ददासि तदाऽन्यदपि किञ्चिन्ब्रूणु । मम गृहे वस्त्रावर्णवावर्ते द्वे धनुषी देवताज्ञया यक्ष-
 सहस्राधिष्ठिते वर्तते । मम गृहे गोत्रदेवतावत् प्रत्यहं पूज्येते । एते द्वे धनुषी गृहाण । गृहीत्वा च स्वगृहं याहि । यतः एते धनुषी
 आरोपयिष्यति रामो वा भामण्डलो वा स सीतां परिणयेत्यति । इति प्रतिज्ञां बलात्कारेण संग्राह्य धनुर्द्वयसहितं जनकं चन्द्रगति-
 मिथिलां मुमोच । एतद् दृष्टान्तं सर्वं राजा जनको महादेव्या विदेहाया आचख्यौ । विदेहापि तद्वदुद्यत्तान्तं श्रुत्वा दैवोपालम्भं

ददाना जनानोदयन्त्येवं स्रोद । रे दैव ! पुत्रं हत्वा न सन्तुष्टो यत्त्वं कन्यामन्यस्य दास्यति ? जनकोज्ज्वोचत्-मा भूमी, राघवो मया दृष्टपूर्वः । एतद्भुङ्क्ष्वे लतावद्भालयिष्यति । अतः खेदं मा विधेहि । इति कथयित्वा विदेहा तोषिता । अथ सुसुहूर्ते राज्ञा जनकेन स्वयंवरमण्डपः कारितः । तस्मिन्स्वयंवरमण्डपेऽनेके राजान आगता उबैः स्थानेषूचमंचेषूपविष्टाः शुशुभिरे । दूताहूतो दशरथोऽप्यागाचतःपुत्रपरिवृतो धर्म इव । चन्द्रगतिविद्याधरो भामण्डलसहितः सोप्यागात् । एवमनेके राजानः समागता जनकेनाहता उच्चोच्चतरमण्डपेषूपविष्टाः शालके विमाने देवा इव शुशुभिरे ।

जनकेन चै चापरत्ने, मंडपे मंचमण्डिते । आजमाने वस्त्रमये यक्षसङ्घसमाश्रिते ॥१॥

देवदत्ते वेन्द्रच्यापे स्थापिते शोभिते च ते ।

ततः सीता तत्र मण्डपे समागता । कथंभूता सीता-सखीपरिवृता देवाङ्गनानुकारिणी दिव्यालङ्कारधारिणी । धनुःपूजां कृत्वा रामचन्द्रं मनसि कृत्य सीता धनुःसमीपेऽतिष्ठत् । भामण्डलः स्वयंवरमण्डपं धनुर्दिकं सीतां च विलोक्य मारमार्गणेन मरणात्मको यभूव । तस्मिन्समये सर्वेषु राजब्रह्मभक्षेषूपविष्टेषु जनको वादस्वरेणावादीत् भो भो लोकाः ! खेचराः ! भूचराः ! महीधरा राजानो माण्डलिका मद्वचः शृण्वन्तु । यथा—

आरोपयति यः कश्चिदनयोश्चापदण्डयोः । अप्येकतरमवैव स उद्धतु नः सुताम् ॥१॥

इत्थुज्वा निवर्तिते जनके ते राजानः किं कुर्युः ? केचिद्भुङ्क्ष्वपन्नगवेष्टितं ददृशुः । एवं केचित्पन्नगं केचिद्द्विहिसमूहं केचिद्भस्मराणि केचिज्ज्वालामालितमेवविधं धनुर्दण्डा न्यस्ता अधोमुक्त्वा राजानो यथास्थितास्तथैवोपविष्टाः स्वस्थानम् । अथ दाशरथिः श्रीरा

मचन्द्रो राजगत्या चलन् चञ्चलकुण्डलविराजमानगण्डो घनुरुपान्त उपासत् । चन्द्रगत्यादिभिर्विद्याधरैः सोपहासं वीक्ष्यमाणो जन-
केन सहर्षं निरीक्ष्यमाणः श्रीरामचन्द्रो वज्रपाणिर्वज्रावर्त महाघनुः ॥१॥ पाणिना पस्पर्श । महीपीठे स्थापयित्वा जानुना वेत्रवज्राम-
पित्वा घन्निनां वरो रामचन्द्रो धन्वधिज्यं विदधे । यथा—

आकर्णान्तं तदाकृत्य रोदः कुक्षिम्भरिध्वनि । घनुरास्फालयामास, स्वयशःपटहोपमम् ॥१॥

स्वयंवरत्नजं रामे, स्वयं चिक्षेप मैथिली । चापाचोत्तारयामास, रामभद्रोऽपि शिञ्जिनीम् ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यर्णवावर्त, कार्मुकं रामशासनात् । अधिज्यं विदधे सद्यः, प्रेक्षितो विस्मिन्तैर्जनैः ॥३॥

आस्फालयच्च तन्नादवधिरिकृतदिङ्मुखम् । उत्तार्य मौर्वी सौमित्रः पुनः स्थाने सुमोच च ॥४॥

तत्स्वरूपं दृष्ट्वा विद्याधरराजाः सौमित्रये लक्ष्मणाय सुरकन्या इवाद्भुता अष्टादश कन्यका ददुः । अन्ये राजानो विद्याधराश्च
जनकेन मानिताः पूजिताः स्वं स्वं स्थानं ययुः । चन्द्रगतिविद्याधरो भामण्डलान्वितो विलक्ष्यवदनो निजे पुरे ययौ । इति सीता-

भामण्डलयोः पूर्वमवसम्बन्धः ॥

अथ राजा जनको तथा दशरथश्च महामहेन रामसीतयोर्विवाहश्चक्रे । तदा जनकभ्राता कनकोऽपि निजां पुत्रीं सुप्रभाकुक्षिजां
भद्रानाम्नीं भरताय ददौ । एवं विवाहं कृत्वा पुत्रैः स्नुषाभिश्च परिवृतो दशरथोऽयोध्यां प्रकृतोत्सवां ययौ । अन्येद्युः राजा दशरथो
महत्या ऋष्या श्रीशान्तिनाथप्रासादे शान्तिकृते स्नात्रं चक्रे । तत्स्नावनीरं प्रथमं दशरथो वृद्धकञ्चुकिपुरुषेणापराजिताकृते प्राहि-
णोत्पथादपरपत्नीभ्यो दासीहस्ते प्राहिणोत् । ता दास्यो यौनमदोन्मत्ता उत्कूहन्त्यः प्रथममेव राज्ञीनामर्पयामासुः । ता राश्यः

शान्तिजलं शिरसा वयन्दरे । धृष्टत्यामन्दगामिनि सौविदल्लेखसंग्राप्ते शान्तिजले महादेव्यपराजिताऽचिन्तयत् । अहो ! सर्वासां राजीनां जिनेन्द्रस्नानगरिणा राज्ञा प्रमादो विहितः, परमस्माकं राज्ञा न प्रेषितं स्नात्रजलमोऽहं निर्भाग्या ह्यस्ते माने किं जीवितेनेति विचिन्त्य याग्न्यरणोद्यता भवति, तावता नरेन्द्र आगात् । तां तथास्थां ददर्श । मृत्युभीतो राजा राज्ञीं स्वोत्सर्गे निवेदयेवमुवाच हे देवि ! त्वयेदं साहसं किमारब्धं ? त्वं किं मयाऽपमानं विदधे ? येन त्वं मरणसाहसं करोषि ? राश्योचे-हे राजन् ! त्वया मर्त्यानां राजीनां स्नात्रजलं प्रेषितं मदर्थे न प्रेषितमतः किं जीवितेन, एवं प्रोच्यमाने स एव पुरुषः कञ्चुकी स्नात्रजलं गृहीत्वा समागतः । तत्परीं वन्दित्वा राश्या पृष्टम्, भो कञ्चुकिन् ! त्वं विलम्बेन किमागाः ? हे स्वाभिन् ! धिग्वार्धक्यं, सर्वकार्यक्षमं वार्धक्यं मेऽपराध्यति । कथंभूतं कञ्चुकिन्, मुमूर्षुं पदे पदे मस्त्वन्तं घण्टान्तर्लालिकालोलदशनं श्वेतसर्वाङ्गरोमाणं श्वेतशूरोमलोचनं शुक्ललोहितं कम्पमानाङ्गमेवंविधं कञ्चुकिन् दृष्ट्वा राजा दशरथो चिन्तयति । अहो ! जरा पुरुषं विडम्बयति । यतः—

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गताः, दृष्टिर्भ्रंश्यति रूपमेव हसते बकूत्रं च लालायते ।

चास्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते । धिक् कष्टं जरयाभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥१॥

इत्यादि विचिन्तयन् वैराग्यवान् विषयपरादमुखः कमपि समयमनैषीत् । इत्थं तस्यां नगर्यामयोध्यायामन्येद्युर्महामुनिः मलयभूतिनामा चतुर्गुणी संघप्रावृतः समवासरत् । उद्यानपालेन गुर्वागमनवर्धपिनेन वर्धितो राजा दशरथ । उद्यानपालकाय दानं दत्त्वा सपुत्रादिपरिवारपरिदृतो दशरथो गुरुममीपं गत्वा गुरुं वन्दित्वा स्तुत्वा देशनां शुश्रूषुः पुस्तो निपसाद । तदानीमेव चन्द्रगतिविद्या-
धरः मीताभिलाषमन्तप्तो भामण्डलसहितो रयावर्तचलेऽहो वन्दित्वा विनिवृत्तस्त्राऽप्यातो नमःस्थितस्तं मुनिं समवसुतं वीक्षांचक्रे ।

ततोऽग्निरादवतीर्य साधुं वन्दित्वा सोऽपि निपसाद । साधुरपि देशनां पाषविनाशनीं चक्रे, देशनां कृत्वा स्थिते मुनौ चन्द्रगतिविद्या-
घरेण सीतायां भामण्डलस्य प्रेसकारणे पृष्टे मुनिश्चन्द्रगतिपुष्पवत्योर्भामण्डलसीतयोः पूर्वभवान् समाचख्यौ पापनिवृत्तये । भाम-
ण्डलकृमारोऽपि श्रुत्वा युगमजाततां भामण्डलापहारतां मुनेश्चाकर्ण्य सञ्जातजातिस्मरणो भामण्डलो मूर्च्छितः पृथिव्यां न्यपतत् । पुनः
श्रीतोषचारैर्लब्धसंज्ञो भामण्डलः सुधीः सीतां नमश्चक्रे । सीताऽपि महासती जातमात्रमपहृतं निजसहोदरं भामण्डलं ज्ञात्वाऽऽशीयं
ददौ सञ्जातसौहृदो विनयवान् भामण्डलो ललाटस्पृष्टभूतलो रामचन्द्रं नमश्चकार । चन्द्रगतिविद्याधरो मिथिलां गत्वा जनकं विदे-
ह्या देव्या समं विमान आरुह्य साधुसमीप आनैषीत् । सप्रियो जनको विमानान्निर्गत्य साधुं नत्वौपाविशत् । गुरुणा तथैव पूर्वम-
वादिक्तं शंसितम् । पितरौ पुत्रं भामण्डलं ज्ञात्वा हर्षितौ बभूवतुः । ततो जनन्याः सन्यमश्चरत् । पुत्रप्रेम्णाऽल्लिलिङ्ग । जनकोऽप्यु-
त्सर्गे निवेश्य पुत्रमूर्द्धनि चुचुम्ब । अश्रुवारिभिः सिक्तश्चन्द्रगतिना दृष्टस्तत्स्वरूपं दृष्ट्वा वैराग्याद्भामण्डले तनये राज्यं न्यस्य भवो-
द्विप्रः सत्यभूतिमुनिपाश्वे चन्द्रगतिः प्रवयाज । भामण्डलः सत्यभूतिं मुनिं चन्द्रगतिं राजर्षिं जनकविदेहे सीतारामौ च नत्वा
निजां पुरीं गतः ।

इतश्च दशरथो राजा सत्यभूतिं मुनिं नत्वाऽऽत्मपूर्वभवमपृच्छत् । मुनिरपि दशरथराजस्य पूर्वभवानाह । सेनापुरे नगरे भावनी
नाम वणिक् । तस्य पत्नी दीपिका । तयोः पुत्री उपास्तिर्नाम त्वमभवत् । परं साधुप्रत्यनीका । साधूद्वेगकारिणी । तेन पापेन
तिर्यग्योन्येषु चत्राम । एवं भवं भ्रान्त्वा चन्द्रपुरे नगरे घन्यस्य वणिजः पत्न्यां सुन्दर्यां जातो चरुणो नाम पुत्रोऽभूत् । परं धर्मवान्
साधुभक्तो दानी विवेकवान् । काले मृत्वा घातकीखण्ड उचरकुरुषु युगलत्वेनोत्पन्नस्ततो मृत्वा देवो जातः । देवलोकाच्च्युतः पुष्क-

लारत्यां विजये पुष्कलायां नगर्यां नन्दीघोषस्य राज्ञः पृथ्वीदेव्या नन्दीवर्धनो नाम पुत्रो जातः । नन्दीघोषो राजा पुत्रं नन्दीवर्धनं
राज्ये न्यस्य यशोधरमुनेः पार्श्वे श्रावकत्वं लात्वा चिरकालं पालयित्वा नन्दीवर्धनो दशरथजीवो मृत्वा ब्रह्मलोकं गतः । ब्रह्मलोका-
त्परित्युत्य प्रत्यग्विदेहे वैताल्य उत्तरश्रेण्यां शशिपुरे रत्नमालिविद्याधरनरेशितुः विद्युल्लतापट्टराश्याः कुक्षौ पुत्रत्वेनोत्पन्नः । सूर्यजय
इति नाम पितृभ्यां दत्तम् दशरथपूर्वभवजीवस्य । अन्यदा रत्नमाली राज् द्रुपदं विद्याधरेश्वरं वज्रनयनं विजेतुं सिंहपुरं नगरं ययौ ।
तत्र गत्वा वज्रनयनं संग्रामे जित्वा सिंहपुरं नगरं रत्नमाली ज्वालयितुमारभे । कथंभूतं नगरम्-सवालवृद्धं-सखिणं-सपशुं-हठात्
रत्नमाली राज् ज्वालयन्नुपमन्युनाम्ना पूर्वभवपुरोहितदेवेन सहस्रारदेवलोकादागतैर्नैवं विज्ञप्य पाषाणवर्तित । एवं किं, भो रत्नमा-
लिराज् ! त्वमतिलोभात्पापमुत्कटं मा कृथाः । त्वं पूर्वजन्मनि भूरिनन्दनो नाम राजाऽभूत् । तत्र न्वया मांसनिवृत्तिः कृता ।
उपमन्युपुरोहितेन त्वं मांसनिवृत्तिर्भाजिता । त्वं पुनर्मांसास्वादनलुब्धोऽभूत् । एकस्मिन्दिने उपमन्युपुरोहितः स्कन्धनाम्ना
सेवकेन मारितः । उपमन्युर्मृत्वा हस्ती जातः । स हस्ती भूरिनन्दनराजेन गृहीतः । स हस्ती रणे हतो मृतः । मृत्वा भूरि-
नन्दनराजस्य गान्धारायां पत्न्यां पुत्रो जातोऽरिस्त्रिदशनामा । सञ्जातजातिस्मरणः प्रव्रज्य संयमं प्रपाल्य मृत्वा सहस्रारे देवो
जातः । सोऽहं देवः । ततो भूरिनन्दनराजो मृत्वा वनेऽजगरो जातः । सोऽजगरो दावानलेन मृत्वा द्वितीयं नरकं गतः । तत्रापि
मया प्रतिषेधितो नरकादुद्धृत्य रत्नमाली राजा जातः । स त्वं मांसप्रत्याख्यानभङ्गावरकं गतोऽतो राजन् ! अनन्तदुःखोत्पादकं
नरदाहं माम् कृथाः । तदेवचोयुक्त्या रत्नमाली नन्दने नन्दनान्मिन् राज्यं न्यस्य वृद्धपुत्रेण सूर्यजयेन दशरथजीवेन च व्रतमा-
ददे तिलकमुन्द्राचार्यसन्निधौ । तौ द्वौ पितापुत्रौ संयमं प्रपाल्य महाशुक्रेऽपरोचमानभूताम् । ततश्च्युत्वा सूर्यजयो राजा त्वं दश-

रथो जातः । रत्नमाली प्रच्युत्यायं राजा जनको जातः । उपमन्युस्तु राजजनकलघुप्राता कनको जातः । नन्दीवर्धनजन्मनि यो नन्दीघोषपिताऽभूत् स नन्दीघोषः संयमं प्रपाल्य त्रैवेयके गतस्ततो त्रैवेयकान्व्युत्वा सत्यभूतिनामा मुनिर्जातः । सोऽहमिति सत्य-भूतिमुनिनोक्ते जातसंवेगो राजा दशरथोऽयोध्यायां निजमालयं जगाम ।

॥ इति दशरथजनकसत्यभूतिमुनिपूर्वभवकथानकम् ॥

॥ संसारपरार्द्धमुखो दशरथो राक्षीः, सुतान्, मन्त्रिणो, महामन्त्रिण आहूय सुयामधुरया गिरा सर्वान्सम्भाष्य दीक्षाग्रहणा-याऽऽपप्रच्छे-भो मन्त्रिन् ! अहं संसारविमुखो दीक्षां ग्रहीष्ये, रामचन्द्राय राज्यं भवतु । तावता भरतो नत्वा यभाये । हे तात ! अहं त्वया सह सर्वविरतिं समुपादास्ये त्वां विना गृहे नरावस्थास्ये । हे स्वाभिन् ! त्वां विना मम द्वे कष्टे स्याताम् । एकं त्वत्पादविरहो-ऽपरं संसारतर्पणम् । तच्छ्रुत्वा कैकेयीति चिन्तयति । अहो ! अतः परं निधितं निर्वीरा स्याम् । इति विचिन्त्य दशरथं नृपं मृत्युचे-स्वाभिन् ! स्मरसि यस्त्वया स्वयंवरोत्सवे सारथ्यकर्मणि मह्यं वरो दत्तः, मया न्यासीकृतः । सोऽधुना दीयतां देव ! । दशरथोऽवो-चचाचस्व यद्रोचते । तथा याचितं यदि याचितं ददासि तर्हि ॥ पुत्राय भरताययोऽप्यारज्यं देहि राज्यं दत्त्वा क्षणरहितो भव । ऋणार्तस्य दीक्षा न कल्पते । यतः—

पालवुर्दु नपुंसे अ जडे कीडे अ चाहिए । तेणे रायावगारिआ उम्मत्ते अ अवंसणे ॥१॥

बासे दुट्टे अ मूढे अ आणत्ते जुंगिए इअ । चद्धए अ भयइए सेहनिफेडिआ इय ॥२॥

अनयोर्व्याख्या—बालो गर्भाष्टमवर्षान्तरवर्त्ती १ । युद्धस्तपोयोगक्रियादिष्वसमर्थः २ । नपुंसको जात्यः ३ । जडो मूर्खो यस्य

पठनं नायाति ४ । किङ्केति-यः स्त्रीभिर्भोगे निमग्नितोऽसंवृतायाः स्त्रियोऽङ्गोपाङ्गानि दृष्ट्वा शब्दं च मन्मनोछापादिकं श्रुत्वा समु-
दभूतकामामिलापमधिसहितं न शक्नोति ५ । व्याधितः ६ । स्तेनश्चौरः ७ । श्रीगृहान्तःपुरनृपतिशरीरतत्पुत्रादिद्रोहविधायको राजाप-
कारीत्यक्षादिना प्रबलमोहोदयेन वा परवशं नीतः ९ । अलोचनो बीभत्सो वा १० । दासः परायत्तः ११ । कपायविषयदुष्टश्च १२ ।
मूढो प्रहीलः १३ । ऋणार्त्तः १४ । कोलिकादिजात्या वागुरिकनापितसौकरिकादिनिन्द्यकर्मकुर्वाणः पङ्कुकुञ्जवामनादि शरीरेण च
त्रिधा जुंगिए इति १५ । वद्वएति-परायत्तः खुसरो वा १६ । रूपकादिभृत्या धनिगृहादेशकारी १७ । दिक्षितमिष्टस्य निष्फेदि-
काऽपस्तरणम् १८ ।

इअ अट्टारस भेआ पुरीसस्स इत्थिआई ते चैव । गुब्बीणी सयालवच्छा दुम्मी इमे हुन्ति अन्नेवि ॥१॥

अतो भस्ते राज्यं दत्त्वा ऋणरहितो भव । ततो दीक्षां गृहाण । कैकर्यैवं कथिते दशरथोऽवादीत्-हे प्रिये ! राज्यं रामच-
न्द्राय भवतु । त्वमन्यं किमपि याचस्व । पुनः कैकेय्या तथैवोक्तम् । पुनर्दशरथेनोक्तम्-हे प्रिये ! यदि तुभ्यं रोचते तर्हि रामाय
राज्यं ददामि तव सौराष्ट्रं ददामि । कैकेय्या श्रोक्तम्-किं करोमि सौराष्ट्रेण ।

नास्ति त्रिपुरूपी विद्या नास्ति त्रिपुररूपं धनम् । न तेन रोचते मम सौराष्ट्रे बन्धुविग्रहः ॥१॥

अंगवंगकलिंगेषु सौराष्ट्रे मगधेषु च । विना यात्रां न गन्तव्यं यदि कार्यं शतं भवेत् ॥२॥

अतः सौराष्ट्रेण मम कार्यं नास्ति । मममयोष्याराज्यं देहि । रामाय वनवासं देहि तदा ऋणरहितो नान्यथा । तच्छ्रुत्वा दश-

रथोऽप्यदत् ।

अल्पोदके सस्यवती दुर्भिक्षे चापलायनी । सौराष्ट्रं तव दास्यामि मा मे रामो वनं व्रजेत् ॥१॥

एवं युक्तिप्रयुक्त्या बोधिताऽपि न बुबोध । ततो दशरथो रामं प्रत्यूचे-भो पुत्र ! अस्याः कैकेय्याः सारथ्यतुष्टेन मया पूर्वं करो दत्तः, सोऽयुनाऽयाचिष्ट । भरतस्य राज्यं तव वनवासोऽनया याचितोऽयुना । रामोऽयापिष्ट हे ताता ! अनया सुन्दरं याचितं यतो मम भरते किञ्चिदन्तरं नास्ति । यादृशोऽहं तादृशो भरतोऽतो भरताय राज्यं देहि । दत्त्वा त्वमृणरहितो भव । दीक्षां च गृह्णाण । पुना रामो दशरथं प्रति प्रोचे । यस्मै च कस्मैचन राज्यमेतच्छात प्रसादीकुर्वन्तिनेऽपि । कश्चिन्निषेधेऽनुमतौ च तत्र त्वत्पत्तिमात्रस्य न मेऽधिकारः ।

सुतावभूतां भरतोऽप्यहं च, दृशाचिवावां तुलितावुभावपि ।

निवेदयतां तद्भरतोऽत्र राज्ये, सुखेन तिष्ठामि च राज्यलीलया ॥१॥

भरतोऽप्यहमेवास्मि निर्विशेषावुभावपि । अतोऽभिपिच्यतां राज्ये भरतः परया मुदा ॥२॥
इति रामवचः श्रुत्वा भूपतिः प्रीतिविस्मितः । आदिक्षन्मन्त्रिणो यावद्भरतस्तावदब्रवीत् ॥३॥
स्वामिन् ! सह व्रतादानमादावप्यर्थितं मया । तात ! तन्नान्यथा कर्तुं कस्याऽपि वचसाऽर्हसि ।

ततो राजा दशरथ उवाच । हे वत्स ! मत्प्रतिज्ञां मा मृषा कुरु । त्वन्मातुः कैकेय्या मया वरो न्यासीकृतस्तेन वरेण तव माता राज्यं याचते । अतो ममाज्ञां मातुराज्ञां चान्यथा कर्तुं नार्हसि । अथ रामो भरतमूचे । भो भरत ! यद्यपि तव गर्वो नास्ति । तथापि तातमातृवचः कर्तुं राज्यमुद्धह । अथ भरतो रामपादयोः पतित्वा साश्रुनयनः कृताञ्जलिरेवमुवाच । हे बान्धव ! अहं तातस्य स्रुनुः

किं न ? किं वा तवानुजो न ? किं वाऽहं मातृमुखोऽस्मि ? यदेवंविधं गर्ह्यं कर्म करोमि । एतद्भरतोक्तं श्रुत्वा रामो दशरथं प्रत्यूचे ।
भो तात ! मयि राज्ये सति भरतो राज्यं नादास्यतेऽतो राज्यं त्यक्त्वा वनवासाय याम्यहम् ।

॥२॥

इत्यनुज्ञाप्य राजानं रामो नत्वा च भक्तिः । भरते च रुदत्युच्चैर्निर्ययौ चापतूष्णभृत ॥१॥

लक्ष्मण उवाच-

आर्योऽथवाऽयं तूष्णवद्विमुच्य, नादास्यते राज्यमिदं ससत्त्वः ।

तातस्य दुःखं भविता च तस्मात्, पदातिवद्राममनुव्रजामि ॥१॥

हन्यां यवीह कैकेयीं पापिनीं पतिवुःखदाम् । पापात्मानं तु श्रीरामो त्यजेन्मां मातृघातकम् ॥२॥

लक्ष्मणः सुमित्रां नत्वोचे-हे मातः ! राममनुव्रजामि । सुमित्रयोक्तम्-

रामं दशरथं मन्ये मन्ये मां जनकात्मजाम् । अयोध्यामटवीं मन्ये वत्स ! गच्छ यथासुखम् ॥१॥

दशरथं नत्वा रामं वनवासाय गच्छन्तं ईदृशं ददशुः ।

आहूतस्याभिषेकाय प्रस्थितस्य वनाय च । ददशुर्विस्मितासस्य सुगवर्द्धं सभं प्रजाः ॥१॥

वनवासाय गच्छन्तं दृष्ट्वा दशरथः सुतम् । म्रूयोभूय ययौ मुच्छीमतुच्छां स्नेहकातरः ॥२॥

अथापराजितां देवीं नत्वा रामोऽभ्यधादिति । मातर्यथाहं तनयो भरतोऽपि तथैव ते ॥३॥

स्मां प्रतिज्ञां सत्यापयितुं पिता मरताय राज्यमदात् । मयि सत्येप भरतो राज्यं नादत्तेऽतो मया वने गन्तव्यम् । हे मातः ! त्वं

भरतं मम सदृशं जानीहि, यथाहं तथा भरत इत्युक्त्वा पादौ पवित्वा मातुःसमीपाश्विर्गतः । रामं वनाय निर्गतं ज्ञात्वाऽपराजिता यत्करोति तदाह ।

तमाकर्ण्य गिरं देवी पपात मुचि मुच्छिता । चेटीभिश्चन्दनांभोभिः सिक्तोत्तस्थावुवाच च ॥१॥
आः केन जीयिताऽस्म्येषा मुच्छां हि सुखमृत्यवे । सहिष्ये रामविरहदुःखं जीवन्त्यहं कथम् ॥२॥
घनं ब्रजिष्यति सुतः पतिश्च प्रब्रजिष्यति । श्रुत्वाऽप्येतन्न यदीर्णां कौशल्ये । वस्रमप्यसि ॥३॥
रामो जगाद भूयोऽपि मातः ! पत्न्यसि मत्पितुः । ततः किमिदमारब्धं कातरस्त्रीजनोचितम् ॥४॥
वनान्यदितुमेकाकी याति केसरिणीसुतः । स्वस्था तु केसरिण्यास्ते न ताम्यति मनागपि ॥५॥
तातस्य ऋणमस्त्युच्चैः प्रतिपन्नवरो ह्ययम् । अत्र स्थिते च मय्यभ्य ! तस्यानृण्यं भवेत्कथम् ॥६॥
इत्यादि युक्तवचनैरपराजितां बोधयित्वाऽम्बां नत्वा रामो वनाय निर्ययौ । सीताऽपि दशरथमपराजितां नत्वा रामानुगमनं ययाचे । अपराजिता सीतां प्रभाषे । हे वत्से !

देवीव लालिताऽसि त्वमाजन्मोत्तमबाह्वनैः । सहिष्यसे कथं वत्से पादचङ्क्रमणव्ययाम् ॥१॥
तवाङ्गं सौकुमार्येण कमलोदरसोदरम् । क्लिष्टं तापादिना कुर्यात्क्लेशं दाशरथेरपि ॥२॥
स्वभर्तुरनुयानेनानिष्टकष्टागमेन च । न निषेधं न चानुज्ञां यान्त्यास्ते कर्तुमुत्सहे ॥३॥
सीताऽपराजितां नत्वा राममनुययौ । लोकोऽप्युवाच । घन्यैषा सीता महासती । या राममनुयाति । अहो ! एषा महासती

सतीमुल्या महता शीलेन स्रं कुलद्वयं पुनाति । इति लोकैर्व्यवर्ण्यमाना राममनुययौ । अथ लक्ष्मणः संघुक्षितक्रोधवह्निरिदं दध्यौ । तातेन राज्यं भरताय दत्तम् । अथ भरतं सकैकेयीं हत्वा रामे राज्यं न्यस्यामि । अथवा रामो राज्यं नादास्यते, तातस्यापि महदुःखं स्यादिति विचिन्त्य लक्ष्मणः सुमित्राप्रराजितां नत्वा कार्मुकतूणभृदनुधाव्यागमद्रामं मिलितः । ततस्ते त्रयोऽपि विकस्वरमुखा-
म्बुजाः पुण्यां निर्ययुः । मैथिलीरामलक्ष्मणैर्नगर्यां निर्ययुस्तन्नागरवासिनरा नार्यश्च कष्टां दशां लेभिरे । अयोध्यानगरवासिलोकाः सप-
रिवारा राममनुययुः । वाण्यायमाणो राजा दशरथोऽपि सान्तःपुरपरिच्छदः स्नेहरज्ज्वाकृष्टो राममनुसरत् । रामलक्ष्मणयोर्नगरा-
भिर्गतयोरयोध्योद्वसेय समभूत् । अयोध्याबहिरुद्याने गत्वा रामो मातापितरौ न्यवर्तयत् । तथोचितालापैः पौरलोकानपि रामो विस-
सर्ज । ततो रामः सीतालक्ष्मणसहितो देशान्तरं ययौ । ग्रामे ग्रामे लोकैः पूज्यमानो महेश्वरैः स्तुयमानो घनकनकादिभिर्निमन्य-
माणः सामन्तादिभिः राज्यपदे प्रार्थ्यमानः काप्यवस्थातुं नोपापद्यत । दशरथश्चिन्तयति—
हे प्राणाः ! क्व गतो रामस्तमनुव्रजताधुना । जरसा जर्जरैरङ्गैः शक्तिर्दशरथस्य का ॥१॥

मार्गे श्रीरामचिन्ता—

तत्तातस्य कृतादरस्य रभसादाह्वानकं दूरत-स्तचाङ्गे विनिवेद्य बाहुयुगले नाश्लिष्य सम्भाषणम् ।

ताम्बूलं च तदर्धचर्वितमिति प्रेम्णा मुखे नार्पितम्, पापाणोचित ! हा कृतघ्नहृदय ! स्मृत्वा न किं दीर्यसे ॥१॥

इतश्च दशरथो राजा भरतं राज्यदानायाऽऽह्वात । परं भरतो राज्यं दशरथेन दीयमानं नाददे । परं स्वभ्रातृविरहासहः स्वां मातरं कैकेयीं युक्नोद्य । कैकेय्याद्यया दशरथः परिव्रज्योत्सुकः सलक्ष्मणं राममानेतुं सचिवान्सामन्तान्प्राहिणोत् । ते मन्त्रिणो

यानारूढा त्वरितं गत्वा रामचन्द्रं पश्चिमयायिनं मिलित्वा पादौ पतित्वा कथयन्ति । स्वामिन् ! दशरथो त्वां राज्यदानाय कैकेय्या-
नुज्ञया प्रत्याह्वयति । अतः स्वामिन्निवर्तस्व । दशरथः समस्तस्तव विरहं सोढुं न शक्नोति । प्रत्यावर्तस्व राज्यं गृहाण । तैर्दीनवचनैः
प्रार्थ्यमानोऽपि राघवो न न्यवर्तत । यतो महतां प्रतिज्ञाऽद्रिपादवन्न चलति । मन्त्रिणो राघवेण विसृज्यमाना वारवार कथयन्तोऽपि
तन्निवर्तनकृताशया सदैव चेलुः । अथ ते उग्रश्चापदपदाङ्कितां निर्माणुपां घनद्रुमां व्यालभयंकरां जानकीरामलक्ष्मणा अटवीं प्रापुः ।
अग्रे गच्छन्तस्ते व्रयो गम्भीरावर्तभीषणां पृथुप्रवाहां नाम्ना गम्भीरां नदीमीशान्चक्रिरे । तत्र स्थित्वा रामः सामन्तादीनित्युवाच ।
यूयमितो निवर्तध्वम् । नाहं समेष्यामि । अग्रे गच्छतां युष्माकं कष्टं भविष्यति । अस्माकं कुशलोदन्तं गत्वा तातस्य यूयं शंसत ।
अस्माकं जनन्योर्भरतस्यापि कुशलोदन्तं वाच्यम् । इति कथयित्वा ससीतालक्ष्मणो रामो दुस्तरां गम्भीरां तरद्विणीमुत्ततार । तैर्मन्त्रि-
मिस्तटस्थितैर्दृष्टो रामो घनमाश्रितः । दृष्ट्वा मन्त्रिणो बाष्पाभस्तिमितांशुका रदन्तो न्यवर्तन्त । निवर्तिता मन्त्रिणः क्षेमेणायोध्यां
नगरीमगुः । दशरथं नत्वा मन्त्रिण ऊचुः । स्वामिन् ! नायातौ रामलक्ष्मणौ । दशरथस्तद्वचः श्रुत्वा भरतं प्रत्याह । भो भरत ! राज्यं
गृहाण दीक्षाविधाय मा स्म भूः । भरतोऽप्यवदत्, अहं राज्यं नादास्ये । किन्तु स्वयं गत्वा ममाग्रजं रामचन्द्रं कथंचनानेष्यामि ।
तदा कैकेय्यप्यागात् । राजानं विद्वपयति । स्वामिन् ! त्वया भरताय राज्यं दत्तं पर भरतो विनयी राज्यं नादत्ते । अन्यासामपि
राज्ञीनां ममापि च महदुःखाय जायते । मयाऽविमृश्यकारिण्याऽशुभं कृतं ततो रामाय राज्यं देहि । यथा—

कौशल्ययायाः सुमित्रायाः सुप्रभायाश्च दुःश्रवम् । रुदितं मम शृण्वन्त्या हृदयं भवति द्विधा ॥१॥

भरतेन समं गत्वा तौ वत्सौ रामलक्ष्मणौ । अनुनीय समानेष्याम्यनुजानीहि नाथ माम् ॥२॥

अथादिष्टा प्रहृष्टेन राज्ञा दशरथेन सा । ययौ सभरतामात्या प्रतिरामं कृतत्वर ॥३॥

कैकेयी जानकीरामलक्ष्मणान्प्रयन्ति यद्भिदिनैस्तद्वनं प्राप । कैकेयी रामं दृष्ट्वा रथादुत्तीर्य वत्स ! वत्सेति भाषिणी प्रणमन्तं रामचन्द्रं मूर्द्धनि चुञ्चुम्ब । वैदेहीलक्ष्मणावपि कैकेयीपादाम्बुजं प्रणमन्तौ कैकेय्या बाहुभ्यामालिङ्ग्यात्यर्थं रुदन् । भरतोऽपि रामपादौ नमश्चक्रे । साश्रुदृशं भरतं रामो बाहुभ्यां धृत्वाऽऽलिलिङ्ग । सर्वेऽपि रामभरताद्याः कस्यचिद् वटवृक्षस्याधो विशश्रमुः । कैकेय्युवाच-हे वत्स ! हे रामचन्द्र ! निवर्तस्व, अयोध्याराज्यं गृहाण, भरतो राज्यं नादत्तेऽतस्त्वमेव मे भरतः । एषः सौमित्रिस्तवाऽमात्यो भविष्यति, भरतस्तव प्रतिहारः, शुश्रूषस्त्वातपत्रभृद्विष्यति । कैकेय्येवं प्रोक्ते भरतेनाऽपि तथैवोक्ते राम उवाच-हे आतः ! हे मातः ! तातस्य दशरथस्य पुत्रो भूत्वाऽहं स्वां प्रतिज्ञां किं त्यजामि ? । तातेन भरतस्य राज्यं दत्तं मया ह्यनुमतम् । अयं पुनः कथं तद्राज्यं गृह्णामि । तदस्तु भरतो राजा द्वयोरपि निदेशत इत्युक्त्वा सीतानीतिर्जलैः श्रीरामचन्द्रः सर्वसामन्तमभिसाक्षिकमुत्थाय भरतं राज्येऽभियिष्य कैकेयीं बहु संभाव्य भरतं समावृकं विससर्ज । स्वयं दक्षिणां दिशं प्रतस्थे । भरतः कैकेय्या समयोध्यां ययौ । तत्र राज्यभारं दशरथापितं भरतः आतृशासनदुरीचक्रे । दशरथः सत्यभृतिमहापुनेः पार्श्वे भूयसा परिवारेण समं दीक्षासुपाददे । भरतो आतृवनवासेन हृदि शल्यतोऽहत्पूजोद्यतो रामोपानहौ सिंहासने संस्थाप्य स्वयं यामिकवत्सेवातत्परो राज्यं पालयामास । रामोऽपि सौमित्रिमथिलिसुतासहितो मार्गे गच्छंश्चित्रकूटमतीत्यावन्तीदेशकदेशमासादयत् ।

इति श्रीमत्पागच्छभट्टारकश्रीहीरविजयधरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसूरियौराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते श्रीरामचरिते गद्यचन्द्ये रामलक्ष्मणोत्पत्तिपरिणयनवनगमनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

पञ्चमः सर्गः ।

श्रीरामो विश्रमितमध्वनि वटस्य मूले न्यषदत् यशश्चरवत् । रामस्तं देशं वीक्ष्य सौमित्रिमभ्यधात् । भो सौमित्रे ! अयं देशः
कस्यापि भित्त्याऽधुनैवोदसोऽभवत् ।

अशुष्ककुल्यान्युद्यानानीक्षुवाटाश्च सेक्षवः । साक्षानि च खलान्याहुर्नूतनोद्वसतामिह ॥१॥

तदा च रामः पप्रच्छ गच्छन्तं जनमेककम् । किमुच्चालदेवोऽयं क्व यासि चलितोऽनघ ! ॥२॥

स ऊचे-एषोऽवन्तीदेशस्तत्रावन्ती नाम नगरी, तस्यां सिंहोदरो नाम राजा द्विषां सिंहवहुःसहो वर्तते । अवन्तीदेशस्यैकदेशे
दशाङ्गपुरं नाम नगरमस्ति । सिंहोदरसामन्तो वज्रकर्णो नाम राजाऽस्ति । सोऽन्येद्युः पापद्धिं कर्तुं वने गतः । तत्र प्रीतिवर्धनं नामतो
महामुनिं कायोत्सर्गस्यमैक्षिष्ट । तं महामुनिं नत्वा राजाऽवोचत् भो महामुने ! त्वमेकाकी वने द्रुम इव किं तिष्ठसि ? । मुनिनोक्त-
मात्महितार्थं वने वसामि । वज्रकर्णोराद् भूयोऽप्यूचे । भो साधो ! अत्र खाद्यपेयादिवर्जिते वने त्वं किमात्महितम् ? मुनिस्तं योग्यं
ज्ञात्वाऽऽत्महितमार्हतं धर्ममाख्यत् । राजाऽप्यहर्द्वर्मे श्रुत्वा सुधीः साधुपुरतः श्रावकत्वं प्रपेदे । यथा—

या देवे देवता बुद्धिगुरौ च गुरुतामतिः । धर्मे च धर्मधीः शुद्धा सम्यक्तवमिदमुच्यते ॥१॥

पिधानं दुर्गतिद्वारे निधानं सर्वसम्पदाम् । विधानं मोक्षसौख्यानां पुण्यैः सम्यक्तवमाप्यते ॥२॥

अन्तोमुहुत्तमितं पि फासिअं जेहिं हुज्ज सम्मत्तं । तेसिं अवहुगुगलपरियदो चेव संसारो ॥३॥

इति सम्यत्तवं श्रुत्वा राज्ञाऽभिग्रहो गृहीतः । यथा—

विना च देवमर्हन्तं विना साधूंश्च नापरम् । नंस्यामीति तदग्रे स जग्राहाभिग्रहं हुढम् ॥१॥

स वज्रकर्णो राजा सम्यत्तचमूलं द्वादशव्रतं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यैवंविधमभिग्रहं गृहीत्वा साधुं नमस्कृत्य नगरमध्ये समागच्छन्तयति । यथा—मम नायकः सिंहोदरो राजा, स मां नमस्कारविशुखं दृष्ट्वा वैरी भविष्यतीति मत्वा मणिमयीं मुनिसुव्रतस्वामिप्रतिमां कारयित्वा स्वाङ्गुलीये न्यवीविशत् । यदाऽवन्त्यां सिंहोदरनृपं नमस्कृतुं याति तदा तदंगुलीयकं करे कृत्वा करावग्रे विधाय राजानं नमस्करोति । तं वज्रकर्णवृत्तान्तं कश्चिदुर्जनो मतिमन्दः सिंहोदरमहीपतेः सर्वमेकान्त आचख्यौ । खलाः सर्वकषाः खलु । यतः—

तन्नत्थि घरं तन्नत्थि देउलं, राउलं पि तन्नत्थि । जत्थ अकारणकुविआ, दोतिन्नि खला न दीसंति ॥१॥

मृगमीनसज्जनानां, तृणजलसन्तोषचित्तवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥२॥

सहजांघहृशः स्वदुर्नये, परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः, परवर्णग्रहणेऽवसाधवः ॥३॥

एवंविधं दुर्जनस्य वचनं श्रुत्वा तुच्छाकर्णः सिंहोदरो महीपतिर्महाहस्वि निःश्वसन्नास्ते । तत्स्वरूपं केनापि पुरुषेण ज्ञात्वा कर्णाभ्यां श्रुत्वा वज्रकर्णकर्णे कथितम् । तच्छ्रुत्वा वज्रकर्णेनोक्तम्—मो महापुरुष ! त्वया कथं ज्ञातम् ? । सिंहोदरस्य मयि कोपः केन हेतुना ? । तेन पुरुषेणोक्तम्—श्रूयताम् । कुण्डपुरे समुद्रसंगमो नाम वणिगस्ति । यमुना नाम्ना तत्पत्नी । तयोः पुत्रोऽहमस्मि

विद्युदंगो नाम्ना । क्रमाद्यौवनं प्राप्तो भाण्डमादायाहं क्रयविक्रयहेतव उजयिन्यां पुट्यामागमम् । तत्रोजयिन्यां क्रयविक्रयं कुर्वाणस्य मम यौवनोन्मत्तयेन्द्रियदुर्जयतया कामलता नाम्नाया वेश्यया सार्धं रममाणस्य कालो याति । एवं काले गच्छति पद्भिर्मसिः सर्वं धनं विनाशितम् । आजन्मपर्यन्तेन यदर्जितं तत्स्तोकैरेव दिनैर्निष्ठितम् धिग्व्यसनम् । यतः—

छूतं च १ मांसं च २ सुरा च ३ वेश्या ४ पापलङ्घि ५ चोरी ६ परदारसेवा ७ ।

एतानि सप्त व्यसनानि लोके घोरान्तिघोरं नरकं नयन्ति ॥१॥

अथ वेश्या-नटविटभटसुक्तां सत्यशौचादिमुक्ताम्, कपटशतनिधानं शिष्टनिन्दानिदानम् ।

धननिधनविधानं सद्युणानां पिधानं, परभवपदमेकं कः पणखीं भजेत ॥२॥

वर्णशुभ्रहरसिआ नेहचिह्नुणा चिलग एकं । पच्छा करइ विआरं बलहडसारिच्छिआ वेसा ॥३॥

अभ्रच्छाया तृणादग्निः खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेश्यारागः कुमित्रं च पढेते बुद्बुदोपमाः ॥४॥

एवंविधया पण्याङ्गनया सार्धं भोगान्भुजानस्य कालो याति । एकस्मिन्दिने तया कामलतया वेश्यया सिंहोदराजस्य पट्टराज्ञी दृष्टा, तस्याः कुण्डलयुगलं विलोक्य मोहितया वेश्यया मम पार्श्वे कुण्डलयुगलं याचितम् । भो विद्युदंग ! राश्याः कुण्डलयुगलं चौर्येण हत्वाऽनय, मह्यं देहि । विना कुण्डलयुगलं मम गृहे नागन्तव्यम् । मयोक्तम्-एवम् । ततोऽहं मरणभयमविचिन्त्य काम-मोहितः कुण्डलार्थं रात्रौ खेत्रेण तत्र गतो नृपौकस्येकत्रस्थितश्चर्यायां राजाराश्या वातां कुर्वाणे मया शुश्रुवाते । श्रीधरापट्टराइया पृष्टम्-भो राजन् ! अद्य किं निद्रा नायाति ? उद्विग्न इव दृश्यसे, तत् किं कारणं ? सत्यं ब्रूहि । सिंहोदरोऽवददेवि ! तावन्निद्रा कुतो

मम ? प्रणामविमुखो यावद्वज्रकर्णो न मार्यते ।

अमुं प्रातर्हनिष्यामि ससुहृत्पुत्रयान्धवम् । यातिवयं रजनी यावद्विनिद्रस्यापि मे प्रिये ॥१॥

एतद्वचनं श्रुत्वा कुण्डलचौरिकां त्यक्त्वा त्वां साधर्मिकवात्सल्यात् इह त्वरितयागमम् । तच्छ्रुत्वा वज्रकर्णः स्वं नगरं दुर्गखा-
तिका धान्यवृणकाद्यादिभिः सञ्जीकृत्य स्वयमपि सज्जो बभूव । विद्युदंगश्च प्रचुरं धनं दद्याद्विसर्जितः स्वस्थानं गतः । तत्क्षणं समा-
गतः सिहोदरः सयलवाहनो दशाङ्गपुरं नगरं जम्बूद्वीपं समुद्रवदविष्टय स्थितो वक्ति । सिहोदरो राजा दूतमुखेन वज्रकर्णमदोऽवदत् ।
मो वज्रकर्ण ! यदि जीवितेन कार्यं, यदि राज्येन कार्यं, यदि सुखेन कार्यं तदाऽङ्गुलीं मुक्त्वा प्रणामं कुरु । अन्यथा सक्कुटुंबं त्वां
हनिष्यामि । इति दूतेनोवते दूतं प्रति वज्रकर्णोऽवादीत्-मो दूत ! त्वं राजा मूढो वर्तते, यो मम प्रणामं वाञ्छति । मयाऽऽभि-
प्रहो गृहीतः । यतः--

न पौरुषाभिमानोऽत्र किन्तु धर्माभिमानिता । विनाऽहंन्तं विना साधुं प्रणमाम्यपरं नहि ॥१॥
धर्म ! द्वारं देहि मम, यथा धर्माय कुत्रचित् । अहमन्यत्र गच्छामि, धर्म एवास्तु मे धनम् ॥२॥
इत्युक्तं दूतेन गतोऽस्मि । परं सिहोदरो राजा न मन्यते । यतो मानिनः कदाचिद्धर्मं न गणयन्ति । अतः परं तं वज्रकर्णं
रुद्ध्वा सिहोदरो बहिः स्थितोऽस्ति । तत्सैनिका देशं गुण्णन्ति । तद्भिर्येते ग्रामा उद्धसा जाता, अहं सक्कुटुम्बो नष्टोऽस्मि, प्रत्यासन्न-
ग्रामे स्थितोऽस्मि, मद्वेगेहिन्या क्रूरकर्मया किञ्चिदानेतुं पुनः प्रेषितोऽस्मि, अथ तत्कार्यं कृत्वा तवाङ्गया यास्यामि । एवमुक्त्वा
यावदाज्ञां मार्गयित्वा याति, तावता रामेण रत्नस्वर्णमयं कटिच्छत्रं दद्याद्विसर्जितः । तं विसृज्य सीतारामलक्ष्मणा दद्याद्भूरमीशुः ।

तत्र नगराद्ब्रह्मन्द्रप्रमचैत्ये जिनान्नत्वा तन्मण्डपे सीतासहितौ रामस्तस्थिवान् । रामादेशात् सौमित्रिस्तत्र गतः । तन्नगरं प्रविश्य वज्रकर्णान्तिके गत्वा तत्संसदि स्थितः तारामध्ये चन्द्र इव शुशुभे । सदाकारं लक्ष्मणं दृष्ट्वा वज्रकर्णोऽभ्यधात्-भो महाभाग ! त्वं मम भोजनातिथिर्भव । लक्ष्मणोऽप्युवाच-मम प्रभुः सकलश्रो नगराद्बहिरुद्धाने स्थितस्तमादौ भोजयित्वा ततोऽहं भोक्ष्ये नान्य-
थेति । ततो वज्रकर्णो राजा सौमित्रिणा सार्द्धं भूयिष्ठभोज्यं सव्यंजनमुपराभं निनाप । तेन भोज्येन भोजितौ रामलक्ष्मणौ सीतास-
हितौ सन्तुष्टौ । यतः—

देहस्नेहस्वरमधुरताबुद्धिलावण्यलज्जाः, प्राणोऽनङ्गः पवनसमता क्रोधहानिर्विलासः ।

धर्मः शास्त्रं सुरगुरुनतिः शौचमाचारचिन्ता, कुक्ष्यापूर्णं जठरपिठरे प्राणिनां सम्भवन्ति ॥१॥

सुत्तवाऽनन्तरमनुशिष्य रामेण लक्ष्मणोऽवन्तिनृपतिं प्रति प्रेषितः । लक्ष्मणः सिंहोदरं प्रति गत्वाचे-भो सिंहोदर ! वज्र-
कर्णेन सह विरोधं मा कार्षीः । सकलमहीभर्ता भरतो निषेधति । सिंहकर्णोऽवोचत्-अयं वज्रकर्णो मत्सेवको मम सामन्तो मन्त्रमस्कारं
न कुरुते, ममाज्ञां न मन्यते, तर्हि कथमस्माभिर्न हन्यते । भूयोऽपि लक्ष्मणोऽवोचत्-भो सिंहोदर ! असौ त्वयि नाविनयी, किन्तु
प्रणामसन्धाऽस्य धर्मानुगा, धर्मरक्षिका, अत एनं वज्रकर्णं मा कुप्य, इदं भरतेनोक्तं मन्यस्व, आसमुद्रान्तमेदिन्यां भरतः शासिता ।
अतः सिंहोदरो लक्ष्मणं स्माह-भो पुरुष ! को भरतः ? किमहं भरतसेवकः ? किं वा भरतो सम स्वामी ? यो मां वज्रकर्णं शिक्षयन्तं
निषेधयति । तच्छ्रुत्वा कोपारुणो लक्ष्मणः स्फुरदधरोष्ठदलोऽवोचत्-रे सिंहोदर ! तं न जानासि ? भरतं नोपलक्षसे ? उपलक्षयामि,
युद्धाय सज्जो भव, द्रुतमुत्तिष्ठ, संवर्मितो भव, रे त्वं न भवसि, एष मदृशुजाश्रनिताडितो गोधेव क्षयं यास्यसि । सिंहोदरः ससैन्यो

लक्ष्मणं हन्तुमुद्यतोऽभवत् । तावता लक्ष्मणो गजालानघुन्मृत्यु शत्रून् ताडयामास । पुनः सौमित्रिरुत्पत्य सिंहोदरेभं मृष्टिनाऽऽहत्य सिंहोदरं केशेषु धृत्वा रामसन्निधौ रज्जुबद्धाङ्गमिव निन्ये । सिंहोदरो रामं दृष्ट्वा नन्वेदमभाषत—हे राजेन्द्र ! हे रघुकुलोद्भव ! हे श्रीरामचन्द्र ! त्वमिहायातो मया न ज्ञातः, हे नाथ ! ममाज्ञानदोषं क्षमस्व, निजज्ञां देहि, अहं किंकरोऽस्मि, भृत्ये कोपः शिक्षामात्र एव स्यात्, सा तु मया प्राप्ता, शिन्ये गुरोरिव । रामेणोक्तम्—हे सिंहोदर ! वज्रकर्णेन सह सन्धेहि । सिंहोदरोऽपि तं तथेति प्रत्यपद्यत । वज्रकर्णोऽपि रामभद्रस्य आसनात् तत्रागात् । विनयेन रामपुरो भूत्वा कृताञ्जलिरित्युवाच । यथा—

स्वामिनौ दृपभस्वामिवंशजौ रामशार्ङ्गिणौ । युवां दृष्टौ मया दिष्टया किन्तु ज्ञातौ चिरादिह ॥१॥

भरतार्थस्य सर्वस्य युवां नाथौ महाश्रुजौ । अहमन्ये च राजानो युवयोरेव किंकराः ॥२॥

वज्रकर्ण उवाच—हे रामचन्द्र ! एनं मत्स्वामिनं सिंहोदरं मुञ्च । रामचन्द्रेणोभयोः सन्धानं विधाय मित्रत्वं चक्रे । वज्रकर्णो निजं प्रतिष्ठां पालयन्नास्ते । यथा—

विनाऽर्हतं विना साधुं नमस्यो नापरो मया । इति स्वभिग्रहोऽग्राहि महर्षेः प्रीतिवर्धनात् ॥१॥

सिंहोदरोऽपि परया प्रीत्या राघवसाक्षिकं राज्यादं वज्रकर्णाय सोदरायेव दत्तवान् ।

श्रीभराकुण्डले ते च याचित्वाऽवन्तिपार्थिवात् । अदत्त विद्युदंगाय दशांगपुरपार्थिवः ॥१॥

वज्रकर्णो राट् प्रीतयेऽष्टौ स्वरूपका लक्ष्मणाय ददौ । सिंहोदरः सप्तमन्तो लक्ष्मणाय कन्याशतत्रयमदात् । समये परिणेष्यामि

भवतोः सुता, इदानीं तु वयं मलयाचले स्थास्याम इत्युक्त्वा रामलक्ष्मणभ्यां विसृष्टौ सिंहोदरवज्रकर्णौ निजनिजं पुरं ययतुः । रामलक्ष्मणौ सीतान्वितौ तां निश्चां तत्र स्थित्वा प्रगे चलितौ, गच्छन्तौ क्रमेण निर्जलं कमपि देशं सम्प्रापतुः ॥

॥ इति सिंहोदरकथा ॥

एतन्निर्जले देशे रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ कस्याचिचरोस्तले विश्रान्तौ । पिपासिता सीता जलं मार्गयति । रामाज्ञया सौमित्रिर्जलमनेतुमगात् । इतस्ततो वने भ्रमन्नेकं सरोवरं दृष्ट्वा हृष्टः । कीदृशं सरः ? यथा-निर्वचंपकवटाम्बरपाटललियुजम्बूमचकुन्दपिप्पलीदाडिमीकदलीचन्दनाम्बुजैः शाखिभिश्च कलितं महासरः ।

गम्भीरं सरसं स्वच्छं, सदृष्टं सत्यशालितम् । दृष्टं सरोवरं तेन तत्रैकं साधुचित्तवत् ॥१॥

दृष्टं सरोवरं रम्यमनेकाम्भोजमण्डितम् । दूरादानन्दजननं वयस्यमिव बल्लभम् ॥२॥

तत्सरो दृष्ट्वा हर्षितो लक्ष्मणो यावत्सरोवरमध्ये याति, तावता कूबरपुत्राधीशः कल्याणमालो नाम राजा लक्ष्मणेन दृष्टः, तेन लक्ष्मणो दृष्टः । लक्ष्मणं दृष्ट्वा स्त्रीवत्कामयेष्टा कुर्वाणो राजोचे-कामयेष्टा यथा-द्वाविंशती रामानां विकारैरगितानि । यथा-उच्चैर्निधिवनम्, साद्रुरागनिरीक्षणम्, श्रवणसंयमनम्, आलस्यमोदनम्, मुद्रिकाकर्षणम्, गुप्ताङ्गदर्शनम्, प्रजल्पने हसनम्, स्तनमपीडनम्, भूषणीत्पादनम्, नूपुरोत्कर्षणम्, कर्णकण्डूयनम्, केशप्रसारणम्, चरणसंयमनम्, नखविलेखनम्, परिधानसंयमनम्, निःश्वासे चङ्कासनम्, प्राग्विजृम्भणम्, बालालिङ्गनम्, बालमुखचुम्बनम्, प्रियाश्लेषणम्, अतिक्रान्तप्रेक्षणम्, पथात्कामस्मरणम् । अथ काव्ये-स्निग्धं दृष्टिपथं विभूषितवपुः कर्णस्य कण्डूयनम्, केशानां च मुष्टुर्मुहुर्विवरणं बालस्य चालिगनम् ।

नाभेर्देशेनमग्रतश्च गमनं यातां सखीभिः सह, कुर्युः प्रीतिवशात्स्त्रियोऽपि सततं दृष्ट्वा नरं वाञ्छितम् ॥१॥
स्त्री क्रांतं वीक्ष्य नाभिं प्रकटयति मुहुर्विक्षिपन्ती कटाक्षान्, दोर्मूलं दर्शयन्ती रचयति कुसुमापीडमुत्क्षिप्य पाणिम् ।
निःश्वसास्वेदजृम्भाः श्रयति कुचतटं संसि चक्षं विधत्ते, सोत्कण्ठं वक्ति नीवीं श्लथयति दशत्योष्ट्रमंगं भिनन्ति ॥

इत्यादिकारान्दर्शयन्कर्णमालो राजा लक्ष्मणं भोजनाय निमन्त्रयति । लक्ष्मणो राज्ञो मान्मथं विकारं दृष्ट्वा पुनर्देहलक्ष्मणानि
च निरीक्ष्य दध्यौ, एषा पुंवेपाकारधारिणी नारी दृश्यते, इति ध्यात्वा लक्ष्मणोऽवोचत्-मत्प्रभुः समार्य इतो दूरदेशेऽस्ति, तेन विनाऽहं
न भुञ्जे । कल्याणमालराजेन स्वप्रधानपुरुषा रामं सप्रियमाह्वातुं प्रेषिताः, तेऽपि गत्वा प्रियवाक्यैः श्रीरामचन्द्रं कल्याणमालराजस्य
गमीपे आनिन्यरे । कल्याणमालोऽपि रामचन्द्रं नत्वा सीतां नत्वा च तयोः कृते पटकुटीं तत्कालं काराय्य सपरिच्छदः सेवां चक्रे ।
तत्र कृतस्नानभोजनं धीरामं लक्ष्मणं चोपविष्टं दृष्ट्वा कल्याणमालो राजा सदैकमन्त्रिणा स्त्रीवेपेण भूत्वा रामचन्द्रं प्रणनाम । राम
उवाच-हे भद्रे ! पुरुषीभूय स्त्रीभावं किं निह्नुये ? कूवरपतिः कल्याणमालोऽप्युचे-हे स्वामिन् ! रामचन्द्र ! अस्मिन्कूवरपुरे महानगरे
वालिलित्यो नाम राजा, तस्य पृथ्वी नाम पट्टराज्ञी, साऽऽपन्नसत्त्वाऽभूत् । इतश्च म्लेच्छसैन्यैरागत्य वालिलित्येन सह संग्रामं विधाय
वालिलित्यं बद्धा दंशग्रामादिकं भद्रं च स्वम्यानं प्राप्तः । इतश्च वालिलित्यपत्न्या पुत्री प्रसूता । मन्त्रिभिः सुबुद्धिप्रमुख्यैः पुत्रो जात
इति पुरे नगरे ग्रामे च आयोपितम् । तत्प्रभृति पुरुषवेपेणाघयावद्राज्यं रक्षितं, मातृमन्त्रिजनं मुत्तवाऽन्येनोपलक्षिता । म्लेच्छानां भूरि
द्रव्यं यच्छामि परं ते म्लेच्छा मत्पितरं न मुञ्चन्ति । अद्यप्रभृति त्वत्शरणे समागताऽस्मि । यथा युष्माभिः सिंहोदराद्वज्रकर्णो मोचि-
तस्तथा तेभ्यो मत्तातमपि मोचय । रामोऽप्युवाच-भो कल्याणमाल ! यावत्तत्र पितरं म्लेच्छेभ्यो मोचयामस्तावत्त्वं पुंवेपेणास्थाः ।

कल्याणमालोऽपि महाप्रसाद इत्युक्त्वा पुनः पुंवेपमकरोत् । भन्निणोक्तम्-हे स्वामिन् ! हे रामचन्द्र ! भवदाज्ञयाऽस्या वरो लक्ष्मणो भवतु । रामचन्द्र उवाच-साम्प्रतं तातादेशादेशान्तरं यामो बलमानो लक्ष्मण एनां परिणेष्यति । रामस्तद्वचनं प्रतिपद्य तत्र दिनत्रयं स्थित्वा निशाशये रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ केनाप्यज्ञातौ निर्ययौ । 'कल्याणमालोऽपि प्रातरपश्यन्नामलक्ष्मणौ जानकीसहितौ विमनस्कः स्वं पुरमगात् । तथैव राज्यं चक्रे । क्रमेण रामोऽपि नर्मदां नदीमुत्तीर्य पयि चवाल । अग्रे पथिकैर्यथिमाणोऽपि स विन्ध्यादवीं विवेश । कथंभूतामदवीम् ? रौद्रां, भयंकरां, घोरां, वीमत्सां, मानुषोज्जितां, दुष्प्राप्योदकां, दुर्लभ्यां, शिवाफूत्कारसम्पूर्णां, धूकधूत्कारां, सिंदनादसम्पूर्णमिनेकश्चापदंस्कीर्णां, वेतालकिलकिलां, दावानलदीप्तां, पुलिन्दगीतमण्डितां, कातरजनभयंकरामेवंविधां विन्ध्यादवीं सीतारामलक्ष्मणा विविशुः । तत्रादौ दक्षिणदिशि कण्टकिवृक्षस्थितः काको रटति, तथैवोत्तरदिशि स्थितोऽन्यकाकः क्षीरदुमोपविष्टो मधुरं विरौति । पुनः पुनस्तथैव जल्पन्तौ काको श्रुत्वा तेषां न विप्रादौ न च हर्षो जातः । यतः-शकुनापशकुनौ दुर्बला गणयन्ति न च महान्तः । यतः-

सीह न जोइ चंदयल नवि जोइधणकसिद्धि । एकलहुं सहसां भिडि जां साहस तां सिद्धि ॥१॥

रामलक्ष्मणावग्रे गच्छन्तावुदायुधं म्लेच्छसैन्यं ददशतुः, भरतपालितां पृथ्वीमुपद्रोतुं स्वदेशाभिर्गतम् । युवा सेनापतिः सीतां दृष्ट्वा स्मरानुरश्चण्डवेगनामा स्वान्पत्नीनुचैरादिदेश मो भो सुभटाः ! एतौ द्वौ पुरुषौ मिनाश्य नाशयित्वा वैनौ वरस्त्रियं हत्वा समानपत मत्कृते । इति स्वामिवचनं श्रुत्वा म्लेच्छसैनिका घाविता रामलक्ष्मणौ हन्तुम् । लक्ष्मणोऽपि म्लेच्छान्दृष्ट्वा रामं प्रति वभाये-भो आर्य ! त्वं सीतया सह सुखं तिष्ठ । अमृन्म्लेच्छान्शुनकानिव विद्रावयामि । इत्युक्त्वा लक्ष्मणो घनुरधिज्यं कृत्वाऽनादयत् ।

तन्नादग्रस्ता दिशोदिशं पलायमाना म्लेच्छाः शरणलालसा राममुपाययुः । म्लेच्छराजोऽपि मुक्तशस्त्रो दीनास्यो मरणग्रस्तो लक्ष्मण-
ग्रस्तः सान्दनादवतीर्य रामचन्द्रं नत्वाऽग्र उपाविशत् । म्लेच्छराज ऊचे-श्रूयतां देव । मचरितम् । कौशाम्ब्यां पुर्यां वैश्वानरो द्विजव-
रोऽस्ति । सावित्री नाम तत्पत्नी । तयोः पुत्रो रुद्रदेवो नाम विप्रोऽस्ति । सोऽहं बालत्वे पित्रा पालितः, क्रमेण यौवनं प्राप्तः, पित्रा
परिणायितः । तथापि व्यसनग्रहग्रस्तः पित्रा गृहान्निष्कासितः, कालाक्षरितो व्यसनी जातोऽस्मि । एकस्मिन्दिने चौरिकां कुर्वन् खात्र-
घ्नत्वे धृतो, दुष्टे राजपुरुषे राज्ञोऽग्रे नीतः । कुपितेन राज्ञा शूलिकां रोपायितः । क्रूरं राजपुरुषंरुपशूलि नीतः । तत्र केनचिच्छावकव-
णिजा दण्डं दत्त्वा मोचितः । वणिजोक्तम्-मो पुरुष ! त्वमद्यप्रभृति चौरिकां मा कार्षीः । यतः—

चौर्यपापद्रुमस्येह यद्यपन्धादिकं फलम् । जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥१॥

इत्यादिनिर्दिष्टां दत्त्वा विसर्जितः सोऽहं चौरः, तं देशं त्यक्त्वा ग्रामादग्रामान्तरं भ्रमन्नग्रागाम्, पल्लीपतिं सेवे । कतिचिद्द-
र्पान्ते पल्लीपतिना स्वपदे स्थापितो म्लेच्छाधिपो जातः, काकेतिदत्तनामाऽस्यां पल्ल्यां स्थितो देशं लुण्टयामि, देशाधिपान् बद्ध्वाऽऽ-
नयामि, तेभ्यो दण्डं लाल्सा मोचयामि, परं कस्याऽपि किमपि न चलति, सर्वेऽपि राजानो मम बन्धवर्तिनोऽहं कस्याऽपि वशो
नास्मि, परं तव यशोऽस्मि, तत्र किङ्करोऽस्मि, तव गुणैः क्रीतोऽस्मि, किङ्करोमि, समादिश । तदा रामेणोक्तम्-वाल्लिखिल्यं
निमृश । तच्छ्रुत्वा निरातराद् वाल्लिखिल्यं मुमोच । वाल्लिखिल्योऽपि राघवं नमश्चक्रे । रामाक्षया काकेन पल्लीपतिना वाल्लिखिल्यः
हृत्पुत्रे निन्ये । राजा निजां सुतां कल्याणमालां पुंवेपामपश्यत्, मन्त्रिणं पप्रच्छ-मो मन्त्रिन् ! एषा पुत्री पुंवेपं विमर्ति तत्किम् ?
मन्त्रिणा लन्मन आरभ्य सर्वोऽपि प्रचान्तः कथितः । कल्याणमाला लक्ष्मणाय दत्ता तदपि कथितम् । वाल्लिखिल्येन राज्ञा स्वपृत्तांतः

कथितः । एवं राजामात्यौ परस्परं संमिलितौ सन्तुष्टौ सुखमनुभवन्तौ तिष्ठतः । काकोऽपि पल्लिपत्नी राज्ञा वालिखिल्येन पूजतः स्वस्थचित्तः स्वस्थानं गतः । इति वालिखिल्यराजकल्याणमालापुराणीकथानकम् ॥

रामोऽपि ततश्चलितो विन्ध्याटवीमतिक्रम्य तारपीं महानदीं प्राप । तारपीमुत्तीर्य तद्देशप्रान्तवर्तिनमरुणग्रामं नाम ग्रामं रामः संग्रासः । तत्र पिपासिता सीता जलं ययाचे । सलक्ष्मणो रामः क्रोध्यग्रिहोत्रिकपिलविप्रगृहे गत्वा सलिलं याचितम् । सुशर्मो नाम्नी विप्रभार्या तेषां त्रयाणां पृथक्पृथग्भासने उपवेश्य शीतलं जलं पाययामास । यतः—कीदृशम् ?

स्वच्छं सज्जनचित्तयल्लघुतरं दीनार्तवच्छीतलम्, पुत्रालिङ्गनवत्तथापि मधुरं बालस्य संजल्पयत् ।
एलोशीरलवंगचन्दनलसत्कर्पूरसंवासितम्, पाटल्युत्पलकेतकीसुरभितं पानीयमापाययत् ॥१॥

एवंविधं पानीयं यावता पाययति, तावता तस्य पत्तिः कपिलविप्रः समागात् । स तु स्वभावेन रोषणः । पत्न्या जलं पायितं दृष्ट्वा पिशाच इव रुष्टो नेहिनीमभाषिष्ट । यथा—मलिनानां किमेतेषां प्रवेशो मम वेश्मनि पापीयसि ? त्वया दत्तः ? अग्रिहोत्रम-
शुचि कृतम् ।

एवमाक्रोशिनं विमं, क्रूरं राजानुजः कुधा । करीयारमतोदृष्टुल्य परिभ्रमयितुं दिवि ॥१॥

रामोऽप्युवाच को नाम, कोपोऽस्मिन्कीटमात्रके । द्विजब्रुवं बिभ्रुवन्तमथामुं मुञ्च मानद ॥२॥

रामाज्ञया च सौमित्रिस्तं सुमोच शनैर्द्विजम् । ससीतालक्ष्मणो रामो निर्जंगम च तद्गृहात् ॥३॥

अथ ते त्रयोऽपि गच्छन्तः क्रमादेकं महदरण्यं प्रापुः । तत्रारण्ये स्थितयोः सीतासहितयो रामलक्ष्मणयोः कञ्जलश्यामजलदो

वर्पाकालः मधुपाययौ । तस्मिन्ममये श्रीरामचन्द्रो वटतरोरधस्तस्यौ, लक्ष्मणं चोवाच-भो लक्ष्मण ! वयं वर्षाकालमत्रैव वटतरोरधः
स्यासामः ।

आरुण्यं तद्वचो भीतस्तन्न्यग्रोधाधिदैवतम् । इभकर्णाभिधो यक्षो गोकर्णं स्वप्रभुं ययौ ॥१॥

इभरुर्णोऽपि यक्षो गोरुणं यक्षं स्वाभिनं प्रत्युवाच-हे स्वामिन् ! मद्भटे द्वौ पुरुषौ सतेजस्कौ प्रतापाक्रान्तविधौ समागतौ स्तः ।
ताभ्यामहं निजावागाद्भटाच्चिरासितः, अतो हे प्रभो ! ममाग्राणस्य त्वं परित्राणं कुरुव । तौ हि मद्भटद्वये सकलां प्रावृणं स्यास्यतः ।
गोकर्णेन यक्षेणावधिज्ञानं प्रयुक्तम्, तेन ज्ञानेन ज्ञातम्, एतौ रामशार्ङ्गिणौ मम प्रावृणंको । अनयोरेवं एकां नवीनां नगरीं करोमि ।
इति चिन्तयित्वोत्तुंगवप्रां प्रोत्तुंगप्रासादां भाण्डपरिपूर्णां जिनप्रासादमण्डितां नवयोजनविस्तीर्णां द्वादशयोजनायामां रामपुरीं नाम
पुरीं गोरुर्णसुरो रामकृते कृतवान् । प्रातःसमये मागधेन मङ्गलपाठशब्देन बोधितो राजा चिन्तयति किमेव दृश्यते ? सप्तमभूमिस्य
व्यणपत्पद्मस्यं स्वं दृष्ट्वा विस्मयो जातः । का एषा नगरी, कोऽयं राजा, एषा नगरी किं देवेन निमिता, मत्पुण्येन वा निष्पन्ना,
इति चिन्तामपन्ने रामे वीणाव्यापृतकरो गोकर्णयक्षोऽगदीव-हे स्वामिन् ! हे रघुकुलोत्तंस ! हे श्रीरामचन्द्र ! त्वत्कृते एषा नगरी
मया कृता न पुण्येन, हे श्रीराम ! त्वमत्र सुखं तिष्ठ, मया सपरिवारेण सेव्यमान इह तिष्ठ, सुखमनुभव यथाकालं यथारुचि, इति
तेन यदेषां प्राथितो यक्षयक्षिणीभिर्भियेचितः सीतासौमित्रिसंयुतः श्रीरामः ससुखं तत्रावतस्ये ।

इतश्च कपिलनामा विप्रः समियादिकृते तन्महारण्ये पशुपाणिः समाययौ । स विप्रो रामपुरीं दृष्ट्वा चिन्तयति, किमेषा नगरी
या इन्द्रजालं वा गान्धर्वपुरं वा । पशुं चिन्ताग्रपन्नेन विप्रेण काचिन्मारीरूपेण यक्षिणीं दृष्ट्वा पृष्टमेषा का नगरी ? कोऽत्र राजा ?

नार्योक्तम्-एषा रामपुरी, अत्र रामचन्द्रो राजा, सीतालक्ष्मणयुतो राज्यं करोति, दीनादिभ्यो दानं ददाति, दयानिधिः । पुनर्नार्यो-
 क्तम्-भो विप्र ! त्वमपि गत्वा रामचन्द्रं याचस्व, एष तव धनं दास्यति । विप्रेणोक्तम्-स रामो मया कथं लभ्यते ? नार्योक्तम्-मृणु ।
 अस्यां नगर्यां द्वारचतुष्टयं विद्यते, यथै रक्ष्यते, अनुपलक्षितो यथा तथा कश्चित्प्रवेशं नो लभते । अस्या नगर्याः पूर्वद्वारे ऋषभदेव-
 चैत्यं वर्तते, तद्यथाविधि चन्दित्वा श्रावकीभूय यदा याति तदा प्रवेशं लभते, नान्यथा । कपिलोऽर्थी, तद्वचनं श्रुत्वा साधूपान्ते
 गत्वा चैत्यचन्दनादिकं शिक्षित्वा लघुकर्मत्वात् क्रमेण श्रावकोऽभवत्, स्वां भार्यां श्राविकां व्यधात् । स कपिलोजन्मदौःस्थ्यप्रदग्धः
 पूर्वद्वारस्थिते जिनचैत्ये जिनप्रतिमां नत्वा रामपुरीं गत्वा राजद्वारं प्रविश्य मैथिलीरामलक्ष्मणानुपलक्ष्य दत्ताक्रोशान्स्मरन्नुच्चैर्विभाय ।
 तं तंष्टुमनसं सानुक्रोशो लक्ष्मणोऽग्रवीत्-भो द्विज ! त्वं मा भैषीः, गच्छ मध्ये श्रीरामचन्द्रं याचस्व । ततः कपिलो गत्वा राम-
 चन्द्रायाशिपं दत्त्वा धनं ययाचे, रामेण पृष्टः-भो विप्र ! त्वं कुतः समयातः ? विप्रेणोक्तम्-मां न वेत्सि ? हे स्वामिन् ! अहमरुण-
 ग्रामवासी कपिलनामा विप्रोऽस्मि । येन यूयमतिथीभूता मया दुर्वचसा क्रुष्टाः, लक्ष्मणेन मार्यमाणो युष्माभिमोक्षितः सोऽहं कपिलो
 नाम विप्रः । रामेण स विप्रः कृतार्थीकृतो भूस्त्रिचिण्दानैः । रामेण विसृष्टो भूरिधनसंयुतः स्वं ग्रामं गतः कपिलोऽपि दीनादिभ्यो
 दानं ददानो नन्दारवतंसद्वीणां समीपे व्रतमग्रहीत् ।

अथ वर्षायामतीतायां रामं यियासुं प्रेक्ष्य गोकर्णो यक्षो विनयावनम्रदेहः कृताञ्जलिरिदमूचे-भो स्वामिन् ! मया यद्भक्तिस्त्व-
 लितं किञ्चित्त्वयि कृतं, तत्त्वं क्षमस्व । यतो महापुरुषा नतवत्सला भवन्ति । इत्युक्त्वा रामं नत्वा स्वयंप्रभं नाम हारमदत्त, सौमित्रये
 चूडामणिं कुण्डलयुगलं च दत्त्वा सीताया ईप्सितदायिनीं वीणां च दत्त्वा रामं बहु संभाष्य गोकर्णयक्षस्तिरोदधे, स्वकृतां रामपुरीं

च सञ्जरे । इति गोरुर्णयक्षरुथानकम् ।

तो रामलक्ष्मणौ जानकीसहितौ पृथ्वीं कामन्तौ प्रतिदिनं चेलतुः, क्रमेण विजयपुरं नगरं प्रापतुः । तस्मिन्नगरे बहिरुद्याने मरुदिशि न्यग्रोधवृक्षतले वेदमसन्निभे सीतारामलक्ष्मणा विश्रम्युः । सकलं दिनं तत्र वटे स्थित्वा निशायां लक्ष्मणं प्राहरिकत्वे मुत्त्वा सीतासहितो रामः सुखं सुप्याप, लक्ष्मणो निशायाः प्राहरिकत्वे स्थितः । तस्मिन्नगरे महीधरो नाम राजा, तस्य पट्टदेवी नाम्नेन्द्राणी, तयोः पुत्री वनमालाऽस्ति । ता बाल्येऽपि सौमित्रेणुणसम्पदां श्रुत्वा रूपश्चाकर्ण्य वरवरणे कृतनिश्चया साऽन्यं वरं न वाञ्छति । इतश्च महीधरो राजा दशरथं नृपं प्रव्रजितं श्रुत्वा रामलक्ष्मणौ च वनवासाय निर्गतौ श्रुत्वा मनसि विषणः । ततो महीधर इन्द्रपुरे नगरे चन्द्रनरेशितुः पुत्राय सुरेन्द्ररूपाय वनमालां ददौ । वनमाला तच्छ्रुत्वा मरणे कृतनिश्चया तस्यां रात्रौ तस्मिन्नुद्याने रामलक्ष्मणपवित्रिते वटे गता यक्षायतने भविष्य वनदेवतां प्रपूज्य वट आरुह्य वटाधिष्ठायिकां देवीं मनसि संस्मृत्य देवान्, जिनान्,

गुरुन् स्तुत्योचै—

सा प्रोचै प्राञ्जलिर्भूत्वा मातरो वनदेवताः । दिग्देव्यो व्योमदेव्यश्च सर्वाः शृणुत मद्बुधः ॥१॥

नाभूदिह भवे तावन्मम भर्ता स लक्ष्मणः । भूयाद्भवान्तरे तर्हि भक्तिस्तत्र ममाऽस्ति चेत् ॥२॥

इत्युदित्वा कण्ठपाशं विधायोत्तरवाससा । बद्धा च वटशाखायां द्राक्सात्मानमलम्बयत् ॥३॥

भद्रे ! मा साहसं कार्पीलक्ष्मणोऽहमिति बुवन् । लक्ष्मणोऽपास्य तत्पाशं तामादायोत्तार च ॥४॥

प्रमातृसमये जाते प्रबुद्धयो रामसीतयोर्लक्ष्मणोऽदोषं वनमालाया वृत्तान्तं श्रुत्वा । वनमालाऽपि द्विपाऽघोमुत्वी तत्स्वर्णं जानकी-

रामचरणारविन्देभ्यो नमस्कारमकरोत् । इतश्च महीधरपत्नीन्द्राणी राज्ञी वनमालामपश्यन्ती करुणस्वरं पृच्छके । तच्छ्रुत्वा महीधरो राट् सपरिकरोऽन्वेष्टणाय निर्ययौ । गत्वा सर्वत्र विलोकयन् यत्र ते रामलक्ष्मणाद्यास्तत्राजगाम । तत्र सीतासमीपे वनमालां दृष्ट्वा राज्ञा चिन्तयति, एतौ कुमारिकावस्करौ । इति ज्ञात्वा राज्ञोक्तम्-इद्वैतान् कुमारीतस्करान् । इति श्रुत्वा सैनिका धावितास्तान्सैनिकान्दृष्ट्वा रामानुजो धनुरास्फालय ज्यानादं कुर्वाणो महीधरसैन्यं विद्रावयामास । भग्नं महीधरसैन्यं दृष्ट्वा महीधरेणोपलक्षितो लक्ष्मणः पादयोः पतित्वा क्षामितः स्तुतश्च । लक्ष्मणेन महीधरो नीतो रामसमीपम् । सोऽपि रामं नत्वा स्तोति । यथा-धन्योऽहं यस्य गृहे ययं प्राघूर्णकत्वेन समायाता मयाऽङ्घानवता यूयं न ज्ञाताः । अथ फलितं मे प्राचीनं कर्म, फलितः कल्पतरुः, तव साम्यं केनानुमीयते । यथा—

क्षारो धारिनिधिः कलंककलुषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्, पर्जन्यश्चपलाशयः स्वयमुताहृदयः सुवर्णाचलः ।

शून्यं व्योम सुधाद्विजिह्विधुरा स्वर्धामधेनुः पशुः; काष्ठं कल्पतरुर्हृत्पत्सुरमणिस्तत् केन साम्यं सताम् ॥१॥

इति श्रुत्वा पुनः कथयति-यूयं मत्सुतापुत्रैः प्रेर्यमाणा इहाऽऽगताः । मया वनमालापुत्री पूर्वं लक्ष्मणाय कल्पिताऽभूत् । हे रामचन्द्र ! साम्प्रतं मया तत्र साक्षिकं दत्ता । इति कथयित्वा जानकीरामलक्ष्मणाञ्जिजसद्वनि निनाय । भक्त्या भोजयामास ।

इतश्च तेषु तिष्ठत्स्वतिवीर्यरादूतो महीधरं प्रन्पूचे-भो महीधर ! नन्दावर्तपुराधीशोऽतिवीर्यो राजा भरतविग्रहे जाते साहाय्याय त्वामाह्वयति । तस्मापि भरतस्यापि बले भूसुजोऽभ्येयुः । अतस्त्वमपि महाबलत्वादतिवीर्येणाह्वयसे । अथ लक्ष्मणो महीधरमपृच्छत्-भो महीधर ! केन हेतुनाऽतिवीर्यस्य राज्ञो भरतेन सह विरोधः, किं विरोधस्य कारणम् ? महीधरेणोक्तम्-अतिवीर्यो राजतिवीर्यत्वा-

अत्राद्भुतमिच्छति । भरतोऽप्यस्याज्ञां न मन्यते । एतदेव विग्रहस्य कारणम् । रामो दूतं पृच्छति-भो दूत ! अतिवीर्यस्य संगरे भरतः किं समर्थो भविष्यति ? दूतोऽप्युचे-अतिवीर्यो महाराजो भरतोऽपि च तथैव । अनयोः सङ्गरे जयलक्ष्म्या दोलायते । न ज्ञायते कस्य जयः, कस्य पराजयो वा भविष्यति । इति कथयित्वा स्थिते दूते महीधरेण राज्ञोचे-भो दूत ! त्वं गच्छ । अहं सपरिकरस्त्वरितमेव समेष्यामि । इत्युक्त्वा प्रेषितो दूतः स्वस्थानं गतः । राजा महीधरमन्त्रयति । धिगहो अतिवीर्यशाल्यमेधस्त्वम् । यदस्मानाहूय भरतं योधयिष्यति । राम ऊचे महीधरं प्रति-भो महीधर ! त्वमत्र तिष्ठ, तव सुतेर्वलसंयुतैः सहाहमेव यास्यामि । गत्वा यथोचितं करिष्यामि । महीधरेणोक्तम्-एवं भवतु । इत्युक्त्या महीधरेण निजपुत्रबलपरिकरपरिवृतौ सीतासहितौ प्रेषितौ । तावपि नन्दावर्तपुरं ययतुः । तत्र यन्ने स्थितस्य रामस्य तन्मगरोद्यानक्षेत्रदेवता रामभाषत-भो श्रीरामचन्द्र ! किं तवामिष्टं करोमि ? रामेणोचे-भो देवि ! तत्क्षुरु, येन मम सर्वेऽपि सैनिका स्त्रीरूपाकारधारिणो भवन्ति, अहमपि स्त्रीरूपो भवामि । यथा लोके वार्ता भवति अतिवीर्यः स्त्रिभिर्जित इति । तस्यायशःकृते सैन्यस्य स्त्रीरूपं कारापितम् । इतश्च रामेणातिवीर्यस्योपरि दूतः प्रेषितः । दूतेनोक्तम्-भो अतिवीर्य ! तव साहाय्यकृते महीधरेण स्वसैन्यं प्रेषितमस्ति । अतिवीर्यस्य स्त्रीसैन्यमागतं श्रुत्वा महीधरस्योपरि कुपितोऽतिवीर्यो नादस्त्रैरेवं वक्ति-सुमुर्ममहीधरः स्वयं नागतोऽथ स्त्रीसैन्यं प्रेषितम् । भो मो सेवका ! इदं सैन्यमयशस्करं द्रुतं निर्वास्यतामेकोऽप्यहं भरतं जेष्यामि, एभिः सहायैः किं स्यात् । पुनरतिवीर्येणोक्तम्-भो सामन्ताः ! पश्यन्तु महीधरो हास्यकृत इह स्त्रीसैन्यं प्राहिणोत् । एवं ग्रीन्यमानेऽतिवीर्ये तत्क्षणादेव स्त्रीसैन्यं दारमागतम् । अतिवीर्यराजेनोक्तम्-भो सामन्ता ! एताः स्त्रियो गले धृत्वा निर्वास्यताम् । ततः सामन्ताः सपदावयः समुत्थाय स्त्रीसैन्यमुपद्रोतं यावद्यान्ति तावता रामेणैवस्तम्भमन्युल्य तेन स्तम्भेन हत्वा सामन्ता भूमौ

पातिताः । तेन मामन्तर्भेदनातिवीर्यो मृदं हृषितो दारुणं खड्गमाकृष्य रणाय स्वयमुत्तस्थौ । अथ लक्ष्मणस्तत्खड्गमाच्छिद्य राजानं
 केनेष्याचक्षुर्यं । ययेण चट्वाऽतिवीर्यं राममयीपं निन्ये । सीतासहितेन रामेण कृपापरेण मोचितोऽतिवीर्यः मीतारामलक्ष्मणानां पादौ
 निपत्य भरतसेनां प्रत्यपपत । क्षेत्रदेवता सर्वेषां सैनिकानां स्त्रीवेषं सञ्जहार । तदाऽतिवीर्योऽपि रामलक्ष्मणवज्रासीत् । ततस्तयोर्महतीं
 पूजां दिदधौ । संनोषितौ रामलक्ष्मणौ । अतिवीर्यो मानस्वंसेन दृष्ट्यो-अहं किमन्यं नृपं सेविष्य इत्यहंकारपरोऽतिवीर्यो दीक्षार्थं
 विजयरयाल्ये निजपुत्रे राज्यं न्यस्य प्रयजन् रामेण निषिद्धोऽपि प्राव्राजीत् । सो विजयरथो राजा रतिमालाऽभिधां निजभगिनीं
 लक्ष्मणाय ददौ । ततः तमेन्यो रामो विजयपुरं पत्तनं ययौ । विजयरथो भरतं सेवितुमयोष्यां गतः । भरतोऽपि विद्वान्तदुदंगो
 गरिमाचलो नगराल्यलो विजयरथं बहु मेने । विजयरथोऽपि निजभगिनीं विजयसुन्दरीं स्वीसारं भरताय ददौ । तदा तत्र विहरन्न-
 तिवीर्यो मुनिराययौ । भरतस्तं साधुं वन्दित्वा धमयामास । तदेवनां युत्वा हर्षितो भरतो विजयरथं विसृष्टवान् । सोऽपि नन्या
 वर्तनुरं ययौ । तत्र गत्वा स्वनगरं मुग्यमनुभवन्नास्ते । इत्थं रामचन्द्रो महीधरमनुश्रुत्वा यनाय गन्तुं समुधतः । तथा वनमाला
 लक्ष्मणमनुयियामुरंगमुगाच—हे प्राणनाथ ! मम पाणिग्रहणं कृत्वा मां सहैव नय । यदि न नेष्यमि तदा प्राणत्यागं करिष्यामि ।
 लक्ष्मण उवाच—हे मुन्दरि ! वनमाले ! अहं भ्रातुः शुश्रूषकोऽस्मि । साम्प्रतं पाणिग्रहणं कृत्वा भ्रातुः शुश्रूषां कथं करोमि ? तव
 पाणिग्रहणे कृते भ्रातुः शुश्रूषा न भवति । अतस्त्वं गृहे तिष्ठ । पुनः समेष्यामि तदा त्वां सह नेष्यामि । तथा रात्रिभोजनशय्यः
 कारितः, लक्ष्मणेन कृतः । यथा-हे मुन्दरि ! रात्रिभोजिनां पुराणां पापेन लिप्ये यदहं भूयोऽपि न चेदायामि । इत्युक्ते तथा
 मानितम् । ततश्चलितौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ । इति राजमहीधरपुत्रीचनमालाकथा ।

इदथ रामलक्ष्मणौ क्रमाद्वनानि लङ्घित्वा क्षेमाञ्जलिं पुरीं प्रापतुः । तन्नगरीबहिरुद्याने लक्ष्मणानीतैः फलेर्जनिकीकरसंस्कृत
रामो बुभुजे । तत्र राममनुज्ञाप्य कौतुकाह्लक्ष्मणः पुरीं प्राविशत् । ततः सौमित्रिरूचिरित्याघोषणामश्रौषीत् । यत्—

शक्तिप्रहारं सहते योऽमुष्य पृथिवीपतेः । तस्मै परिणयनाय ददात्येप स्वकन्यकाम् ॥१॥

तत्पदं श्रुत्वा लक्ष्मणेन कश्चित्तन्नगरवासी पुमान् शृष्ट आघोषणाहेतुमवदत्—अत्रास्ति अनुदमनो नाम राजा । वलीयान् वर्तते ।
तस्य राज्ञः कनकादेवी पटुराज्ञी । तयोः पुत्री जितपद्मा नाम्नी । सा यौवनवती पित्रा दृष्टा । वरपरीक्षार्थमिदमारभ्यते । यः शक्ति-
प्रहारं सहते तस्यैव कन्या दीयत इति पदद्वकारणम् । परं तादृशः कोऽपि नास्ति, यः शक्तिप्रहारं सहते । तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणस्तं
राजानमपृच्छत्—भो राजन् ! त्वया किमारब्धं शक्तिप्रहारादिकम् ? राज्ञोक्तम्—त्वं कोऽसि ? लक्ष्मणेनोक्तम्—भरतदूतोऽस्मि केन-
चिदर्थेन गच्छन्निमां तव कन्यां श्रुत्वा परिणेतुमिहागतम् । राज्ञोक्तम्—भो दूत ! मम शक्तिघातं सहिष्यसे ? दूतेनोक्तम्—किमेकेन
घातेन ? पञ्चप्रहारान् सहिष्ये । जितपद्माऽपि राजकन्या तदानीं रामानुजं दृष्ट्वा तत्क्षणादेव मदनातुरा जाता । तया पुत्र्या लक्ष्मणाऽ-
नुरागिण्या राजा वार्यमाणोऽपि लक्ष्मणाय दुःसहं शक्तिपञ्चकं चिक्षेप । लक्ष्मणस्तां शक्तिमग्रहीत् । यथा—

द्वे कराभ्यां द्वे कक्षाभ्यां दन्तैरेकां च लक्ष्मणः । अग्रहीज्जितपद्मायाः कन्याया मनसा सह ॥१॥

तत्स्वरूपं शक्तिघातादिकं दृष्ट्वा चिस्मिता जितपद्मा अनुदमनराजाज्ञया लक्ष्मणकण्ठे वरमालामक्षिपत् । राज्ञोक्तम्—इयं कन्यो-
दुल्लताम् । लक्ष्मण ऊचै—ममाग्रजो रामो दशरथपुत्रो बाह्योपवनेऽस्ति । अहं तस्य सदा परवशोऽस्मि स राजा अनुदमनस्तौ रामल-
क्ष्मणौ ज्ञात्वा तत्र गत्वा नमस्कृत्य, स्वदेशमनि तवानिनाय । स राजा महत्या प्रतिपत्त्या राममपूजयत् । सामान्योऽप्यतिथिः पूज्यः

किंपुनः पुरुषोत्तमः । ततोऽपि रामश्चलितः । लक्ष्मणो महीपतिमुवाच—त्वत्सुतां वलमानः परिणेष्यामि । इति शत्रुदमनराजपुत्री जितपद्माकथानकम् ।

ततो रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ निशायां निर्ययतुः । पथि चलन्तौ सायं वंशस्थलं नाम पत्तनं प्रापतुर्वंशलतटस्थितम् । तस्मिन्चगरे स भूपतिं लोकं भयाकुलं विलोक्य रामः कंचिन्नरं पप्रच्छ—भो महापुरुष ! अत्र ग्रामे लोको भयाकुलो दृश्यते, तत्किं भयस्य कारणम् ? तच्छृत्वा पुरुषेणोक्तम्—भो महापुरुषौ ! अद्य तर्तीयिको वासरो जातः, अमुष्मिन्पर्वते रात्रौ रौद्रो ध्वनिरुच्छलति । तद्गयादयत्योऽखिलो जनो रात्रिमन्यत्र गमयति, प्रातश्च पुनरायाति । कष्टा नित्यमियं स्थितिः । ततः कौतुकाच्छर्मणेन प्रेरितो रामस्तं गिरिमारुरोह । रामस्तत्र पर्वते कायोत्सर्गस्थितौ कुलभूषणदेशभूषणनामानौ द्वौ मुनी अपश्यत् । तौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ तौ द्वौ मुनी भक्त्या बंधदाते । तदग्रे रामो गोकर्णं यक्षापितां यल्लकीमवादयत् । वादयित्वा सौमित्रिसहितो रामो हृद्यं मनोभीष्टं गीतं जगौ । तदग्रे सीता देवी ननर्त । तदाकोऽस्तं ययौ । रात्रिर्बभूव । विरुतानेकवेतालोऽनलप्रभो देव आगात् । कीदृशोऽस्ति-मूर्त्यौ भयंकरः अट्टहासैर्नभः स्फोटयन् तौ महर्षीं वपद्रोतुं भावर्तत । तं देवं दृष्ट्वा रामलक्ष्मणौ चुकुपतुः । सीतां साधूपान्ते मुक्त्वा रामलक्ष्मणौ तं निर्वृतुं समुत्तस्याते । देवोऽपि तयोस्तेजोऽसहमानो निजं स्थानं ययौ । तयोः साध्वोः केवलज्ञानमुत्पेदे । देवैः केवल-ज्ञानमहिमा विदधे । रामेण नत्वा पृष्टम्—भो स्वामिन् ! युवयोर्देवेन सह किं विरोधकारणम् ? कुलभूषणदेशभूषणयोर्मध्ये कुलभू-षणः प्राह । पद्मिन्यां नगर्यां विजयपर्वतो नाम राजा, तस्य राज्ञोऽमृतस्वरो नाम दूतोऽस्ति, तस्य दूतस्य उपयोगानाम्नी पत्नी, तन्पुत्रा उदितमुदितनामानौ । अमृतस्वरस्यापि वसुभूतिनाम मित्रमस्ति । स वसुभूतिविप्रो मित्रपत्न्युपयोगया सह रेमे । उपयोगाऽपि

तदासक्ता कथयति—यद् हे वसुभूते ! अमृतस्वरं मत्पतिं मारय तथा कोऽपि न जानाति । एकस्मिन्दिने नृपादेशादमृतस्वरो-
ऽन्यदेशे गतो, स वसुभूतिरपि तत्र गत्वा मिलितः, मार्गे गच्छता वसुभूतिविप्रेण छलं लब्ध्वाऽमृतस्वरो निपातितः । तत्स्वरूपं
तत्पत्न्युपयोगाया निवेदितम्, तयोक्तम्—चर कृतं संयोगविघ्नकृच्छ्रिता त्वया । अथेमौ पुत्रावपि मारय । यथा निर्मक्षिकं मधु
सुखेन गृह्यते । तथाऽऽवयोः संगः सुखेन म्यात् । तेन पापिना वसुभूतिविप्रेण तदपि प्रतिपन्नम् । धिक्कामचेष्टितम् । काममोहितः
पुण्यं पापं न विचारयति । यतः—

अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो घलीयसां स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥१॥

अहो ! पापिपुरुषाणां पापसंख्या नास्ति, यथा मेघस्य धारासंख्या, दिवि तारासंख्या, भूतले रेणुसंख्या, समुद्रे मत्स्यसंख्या,
मेरुगिरौ सुवर्णसंख्या, मातरि स्नेहसंख्या, सर्वज्ञे गुणसंख्या, दुर्जने दोषसंख्या, आकाशे प्रदेशसंख्या, जीवे गति संख्या, सत्पात्र-
दाने पुण्यसंख्या नास्ति, तथा दुश्चारिणि पापसंख्या नास्ति । तथा पापिन्या पुत्रमरणं प्रोक्तं, वसुभूतिविप्रेण मानितं, परं तयो
र्वचो देवाद्बसुभूतिपत्न्या श्रुतं, तदीर्घ्ययोदितमुदितयोराख्यातम्—

उदितेन रुपा सद्यो वसुभूतिर्निपातितः । मृतवैष नलपल्लवां स म्लेच्छः समुदपच्यत ॥२॥

उदितमुदितौ तद्वैराग्यात्साधूणान्ते धर्मं श्रुत्वा प्रव्रज्यामाददाते । संमेते चैत्यानि वन्दितुमुदितमुदितौ साधू प्रचेतुः । क्रमेण
विहरन्तौ द्वौ ब्राह्मसाधू तां पल्लीं वसुभूतिजीवम्लेच्छाधिष्ठितां समीयतुः । पूर्ववैराद्बसुभूतिजीवो म्लेच्छः तावुदितमुदितौ साधू
निरीक्ष्य हन्तुं दधावे, म्लेच्छाधिपेन वारितः । स म्लेच्छाधिपः पूर्वभवे स्वगोऽभूत् । उदितमुदितजीवाभ्यां व्याधान्मोचितः । तेन

पूर्वस्नेहेन म्लेच्छाधिपेनास्मिन्भवे तौ साधू क्रमेण विहरन्तौ संभेत एत्य चैत्यानि वयन्दाने । यतः—

सयं पमज्जणे पुणं सहस्सं च विलेवणे । सयसाहस्सिआ माला अणंतं गीअवाइए ॥१॥

किं बहुना-नेत्रानन्दकरी भवोदधितरी श्रेयस्तरोर्मञ्जरी, हर्षोत्कर्षशुभप्रवाहलहरी व्यापल्लताधूमरी ।

श्रीमद्धर्ममहानरेन्द्रनगरी रागद्विपां जित्वरी, पूजा श्रीजिनपुद्गलस्य चिहिता क्षेमंकरी देहिनाम् ॥२॥

पुष्पात्पुण्यफलं जलाद्विमलता सद्धूपधूपाद्विपद्—, विदूध्वंसो चिविधात्तमोपहननं दीपाद्घृतात्स्निग्धता ।

भद्रं चाक्षतपात्रतः सुरभिता [लिपात्] वारे फलाद्भूषता, नृणां पूजनमष्टधा जिनपतेरौचित्यलभ्यं फलम् ॥

एवं चैत्यानि वंदित्वा कतिचिद्वर्षाणि पृथिव्यां विहृत्यान्तसमये संभेतौले पर्वतेजनशनं विधाय मृत्वा महाशुक्रे सुरोत्तमौ जातौ सुन्दरसुकेशनामानौ महर्दिकौ । भवं भ्रान्त्या वसुभूतिजीवो म्लेच्छः कथंचन मानुषं जन्मावाप । तस्मिन्भवे तापसोऽभूत् । स तापसो मृत्वा ज्योतिष्केषु देवो जातः । यतः—

तावस जा जोइस्सिआ चरगपरिव्वाय यंभलोगो जा । जा सहस्सरो पंचित्तिरिअ जा अब्बुओ सट्ठा ॥१॥

इति वचनाज्ज्योतिष्केषूपन्नो धूमकेतुर्नामा मिथ्यादृष्टिदुराशयः । उदितमुदितजीवो महाशुक्राब्बुत्वाऽत्र भरते रिष्टपुरे नगरे प्रियचन्दमहीपतेः पद्मावत्याः पट्टगाइयाः कुक्षौ पुत्रत्वेनाजायेताम्, रत्नरथचित्रस्थनामानौ । धूमकेतुरपि देवमवाब्बुत्वा तस्यैव राज्ञः कनकाभानामन्या देव्या अनुद्वरनामा पुत्रो जातः । स रत्नरथे चित्ररथे च समत्सरोऽभूत् । तौ द्वौ भ्रातरौ तस्योपरि न मात्स्ये विभरांचक्रतुः । स्वायुःपर्यन्ते प्रियवदो राट रत्नरथे राज्यं न्यस्य द्वयोः पुत्रयोः पुनर्यौवराज्यं न्यस्यानशनं कृत्वा पददिनान्यनशनं

प्रपाल्य मृत्वा सौधर्मे सुरोऽभवत् । कश्चिद्राजा श्रीप्रभां स्वां पुत्रीमनुदरे याल्यमानेऽपि रत्नरथस्य ददौ । ततोऽनुदरः क्रुद्धो राज्यं
सुसृत्वाऽन्यत्र गतो रत्नरथस्योर्वीमलुष्टयत् । ततो रत्नरथेन स छले पातयित्वा जगृहे । बहुधा विडम्बितो दुःखेन
तापसोऽभूत् । स्त्रीसङ्गादुग्रदृशीलो निजं तपो मोधीचक्रे । ततो मृत्वा मनुष्येषूत्पन्नः । तत्राऽपि तापसीभूय भूयोऽज्ञानकं तपश्चकार ।
एवं बहून्मवान्कृत्वा तापसो भूत्वा ततोऽपि मृत्वा ज्योतिःकरदेवजनप्रभनामा देवो जातः । सोऽयं देवः । तौ रत्नरथचित्ररथौ राज-
युरराजनौ दीक्षां जगृहतुः । सम्यग्दीक्षां प्रपाल्याव्युते कल्पेऽतिउलमहाबलनामानौ देवौ बभूवतुः प्रवरद्विकौ । आयुःपर्यन्तेऽव्यु-
तदेवलोकाव्युत्वा सिद्धार्थपुरे नगरे क्षेमंकरमहीपतेर्मिलानान्मन्याः पट्टदेव्याः कुक्ष्याववातेरतुः । क्रमेण विमलाराश्या उभौ सुता-
वजायेताम् कुलभूषणदेशभूषणनामानौ । क्रमेणाष्टवार्पिकौ जातौ । पित्रा घोषस्योपाध्यायस्य समीपे पाठितौ सर्वकला द्वादशाब्दीं
यावदपठाव । त्रयोदशाब्दे घोषेणोपाध्यायेन सह नृपान्तिके यान्तौ राजवेश्मनि वातायनस्थितां कांचिकन्यामपश्यव । तस्यां जाता-
नुरागौ च सद्योऽपि विमनायितौ राजोपान्तिके घोषेण गुरुणा सह गतौ । गत्वा वयमखिलाः कला अदर्शयाव । राज्ञोपाध्यायोऽर्चितो
भूरिद्रव्येण तोषितो निजं धाम जगाम । आवां मातरं नन्तुं गतौ । तत्रावां मातुरन्तिके तां कन्यामपश्यताम् । मात्रा प्रोक्तम्-भो पुत्रौ !
एषा युवयोः स्वमा कनकप्रभानाम्ना घोषोपाध्यायसदने युगयोस्तस्थुरित्यं जाता द्वादशवार्पिक्यमवत् । परं भवद्भ्यां नोपलक्षिता ।

तच्छ्रुत्वा लज्जितावावामज्ञानात्स्वसृकांक्षिणौ । क्षणाद्वैराग्यमापन्नौ प्राव्रजाचान्तिके गुरोः ॥१॥

तप्यमानौ तपस्तीव्रमिहायातौ महागिरौ । कायोत्सर्गेण चास्थाय निरपेक्षौ चपुण्यपि ॥२॥

हे रामलक्ष्मणौ ! आत्मयोर्विद्योगेन पिता क्षेमं करो राजाऽनश्नं गृहीत्वा मृतः । गरुडेशोऽमवदेवो यद्दालोचननामकः । स देवो

गरुडेश आवयोरुपसर्गं विज्ञायासनकम्पेन सम्प्रतीहायातः प्राजन्मस्नेहमोहितः सोऽयं देवो गरुडेशः समीपस्थो मुनिना दर्शितः । इतश्च वसुभूतिविज्रीवोऽनिलप्रभो ज्योतिष्कदेवोऽनन्तवीर्य महाशुनिकैवलिनः समीपे देवैः परिष्टोऽगच्छत्, गत्वोपाविशत् । तस्मिन्समये केनचिच्छिव्येणेति देशनान्ते पृष्टम्-हे स्वामिन् ! अस्मिन्मुनिसुव्रतवीर्ये कः पश्चाच्च केवली भविष्यति । अनन्तवीर्य-कैवलिनोक्तम्-मम निर्वाणात्पश्चात्त्यकैवलिनो कुलभूषणदेशभूषणनामानौ आतरौ द्वौ भविष्यतः । तद्वचोऽनिलप्रभो ज्योतिष्कदेवः पूर्वभवमत्सरी भुत्वा निजस्थानं गतः । अन्यदा विभगेन ज्ञात्वा कायोत्सर्गस्थितौ मुनी दृष्ट्वा देवेन चिन्तितमनन्तवीर्यवचनमन्यथा क्तोमि । प्राजन्मचैराच्चायं वसुभूतिविज्रीवो देव आवयोरुपसर्गं करोति तस्योपसर्गं कुर्वाणस्य चत्वारि दिनान्यतीयुः । अद्यायाता वन्न पुत्राम् । युष्मद्भ्रीत्याऽनशश्च सः । आवयोः कर्मक्षयात्केवलं समजायत । अयं सुरः पूर्वभववैरी वसुभूतिजीवो देव उपसर्गपरोऽपि कर्मक्षयसहायोऽभूत् । भो रामचन्द्र ! यस्य ह्युनेः कथानकं कथितम्, तावावाप् कुलभूषणदेशभूषणनामानौ आतरौ । महालोचनदेवोऽपि गरुडाधिपः कुलभूषणदेशभूषणयोः पिता रामं प्रत्यूचे-भो रामचन्द्र ! त्वं साध्वकार्पी, येन कारणेन त्वया साधुसेवा कृता, तेन तुष्टोऽं तव किं प्रत्युपकरोमि । रामेणोक्तम्-अहं कस्यापि नार्थयाभि । देवेनोक्तम्-तथापि किमपि साहाय्यं करिष्यामी-त्युक्त्वा देवो गरुडाधिपः स्वस्थानमगमत् ।

अथ वंशस्थलाधीशो राजा नाम्ना सुरप्रभः । तत्रागत्य नमश्चक्रे राममानर्चं चोच्चकैः ॥१॥

रामाज्ञया तत्र शैले सोऽर्हच्चैत्यान्यकारयत् । रामनाम्ना रामगिरिर्गिरिः सोऽभूत्तदादि च ॥२॥

॥ इति कुलभूषणदेशभूषणकथानकम् ॥

श्रीरामलक्ष्मणौ सीतासहितौ सुरप्रभं राजानमावृण्व्य प्रतस्थाते । क्रमेण यान्तौ भयंकरं दण्डकारण्यं प्रविशितुः । कथंभूतम-
रण्यम् ? अनेकोत्कटवृक्षगहनं विविधव्यालशार्दूलकालकालवेतालक्षेत्रपालशार्किनीडाकिनीयोगिनीयक्षराक्षसगन्धर्वविद्याधरखेचरभू-
तप्रेतपिशाचक्रोदिकनारिकोलडंबडवर भिक्षुर्वैश्रवणरतस्करगरभकासरव्याघ्रसिंहशृगालवृक्षशूरादिश्वापदरौद्राकारधूमशिशिराफेत्कार-
हारिनीडमरुदात्कारयक्षराक्षसमहान्दोकारमेवविध, भयंकर दण्डकारण्यं विमिश्रितुः । निर्भयौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ दण्डकारण्यमध्ये
क्षेपतुः । अरण्यमध्ये गत्वा महागिरिगुहामध्य आवासं विधाय तत्र काकुत्स्थः सुस्थितस्तस्यौ स्वदेशमनि स्थित इव । तत्र भोजनवे-
लाया लक्ष्मणो बने गत्वाऽरण्यधान्यान्यानीय सीताया अर्पयामास । धान्यनामानि यथा-रक्तशालिमहाशालिकमलशालिसुवर्णशालि-
सुगन्धशालिसाठिशामृति मनोऽभिप्सिताखण्डशालितण्डुलानि ततो वितुषा मुद्रदालिस्तुषरहिता पीतवर्णसहिता लघुकरैः खण्डिता
सुवर्णवणमण्डिता बहुजलेन याचिता मिताग्रिसंस्कृता शरीरपुष्टिकारिणी दर्शनमनोहारिणी यादृशी शालिस्तादृशी दालिः । अथ
घृतम्-सद्यस्कृतापितं प्रीत्या नामितं माञ्जिष्ठमर्णं वृद्धिं करोति कर्णं सौरभ्यामेयं नासापुटपेयं साक्षादेवामृतमीदृशं घृतम् । तीम-
नानि-पशुतैलघृततलितानि षट्कवटिकापटपटपर्पटिकादीनि भरिबचमत्काराल्यन्तसुकुमारत्रिक्तकटुरूपायाम्लमधुर जीरकानेकविधतीम-
नानि सज्जितानि । दुग्धम्—

दुग्ध सहावसुद्वं सक्करकटिअं पयोगपित्तहर । घटघट घट्टकपिद्धं तं दुग्धं अमिअ सारित्थं ॥१॥
इत्यादि भोज्य सीतया यावत्सज्जितं तावता भोजनवेलायां चारणौ युनीसुगुप्तत्रिगुप्तनामानौ नभसा समुपेयतुः । तौ साधू
द्विमासोपोषितौ पारणार्थं सीतागृह आगतौ दृष्ट्वा हर्षिता सीता ।

आनन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानं प्रियं वचः । किं चानुमोदनापात्रदानमूपणपञ्चकम् ॥१॥
 अनादरो विलम्बश्च वैमुख्यं विप्रियं वचः । पश्चात्तापश्च पञ्चामी दानदूषणपञ्चकम् ॥२॥
 दानभूषणभूषितं दूषणवर्जितं सीता मुनिभ्यां दानं ददौ । रामलक्ष्मणावपि भवत्या चंदित्वा स्तुत्वा दानभूषणभूषितं दानं ददतुः । यथा—

यथोचितैरन्नपानैः सीता तौ प्रत्यलाभयत् । तदा देवैर्विदधिरे रत्नगन्धाम्बुघुष्टयः ॥१॥

तन्मुनिदानं दृष्ट्वा द्वौ सुरौ जम्बूद्वीपाधीशौ रत्नजटीविद्याधरश्चैते त्रयः श्रीरामचन्द्राय प्रीताः सन्तः साध्वं रथं ददुः । तन्मुनि-
 दानभूमौ गन्धाम्बुघुष्टिगन्धेन गन्धनामा पक्षी कुष्ठरोगपीडितः पादपादुतीर्य तद्वास्तव्यः समाययौ । स पक्षी मुनिदर्शनात् सज्जात-
 जातिस्मरणो मूर्च्छया भूमौ पपात । सीता तं गन्धपक्षिणं शीतलाग्भोभिः सियेच । लब्धसंज्ञो गन्धपक्षी समुत्थाय साधुपादेव्यपतत् ।
 साध्वोः संस्पर्शोपधीलब्ध्या स पक्षी तत्क्षणाद्वीरोगमोऽभवत् । किं विशिष्टः पक्षी जातः । यतः—

पक्षौ हैमावजायेतां चंचूविद्रमविभ्रमा । पद्मरागप्रभौ पादौ नानारत्नप्रभं वपुः ॥१॥

रत्नाङ्कुरश्रेणिनिभा जटाः शिरसि चाभवन् । जटायुर्नाम तस्याभूत्ततः प्रभृति पक्षिणः ॥२॥ युगमम् ।

तं पक्षिश्रेष्ठं दृष्ट्वा रामस्तौ महर्षी अपृच्छत् । भो साधू ! एष गृध्रपक्षी मांसाक्षी युवयोः पादौ पतित्वा शान्तः कस्माज्जातः ?
 पक्षिगिरा पक्षिराहचे-हे भगवन् ! जहं पूर्वमत्यन्तविरूपः कुष्ठाभिभूतो भूत्वा साम्प्रतं हेमस्तोत्करद्युतिः कथं जातः ? सुगुप्तविरप्या-
 चलयौ-भो राम ! भो पक्षिराट् ! श्रूयताम्-राजदण्डकीकथा कथ्यते । यथा—

कुम्भकारकटं नाम नगरम्, तत्र दण्डकी नाम राजाऽभूत् । तदा श्रावस्त्यां नगर्यां राजा जितशत्रुरजायत । तत्पत्नी धारणी राक्षी । तयोः पुत्रः स्कन्दको नाम कुमारो मारसन्निभोऽस्ति । पुत्री पुरन्दरयशानामाऽस्ति सा पुरन्दरयशः कुम्भकारकटस्वामिना दण्डकिराजेन परिणीताऽस्ति । अन्यदा दण्डकी राजा दूतं पालकनामविप्रं केनाप्यर्थेन जितशत्रुनृपान्तिके प्राहिणोत् । तस्मिन्समये राजसभास्थितो जितशत्रुनृपः सपुत्रः स्कन्दककुमारेण सहितोऽहर्द्धमगोष्ठीपरो यावदभवत्तावता पालकः कुधीर्दुर्भव्यो जैनं धर्मं दूषयितुमारेमे । स दुराशयः पालकः स्कन्दककुमारेण राजपुत्रेण सत्यसंवादपूर्वकं धर्मयुक्त्या निरुत्तरीचक्रे । सभ्यलोकेऽस्तिरस्कृतो निन्दितो गर्हितो राज्ञा जितशत्रुणा विस्मृतः स्कन्दकस्योपरि प्रद्वेषमुद्रहन्स्वस्थानं गतः । सत्योक्तितो द्वेषो भवत्येव परं सत्योक्तिर्न मोक्तव्या । यतः—

रुस उवापरोमा वा विसंवापरियत्तजो । भासिअव्वा हिआभामा सपक्खगुणकारिआ ॥१॥

वाद्यात्रसारा परमार्थवाह्या, न दुर्लभाश्चित्रकरा मनुष्याः ।

ते दुर्लभा ये जगतो हिताय, धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥२॥

तथैव स्कन्दककुमारो धर्मे स्थितो धर्मं साधुसमीपे श्रुत्वा विरक्तश्च । अन्यदा स्कन्दककुमारो राजपुत्रः पञ्चशतराजपुत्रैः परिवृतो मुनिसुव्रतस्वामिपादान्ते व्रतमाददे । क्रमेण पठितसिद्धान्तः स्वामिनाऽचार्यपदे स्थापितः । स स्कन्दकाचार्यो मुनिसुव्रतजिनं पप्रच्छ स्वामिन् ! अहं तवाह्वया कुम्भकारकटे नगरे यामि । स्वामिनोक्तम्-तन्नगरे तव मारणान्तकोपसर्गो भविष्यति । पुनः स्कन्दकाचार्य-
नोक्तम्-स्वामिन् ! आराधको वा विराधको भविष्यामि ? स्वामिनोक्तम्-त्वां विनाऽन्ये सर्वेऽप्याराधका भविष्यन्ति । स्कन्दकेनोक्तम्-

मयि विराघकेऽन्ये आराधका भवन्तु । भूमेतावैवात्म्यम् । अपूर्वोपाजितं केनापि लक्षितं न शक्यम् । यतः—

यस्मिन्देशे यदाकाले यन्मुहूर्ते च यद्दिने । हानिर्वृद्धिर्यशोलाभस्तत्तथा न तदन्यथा ॥१॥

स्कन्दकाचार्यः स्वामिनें पृष्ट्वा स्वामिना नोक्तो न निषिद्धः । पञ्चशतीमुनियुतः क्रमेण गच्छन् कुम्भकारकटं नगरमासादयामास । कुम्भकारकटे पूर्ववने समवसृतः । उद्यानपालकेन वर्षापितो राजा वर्षोपनिकां दत्त्वा सपरिकरो वन्दनाय विनिर्गतः । मुहुं वन्दित्वा पुरो निषण्णो राजा देशनां शृणोति यथा—

धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्मनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥१॥

भो भविकाः ! एवंविधं मानुष्यमवाप्य धर्मं यत्नो विधेयः । इत्यादिदेशनां श्रुत्वा राजा राज्ञी श्रेष्ठिसेनापत्यादिलोकः स्वस्थानं गतः । एवं दिनानि यान्ति । तं हृष्टा पालकः क्रूरकर्मा तं पूर्वपराशवं संस्मरन्नुपायं करोति । अहो ! विरोधो दुःखकारणम् । यतः—

विरोधो नैव कर्तव्यो साक्षरेभ्यो विशेषतः । त एव विपरीताः स्यू राक्षसा एव केवलम् ॥१॥

स पालको राक्षसप्रायोऽन्तःकोपनो दक्षिणोद्याने पञ्चशतशुभटयोग्यान् शस्त्रान् भूमौ न्यखानयत् । ततः पालकः साधुसमीपे गत्वा नतैवमवादीत्—हे स्वामिन् ! अत्र वने राजा क्रीडार्थं समागमिष्यति अतो यूयं दक्षिणवने समवसरत । इत्युक्त्वा वनाद्वनान्तरं नीत्वा स्वस्थानं गतः । अहो ! दुर्जनचरित्रम् । यतः—

पत्थरखण्ड खण्डहालाहल विसहरखण्ड खण्डहावानल । चारिखण्ड मेलिसमभाषा दुर्जनपुरुषध्वया चिहिराया ॥

तेन पापिना पालकेन निर्जने गत्वा रदसि राज्ञोऽग्रे विद्वत्सम्—स्वामिन् ! एष स्कन्दको भयव्रतपरिणामः शिष्यरूपशुभटैः परि-

वृत्तस्त्वव राज्यं ग्रहीतुं समागतोऽस्ति । मुनिवेषधरोऽप्येष पाखण्डी सहस्रयोधिभिः पुम्भिः परिवृतः स्वल्पपरिवारपरिवृतं भवन्तं हत्वा तव राज्यं ग्रहीष्यति । एतैर्मुनिवेषमुभटैः स्वानि शस्त्राणि भूमौ क्षिप्तानि । तेन पापिना पूर्वक्षिप्तानि शस्त्राणि राज्ञो दक्षितानि । तद् दृष्ट्वा राजा परं विपादं प्राप्नोति । अविचार्य पालकमादिदेश । भो पालक ! यच्च रोचते तत्कुरु । अस्योचितं कर्तुं त्वमेव जानासि तत्र रोचते तत्कुरु । हे महामते ! भूयोऽहं न प्रष्टव्यः । राज्ञेत्युक्तः पालकः पापात्मा क्षीघ्रं गत्वा भैरवयंत्रमकारयत् । यतः—

इत्युक्तः पालकः क्षीघ्रं गत्वा यन्त्रमकारयत् । स्कन्दकस्याग्रतः साधुनैकैकं च न्यपीलयत् ॥१॥
निरूपीत्यमानानेतांस्तु देशानापूर्वकं स्वयम् । अकारयत्स्कन्दकोऽपि सम्यगाराधनाविधिम् ॥२॥
उपयन्त्रं शिशौ नीते परिवारान्तिमे मुनौ । कारुण्यात्स्कन्दकाचार्य इत्यभाषत पालकम् ॥३॥
आदौ पीलय मामेव कुरुष्वैतद्वचो मम । बालं मुनिं न पश्यामि पीलयमानं यथा ह्यमुम् ॥४॥
तत्पीडा पीडितं ज्ञात्वा स्कन्दकं पालकोऽपि हि । तमेव बालकमुनिं तत्पीडार्थमपीलयत् ॥५॥
उत्पन्नकेचलाः सर्वेऽप्यवापुः पदमव्ययम् । प्रत्याख्याय स्कन्दकस्तु निदानमिति निर्दिशे ॥६॥
वण्डकस्य पालकस्य तथाऽत्र पुरराष्ट्रयोः । व्यापादनाय भूयासं तपसोऽस्य फलं यदि ॥७॥

एवं कृतनिदानः स्कन्दको मुनिस्तेन पालकेन पापिना पीलितः सद्धानपरो वह्निकुमारे देवोऽभूत् । इतश्च स्कन्दकभगिन्या पुरन्दरयशसा दत्तं रत्नकम्बलतन्तुजं रजोहरणं रुधिरणाक्तं शकुनिकाऽहस्त । तद्रजोहरणं दोर्दण्डबुद्ध्या गृहीतं देवात् पुरन्दरयशसो देव्याः पुरतः पपात । तद् दृष्ट्वा पुरन्दरयशा बाढस्वरेण पूत्करोति स्म हा ! हा ! दैवेन किं कृतम् ? मम बान्धवरजोहरणं दृश्यते,

तत्केनापि पापिना मम चान्धवो हतः । मुनिहत्या केन कृता ? अद्य भिक्षार्यं साधवो नागतास्तत्किं कारणम् ? तन्नूनं हताः साधवः । आः साधुहत्यातः किं भविष्यति ? आः पाप पाप इत्यादिवचनैर्दण्डकिराजमाक्रोशत् । एवमाक्रोशन्ती रानानं, मन्त्रिणं धियद्वर्षन्ती पुरन्दरयशसं शोकमग्नां शासनसुर्युत्पाटय मुनिसुव्रतस्वामिपादान्ते मुमोच । तथाऽपि स्वामिपादान्ते परिव्रज्योपाददे । स स्कन्दकोऽग्निकुमारसुरोऽवधिना पालकं चैरिणं क्षात्वा तत्राऽऽयातः । तत्रागं दृणकाष्ठैः सम्पूर्य तानि मृतकशरीराणि तत्र चिक्षेप । सन्तप्य समन्त्रिणं सलोकं नगरं स्कन्दकोऽदहत् । तदादीदं दण्डकारण्यमुद्रसं जातम् । अत्र स्थाने पूर्वं दण्डकी राजाऽभूत् । तेन नाम्ना दण्डकारण्यं पप्रथे । सुमन्व्यभावे राज्यनाशो भवति । यथा—

एकं विपं रस्तो हन्ति शस्त्रेणैकद्य हन्यते । सचन्द्रुराब्दं राजानं हन्त्येको मन्त्रिविप्लवः ॥१॥

एवं पालकेन राज्यं निर्गमितम् । पालकोऽपि मृत्वा सप्तमरकटपिण्यां गतः । एषोऽमन्यः । यतः—

संगमय कालसुरि कविला अङ्गार पालओ दोवि । ए ए सत्त अभव्या उदायि निव मारओ चेव ॥१॥

अतः पालकोऽमन्यः । पञ्चशतमुनिघातको नरकं गतः । दण्डक्यपि भवं भ्रान्त्वा दुःखयोनिषु भूत्वाऽयं गन्धाख्यः पक्षी जातः । रोगाभिभूतः कुष्ठाभिभूतोऽस्मद्दर्शनात्सञ्जातजातिस्मरणोऽभूत् । अस्मत्पशौपधीलब्ध्याऽस्य रोगाः क्षयमासन् । तच्छ्रुत्वा जटापुपक्षि-
राह् भूयोऽपि मुनिपादयोः पपात । धर्मं श्रुत्वा श्रावकत्वं प्रपेदे । त्रिगुप्तसुप्तमुनिपादान्ते जीवधातपलाहारनिशिभोजनप्रत्याख्यान-
मकरोत् । द्वादशव्रतधारको जातः । पुनर्मुनिनोक्तम्—भो राम ! भो लक्ष्मण ! हे सीते ! अयं पक्षी तव साथमिको वात्सल्ययोग्यो
जिनैः कथितोऽस्ति । रामेणोक्तम्—हे स्वामिन् ! अस्माकमेव चन्द्रुः परमभिन्नोऽद्यप्रभृति चन्द्रुवत्पालपोऽस्ति । जानकीरामलक्ष्मणास्तं

दिव्यं रथमारुह्य जटायुसहिताः क्रीडया स्वेच्छया विजहुः । ते त्रयोऽपि दण्डकारण्ये श्रीलागृहे सुखं तस्थुः ।

॥ इति स्कन्दकाचार्यराजदण्डकिकथानकम् ॥

इतः पाताललङ्कायां खरनामा विद्याधरोऽस्ति तस्य पत्नी रावणभगिनी चन्द्रणखा नाम पट्टदेव्यस्ति । तयोः पुत्रौ शम्बूकसुन्द-
नामानौ नवयौवनावभूताम् । अन्यदा शम्बूको मातृपितृभ्यां वार्यमाणोऽपि स्वयंहासखड्गसाधनार्थं दण्डकारण्यमुपेयिवान् । तत्र गत्वा
क्रौंचरवानदीतीरे वंशगह्वरान्तरेऽसिरत्नमसाधयत् । कथम् यथा—

एकान्तशुग्विशुद्धात्मा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । अधोमुखो वटशाखानिवद्धचरणद्वयः ॥१॥

विद्यां जपितुमारेभे सूर्यहासासिसाधनीम् । सप्ताहाग्रद्वादशाब्द्या या सिद्धिमुपगच्छति ॥२॥

एवं च तस्थुपस्तस्य बल्युलीस्थानकस्पृशः । वर्षाणि द्वादशातीयुश्चत्वारि दिवसानि च ॥३॥

शम्बूकोऽधोमुखो वटशाखानिवद्धपादो वंशगह्वरे स्वयंहासं खड्गं वंशकुडङ्गबहिर्मुक्त्वा यावत्तपस्तेपे तावच्छुष्मण इतस्ततो ब्राम्य-
न्क्रीडां कुर्वन् तत्राऽऽयातः, यत्र वंशकुडङ्ग्रीलमस्वयंहासं खड्गं दृष्ट्वा खड्गमाददे । गृहीत्वा विकोशं कृत्वा तचेजोविलोकनार्थं तीक्ष्ण-
त्वपरीक्षार्थं खड्गघातेन वंशजालीं नललावं लुलाव । तदा लक्ष्मणो वंशजालीमध्ये कस्यचित्पुरुषस्य मौलिकमलमपश्यत् । लक्ष्मणोऽग्रे
गच्छन् वटशाखानिवद्धकवन्धं ददर्श । अहो मया किं कृतम् । कश्चिद्विद्यासाधको हतः । लक्ष्मण आत्मानं निनिन्द । यथा—

अयुध्यमानोऽशास्त्रश्च पुमान्कोऽपि हतो मया । अमुना कर्मणा धिक्छामित्यात्मानं निनिन्द सः ॥१॥

गत्वा च रामभद्राय तददेशं शशंस सः । अस्मिं च दर्शयामास रामोऽप्येवमभाषत ॥२॥

असावसिः सूर्यहासः साधकोऽस्य त्वया हतः । अस्य सम्भाव्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥३॥

अत्रान्तरे चन्द्रणखा रावणभगिनी शम्भूकजननी हर्षितमना यतो गत्सुनोऽद्य विद्या सेत्स्यति इति कृत्वा पूजोपस्कराभ्यानादि सहिता समाययौ । तत्राऽऽयाता यत्र शम्भूरुशिर्षच्छिन्नं लुलितकुण्डलं किंत् बहुबुडायमानं दृष्ट्वा चिन्तितम् । आः किं जातम् ? मूर्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धचैतन्या विलपति हे वत्स ! त्वं कासि ? क्व गतोऽसि ? अहो ! पापिना केन हतोऽसि ? निष्कारणवैरिणा दैवेन किं कृतम् ? दैवोपालम्भान्ददाति । इतस्ततो विलोकयन्ती लक्ष्मणपादपङ्क्तिं ददर्श । दृष्ट्वा चिन्तितम्-एष मे पुत्रघातकः । तर्हि गत्वा पराक्रमं दृष्ट्वा शिक्षां ददामि । इति तत्पदपद्धत्या गच्छन्ती चन्द्रणखा रामं ददर्श । कथंभूतं रामम् ? नेत्राभिराममभिरामगुणग्रामं पीनोन्नतस्कंधं सत्यामृतसिन्धुं कमलवदनमुज्ज्वलरदनं सुरभिनिःश्वासं लक्ष्मीनिवासमित्यादिलक्षणोपेतं श्रीरामं दृष्ट्वा हर्षिता काममोहिता शूर्पणखा रामं निरीक्ष्य कामपस्यशाऽभवत् । अहो कामिनीनां काम उत्पन्ने शोकोद्रेको दूरे याति । अहो ! कामविलसितम्, अहो दूधारिणीचरित्रम् । यतः—

आर्लिगत्यन्यमन्यं रमयति वचसा वीक्षते चान्यमन्यं, रोदत्यन्यस्य हेतोः कलयति शपथैरन्यमन्यं दृणीते ।
शेते चान्येन सार्द्धं शयनमुपगता चिन्तयत्यन्यमन्यं, स्त्रीमायेयं प्रसिद्धा जगति यदुमता केन ध्रुष्टेन स्पृष्टा ॥१॥

रामरूपमोहितया तया शूर्पणखया विलाससुन्दरमतिमनोहरं कन्यारूपं विकृत्य मन्मथार्तया कामरूपिणं रामं ज्ञात्वा शरणं प्रपेदे । रामस्तां बालिकां वभापे-हे बालिके ! कुत इहागता अस्मिन्दण्डकारण्ये कृतान्तैकनिकेतने । एकाकिनी कथमागता ? साऽप्युचे-अवन्तीदेशाधिपस्याहं कन्यका गुणसुन्दरीनाम्ना केनापि विद्यापरेण निश्वायां सुप्ताऽपहृता । स मां गृहीत्वेदारण्ये समायात । इहान्यो

विद्याधरो मिलितः सोऽपि मां दृष्ट्वा मोहितो मां ग्रहीतुकामः संग्रामसज्जो बभूव । अन्योऽपि मां मुक्त्वा परस्परं वनगजाविव युद्धो-
भावपि विपेदाते । अहमेकाकिनी दीनाज्नाथा पतिविहीनोभयभ्रष्टा आम्यन्तीहागत्य त्वां शरणं प्रपन्ना मरुस्थले कल्पवृक्षमिव । हे
नाथ ! हे गुणरत्नरत्नाकर ! सुकुलोत्पन्नां कुमारिकां तव योग्यां कर्नीं परिणयनपरामतस्त्वं मां परिणय । महत्स्वर्थना वृथा न जायते ।
तामत्युत्कटामद्भुतवेपथरां मायाविनीं नटवद्वेषधारिणीं कूटनाटकनटीं विलोक्य रामध्वन्तयति-अहो ! इङ्गितेन ज्ञायत एषा दुश्चा-
रिणी बालिका चैपधारिणी वर्तते । यतः-द्वाविंशति प्रमदानां विकारेङ्गितानि । यथा-उच्चैर्निष्ठीवनम्, सानुरागनिरीक्षणम्, श्रवण-
संयमनम्, आलस्यमोटनम्, मुद्रिकाकर्षणम्, गुप्ताङ्गदर्शनम्, प्रजल्पने हास्यम्, स्वनोषपीडनम्, भूषणोत्पाटनम्, नूपुरोत्कर्षणम्,
कर्णकण्डूयनम्, कपप्रसाधनम्, पुनःपुनरुत्तरीयचालनम्, नखविलेखनम्, परिधानसंयमनम्, निःश्वासोद्धसनम्, प्राग्विजृम्भणम्,
पालालिङ्गनम्, बालकमुलबुम्बनम्, त्रियाश्लेषणम्, अतिक्रान्तप्रेक्षणम्, पश्चात्तापस्मरणम् । चतुर्विंशत्यसतीनां लक्षणानि । यथा-
द्वारदेशशायिनी, पश्चादवलोकिकिनी, बहुभाषिणी, सम्भोगार्थिनी, गोष्ठीप्रिया, राजमार्गान्विता, मार्गमन्वेयणी, पतिद्वेषिणी, दीनं
वदन्ती, जलवाहिनी, नृसंगिनी, विनोदप्रिया, अतिमानिनी, पानीयानयनाय दूरे गच्छन्ती, कुम्भकारजकसङ्गतिकरी, कृत्रिमलज्जा-
न्विता, परप्रीतिरता, सततहास्या, निर्जने बहिर्गामिनी, लोभान्विता, बहुभाषिणी, क्रीडनप्रिया, केशसंवाहनप्रिया, स्वगृहं परित्यज्य
परगृहे गोष्ठ्यै गच्छन्ती, रसिका, स्वपतिं परित्यज्य परपुरुषान्वेषणं करोतीत्यसतीलक्षणानि । एभिर्लक्षणैर्लक्षिता दृश्यते । नूनमेषा
दुश्चारिणीति ज्ञात्वा रामेण लक्ष्मणस्य मुखं विलोकितम् । लक्ष्मणेनापि रामस्य मुखं विलोकितम् । पुनारामलक्ष्मणावीक्षाचक्राते । ततो
रामस्तां बभाषे—

कलत्रवानहं चाले कनीयांसं भजस्व मे । इति रामो वृषस्यन्तीं वृषस्कन्धः शशास ताम् ॥१॥

हे सुन्दरि ! समार्योऽहमतस्त्वं लक्ष्मणं भजस्व । ता विषयार्थिनी लक्ष्मणं प्रति गता । लक्ष्मणं मन्यथोपमं दृष्ट्वा हर्षिता तं वभापे-भो महापुरुष ! मां परिणय । लक्ष्मणो वभापे-हे सुन्दरि ! प्रथममार्यं श्रीरामचन्द्रं गता तर्हि राममेव भजस्व त्वं मम भ्रातृ-जाया जाता, ततोऽन्या वार्तयाऽलम् । पुना रामं गता, पुनर्लक्ष्मणमेवं पुनः पुनः कुर्वाणा श्रृर्षणत्वा सीतया हसिता, हे सुन्दरि ! हीनकुलोचितं किमारब्धम् ? ततो लज्जिता सा श्रृर्षणत्वा याञ्चाखण्डनात् सीताहास्यात् पुत्रवधाच्चात्यर्थं कुपिता भृशमुद्वेजिता चिन्तयति—यद्येतौ रामलक्ष्मणौ मत्पुत्रवधकौ खरदूषणादिविद्यार्थैर्मर्यामि तर्हि रावणस्वसा श्रृर्षणत्वा, नान्यथेति कृत्वा विद्युच्छतेव चञ्चला व्योममार्गेण पाताललङ्कां गता । गत्वा सर्वं निजपतेः खरस्याग्रे विज्ञप्तम् । तच्छ्रुत्वा कुपिताः खरादयः चतुर्दशविद्याधरसहस्रैः परिपृष्टा यत्र तौ रामलक्ष्मणौ तत्राम्येयू राममुपद्रोतुं, शैलमिव द्विपाः । तदा रामं संग्रामसञ्जं दृष्ट्वाऽथ लक्ष्मणो रामं प्रति वभापे-भो बान्धव ! मयि सेवकं सतीदृशैः सह त्वं किं संग्रामसञ्जो भवसि ? लक्ष्मणो राममयाचित-एभिः सह संग्राममहं करिष्ये । तच्छ्रुत्वा रामो वभापे-यत्स ! गच्छ यथासुखम् । यदि ते सङ्कटं भवेत्तदा ममाहृत्यै सिद्धानन्दं कुर्या इति संकेतं कृत्वा लक्ष्मणः संग्रामायाच-लत्सिहवत् । यतः—

सीह न जोइ बंदयल नचि जोइ धन ऋद्धि । एकलहु सहसां भीडी जिहां साहस तिहां सिद्धि ॥१॥

अथ लक्ष्मणो रामाभ्या धनुष्टंकारं कुर्वाणस्तान्निद्याधरान्द्रुं प्रवष्टते । तार्क्ष्यं इवोरगान् । लक्ष्मणखरयोरेधुद्वे प्रवर्धमाने स्वमतु-र्षलशृद्वये श्रृर्षणत्वा रावणसमीपे गत्वेत्युच्ये-भो बान्धव ! रावण ! दण्डकारण्ये रामलक्ष्मणावायातौ वर्तेते । तयोर्लक्ष्मणेन मत्पुत्रः शम्बू-

कः स्वयंहासखड्गविद्या साधयन् निरपराधो हतो यमसद्यनि गतः । तत्पुत्रमरणं श्रुत्वा शोकार्तः खरो विद्याधरश्चतुर्दशसहस्रभटैः परि-
हृतो दण्डकारण्ये गतः, लक्ष्मणेन सह युद्धं कुर्वन्नास्ते । लक्ष्मणभ्राता श्रीरामः सीतया भार्यया सह तत्रैव सुखं रमते । आतृवीर्येण
गर्वितो रामः सर्वं दण्डवदण्यन्नास्ते । तच्छ्रुत्वा रावणस्तूष्णीको बभूव । पुनः शूर्पणखा स्वसा सीतारूपं वर्णयति । यथा-
सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योपिताम् । न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्यैव कापि सा ॥१॥

तस्या दासीकृताशेषपुरासुरवधूजनम् । त्रैलोक्येष्वप्यप्रतिच्छन्दं रूपं याचामगोचरम् ॥२॥

आसमुद्रान्तभूमध्ये यानि कान्यपि भूतले । तत्रैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि यान्धव ॥३॥

हशामनिमिषीकारकारणं रूपसंपदा । स्त्रीरत्नमेतद्गृह्णीया न चेत्तन्नासि रावणः ॥४॥

आरुह्य पुष्पकमथादिदेश दशकन्धरः । विमानराज ! त्वरितं याहि यत्रास्ति जानकी ॥५॥

ययौ चात्यन्तवेगेन विमानमनुजानकि । स्पर्धयेव दशग्रीवमनसस्तत्र गच्छतः ॥६॥

तत्राकाशे पुष्पकविमानस्थो दशकन्धरः सीतासहितं रामं ददर्श । अहो ! यथा हुतवहाद्याघस्यति तथा रामादहमपि प्रस्यामि,
इति भिया तत्रैवाकाशे स्थितः किञ्चिद्विश्रम्य पश्चादवलोकित्वा विद्यामस्मार्पित् । तदैव सा विद्योपतस्थे किंकरीवत्कुताञ्जलिः । विद्या
रावणमूचे-किं करोमि भो रावण ! रावणेनोक्तम्-सीतां हरिष्यतो मम शीघ्रं साहाय्यं कुरु ।

साऽवोचद्वासुकेर्मौलिरत्नमादीयते सुखम् । न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥१॥

उपायेन हि तत्कुर्याच्चन्न शक्यं पराक्रमैः । काव्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पे निपातित ॥२॥

नो चेदिष्टकपालमण्डलभृताऽप्याखण्डयमुण्डावलिं, भक्त्या दौकितमीश्वरेण किमिति प्रत्यर्पितं प्राभृतम् ॥१॥
मा भैषीः पुत्रि सीते व्रजति मम पुरो नैष दूरं दुरात्मा, रे रे रक्षः क दारान् रघुपतितिलकस्यापहृत्य प्रयासीः ।
चञ्चवाक्षेपप्रहारैः स्फुटितधमनीभिर्दिक्षु विक्षेप्यमाणैराशापालोपहारं दशभिरपि भृशं त्वच्छिरोभिः करोमि ॥

क यासि ? रे दुरात्मन् ! इत्युत्त्वा चञ्चमहारं पृष्ठे ददन्नस्वर्विद्धरयन्, रावणहृदयं नैस्वर्विदारयन्, पुनर्वचसा तर्जयन्ननुदधावे ।
ततो दशग्रीवो जटायुं प्रति कुद्धो दारुणं खड्गमाकृष्य पक्षो चिच्छेद । स पतन्त्री भूमौ पपात । निःशङ्को दशग्रीवो सीतां पुष्पके विमान
आरोप्य पूर्णप्रायमनोरथस्तूर्णं नभसा च्चाल । नभसा ह्रियमाणा सीता रोदयन्ती तरुनपि रुरोद । ततः सीतारुदितमर्कजटीनन्दनो
रत्नजटीविद्याधरोऽमृणोत् । रत्नजटी चिन्तयति-नूनमेव रामपत्नीशब्दः समुद्रोपरि श्रूयते । नूनं रामलक्ष्मणौ छलितौ रावणेन सीता
ह्रियते । मामण्डलसेवको रत्नजटी खड्गमाकृष्य रावणं प्रति धावितो बभाषे-मत्प्रभोर्भगिनीं सीतां हृत्वा क यास्यसि ? रे निर्लज्ज !
रे कुलाधम ! रे कुलपार्श्वन ! इत्युत्त्वा यावता खड्गप्रहारं ददाति तावता दशाननो विद्यासामर्थ्यतस्तस्य सर्वां विद्यां मद्यः सञ्जाहार ।
स छिन्नपक्षः पक्षीय सद्यः कम्बूद्वीपे कम्बूशैलमारुह्य स्थितोऽस्ति । रावणोऽपि विमानस्थो गच्छन्वयोश्चा समुद्रोपरि सञ्चरन् कामा-
तुरो मैथिलीं प्रोचे-हे सुन्दरि ! भूचस्वेचरनरेन्द्राणामधीश्वरं मामवेहि । तस्य त्वमग्रमहिषी भविष्यसि, अतो हर्षस्थाने विपादं मा
कुरु, सुतं विपादेन, किं भूयोभूयः रोदिषि ? सुतं दुःखेन, सुखं भजस्व, भूचस्वेचराणां स्वामिनी भव, ममग्रमहिषीपदं प्राप्नुहि ।
तवाहं तुष्टोऽस्मि । रामेण भन्दमाग्नेन योजिता विधिना विरूपमाचरितं नानुरूपं विहितम्, अधुना मयोचितं कृतम्, अतो मां पति
मन्यस्व । अहं तव दासत्वं करिष्ये । मयि दासे नव खेचराः खेचर्यः सर्वेऽपि दासाः स्युः । एवं रावणे ब्रुवाणे सीताऽधोमुखी तस्थौ ।

सीता किं कुर्वन्ती ? भक्त्या मन्त्रवत् राम इत्यथरद्वयं स्मरन्ती । रावणोऽपि स्मरातुरो ज्ञानकीपादयोर्मूर्ध्ना पपात । साऽपि सीता परपु-
स्पर्शकातरा पादापसारयत्, परं चुक्रोश च । यथा—

आचुक्रोश च सीतैव निरनुक्रोश ! निख्रप ।। अचिराह्णस्यसे मृत्युं परस्त्रीकामनाफलम् ॥१॥

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥२॥

एवं सीतयोक्तोऽपि रावणस्तदध्ययसायाच्च विराम । तदानीं सारणादयो मन्त्रीश्वरा रावणसंमुखा एयुः । अन्येऽपि राक्षसादयः
सेवका दशमुखसंमुखा अभ्येयुः । क्रमेण पुष्पकारुढो रावणो मन्त्रिसामन्तपरिषुतः सीतासहितोऽद्वितीयपराक्रमो लङ्कानगर्यामागतः ।
लङ्कागते रावणे सीताऽभिग्रहमकरोत् । यथा—यावद्रामसौमित्रिक्षेमोदन्तसमागमो न भवति, तावदन्नपानादिकं न भोक्ष्ये, इत्युच्यैः
सीताऽभिग्रहमप्रहीद । रावणेन लङ्कापूर्वादिदिशि स्थिते देवराजोद्यानेऽशोकवृक्षतले त्रिजटादिराक्षसीभिः परिघृतां सीतां द्रुत्वा प्रमुदितो
रावणः स्वं यामागात् ।

इति धीमत्तपागन्धमद्गुणकथीहीरविजयस्वरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनस्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
गद्यबन्धे श्रीरामचरित्रे सीतापहरणो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

षष्ठः सर्गः ।

इतश्च रामचन्द्रो धनुर्नादं वितन्वानो यत्र लक्ष्मणो वर्तते तत्रागात् । राममायान्तं विलोक्य सौमित्रिरिदमभ्यधात्-भो आर्य ! त्वमार्याभिकाकिनीं मुक्त्या कथमत्रागाः ? राम उवाच-तव सिंहनादेनाहूतो विरहविधुर इहागाम् । लक्ष्मण ऊचे-हे बान्धव ! सिंहनादो मया नाकारि त्वया कथं श्रुतः ? यदि त्वया सिंहनादः श्रुतस्तर्हि नूनं वयं केनापि वञ्चिताः । शीघ्रं याहि आर्यासमीपे, सिंहनादात् किञ्चित्कारणं वर्तते । हे बान्धव ! त्वं शीघ्रं ब्रज । अरीन् हत्वाऽहमपि समेक्ष्यामि । इत्युक्तो राममद्रः सीतापावित उट-जैऽगात् । परं तत्र सीतां नापश्यत् । भूमौ पतितो रामो मूर्च्छामिममत् । पुनर्लब्धचैतन्यो राम इतस्ततो भ्राम्यन् तडफडन्तं कण्ठगतमाणं छिन्नपथं जटायुपक्षिणं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्-केनापि छलपरेण मे दयिता नूनं जह्रे । तेनैवापहारक्रुद्धोऽयं महात्मा खगो निहतः । ततो रामस्तस्मै परलोकाध्वशम्बलं परमेष्ठिनमस्कारं ददौ । ततः स जटायुर्मत्वा नमस्कारप्रभावात् माहेन्द्रदेवलोके देवोऽभक्षत् । रामोऽपि सीतामन्वेष्टुं तस्यामटव्यामितस्ततो बभ्राम ।

इतश्च रामानुजो वीरः स्वरेण सह युध्यमानोऽनेकान्विद्याधरभटान् निघ्नन् विद्रावयन् समुद्रं मन्यान इव मक्षन्नास्ते । अत्रान्तरे त्रिशिरा नाम लघुबान्धवो ज्येष्ठं खरमवोचत्-हे बान्धव ! अनेन भूचरेण सह तव कः सङ्ग्रामः । तव सदृशैः सह संग्रामः श्रेष्ठः । कोऽयं भूचरः ? एवं सगर्ववचनं लक्ष्मणेन यावता श्रुतं तावता लक्ष्मणेन त्रिशिरोविद्याधरो नाणेन हतो मृतः । तत्सैन्यं मम परं

खरविद्याधरः पुत्रवधात् आनृषवाच्च मृशं युयुधे ।

तदा पाताललङ्केशश्चन्द्रोदरवृपात्मजः । विराघः सर्वसन्नाहिसेन्यस्तत्र समागयौ ॥१॥

विराघो रामसोदरं नत्वा बभूवे-हे स्वामिन् ! अहं तव सेवकोऽस्मि । एते खरादयो मम शत्रवो यतो मम पितरं चन्द्रोदराख्यं निर्वासाऽमी रावणपत्नयः पाताललङ्कां जगृहुः । तव साहाय्यान्मम पाताललङ्काराज्यं समागमिष्यति, अतस्त्वं मम स्वामी । रणाय ममाज्ञां समादिश । केऽमी वराकाः खरादयः इत्युक्त्वा यावता युद्धसञ्जोऽभवत् तावता लक्ष्मणोऽवोचत्-हे विराघ ! अद्य प्रसूति ते स्वामी श्रीरामः परं मया पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । अहं तथा करिष्ये यथा तव पाताललङ्काराज्यं भविष्यति । इति श्रुत्वा विराघो महाप्रसाद इत्युक्त्वा खरेण सह युद्धं करोति । लक्ष्मणसमीपे विराघं दृष्ट्वा खरो धनुरारोप्य लक्ष्मणमब्रवीत्-रे लक्ष्मण ! रे शम्भूक-घातक ! रे त्रिशिरोवधक ! विराघेन वराकेण सख्याऽधुना त्वं किं रक्षसे ? स्मिन्वा सौमित्रिरुवाच-मो खर ! तव पुत्रप्रातृमिलने-च्छा चेदस्ति तर्हि सद्भामसञ्जो भव । यथा तव मनोरथं पूरयामि । तव सुनुस्तु मया क्रीडया पादघातेन कुन्धुवद्धतोऽस्ति । हे मृद ! तत्र मे वीर्यं न, अधुना त्वं यदि स्वं भटं मन्यसे, तर्हि तव मनोरथं पूरयिष्ये । सञ्जो भव, तव शरीरेण कीनाशं प्रीणयामि । तच्छ्रुत्वा खरः खरवत्फुत्कारं कुर्वन् नो दन्तीव गिरिसानुनि लक्ष्मणे प्रहर्तुमारभे । लक्ष्मणोऽपि तीक्ष्णैः कङ्कपत्रैरभ्यरमच्छादयामास । तयोर्मयंकरो गरीयान्तंगरोऽजायत देवदानवयोरिव । एवं तयोः संग्रामे जायमाने खरवधे कालक्षेपं ज्ञात्वा लज्जितश्चिन्तयति किं कालक्षेपं करोमीति चिन्तयित्वा लक्ष्मणः खरमूर्धानं क्षुरप्रेणाच्छिदत् । क्षणादतं भ्रातरं ज्ञात्वा तथैव खरलघुभ्राता दूषणः सद्भाम-सञ्जो बभूव । सोऽपि लक्ष्मणेन ससैन्यः संजग्मे वनकुञ्जरयूथ इव । ततो लक्ष्मणो जितकाशी खरदूषणसैन्यं हत्वा विराघेन सह चचाल ।

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेद्युष्मं ग्रास्युर्त्तम् । लक्ष्मणश्चिन्तयति-नूनमार्यस्य द्विजिदग्न्युष्मं मायि, इति विचार्य गायत्राममभीष्टे याति तावता द्रुमान्तरे रामभद्रं सीतानिराहितं दृष्ट्वा लक्ष्मणः परं त्रिपादं ययौ । ततः गौमिश्रिगमत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं हूतो गतो लक्ष्मणसमीपम्, पुनर्लक्ष्मणेन परावृत्तोऽस्मिन्ने प्रत्यागतः परं सीता न दृश्यते । एक गताऽस्ति । एवमुत्तमा मूर्च्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सक्रितो विलपति । यथा—

निर्जनेऽरण्ये कथं मुक्ता मया प्रिये । हा वत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥
भद्रो मूर्च्छया न्यपतत्क्षितौ । क्रन्ददृभिः पक्षिभिरपि वीक्ष्यमाणो महासुजः ॥२॥

यत्रवीदेवमार्याय किमिदं ननु । तवायं लक्ष्मणो भ्राता जित्यारिं समुपास्थितः ॥३॥
नैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंजो वदशमि सस्वजे च निजानुजम् ॥४॥

तत्र दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमाल्लिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्वपृष्ठान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह—भो विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हृता । पुन-

२ श्रीराम ! तर्ह्यहं तवानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहुरिव्यामि । परमेव विराचः पैतृके पाताललङ्काराज्ये । यतः—स्वरदूषणसङ्ग्रामेऽप्युभौ मयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्—भो विराच ! मयापि तव पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । त्वं भूतो भव । ततः प्रभृति विराचः—सीतापहरणकृतं विनाशकृतमप्युक्तं । ते विराचसेवका विद्याधरा इव दूरं भ्रान्तवा

समाजगमुः परं सीताप्रवृत्तिं न प्रापुः । विराधेनागत्य राज्ञोऽग्रे विज्ञप्तम्-हे स्वामिन् ! मत्सेवकैर्दूरं दूरं गत्वा विलोकितम् परं
क्वापि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो रामः । पुनर्लब्धचैतन्यो रामः लक्ष्मणं प्रति वभाषे—

कोऽहं ? वत्स ! स एष आर्यभगवानार्यः स को ? राघवः, के यूयं ? वत नाथ पूज्यपदयोर्दासोऽस्म्यहं लक्ष्मणः ।
कान्तारे किमिहास्म्यहं ? ननु विभो देवी गता मृग्यते, का देवी ? जनकाधिराजतनया हा जानकि क्वासि ? हा ॥

साधु साधु च यत्पृथ्वीभारो नारोपितो मयि । कलत्रस्यापि न ज्ञाता स्यां कथं रक्षिता क्षितेः ॥२॥

आख्यास्यति खगः स्वर्गे पितुर्दशरथस्य मे । एकस्त्रीपरिपालयेऽपि न रामः शक्तिमर्हति ॥३॥

राज्यभ्रंशो बने वासो सीता नीता पिता मृतः । एकैकमपि तद्वदुःखं यदवधीनपि शोषयेत् ॥४॥

दिवसो वरिससमाणो वेला मासस्तु तुल्य मे जाई । विरहानलतत्तंगं वंसण अमिएण सिबेह ॥५॥

इत्यादि विलपन्नामो विराधसुभटानाह-भो सुभटाः ! सीताप्रवृत्तिर्न प्राप्ता तर्हि भवतां को दोषो देवे विपरीते के यूयमथवा केऽ-
परे । तस्मिन्समये विराधोऽप्यवदत्-हे प्रभो ! निर्वेदं मा कृथाः । अनिर्वेदः श्रियो मूलम् । तव भृत्योऽस्मि नन्वहम् । स्वामिन् !
पाताललङ्का गम्यते तत्र सीता प्रवृत्तिः सुलभा भविष्यति । रामेणोक्तम्-‘एवं भवतु । ततो रामलक्ष्मणौ विराधसहितौ पाताललङ्का-
पुर्याः परिसरावनौ ययतुः । तत्र सुन्दो नाम खरात्मजो महासैन्यसमावृतो रामं प्रति संमुखीनो रणायागात् । तत्र सुन्दः पूर्वविरो-
धिना पुरोगेण विराधेन समं घोरं रणं चक्रे । तदा लक्ष्मणो विराधप्रीत्या सुन्दं हन्तुं दधावे । लक्ष्मणं सद्ग्रामसज्जं हृष्ट्वा सुन्दः
शूर्पणखागिरा प्रणश्य लङ्कानगर्या रावणशरणं ययौ ततो रामलक्ष्मणौ रघुपुङ्गवौ पाताललङ्कां प्रविश्य विराधं पैतृके पदे निवेशया-

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेक्षणं प्रास्फुरत् । लक्ष्मणश्चित्तयति-नूनमार्यस्य किञ्चिदशुभं भावि, इति विचार्य यावद्रामसमीपे याति तावता द्रुमान्तरे रामभद्र सीताविरहित दृष्ट्वा लक्ष्मणः पर विषादं ययौ । ततः सौमित्रिरागत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं सीताविरहपीडितेन रामेण नोपलक्षितः । रामो वनदेवतां प्रत्याह-हे वनदेवते ! अहमेकाकिनीं सीतां दीना वने मुक्त्वा लक्ष्मणेना हृतो गतो लक्ष्मणसमीपम्, पुनर्लक्ष्मणेन परावृत्तोऽस्मिन्वने प्रत्यागतः पर सीता न दृश्यते । क्व गताऽस्ति । एवमुक्त्वा मूर्च्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सञ्चितो विलपति । यथा—

हा सीते ! निर्जनेऽरण्ये कथं मुक्ता मया प्रिये । हा वत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥

एवं ब्रुवन् रामभद्रो मूर्च्छया न्यपतत्क्षितौ । क्रन्ददूभिः पक्षिभिरपि वीक्ष्यमाणो महाभुजः ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यब्रवीदेवमार्याय किमिदं ननु । तवायं लक्ष्मणो भ्राता जित्वा रं समुपास्थितः ॥३॥

पीयूषेणैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंज्ञो वददर्शने सस्वजे च निजानुजम् ॥४॥

लक्ष्मणं लघुभ्रातरं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमालिलिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्ववृत्तान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह-भो बान्धव ! चिन्तां मा विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हता । पुनर्लक्ष्मण उवाच-हे श्रीराम ! तर्ह्यहं तवानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहरिष्यामि । परमेव विराधः पैतृके पाताललङ्काराज्ये स्थाप्यः । यतः-खरदूषणसङ्ग्रामेऽमुष्मै मयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्-भो विराध ! मयापि तव पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । त्व निश्चिन्तो भव । तदप्रभृति विराधः सीताप्रवृत्तिमानेतु विद्याधरमटाभिजसेवकान्प्राहिणोत् । ते विराघसेवका विद्याधरा दूर दूर भ्रान्त्वा

समाजगुः परं सीताप्रवृत्तिं न प्रापुः । विराधेनागत्य राज्ञोऽग्रे विज्ञप्तम्—हे स्वामिन् ! मत्सेवकै रूरं दूर गत्वा विलोकितम् परं क्वापि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो रामः । पुनर्लब्धवैतन्यो रामः लक्ष्मणं प्रति वभाषे—
कोऽहं ? वत्स ! स एष आर्यभगवानार्यः स को ? राघवः, के यूयं ? वत नाथ पूज्यपदयोर्दोसोऽस्म्यहं लक्ष्मणः ।
क्वान्तारे किमिहास्म्यहं ? ननु विभो देवी गता मृग्यते, का देवी ? जनकाधिराजतनया हा जानकि क्वासि ? हा ॥

साधु साधु च यत्पृथ्वीभारो नारोपितो मयि । कलत्रस्यापि न ज्ञाता स्यां कथं रक्षिता क्षितेः ॥२॥

आख्यास्यति त्वगः स्वर्गे पितुर्दशरथस्य मे । एकस्त्रीपरिपाल्येऽपि न रामः शक्तिमर्हति ॥३॥

राज्यभ्रंशो बने वासो सीता नीता पिता मृतः । एकैकमपि तद्दुःखं यदब्धीनपि शोषयेत् ॥४॥

दिवसो वरिससमाणो बेला मासस्स तुल्य मे जाई । विरहानलतप्तं वंसण अमिण्ण सिंचेह ॥५॥

इत्यादि विलपन्नामो विराधसुभटानाह—भो सुभटाः ! सीताप्रवृत्तिं प्राप्ता तर्हि भवतां को दोषो देवे विपरीते के यूयमथवा केऽ-
परे । तस्मिन्समये विराधोऽप्यवदत्—हे प्रभो ! निर्वेदं मा कृथाः । अनिर्वेदः श्रियो मूलम् । तव भृत्योऽस्मि नन्दहम् । स्वामिन् !
पाताललङ्का गम्यते तत्र सीता प्रवृत्तिः सुलभा भविष्यति । रामेणोक्तम्—‘एवं भवतु । ततो रामलक्ष्मणौ विराधसहितौ पाताललङ्का-
पुर्याः परिसरावनौ ययतुः । तत्र सुन्दो नाम खरात्मजो महासैन्यसमावृतो रामं प्रति संमुखीनो रणायागात् । तत्र सुन्दः पूर्वविरो-
धिना पुरोगेण विराधेन समं योर रणं चक्रे । तदा लक्ष्मणो विराधप्रीत्या सुन्दं हन्तुं दधावे । लक्ष्मणं सद्ग्रामसज्जं दृष्ट्वा सुन्दः
शूर्पणखागिरा प्रणश्य लङ्कानगर्यां रावणशरणं ययौ ततो रामलक्ष्मणौ रघुपुत्रवौ पाताललङ्कां प्रविश्य विराधं पेटके पदे निवेशया-

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेक्षणं प्रास्फुरत् । लक्ष्मणश्चिन्तयति-नूनमार्गस्य किञ्चिदशुभं भावि, इति विचार्य यावद्रामसमीपे याति तावता द्रुमान्तरे रामभद्रं सीताविरहितं दृष्ट्वा लक्ष्मणः परं विषादं ययौ । ततः सौमित्रिरागत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं सीताविरहपीडितेन रामेण नोपलक्षितः । रामो वनदेवतां प्रत्याह-हे वनदेवते ! अहमेकाकिनीं सीतां दीनां वने मृत्वा लक्ष्मणेनाहृतो गतो लक्ष्मणसमीपम्, पुनर्लक्ष्मणेन परावृत्तोऽस्मिन्वने प्रत्यागतः परं सीता न दृश्यते । क्व गताऽस्ति । एवमुक्त्वा मूच्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सञ्जितो विलपति । यथा—

हा सीते ! निर्जनेऽरण्ये कथं मृत्ता मया प्रिये । हा वत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥

एवं ब्रुवन्रामभद्रो मूच्छया न्यपतत्क्षितौ । क्रन्दद्भिः पक्षिभिरपि वीक्ष्यमाणो महाभुजः ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यब्रवीदेवमार्ग्यय किमिदं ननु । तवायं लक्ष्मणो भ्राता जित्वा रं समुपास्थितः ॥३॥

पीयूषेणैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंज्ञो वदशर्ग्रे सस्वजे च निजानुजम् ॥४॥

लक्ष्मणं लघुभ्रातरं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमालिलिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्वबृत्तान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह-भो बान्धव ! चिन्तां मा विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हता । पुनर्लक्ष्मण उवाच-हे श्रीराम ! तर्हिह त्वानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहरिष्यामि । परमेय विराधः पैतृके पाताललङ्काराज्ये स्थाप्यः । यतः-खरदूषणसङ्ग्रामेऽशुभं मेयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्-भो विराध ! मयापि तव पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । त्वं निश्चिन्तो भव । ततःप्रभृति विराधः सीताप्रवृत्तिमानेतुं विद्याधरभटाभिजसेवकान्ग्राहिणोत् । ते विराधसेवका विद्याधरा दूरं दूरं भ्रान्त्वा

निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः । चिच्छिद्यते तृणच्छेदं रणच्छेकाबुभावपि ॥७॥

वर्णैरुच्छिद्यन्तिर्बुधैः खेचरीगणः । महायुद्धे तयोर्वृक्षखण्डो महीपयोरेव ॥८॥

उन्नाम्नावधान्योन्यमर्पणशिरोमणी । मध्ययुद्धेनास्फलतां पर्वताविव जङ्गमौ ॥९॥

तन्तौ क्षणाद्वयोस्मिन् निपतन्तौ क्षणाद् भुवि । ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणी उभौ ॥१०॥

तौ द्वावपि परस्परं युद्धाज्योन्यं जेतुमनीश्वरावपसृत्य तस्यतुः । सत्यसुग्रीवः सहायकार्यकर्णार्थं पवनाञ्जनयोः सुत हनु-
मान् इव । हनुमतः पश्यतोऽपि तथैव तौ युयुथाते । ततस्तयोर्भेदमजानन् हनुमान्स्वस्थानं गतः । विटसुग्रीवेण सत्यसुग्रीवः
कूटितः । यतः-अत्युत्कटौ विटसुग्रीवः । तेन तर्जितः सत्यसुग्रीवो मनसि चिन्तयति । यथा-

घन्यो महापलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः । राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा जगाम परमं पदम् ॥१॥

चन्द्ररश्मिः कुमारो मे पलीपान्जगतोऽप्यसौ । किन्तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥२॥

मत्पुत्रेण चन्द्ररश्मिदुमारेण वालिपुत्रेणाङ्गदेन च तत्साधु विदधे, यत्तस्य पापीयसोऽन्तःपुरे प्रवेशनं रुद्धम् । अथामुष्य वधाय
कम्पि पलीपासं श्रयामि । तर्हि दशाननं सेवे । अथवाऽयं स्त्रीलम्पटः प्रकृत्या चञ्चलत्वैलोक्यकण्टकः । तर्क्षेण रावणस्तं सुग्रीवं मां
च हत्वा रयं तारामादास्यते । अहो ! अस्मिन्वसरे यदा खरोऽभविष्यत् तदा मम साहाय्यं कर्तुमीश्वरोऽभविष्यत् । अथ याम्या
सन्नामे खरस्य पुत्रो भ्राता च चतुर्दशसहस्राणि कुलपचयस्तथा खरोऽपि हतः । तौ रामलक्ष्मणौ विराधस्य राज्यदायकौ सेवे ।
साम्भवं तौ पाताललङ्घामलङ्कृतः । सुग्रीव एवं विमृश्य स्वदूतं विश्वासभूतमनुशिष्य पाताललङ्कां विराधं मति प्रेषयामास । दूतोऽपि

तौ निशतैर्निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः । चिच्छिदाते तृणच्छेदं रणच्छेकावुभावपि ॥७॥
 शस्त्रस्वर्णैरुच्छलदुर्भिवुदुवे खेचरीगणः । महायुद्धे तयोर्वृक्षलण्डो महीपयोरिव ॥८॥
 तौच्छिद्वास्त्राचथान्योन्यमर्पणशिरोमणी । मह्युद्धेनास्फलतां पर्वताविव जङ्गमौ ॥९॥

उत्पतन्तौ क्षणाद्वयोन्मि निपतन्तौ क्षणाद् भुवि । ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणी उभौ ॥१०॥
 एष तौ द्वावपि परस्पर युद्धाज्योन्यं जेतुमनीश्वरायपसृत्य तस्यतुः । सत्यसुग्रीवः सहायकार्यकरणार्थं पवनाञ्जनयोः सुत हनु-
 मन्तमाजूहवत् । हनुमतः पश्यतोऽपि तथैव तौ युयुधाते । ततस्तयोर्भेदमजानन् हनुमान्बन्धनं गतः । विटसुग्रीवेण सत्यसुग्रीवः
 कुट्टितः । यतः-अत्युत्कटो विटसुग्रीवः । तेन तर्जितः सत्यसुग्रीवो मनसि चिन्तयति । यथा-

घन्यो महायलो चाली योऽवल्बण्डपुरुषव्रतः । राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा जगाम परमं पदम् ॥१॥

चन्द्ररश्मिः कुमारो मे पलीयान्जगतोऽप्यसौ । किन्तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥२॥

मत्पुत्रेण चन्द्ररश्मिकुमारेण वालिपुत्रेणाङ्गदेन च तत्साधु विदधे, यत्तस्य पापीयसोऽन्तःपुरे प्रवेशनं रुद्धम् । अयामुष्य वधाय
 कमपि पलीयांसं श्रयामि । तर्हि दशानन सेवे । अथवाऽयं स्त्रीलम्पटः प्रकृत्या चञ्चलस्त्रैलोक्यकण्टकः । तर्हेप रावणस्तं सुग्रीवं मां
 न हत्वा स्वयं तारामादास्यते । अहो ! अस्मिन्नरसरे यदा खरोऽभविष्यत् तदा मम साहाय्यं कर्तुमीश्वरोऽभविष्यत् । अथ याम्यां
 सत्त्वमे त्वस्य पुत्रो भ्राता च चतुर्दशसहस्राणि कुलपत्न्यस्तथा खरोऽपि हतः । तौ रामलक्ष्मणौ विराधस्य राज्यदायकौ सेवे ।
 साम्भवं तौ पाताललक्ष्मामलङ्कृतः । सुग्रीव एवं विमृश्य स्वदूतं विश्वासभूतमनुशिष्य पाताललङ्कां विराधं प्रति प्रेषयामास । दूतोऽपि

पाताललङ्कां गत्वा विराघं प्रणम्य स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वेदमब्रवीत् । मम स्वामी सुग्रीवो महत्संकटे पतितोऽस्ति, अतस्तत्र दूरेण राघवौ श्रणीकर्तुं वाञ्छति । विराघेनोक्तम्—भो दूत ! शीघ्रं याहि गत्वा त्वत्स्वामिनं सुग्रीवं शीघ्रं समानय । यतः—सर्तो सङ्क्षो पुण्येन भवति । एतौ सत्पुरुषौ परकार्यतत्परौ । यतः—

विरला जाणन्ति गुणा विरला पालंति निद्विणा निहा । विरला परकज्जकरा परदुःखे दुःखिआ विरला ॥१॥
अतस्त्वं शीघ्रं गच्छ, त्वत्स्वामिनमिदानीय । इति विराघवचनं श्रुत्वा गतो दूतः सुग्रीवसमीपम् । सुग्रीवाय तद्वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् । इदं तः सुग्रीवो वानरेश्वरः स्वसैन्यपरिवृतो गगनाब्जना क्षणेन पाताललङ्कां प्राप । सुग्रीवमायान्तं श्रुत्वा विराघः सन्मुखमियाय । विराघोऽपि सुग्रीव रामभद्राय तापिने नमस्कार कारयामास । रामचन्द्रोऽपि सुग्रीवमासनदानाभ्युत्थानादिना बहु मेने । सुग्रीवोऽपि स्व दुःखं रामचन्द्राय व्यजिज्ञपत् । रामोऽपि स्व दुःखं सुग्रीवाय न्यवेदयत् । ततः सुग्रीवो रामं प्रोवे—हे स्वामिन् ! अहं तवानुगः सीताप्रवृत्तिमचिरादोन्वेषामि । अतस्त्वं किङ्किन्धां प्रत्यागच्छ । ततश्चलितो रामलक्ष्मणौ सुग्रीवसहितौ किङ्किन्धां प्रति । मार्गे रामो विराघमनुगच्छन्तं सम्योक्ष्य विससर्ज । श्रीरामचन्द्रः किङ्किन्धामागत्योपवने स्थितः । तत्र स्थित्वा पितृसुग्रीवमाह्लास्त । ततस्तौ सुग्रीवौ रामानुज्या परस्परं युयुधाते, शूरा रणयालसा न भवन्ति, भोजनाय द्विजा इव । तौ द्वौ दुर्धरैश्चरणन्यासैर्वसुधरां कम्पयन्तावयुध्येताम् । तौ समपराक्रमौ समरूपौ सदृग्भावण्यविलासदास्यकलितौ । रामधिन्यति—अनयोर्मध्ये कः परः, कश्चास्मदीय इति न ज्ञायते । देवताधिष्ठितधनुर्नदिन विद्या दूरं यास्यतीति निश्चित्य रामो वज्रावर्चोभिघघधनुष्टंकारमकरोत् । तन्नादमाहात्म्यतः साहसगतेर्विद्याधरस्य रूपान्तरकरी विद्या व्याघ्राद्वरिणीव पलायिता । विद्याधरं प्रति रामेणोक्तम्—भो पापिन् ! भो मायिन् !

मायया सर्वं विमोह्य परदारान् निरसते ? रे पाप ! चापमारोपय, सद्दामसज्जो भव, मया सह सद्दामं कुरु । एवं रामेणोक्ते लक्ष्मणेन कोपारुणलोचनेनैकेन वाणेन हतो मृत्युना नरकं गतः । यादृशमनुचितमारुघं तादृशं फललब्धम् । यतः—

अनुचितकर्मरम्भः स्वजनविरोधो बलीयसां स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥१॥

अत ईदृशं कार्यं न कार्यम् । श्रीरामेण विराधवत्सुग्रीवोऽपि किङ्किण्यराज्ये स्थापितः । सुग्रीवः पुरलोकैः पूजितो राज्यमकरोत् । सुग्रीवद्वयोदश निजाः कन्यका अत्यन्तसुन्दर्यो रामभद्रं प्रदातुमयाचिष्ट । रामः सुग्रीवमुवाच भो सुग्रीव ! सीतान्वेषणहेतवे प्रयतस्व, एताभिः कन्यकाभिः किं करोमि, इत्युक्त्वा रामो बहिरुद्याने गतः । रामाज्ञया सुग्रीवो निजां पुरीं विवेश ।

ततश्च लङ्कायां नगर्यां मन्दोदर्यादयो रावणस्त्रियः स्वरादिहननोदन्तं ध्रुत्वाऽरुदन् । चन्द्रणखापि सुन्दपुत्रेण सह रुदती, उरः कुट्टयन्ती, पाणिभ्यां शिरः स्फालयन्ती रावणगृहं प्राविशत् । रावणकण्ठे लगित्वा रुदत्येवं जगाद । हे बान्धव ! अहं दैवेन हता । यथा—

हतः पुत्रो हतो भर्ता हतो च मम देवरो । चतुर्दश सहस्राणि हताश्च कुलपत्तयः ॥१॥

पाताललंका चान्छिद्या राजधानी त्वदर्पिता । दर्पवद्विभिर्विद्विपवृभिर्बन्धो जीवत्यपि त्वयि ॥२॥

जीवग्राहं प्रणश्याहं सुन्देन सह सनुना । त्वां शरण्यमिहायाता कुत्र तिष्ठामि आधि माम् ॥३॥

अवोधयद्वशास्योपि रुदन्तीं तां ससौष्ठवः । त्वद्भर्तृपुत्रहन्तारं हनिष्याम्यचिरादपि ॥४॥

शोकेन तेन वैदेहीविप्रलम्भरूजापि च । फालच्युत इव द्विपी तल्पे तस्थौ निपत्य सः ॥५॥

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्चेष्ट इव किं विष्टसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोचतुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकयितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिग्लानिर्धलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥
वरं लवलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजयनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामभ्रूवदाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य वीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । ब्रुवां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

स्वावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोदर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुनः रावणो मन्दोदरीं
प्रति मणति, हे प्रिये ! प्रियमक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमग्रसन्नामनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

न चित्रमेतत्त्वयि वा जितात्मनि
 प्रजाहितार्थं धृतपार्ष्णित्रे ।
 तपःसमाधानपरे मुनामिह
 स्वभानवृत्त्या हि गुणास्त्रयि स्थिताः ॥ ९२ ॥

इति प्रशंसासुमगाः सुखा गुणा
 न दोषदुर्गेषु वसन्ति भूतयः ।
 इमां विदित्वा गुणदोषधर्मतां
 सचेतनः कः स्वहितोपय मजेत् ॥ ९३ ॥

न देशमाप्नोति पराक्रमेण त
 न कोत्तरीयेण न नानिसंपदा ।
 श्रमव्ययाम्या नृपतिर्विनैः य
 गुणामिजातेन पयाधिगच्छति ॥ ९४ ॥

सुराधिपश्रीरपि वीक्षते गुणान्
 गुणोदितानेन परैति संनतिः ।
 गुणैर्म्य एव प्रभवन्ति कीर्तयः
 प्रमानमाहाम्यमिनि श्रितं गुणान् ॥ ९५ ॥

अमर्षदपोद्भवकर्कशान्यपि
 प्ररुद्धनैरस्थिरमसराण्यपि ।
 प्रसादयन्त्येव मनांसि निद्रिषां
 शशिप्रकाशाधिक्यजन्तयो गुणाः ॥ ९६ ॥

तदेवमेव क्षितिपाल पालयन्
 महीं प्रतापानतद्गतपार्ष्णित्रम् ।
 अमन्दशोभैर्विनयादिभिर्गुणै-
 र्गुणानुरागं जगतां प्रबोधय ॥ ९७ ॥

प्रजादितं कृत्स्नमं महीपते-
 स्तदस्य पन्था क्षुमयत्र भूतये ।
 भवेच्च तदाजनि धर्मरसले
 नृपस्य वृत्तं हि जनोऽनुरर्तते ॥ ९८ ॥

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्चेष्ट इव किं तिष्ठसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोवतुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकयितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छां श्रमिग्लानिर्बलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मधुनोत्थिता ॥१॥
स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥
वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥३॥
सतामपि हि वामश्रुददाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥
वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥
भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । छुचां कंदः कलेर्मूलं दुःस्वानां त्वानिरंगना ॥६॥
प्राणसंदेहजननं परमं चैरकारणम् । लोकरुद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥
सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥
लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोदर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वात्नरकगामित्वाच्च । पुनः रावणो मन्दोदरीं
प्रति मणति, हे प्रिये ! प्रियमक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमग्रसन्नामनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

गुरुसाधिको मया गृहीतः । तदभिग्रहं प्राणान्तेऽपि न त्यजामि, अतस्त्वं याहि, गत्वा सा सीता मयि रमते तथा कुरु । मन्दोदर्यपि पत्युः पीडया पीडिता देवरमणोद्याने गत्वा सीतामेवमुवाच—हे सुन्दरि ! हे सीते ! हे सुभगे ! एषाऽहं दशाननस्याग्रमहिषी मन्दोदरी नाम्नी त्वयि दासीत्वं प्रपत्स्ये । मद्वयसा त्वं दशकन्धरं भजस्व । हे सुसुन्दरीनिभे ! अस्मिन्संसारे त्वमेव धन्यासि, यां मम पतिः विश्वसेव्यांहिकमलस्त्वामभिलषते, अतस्त्वं मयोक्तं वचनमङ्गीकुरु, रावणं पतिं कृत्वा विश्वस्वामिनी भव, त्वं रामेण भूचरेण पत्तिमात्रेण पतिना भुवं भ्रान्त्वा क यास्यासि ? यदि दशाननः पतिलभ्यते तर्ह्यन्यैः किं क्रियते, रावणो द्वात्रिंशद्गुणोपेतो नायकः, यथा—कुलीनः शीलवान् शौचवान् प्रियंवदः सततव्ययी प्रीतिमान् सौभाग्यवान् विनयवान् कीर्तिमान् त्यागी विवेकी शृङ्गारी अभिमानी श्लाघावान् समुज्ज्वलवेषः द्विसप्ततिकलाकुशलः सत्यवाविप्रयः वदान्यः स्वजनप्रियः सुगन्धिप्रियः सुघृतो मन्त्रवान् क्लेशसहः स्वदत्ताप्रकाशकः पण्डितोत्तमः सुसत्त्वः साधर्मिकः मद्भोक्ताही गुणग्राही धर्मी परिभावकश्चेति । हे सीते ! हे सुभगे ! एवंविधं द्वात्रिंशद्गुणैः संयुक्तं नायकं रावणं यदि न सेविष्ये तर्हि त्वं भोगैर्वंचिता दुःखभारैः संथिता कं नरं सेविष्ये । मन्दोदरीवचनानि श्रुत्वा सीता सोत्साहं सोपालम्भं वभाषे—

रुषा यभाषे सीतैवं क्व सिंहः क्व च जम्बूकः । क्व सुपर्णः क्व वा काकः क्व रामः क्व च ते पतिः ॥१॥

दम्पतित्वमहो युक्तं तव तस्य च पाप्मनः । रिरंसुरेकोऽन्यस्त्रीषु दृती भवति चापरा ॥२॥

द्रष्टुमप्युचिता नासि किमु संभाषितुं हले । स्थानादितो गच्छ गच्छ त्यज हृष्टिपथं मम ॥३॥

एवं तिरस्कृता मन्दोदरी रावणसमीपं गता । ततो मन्दोदरीसहितो रावणः सीतासमीप आभात् । सीतां प्रति रावणो जगाद ।

अथ मन्दोदरी देवी रावणघृपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्चेष्ट इव किं तिष्ठसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोक्तुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तबालोकायितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि सिंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिग्लीर्निर्धलक्षयः । राजयश्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामभ्रूदर्दाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य धीजं नरकद्वारमार्गस्य क्षीपिका । शुचां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोदर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुना रावणो मन्दोदरीं
प्रति मणति, हे प्रिये ! प्रियमक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्नामनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

गुरुमाक्षिको मया गृहीतः । तदभिग्रहं प्राणान्तेऽपि न त्यजामि, अतस्त्वं याहि, गत्वा सा सीता मयि रमते तथा कुरु । मन्दोदर्यपि पत्युः पीडया पीडिता देवरमणोद्याने गत्वा सीतामेवमुवाच—हे सुन्दरि ! हे सीते ! हे सुभगे ! एषाऽहं दशाननस्याग्रमहिषी मन्दोदरी नाम्नी त्वयि दासीत्वं प्रपत्स्ये । मद्भवसा त्वं दशकण्ठं भजस्व । हे सुरसुन्दरीनिभे ! अस्मिन्संसारे त्वमेव धन्यासि, यां मम पतिः विश्वसेव्यांहिकमलस्त्वामभिलषते, अतस्त्वं ममोक्तं वचनमङ्गीकुरु, रावणं पतिं कृत्वा विश्वस्वामिनी भव, त्वं रामेण भूचरेण पश्चिमात्रेण पतिना सुवं भ्रान्त्वा क्व यास्यसि ? यदि दशाननः पतिर्लभ्यते तर्ह्यन्यैः किं क्रियते, रावणो द्वात्रिंशद्गुणोपेतो नायकः, यथा—कुलीनः शीलवान् शौचवान् प्रियंवदः सततव्ययी ग्रीतिमान् सौभागवान् विनयवान् कीर्तिमान् त्यागी विवेकी मृद्गारी अभिमानी श्लाघावान् समुज्ज्वलवेषः द्विसप्ततिकलाकुशलः सत्यवाचिप्रयः वदान्यः स्वजनप्रियः सुगन्धिप्रियः सुवृत्तो मन्त्रवान् क्लेशसहः स्वदत्ताप्रकाशकः पण्डितोत्तमः सुसत्त्वः साधर्मिकः महोत्साही गुणग्राही क्षमी परिमावकश्चेति । हे सीते ! हे सुभगे ! एवंविधं द्वात्रिंशद्गुणैः संयुक्तं नायकं रावणं यदि न सेविष्ये तर्हि त्वं भोगैर्बचिता दुःखभारैः संश्रिता कं नरं सेविष्ये । मन्दोदरीवचनानि श्रुत्वा सीता सोत्साहं सोपालम्भं बभाषे—

रुषा बभाषे सीतैवं क्व सिंहः क्व च जम्बूकः । क्व सुपर्णः क्व वा काकः क्व रामः क्व च ते पतिः ॥१॥

दम्पतित्वमहो युक्तं तव तस्य च पाप्मनः । रिरंसुरेकोऽन्यस्त्रीषु दूती भवति चापरा ॥२॥

द्रष्टुमप्युचिता नासि किमु संभाषितुं हले । स्थानादितो गच्छ गच्छ त्यज दृष्टिपथं मम ॥३॥

एवं तिरस्कृता मन्दोदरी रावणसमीपं गता । ततो मन्दोदरीसहिजो रावणः सीतासमीप आगत्य । सीतां प्रति रावणो जगद ।

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्रेष्ठ इव किं तिष्ठसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोक्तुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकयितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिग्लानिर्बलक्षयः । राजयश्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तम्भपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामभ्रूदर्दाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । छुचां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धं परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुनरावणो मन्दोदरीं
प्रति भणति, हे प्रिये ! प्रियमक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्नानिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

हे सीते ! त्वं कस्मात्कुपिताऽसि ? एषा मन्दोदरी तव दास्यस्ति । अहमपि तव दासोऽस्मि । हे देवि ! सीते ! मयि प्रसादं कुरु । दृष्ट्या मां विलोभय इति श्रुत्वा सीता पराङ्मुखीभूय रावणं प्रत्युवाच—“हे रावण ! मां रामगेहिनीं हरन् त्वं कृतान्तदृष्ट्या दृष्टोऽसि यतः—रामे सानुजे द्विपति कियन्मात्रं जीविष्यसि ? किं जीवितादुद्विग्नोऽसि ? यत्त्वं मां वाञ्छसि” । सीतैवमाक्रोश्यमानोऽपि भूयो भूयस्तथैवोवाच । धिगहो बलीयसी कामावस्था । भावहीनमैथुनं न भवति यतः—

यत्नहीनमलङ्कारं घृतहीनं च भोजनम् । स्वरहीनं च गान्धर्वं भावहीनं च मैथुनम् ॥१॥

एवं वार्ता कुर्वतः द्वयोर् धाम्नां निधिः पश्चिमे लवणाम्बुधौ निमग्नः । तदा घोरा निशा प्रावर्तत । घोराद्विरावणः सीताया उप-सर्गान्प्रचक्रमे । यतः—क्रोधवान् कामान्धव ।

घृत्कारिणो महाघूकाः फेत्कुर्वाणाश्च फेरवः । घृत्ता विचित्रं क्रन्दन्त ओतवोऽन्योन्ययोधिनः ॥१॥

पुच्छाच्छोदकृतो व्याघ्राः फुत्कुर्वाणाः फणानृतः । पिशाचप्रेतवेतालभृताश्चाकृष्टकर्तृकाः ॥२॥

उल्ललन्तो दुर्ललिता यमस्येव सभासदः । चिकृता रावणेनेयुरुपसीतं भयंकराः ॥३॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

अथ सीता तान्पूर्वोक्तान् भयंकरान् श्लाघदान्दृष्ट्वा मनसा पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं ध्यायन्ती तस्यौ न तु दशननं भेजे । प्रभाते विभीषणस्तन्निशाघृतं निशम्य सीतासमीप आगत्य सीतां प्रत्येवमवोचत् । हे भद्रे ! त्वं कासि ? केनानीता ? केन हेतुना राक्षसीभिः परिश्रुता वने स्थापिताऽसि ? मम परस्त्रीसोदरस्य सर्वं सत्यमाख्याहि । सीतयोक्तम्—हे विभीषण ! हे धर्मबान्धव ! मम पुत्तान्तं शृणु । अधोमुखीभूतैवमवादीत्—अहं जनकपुत्र्यस्मि सीता नाम्ना । भामण्डलस्वसाऽस्मि, तथा रामचन्द्रस्य पत्न्यस्मि । दशरथ-

स्य बध्वस्मि । अहं पत्या समं सानुजेन लक्ष्मणेन देवरेण समं दण्डकारण्यमागमम् । तत्रारण्य एकस्मिन्दिने मम देवः क्रीडयेत-
स्ततो भ्राम्यन् सूर्यदासमहासिं ददर्श तदसिं गृहीत्वा कुतूहलात् समीपस्था वंशजाली तेनासिना चिच्छिदे । अज्ञानात्तदन्तःस्यत-
त्साधकशिरोऽच्छिदत् । तस्य साधकस्य शिरोऽज्ञानाच्छित्त्वा कृतपश्चात्तापो भ्रातुः समीपमागात् । सर्वं स्वरूपयुक्तम्, खड्गो दर्शितः ।
मत्पतिना रामेणोक्तम्—हे भ्रातः ! त्वया साधु न विहितम्, अस्य खड्गस्य साधकस्त्वया हतः । लक्ष्मणेनोक्तम्—हे बान्धव !
मयाऽज्ञानात् कश्चित्पुमान् हतः । एवं तौ वार्तां कुर्वाणौ वर्तते तावता मदेवस्थानुपदं काचित्कामिनी शूर्पणखेति नाम्नी तत्रागता ।
मत्पतिं हृद्धा मोहिता रामं कामरूपं कामाय ययाचे । रामेणोक्तम्—मम पत्न्यस्ति, तर्हि त्वं लक्ष्मणं भजस्व । सा लक्ष्मणं गता ।
लक्ष्मणेनोक्तम्—त्वं पूर्वं रामं गता अतो रामं भजस्व त्वं मम भ्रातृजाया जाता । एवमुभाभ्यां तिरस्कृता स्वस्थानं गता । तत्क्षणादेव
तया प्रेषितं सैन्यं समागतम् । तत्सैन्यं हृष्ट्वा राममापृच्छ लक्ष्मणः सिंहनादसंकेतं कृत्वा युद्धं कर्तुं ययौ । मायया श्वेडानादं कृत्वा
रामं दूरे नीत्वा दुराशो रावणो राक्षसो मां स्ववधायैवाहूत । तच्छ्रुत्वा विभीषणः रावणान्तिके गत्वा रावणं नत्वा बभापे—हे बान्धव !
हे स्वामिन् ! त्वया कुलोचितं न कृतम्, यत्सीताहरणं विहितम् । अद्यापि किञ्चिद्गतं नास्ति यावद्रामः सौमित्रिश्च नायातः ताव-
त्सीताऽऽश्वास्य तदन्तिके मुष्यताम् । इति विभीषणेनोक्ते कोपं कृत्वा रावणो बभापे—रे विभीषण ! त्वं किं भापसे ? सीता मया
समर्पणाय किमानीताऽस्ति ? एषा मम भार्यो भविष्यति । तौ वराकौ रामलक्ष्मणावहं हनिष्यामि ।

ऊचे विभीषणो भ्रातः ! सत्यं तज्ज्ञानिनो वचः । यद्रामपत्न्याः सीतायाः कृते नः कुलसंक्षयः ॥१॥

भक्तस्य वन्धोर्मे वाचं मन्यसे नान्यथा कथम् । मया हतो दशरथः स तावज्जीवितः कथम् ॥२॥

न यवाप्यन्यथाभावि भायिवस्तु महाभुज ! । तथापि प्रार्थ्यसे मुञ्च सीतां नः कुलघातिनीम् ॥३॥

अनाकर्णितकेनेव विभीषणगिरामथ । आरोप्य पुष्पके सीतां भ्रमन्नेवमदर्शयत् ॥४॥

हे सीते ! अमी मे क्रीडाशैलाः, अमी स्वादुतोयाः पुष्करिण्यः, अमूनि नन्दनोद्यानसन्निभान्युपवनानि, अमूनि धारावेदमानि, अमून् केलिकुलिन्यः, अमूनि केलिवनानि ।

एतानि रतिवेदमानि स्वर्गखण्डोपमानि च । मया सह रमस्वैषु सुस्रु (सुभ्रूः) ! यत्र रतिस्तव ॥१॥

गतं ते यौवनं भीरु ! जीवितं च निरर्थकम् । या न वेत्ति सदा पुंसां सस्नेहं सुरतक्रमम् ॥२॥

सीतयोक्तम्-अहमन्यं पुरुषं नेच्छामि । एकं श्रीरामचन्द्रं ध्यायन्ती मौनेनाऽस्यात् । पुना रावण इतस्ततो ब्राम्ह्यन् देवरमणो-
द्याने सीतां मुमोच । त्रिजटां राक्षसीं सीतासमीपे स्थापयित्वा रावणः स्वस्थाने गतः । अथ विभीषणः स्वभ्रातरं रावणमेवंविधं वाचो-
युक्तेरगोचरं दृष्ट्वा कुलामात्यानाजूहवत्, ऊचे च-भो कुलामात्याः ! अस्मत्स्वामी कामातुरः स्वकुलक्षयं करिष्यति । यतः-काम-
स्वेकोपि दुर्जयः किम्पुनः कृतसाहाय्यः परनारीरिंसया । अतः परं महति व्यसनार्णवे पतिष्यति । अतो यूयं गत्वा मम बान्धवं
बोधयत । यथाऽस्मात्पापाग्निवर्तते तथा कुर्वन्तु । अन्यथा सर्वेषां क्षयो भविष्यति राज्यराजामात्यादीनाम् । विभीषणवाक्यं श्रुत्वा
मन्त्रिणो रावणसमीपं गत्वा विज्ञापयन्ति यथा-स्वामिन् ! एषा सीता मुख्यताम् । अस्या निमित्तेन नः कुलक्षयो भविष्यति । ज्ञानिना
नैमित्तिकेन च कथितमस्ति । अतः स्वामिन् ! एनां मुञ्च । इत्यादियुक्त्या मन्त्रिणा बहु विज्ञप्तोऽपि सीतां नाभुञ्चत् । यथाऽभव्ये
धर्मोपदेशो न लगति तथा रागेऽपि मन्त्रिवचो नालगत । पुनर्मन्त्रिणोक्तम्-स्वामिन् ! सुग्रीवहनुमन्मुख्याः सुभटा राघवस्य साहाय्यं

कर्तुं मिलिताः सन्ति । न्यायभार्जा कः पक्षपातं नावलम्बते । स्वामिन् ! सीतानिमिचादैस्वाकात्कुलक्षयो ज्ञानिनोक्तः तत्साम्प्रतमुपस्थितम् । एवं भक्षिणा बहून्वयमानोऽपि नामुञ्चत् । ततो विभीषणोऽनागतमयं दृष्ट्वा लङ्कावप्रं सञ्जीकरोति । वप्रे कपिशीर्षकाणि स्वातिका यन्त्रादिभिर्वप्रे सञ्जीकरोति । यतः—अनागतं हि पश्यन्ति मन्त्रिणो मन्त्रचक्षुषा ।

॥ अथ रामकथा ॥

इतथ कमपि कालं सीताविरहपीडितोऽपि रामः सौमित्रिणाऽऽधास्यमानः कतिचिदिनान्यत्यवाहयत् । एकस्मिन्दिने रामेणा-
गुशिष्य लक्ष्मणः प्रेषितः । लक्ष्मणोऽपि सुग्रीवं प्रति तूष्णवापकृपाणभृत् स्वयं प्रतस्थे ।

दलयन्धर्मां पदन्पासैः कम्पयन्तं च पर्येतम् । वेगान्दोलितदोःस्पशन्निमार्गधृक्षांश्च पातयन् ॥१॥

उत्तरुदन्नकुटिर्भूमिललाटोऽरुणलोचनः । भीतैर्द्वारैःस्यैर्मुक्तमार्गः प्राप सुग्रीववेदम सः ॥२॥ युगम् ॥

आगतं लक्ष्मणं श्रुत्वा निर्गत्यान्तःपुराद्दुतम् । उपतस्थे कपिराजः कम्पमानवपुर्भयात् ॥३॥

ऊधे च लक्ष्मणः कुलः कृतकृत्योऽसि यानर ।। सुखं तिष्ठसि निःशंकः स्वान्तःपुरसमाधृतः ॥४॥

स्यामी तरुतलासीनो विषसानन्वससिभान् । यथाऽज्येति न तद्वेत्ति प्रतिपद्यं च विस्मृतम् ॥५॥

सीताप्रवृत्तिमानेतुमुत्तिष्ठस्वाधुनाऽपि हि । मा साहसगतेर्मार्गं गमः संकुचितो न सः ॥६॥

लक्ष्मणोक्तमेतद्वचनं श्रुत्वा भीतिभीतः सुग्रीवो लक्ष्मणपादयोः पतित्वा कपीश्वर एवमवदन्—हे स्वामिन् ! एकं मम प्रमादं

१ ॥ साहसगतेर्मार्गो मृगुरूपे न संकुचितः । तथापि मरणं भयिष्यतीति ध्यनिः ।

सहस्र । यतस्त्वं मे प्रभुः । एवमुक्त्वा सौमित्रिः कपीश्वरं सुग्रीवमग्रे कृत्वा यत्र श्रीरामचन्द्रोऽस्ति, तत्र गतः । तत्रागत्य श्रीरामं नम-
यन्के । ततः श्रीरामः सुग्रीवं प्रत्यभाषिष्ट-मो सुग्रीव ! सीताप्रवृत्तिं समानय । सीता कुत्राऽस्ति, यत्रास्ति तत्र किं करोति । इति
श्रीरामवचनं श्रुत्वा सुग्रीवः स्वान्सेन्यान्सर्वत्र ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखादिषु विद्याधरनगरादिषु च प्रेष्य सर्वत्र विलोक-
यामास । तैऽपि सुभटाः सर्वत्र भ्रान्त्वा भ्रान्त्या विलोकयित्वा समाजगमुः । परं केनाऽपि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । इतश्च सीताहरण-
पुत्तान्तं भामण्डलेन श्रुतम् । भामण्डलस्तत्राऽज्जात् यत्राऽस्ति रामः । ससैन्योऽपि विराघः पाताललङ्कातः समागतः । एवमन्येऽपि
विद्याधराः समाजगमुः । ततः सुग्रीवः स्वयं विलोकनकृते निर्गतः । सुग्रीवः स्थाने स्थाने विलोकयन् कम्बूद्वीपं समागतः । तं रत्न-
जटीविद्याधरो दृष्ट्वा चिन्तयति किमेयः सुग्रीवोऽत्राऽजगतोऽस्ति ? किं दशमौलिना ममापराधं संस्मृत्य मद्बधाय प्रेषितोऽस्ति ?

अथवा-हृत्ता विद्या दशस्येन पुरा ताचन्महौजसा । इदानीमेव मे प्राणान्हरित्यति हरीश्वरः ॥१॥

इति चिन्तावत्परं रत्नजटीविद्याधरं प्रति सुग्रीवस्तत्समीपे गत्वैवमुवाच-अहो रत्नजटी ! त्वं मां किं नोपलक्षसे ? तथा त्वं
व्योमगमनेऽलसः किम् ? रत्नजट्योचत्-हे वानरेश्वर ! मम विद्या दशस्येन हृता जानकीं हस्तो रावणस्य पृष्ठेऽहं धावितः । मयो-
क्तम्-रे पापिन् ! मत्स्वामिनो भगिनीं हत्वा क यास्यसि ? इत्युक्त्वा यावता खड्गमाकुष्य धावितस्तावता तेन रावणेन मम विद्या
हृता, अहमत्र पतितः । एतच्छ्रुत्वा सुग्रीवेण विमान आरोप्य रत्नजटी रामसमीपं नीतः । सुग्रीवेण सकलोऽपि घृत्तान्तो रत्नजटी-
मुखेन विज्ञापितः । यथा-हे श्रीराम ! सीता रावणेन हृता । पुष्पके विमान आरोपिता । हा राम ! हा देवर सौमित्रे ! हा भा-
मण्डल ! इति वादिनी, रुदती, समुद्रोपरि गच्छन्ती, पृच्छर्वती मया श्रुता श्रवणाभ्यां, दृष्टा नेत्राभ्याम्, ततोऽहं धावितो मत्स्वामि-

भगिनीति कृत्वा । तेन पापेन मम सर्वा विद्याऽपहृता । ततोऽहं कम्बूद्वीपे पतितः । सुग्रीवेण राज्ञेहानीतः । एतन्मम चरित्रम् ।
भूयो भूयोऽपि पप्रच्छ सीतोदन्तं रघूद्वहः । भूयो भूयोऽपि सोऽप्याख्यत् तन्मनःप्रीतिहेतवे ॥१॥

अपृच्छद्रामभद्रस्तान्सुग्रीवादीन्महाभटान् । इतः किमिति दूरे सालङ्का पूस्तस्य रक्षसः ॥२॥

सुग्रीवादयो विद्याधरा रामं प्रत्यूचुः—हे श्रीराम ! तयाऽऽसन्नया किमथ दूरस्थया किम् ? यस्य रावणस्य जगज्जिष्णोः पुरः के चयम् ? स रावणः सर्वान्निद्याधराभटान्स्वोजसा दृणवद्गणयति । रामोऽप्युचै—भो विद्याधराः ! रावणं मम दर्शयत, अहमपि तस्य पराक्रमं पश्यामि । यदि रावणो मग आतुः पुरतः स्थास्यति तदा ज्ञास्यतेऽसौ बलवान्, अन्यथाऽस्य किं बलम् ? लक्ष्मण उवाच—भो विद्याधराः ! यः सारमेयश्चदृग्दृग् शून्यं दृष्ट्वा सीतां हत्वा गतः । तस्य पराक्रमः किं वर्ण्यते । तावज्ज्ञाम्यवानाह—ज्ञानवताऽनन्त-वीर्येणोक्तम्, यथा यः कोटिशीलामृत्पाटयिष्यति, स रावणं हन्ति । सत्यमेतत् यतः ज्ञानिनोक्तम्—ज्ञानिवचनं नान्यथा भावि । विद्याधरेणोक्तम्—भो रामलक्ष्मणौ ! अस्मत्प्रत्ययहेतवे यूयं तां शीलां समुत्पाटयत । रामेणोक्तम्—एवं भवतु । ततः सर्वेऽपि विद्याधरा लक्ष्मणं रामाज्ञया यानारूढं कृत्वा व्योममार्गेण सपदि कोटिशीलान्तिके निन्युः । लक्ष्मणोऽपि कोटिशीलान्तिके गत्वा तां पुष्पादिभिः सम्पूज्य देवान्, गुरुंश्च, संस्मृत्य यामेतरेण बाहुना सन्दधे, दन्ती लतामिव । सुरैर्लक्ष्मणस्योपरि पुष्पवृष्टिः कृता साधुसाध्वित्याकाशे गीरुच्छलिता । सञ्जातप्रत्ययैर्विद्याधरैः पुनर्लक्ष्मणो विमान आरोप्य किञ्चिन्न्यायां रामसमीपे मुक्तः । कपिवृद्धास्ततः प्रोचुः । हे स्वामिन् ! आदौ द्विषो दूतः प्रेष्यः नीतिमतामियं स्थितिः । यदि दूतेन सन्देशद्वारेण प्रयोजनं सिध्येत् तदा संग्रामो-द्यमकर्मणा राज्ञा पर्याप्तिम् । तर्हि कश्चिद्दूतः समर्थः प्रेष्यतां यो गत्वा कार्यं कृत्वा शीघ्रमायाति । सुग्रीवेण विद्याधराधीशेन हनु-

मानाहृतः । हनुमानप्यागत्य श्रीरामचन्द्रं लक्ष्मणं सुग्रीवं च नतैवमवोचत्—आदिश स्वाभिन् ! किं करोमि ? ततो रामाय सुग्रीव आह । हे श्रीराम ! अयं हनुमान् निघुरेऽपि परमो बन्धुः विनयी पावनंजयिः । अस्य तुल्यो द्वितीयो नास्ति प्रशुकार्यकरणक्षमः । ततः स्वाभिन् ! सीताप्रवृत्तिलाभार्थमेनं समादिश । हनुमानेवमुवाच—हे स्वाभिन् ! कपयोऽनेकशः सन्ति नामतो गवो, गवाक्षो, गवयः, शरभो, गन्धमादनः, नीलो, द्विविदो, मैन्दो, जाम्बवान्, अंगदो, नलः इत्यादयो वानरेश्वरा बहवः कपिपुङ्गवा वर्तन्ते । एतेषामन्त्योऽहमप्यस्मि त्वत्कार्यकरणक्षमः । कथय किं करोमि ? यथा—

लङ्कां सराक्षसद्वीपामुत्पाटयेह किमानये । यदूध्वा सबान्धवमथानयामि दशकन्धरम् ॥१॥

स म्वं वशग्रीवं हत्वा तत्रैव वा हुतम् । देवीं जनकजामेवानयामि निरुपद्रवाम् ॥२॥

तद्गच्छ पुर्यां लङ्कायां सीतां तत्र गवेपये ॥३॥

ये चाभिज्ञानमत्र समानये ॥४॥

एव तिष्ठति । हे देवि ! त्वं जीवितं मा त्याक्षीः

। ददाति । हनुमांस्तां मुद्रां लात्वा, रामं

। नत्वा हनुमान् सपरिक्रो लङ्कां पुरीं प्रत्य-

स्य नगरीं माहेन्द्रपुरपत्तनं दृष्ट्वा चिन्तयति—

।, तर्हि तस्य मातामहस्य किञ्चिच्चमत्कारं दर्शया-

मीति संचिन्त्य क्रुद्धो हनुमान् प्रतिचुन्द निनादैर्दिशो वधिरयत्, दिद्गुलप्रविशन्दिदैः ब्रह्माण्डं स्फोटयदिव रणतूर्यं वादयन् मातामहं माहेन्द्रं क्षोभयन्नास्ते । एवंविधं परबलं दृष्ट्वैन्द्रविक्रमो माहेन्द्रः ससैन्यः सपुत्रः समित्रो रणकर्मणि तत्परो नगराभिर्ययौ । तयो-
महिन्द्रहनुमतोर्मदारणः समजायत । हनुमांस्तस्मिन्सङ्ग्रामे परसैन्यानि वमञ्ज प्रमञ्जनो द्रुमानिव । प्रसन्नकीर्तिमहिन्द्रोऽपि हनुमता सह दौहित्रसम्बन्धमजानन् युयुधे । यतः—

उभावपि महाबाहू उभावप्यत्यमर्षणौ । अन्योऽन्यं हृद्युद्धेन जनयामासतुः श्रमम् ॥१॥

एवं युष्यमानो हनुमांश्चिन्तयति—अहो मया युद्धमारम्भितम्, स्वामिकार्ये विलम्बितम्, यदि मातामहं न जीयते तर्हि मानक्षतिः, यदि विलम्बः क्रियते तर्हि स्वामिकार्यक्षतिः स्यादिति ज्ञात्वा क्रुद्धो हनुमान् मोहिन्या विधया मोहयन्मातामहं जग्राह । गृहीत्वा पञ्चात्पादयोः पतित्वैवमुवाच—हे राजन् ! एषोऽहं पवनान्नयः पुत्रो हनुमान्नाम्ना स्वामिना श्रीरामचन्द्रेण, सुग्रीवेण च प्रेषितोऽस्मि सीताप्रवृत्तिमानेतुम्, लङ्कां व्रजतो माहेन्द्रनगरस्योपरि गच्छता मया पूर्वमावनिर्वासनाज्ञातमर्पेण यत्तातस्यानुचितं विहितं तत्पातेन क्षन्तव्यमित्युक्त्वा पादयोः पतित्वा क्षामितम् । माहेन्द्रोऽपि हनुमन्तं भुजाभ्यां समुदृष्ट्य समालिङ्ग्य तमित्यूचे—हे महा-
शुज ! प्राग्जनश्रुत्या श्रुतोऽसि, साम्प्रतमद्य मया दिष्टया दृष्टोऽसि विक्रमी, गच्छ स्वस्वामिकार्यय, ते पन्थानः शिवाय सन्तु, इति कथयित्वा माहेन्द्रः ससैन्यो राघवान्तिकेऽगात् । ततश्चलितो हनुमान्न्योम्ना गच्छन् दधिसुखाभिधे द्वीपे कायोत्सर्गे तस्थिवांसो महा-
मुनी प्रेक्षांचक्रे । तयोः साध्वोः नातिदूरे तिस्रः कुमारिका अपश्यत् । कथंभूताः—ध्यानस्था निरवद्याङ्गीर्विद्यासाधनतत्पराः । तस्मिन्समयेऽखिले द्वीपे दवानलः प्रजज्वाल । तौ साधू ताः कुमार्यश्च देवसङ्कटे निपेतुः । तद्वात्सल्येन हनुमान्सागरवारिभिर्मघ इव तं

मानाहृतः । हनुमानप्यागत्य श्रीरामचन्द्रं लक्ष्मणं सुग्रीवं च नतैवमवोचत्—आदिश स्वाभिन् ! किं करोमि ? ततो रामाय सुग्रीव आह । हे श्रीराम ! अयं हनुमान् विधुरेऽपि परमो बन्धुः विनयी पावनंजयिः । अस्य तुल्यो द्वितीयो नास्ति प्रभुकार्यकरणक्षमः । ततः स्वामिन् ! सीताप्रवृत्तिलाभार्थमेनं समादिश । हनुमानेवमुवाच—हे स्वामिन् ! कपयोऽनेकशः सन्ति नामतो गवो, गवाक्षो, गवयाः, शरभो, गन्धमादनः, नीलो, द्विविदो, मैन्दो, जाम्बवान्, अंगदो, नलः इत्यादयो वानरेश्वरा बहवः कपिपुङ्गवा वर्तन्ते । एतेषामन्त्योऽहमप्यस्मि त्वत्कार्यकरणक्षमः । कथय किं करोमि ? यथा—

लङ्कां सराक्षसद्वीपामुत्पाटयेह किमानये । यदृध्वा सवान्धवमथानयाभि दशकन्धरम् ॥१॥

सक्रुदुम्बं दशग्रीवं हत्वा तन्नैव वा द्रुतम् । देवीं जनकजामेवानयाभि निरुपद्रवाम् ॥२॥

रामोऽपि निजगादैवं सर्वं सम्भवति त्वयि । तद्गच्छ पुण्यां लङ्कायां सीतां तत्र गवेषयेः ॥३॥

मधुर्मिकामिमां देव्या मदभिज्ञानमर्पयेः । तस्याश्चूडामणिं चाभिज्ञानमत्र समानयेः ॥४॥

पुनरिदं मद्वाचिकं शंसेः—हे देवि ! लक्ष्मणाग्रज ! त्वद्वियोगेनातुरस्त्वामेव व्यापन् तिष्ठति । हे देवि ! त्वं जीप्रितं मा त्याक्षीः स्तोकैरेव दिर्नरावयोः संगमो भविष्यतीति कथयेः । राम इत्युक्त्वा स्नानमाङ्कितां मुद्रां ददाति । हनुमांस्तां मुद्रां लाल्वा रामं प्रत्युवाच—हे प्रभो ! अहं कार्यं कृत्वा यात्रदायाभि तावद्भवानिह तिष्ठतु, इत्युक्त्वा श्रीगमं नत्वा हनुमान् सपरिकरो लङ्कां पुरीं प्रत्य-
चालीत् । विमानस्थोऽभिनममानुमानिव स गच्छन् नभसा माहेन्द्रगिरिशिखरे मातामहस्य नगरीं माहेन्द्रपुरपत्तनं दृष्ट्वा चिन्तयति—
इदं माहेन्द्रपुरं नगरं, माहेन्द्रो नाम राजा, येन मम माता निरपराधा निर्वासिता, तर्हि तस्य मातामहस्य किञ्चिच्चमत्कारं दर्शया-

मीति संचिन्त्य क्रुद्धो हनुमान् प्रतिच्छन्दनिनादैर्दिशो चधिरयत्, दिङ्मुखप्रतिशब्दितैः ब्रह्माण्डं स्फोटयदिव रणतूर्यं चादयन् मातामहं माहेन्द्रं क्षोभयन्नास्ते । एवंविधं परबलं हृद्वैन्द्रविक्रमो माहेन्द्रः ससैन्यः ससुब्रह्मणो रणकर्मणि तत्परो नगरान्निर्ययो । तयो-
महिन्द्रहनुमतोर्मद्वारणः समजायत । हनुमांस्तस्मिन्सद्भावे परसैन्यानि वभञ्ज प्रभञ्जनो द्रुमानिव । प्रसन्नकीर्तिमहिन्द्रोऽपि हनुमता सह दौहित्रसम्बन्धमजानन् युयुधे । यतः—

उभावपि महायाह उभावप्यत्यमर्षणौ । अन्योऽन्यं हृदयुद्धेन जनयामासतुः श्रमम् ॥१॥

एवं युष्यमानो हनुमांधिन्तयति—अहो मया युद्धमारम्भ, स्वामिकार्ये विलम्बितम्, यदि मातामहं न जीयते तर्हि मानश्रुतिः, यदि विलम्बः क्रियते तर्हि स्वामिकार्यश्रुतिः स्यादिति ध्यात्वा क्रुद्धो हनुमान् मोहिन्या विधया मोहयन्मातामहं जग्राह । गृहीत्वा पद्मात्पादयोः पतित्वैवमुवाच—हे राजन् ! एषोऽहं पवनाञ्जनयोः पुत्रो हनुमात्राम्ना स्वामिना श्रीरामचन्द्रेण, सुग्रीवेण च श्रेष्ठितो-
ऽस्मि सीताप्रवृत्तिमानेतुम्, लङ्कां व्रजतो माहेन्द्रनगरस्योपरि गच्छता मया पूर्वमावुनिर्वासनाज्ञातामर्षेण यत्तातस्यानुचितं विहितं तत्तातेन क्षन्तव्यमित्युक्त्वा पादयोः पतित्वा क्षामितम् । माहेन्द्रोऽपि हनुमन्तं भुजाभ्यां समुद्धृत्य समालिङ्ग्य तमित्यूचे—हे महा-
सुब्र ! प्राग्जनधृत्या श्रुतोऽसि, साम्प्रतमद्य मया दिष्टया दृष्टोऽसि विक्रमी, गच्छ स्वस्वामिकार्याय, ते पन्थानः शिवाय सन्तु, इति कथयित्वा माहेन्द्रः ससैन्यो राघवान्तिकेऽगात् । ततश्चलितो हनुमान्व्योम्ना गच्छन् दधिमुखाभिधे द्वीपे कायोत्सर्गे तस्थिवांसो महा-
मुनी प्रेक्षाचक्रे । तयोः साध्वोः नातिदूरे तिस्रः कुमारिका अपश्यत् । कथंभूताः—ध्यानस्था निरवद्याङ्गीविद्यासाधनतत्पराः । तस्मिन्समयेऽस्तिले द्वीपे दवानलः प्रजज्वाल । तौ साधू ताः कुमार्यश्च दवसङ्कटे निपेतुः । तद्वात्सल्येन हनुमान्सागरवारिभिर्मघ इव तं

दवाग्निं शमयामास । तदैव ताः कन्यकाः सिद्धविद्या मुनीं प्रदक्षिणीकृत्य हनुमन्तं वयापिरे-हे महापुरुष हनुमन् ! त्वया साधुविहितम्, यद्वाग्निः शमितः, दवाग्निशमनेन साधुरभा कृता । त्वत्साहाय्येनास्माकं कालं विनाऽपि विद्या सिद्धाः । हनुमता प्रोक्तम्-काग्र्यम् ? ता. प्रोक्तुः-अस्मिन्दधिमुखे द्वीपे दधिमुखे पुरे रावा गन्धर्वराजोऽस्ति । तस्य राज्ञो वयं कन्यकाः स्मः । अस्मत्कृते खेचरोऽङ्गारक उन्मत्तोऽमवत्, मत्तातो गन्धर्वराजो न तस्मा अदात्, नान्यस्मै चादात् । ततोऽस्मत्तातेन कश्चिन्मुनिः पृष्टः-हे स्वामिन् ! हे मुने ! मम पुत्रीणां पतिः कः स्यात् ? एताः पुत्र्यो मया कस्मै देयाः ? मुनिनोक्तम्-यः साहसगतेर्विद्याधरस्य हन्ता स आसां तत्र पुत्रीणां वरो भावी । तच्छ्रुत्वाऽस्माभिस्तं पुरुषं ज्ञातुं विद्यासाधनमुपचक्रमिरे । तद्विद्याभ्रंशनिमित्तमंगारकेण दावानलो विहितः । स त्वया निष्कारणवन्धुना शमितः । या विद्याः पद्भिर्मसिः सिष्यति, सा विद्या त्वत्साहाय्यात्क्षणमात्रेण सिद्धा मनोगामिनी नाम विद्या । तस्मां बालिकानामेतद्दृष्टान्तं श्रुत्वा तासामग्रे हनुमता रामस्यापि सकलो वृत्तान्तः कथितः । अहमपि सीतामवृत्तिनिमित्तं लङ्कां यामि । अतस्ता मुदिताः पितुरग्रे गत्वा सर्वं समवृत्तान्तं हनुमद्वृत्तान्तं च श्रोतुः । सोऽपि गान्धर्वराजः पुत्रीभिः समं ससैन्यो रामचन्द्रमगात् । ततो हनुमानुत्पपात, उपलङ्कं गतः । तत्र लङ्कासमीपे घोरां भयंकरा कालनिशामिव भयदामाशालिकां विद्यां ददर्श ।

हनुमन्त इन्द्राऽऽशाली प्रोचे-

रे कपे न याताऽसि यातोऽसि मम भोज्यताम् । इति वृथाणा साक्षेपं व्याददाति स्म सा सुखम् ॥१॥

हनुमान् गदापाणिस्तदाननं प्रविशेत् । पुनस्तां विदार्य निर्ययावभ्रमध्यादादित्य इव । तयाऽऽशाल्या विद्यया च लङ्कायां विहितो यः प्राकारो हनुमास्त प्राकार विद्यासामर्थ्यतः कर्पस्लीलया मद्भस्वभाङ्गीत् । ततश्चलितो हनुमान् लङ्कावप्रासन्ने गतः । तद्वप्रा-

शुक्रो वज्रमुखाभिधो विद्याधरो हनुमता सह युयुधे । हनुमानपि तं विद्याधरं सङ्गमे हतवान् । हते वज्रमुखे विद्याधरे तत्पुत्री लङ्का-
मुन्दरी कन्यका विद्यावलवती पितृवैराट् कोपयती युद्धाय मारुतिमाहास्त । चतुरङ्गचमयुक्ता माञ्जालीद्वन्दुमत उपरि । हनुमांश्चिन्त-
यति-कैषा पाला विद्युद्वेगेव चञ्चला शस्त्रव्यापृतकता ? नूनमेषा वज्रमुखपुत्री वर्तते । अहं पुमान् एषा बालिका तर्हानया सह किं
युद्धं करोमि ? तर्हस्याः शराणि छिनत्तीति कृत्वा लङ्कागुन्दर्याः सर्वाणि शराण्यच्छिदत्, पावनअग्निस्तां द्वियं शीघ्रं निरस्त्री-
चकार निष्पन्नवह्नीमिव । साययेण तथा हनुमान्विलोकिताः । क एष शस्त्रच्छिदिति सुचिरं हनुमन्तं निरीक्षमाणा सा कामपरवशा
जाता । हनुमन्तं नेत्रपाणेन ताडयामास । हनुमन्तमित्यूचे-भो महापुरुष ! अहमविचार्य त्वया सह युद्धसङ्गा जाता, तत्क्षम्यताम् ।
यतः-इति शानिनोक्तम्-यथा

आख्यातं साधुना पूर्वं यस्ते जनकघातकः । भावी भर्तेति तन्नाथ ! मामुद्धह यशंयदाम् ॥१॥

पुनः प्रोवाच-अस्मिन्सकले जगति तत्र समो भटोऽन्यः कोऽपि नास्ति । अहमपि तत्र पत्नी भूत्वा नारीश्रेष्ठा भविष्यामि ।
अतोऽहं त्वामेव परिणये नान्यम् । तन्भूत्वा गान्धर्वेण विवाहेन साधुरागमुपायत । तदा मानुमान्वयोभाटवीं पर्यटन् श्रमात्सनातु-
काम इव परयारिधौ ममञ्ज निजं तेजोऽग्नौ दत्त्वा । तस्यां निशायां नागरीभिः स्वस्वगृहेषु प्रदीपका अदीप्यन्त । छलच्छेकाः खला
अतस्त्वमो नृग्मितुमारमे । किमनुनाद्रेऽर्चूर्णैः पूर्णं जगदिदं दृश्यते ? यतः-

नहि स्थलं नहि जलं न दिशो न नभो न भूः । तदानीं किं यहुक्तेन स्वहस्तोऽपि न लक्ष्यते ॥१॥

एकाकारकरे पिप्पलू तमःपूरे प्रसर्पति । विश्वं विश्वमनालोकमभूत्पातालसन्निभम् ॥२॥

तस्यां निशायामभिसारिका रोमिरे । यथा—

आजानूत्क्षिप्तमज्जीरास्तमालश्यामलांशुकाः । मृगनाभिविलिप्ताङ्गयो विसस्युरभिसारिकाः ॥१॥

समं च लङ्कासुन्दर्या पवनञ्जयनन्दनः । रममाणो निराशङ्कस्तामतीयाय यामिनीम् ॥२॥

सुप्तं हनुमन्तं लङ्कासुन्दरी जागरणयेत्युवाच । यथा—

अभूत्पीडा प्राची रसपतिरिव प्राप्य कनकं, गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।

नदीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः, क्षणक्षीणास्तारा नृपतय इवाऽनुयमपराः ॥१॥

लङ्कासुन्दर्या निजपत्न्या एतद्वचः श्रुत्वा जागरितो हनुमान्प्रभातकृत्यं करोति । प्रभातकृत्यं कृत्वा लङ्कासुन्दरीं सुन्दरोक्ति-
भिरापृच्छ्य लङ्कानगरीं प्राविशत् । लङ्कां प्रविश्य यत्र राजविभीषणगृहं तत्र गतः । तत्र गत्वा विभीषणसमीप
वपाविशत् ।

विभीषणेन सत्कृत्य पृष्टश्चागमकारणम् । अवोचदञ्जनासूनुः सारगम्भीरगीरदः ॥१॥

यद्वद्वाता रावणस्यासि शुभोदकं विचिन्त्य तत् । रामपत्नीं हृतां सीतां सतीं मोचय रावणात् ॥२॥

हनुमान्पुत्रे विभीषणं प्रति-हे विभीषण ! परस्त्रीसद्गादिहलोकेऽपवादादिभयं परलोके नरकादिभयं भवति । अतो रामपत्नीं राव-
णादिमोचय, यतस्त्वं आनाऽसि, शिष्टोऽसि, स्वस्वामिमकोऽसि, अतः कथ्यते । विभीषणोऽवोचत्-हे हनुमन् ! त्वया साधूक्तम्-
पूर्वं सीतां मोचयितुं स्वाग्रजो भयोक्तः, भूयोऽपि हि सनिर्वन्धं प्रार्थयिष्ये । एवं विभीषणेनोक्तेऽजनासुतः समुत्पत्य देवरमणोद्याने

जगाम । तत्राशोकनरोत्तले सीतां ददर्श । अशोकवृक्षस्योपरि स्थितो हनुमान् सीतां दृष्ट्वा चिन्तयति-अहो ! सीतारूपम्, यथा-
तत्राशोकनरोर्मूले कपोललुलितालकाम् । सन्तताश्रुपयोधारापल्वलीकृतभूतलाम् ॥१॥
प्रमलानयदनाम्भोजां हिमातां पद्मिनीमिव । अत्यन्तक्षामवपुं प्रथमेन्दुकलामिव ॥२॥
उद्वणनिःश्वाससन्तापविधुराधरपल्लवाम् । ध्यायन्तीं रामरामेति निःस्पदां योगिनीमिव ॥३॥
मलिनीभूतवसनां निरपेक्षां वपुष्यपि । ददर्श देवीं वैदेहीं पवनस्रयनन्दनः ॥४॥ (चतुर्भिः कलापकम्)
तां सीतामेवविधां दृष्ट्वा हनुमांधिन्तयति-अहो ! सीता महासती । अस्या दर्शनमात्रेण जाने पद्मिनीभूयते । अस्या विरहे रामः
स्त्रियधते तद्युक्तम् । ईदृशपावनं कलत्रं कस्यास्ति ? हनुमांधिन्तयति-एष वराको रावणो द्विधा सङ्कटे पतिस्यति । पूर्वं रामचन्द्रप्रता-
पानले, पुनः भूयसि स्वपापानले पतिष्यति । ततो हनुमान् विधयाऽदृश्योभूत्वा सीतोत्तसेङ्गेऽङ्गुलीयकं पातयामास । तां मुद्रिकां दृष्ट्वा
सीताऽत्यर्थं मुमुदे । सीता मुद्रिकामपृच्छत् । यथा—

मुमुदे ! सन्ति सलक्ष्मणाः कुशलिनः श्रीरामपादाः स्वयम्,

सन्ति स्वामिनि मा विधेहि विधुरं चेतोऽनया चिन्तया ।

एनां व्याहर देवि मैथिलसुते नामान्तरेणाधुना,

रामस्त्वद्विरहेण कंकणपदं यस्यै चिरं दत्तवान् ॥१॥

तां मुद्रिकां दृष्ट्वा सीतां दृष्ट्वा त्रिजटा राक्षसी गत्वा दशकण्ठं व्यजिज्ञपत्-स्वामिन् ! इयत्कालं जानकी विपण्णाऽऽसीत्,

अथ सानन्दा सविलासा दृश्यते । दशाननेन चिन्तितमस्या रामो विस्मृतोऽथ नूनं मयि रंस्यत इति निश्चित्य रावणेन सीतां प्रति मन्दोदरी प्रेषिता । मन्दोदरी सीतामुवाच-अद्वैतैश्वर्यसौन्दर्यो दशाननस्त्वां समीहते । त्वमप्यद्भुतरूपलाघण्यसौन्दर्ययुक्ता, अतो युवयोः संयोगः प्रशस्यो भविष्यति । हे सुश्रु ! रावणं मज्ज, यथा रावणान्तःपुर्याः स्वामिनी भवेः । सीताऽप्यवोचत्-आः पापे ! पतिदूत्यत्रिघायिनी तव मुखं को वीक्षेत ? रामस्य पार्श्वे मां जानीहि । रावणो मां याञ्छन्तुं खरदूषणानुपदं यास्यति । हे पापिष्ठे ! उचिष्ठ, अतः परं त्वया रावणविषये न वाच्यम् । एवं सीतया लज्जिता मन्दोदरी कोपाटोपवेशं गता स्वस्थानं प्राप्ता । तावत्सीतापुरतो हनुमान्प्रकटीषभूव । सीतामित्यूचे-हे देवि सीते ! सलक्ष्मणो रामस्त्वत्प्रवृत्तिमानेतुं मां हनुमन्तं प्राहिणोत् । तेन प्रेषितोऽहम-ब्रागमम् । अथ त्वमपि निजामिज्ञानं चूडारत्नं ममं देहि । सीतयोक्तम्-चूडारत्नं दास्ये । हनुमान्ने मयि तत्र गते रामस्त्वरितं त्वत्कृते समेष्यति । याप्पायिता सीता हनुमन्तमुवाच-हे हनुमन् ! दुर्लभ्यमर्णवं श्रीरामः कथं लब्धित्वा समेष्यति ? हनुमानुवाच-हे सीते ! अहं पवनाञ्जनयोः सुतो हनुमान् नाम्ना गगनगामिन्या विधया समुद्रमुल्लङ्घ्य इहागतोऽस्मि । यथाऽहं रामसेवकस्तथाऽन्ये विधाधराः सुग्रीवाद्यास्त्वत्पतिसेवका वर्तन्ते । यथा—

भामण्डलो विराधश्च महेन्द्राद्याश्च खेचराः । पत्नीभूयोपासते तौ शकेशानाविचामराः ॥१॥

तव प्रवृत्तिमानेतुमहं सुग्रीवदर्शितः । रामेण प्रेषितो देवि ! समर्प्य स्वाद्गुलीयकम् ॥२॥

चूडामणिरभिज्ञानं त्वत्त आनायितो मया । तद्दर्शनेन मामत्रायातं प्रत्येष्यति प्रभुः ॥३॥

हनुमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा । एकचिंशत्यहोरात्रप्रान्ते व्यधित भोजनम् ॥४॥

एकविंशतिदिनान्ते पारणं कृतम् । पारणं कृत्वा यावता तिष्ठति, तावता हनुमता श्रोक्तम्—हे मातः सीते ! अहं रामसेवकी-
ऽस्मि, एहि मम स्कन्धं समाश्रय, यथा त्वां स्कन्धे समारोप्य ससैन्यं रावणं जित्वा क्षणेन त्वां श्रीरामसमीपं नयामि । सीतयोक्तम्—
हे हनुमन् ! त्वयोक्तमहं रामसमीपं नयामि पर परंपुंस्पर्शो मनागपि न मेऽर्हति, तत्त्वं मम चूडामणिं गृहीत्वा शीघ्रमेव गच्छ ।
इत्युत्त्वा सीता हनुमते चूडामणिं ददौ । हनुमान्त्वे—एषोऽहं गच्छामि रामसमीपं, परं किञ्चिद्विक्रमचापलं रक्षसां दर्शयामि, दर्शयि-
त्वा यास्यामि । यतो रावणो जितकाशी परवीर्यं न मन्यते । अतो हे मातः ! रामपतेरपि पराक्रममेव पश्यतीत्युत्त्वा सीतां नत्वा
चूडामणिं लत्वा पादन्यासैर्घातां धुन्वन्नुच्चैश्चाल । मार्गे गच्छंस्तावदेव समणोद्यानं मद्गन्तुं प्रचक्रमे । यथा—

रक्ताशोकेषु निःशुको पङ्कलद्रुज्वनाकुलः । सहकारेष्ववकारण्यो निष्कम्पश्चम्पकेज्वपि ॥२३॥

अमन्दरोपो मन्दारेज्वदयः कदलीज्वपि । अन्यद्रुज्वपि रम्येषु भद्रलीलां चकार सः ॥२४॥

तदुद्यानरक्षपाला राक्षसा हनुमन्तं हन्तुं दधाविरे । कथंभूता निशाचराः शस्त्रव्यापृतकराः, तन्नामान्यमूनि यथा-तरवारि-
त्रिशूल-नाराच-कौशल-कृपाण-चक्र-कुत-सह-गण्डीब-पट्टी-शुसण्डी-गदा-मुसल-लङ्कुट इत्यादिशस्त्रव्यापृतकरा रावणसुभटा
देयरमणीयानरक्षका हनुमन्तं हननाय दधाविरे हनुमान् तेभ्यः कुपितस्तान्यादपग्रहारेनिरायासः प्रजहार । गलीयसां सर्वमस्त्रं भवति ।
बृक्षाद्येण हतास्ते सर्वेऽपि राक्षसा आरथश्चपात्करा दिशोदिशं पलायितास्तद्बृहत्तानं केचिद्राक्षसा सशसेश्वराप गत्वाऽऽचचधिरे ।
तच्छ्रुत्वा कुपितो रावणो हनुमन्तं घातनाय स्वसैन्यं ग्राहिणोत् । तत्सैन्यं गत्वा हनुमन्तं निष्ठुरवचनैस्तर्जयित्वा युयुधे । हनुमानपि
राक्षसैस्तर्जितस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्वर्पन्त्युशुमे । मुधा कपे ! गर्जसीति तर्जयन्नावणपुत्रो हनुमन्तं दधावे । हनुमानपि तैः सह युध्यमानो

राक्षसैरेन्यं भृशं दुद्रुवे । तत्त्वसैन्यं विद्रावितं दृष्ट्वा रावणात्मजः क्रुद्धः खड्गमाकृष्य घावितो हनुमैकेन बाणेन हतो मृतः । यतः—
पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निश्चितैः शरैः । युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरुषक्षयः ॥१॥

ततो ब्राह्मणकुलद्वन्द्वजिद्रावणपुत्रो हनुमन्तं तर्जयन् द्वन्द्वयुद्धेनायुध्यत । तयोर्द्वयोर्महाबाह्वोरिन्द्रजिद्रनुमतोः परस्परं रणः

प्रययूते । यथा—

धर्यन्तौ चारिधारावद्भीरन्ध्राः शस्त्रधोरणीः । व्योमस्थौ तावलक्ष्येतां पुष्करावर्तकाविच ॥२५॥

मुमोच यावन्त्यस्त्राणि दुर्वारो रावणात्मजः । तदनेकगुणैरस्त्रैस्तानि चिच्छेद मारुतिः ॥२६॥

हनुमदस्त्रधुण्णाङ्गाः सर्वेऽपीन्द्रजितो भटाः । अनश्यन्नक्तहृदिनीपर्वता इव जंगमाः ॥२७॥

इन्द्रजिद्रावणपुत्रो निजसैन्यं भग्नं दृष्ट्वा क्रोधारुणलोचनः श्रीशैलाय नागपाशास्त्रममुचत् । तेन नागपाशेन हनुमानापादमस्तकं यावच्चन्दनद्रुगिवावेष्टयत् । अथ हनुमांस्तन्नागपाशाश्रोटेन समर्थोऽपि कौतुकाचैवास्यात्, यथेन्द्रजिता बद्धः । हृष्टेन्द्रजिता हनुमानु-
परावणं निन्ये । तत्र रावणसदसि सर्वे राक्षसैर्निरीक्षित उपलक्षितश्च । तावद्रावणेनोक्तम्—भो हनुमन् ! भो दुर्मते ! त्वया किं कृतम् ? आजन्म मम सेवको भूत्वाऽन्ते रामलक्ष्मणौ समाश्रितः । कथंभूतौ रामलक्ष्मणौ—तपस्विनौ वनवासिनौ फलाहारौ मलि-
नांशुकावभिनवकिरातौ तौ तुष्टौ तुभ्यं कां श्रियं दास्यतः ? हे मन्दबुद्धे ! त्वं तद्वाचा किमिहागतः ? येनेहायातमात्रोऽपि प्राणसंशयं प्राप्नोऽसि । ननु तौ भूचारिणौ दक्षौ, यकाभ्यामकार्यं कारितम् । यतोऽगारान्पहस्तेन कर्षयन्ति हि धूर्तकाः । भो हनुमन् ! त्वं पूर्वं मम सामन्तसेवकोऽभूत्, साम्प्रतं रामदूतत्वमङ्गीकृतम् । अप्यदूतो जातः । दूतत्वादवध्योऽसि । ततो हनुमात्रावणं प्रत्युवाच—

भो दशानन ! अहं तव सेवकः कदाऽऽसीत् ? मया तव सेवा कदा कृता ? अहं तव स्वामीति कथयन् त्वं किं न लज्जसे ? त्वं मम स्वामी कदाऽऽभूत् । एकदा मत्पित्रा ष्वनञ्जयेन तव सेवकः खरनाभा विद्याधरो वरुणान्मोचितस्तदपि ते विस्मृतम् ? अहमपि तव साहाय्यार्थं त्वया हृतः पुराऽभ्यागमम् । वरुणपुत्रेभ्यस्त्वाभारक्षं च । तदपि ते विस्मृतम् । हे रावण ! त्वं मम साहाय्यस्य योग्यो न । यतः—पापतत्पर ! रे धृष्ट ! परस्त्रीसंगान्नोऽसि । अद्यापि तव किञ्चिद्रतं नास्ति, सीतां मुञ्च, अहं तव हितं वञ्चिम् । यतः—
रुसउ वा परो मा वा विसं वा परिअत्तउ । भासयव्वा हिआभासा स पक्ख गुणकारिआ ॥२८॥

एवं हनुमता बहु प्रोच्यमानोऽपि सीतां नाशुञ्चत् । पुना रावणं प्रति हनुमद्वाक्यम्—

इमौ दाशरथी रामलक्ष्मणौ नतवत्सलौ । पुरन्दरौ द्विडरीणां विश्वविख्यातविक्रमौ ॥२९॥

आज्ञापयति मे स्वामी मन्मुखेन दशानन ! । उत्तमानां स्वभावोऽयमशाठ्यं सर्वकर्मसु ॥३०॥

कुलोचितं त्वया रक्षः ! कृतं सीतापहारतः । मायाविनो राक्षसा यत्शूरत्वे कातरा श्रुतिः ॥३१॥

पौरुषं त्वयि नास्त्येव अस्ति न्वेनत्तदा कृतम् । श्यापि गृह्णाति भोज्यं हि निःस्वामिनि गृहे स्थितम् ॥३२॥

महत्तप्यपराधे हि क्षमते न मितं जने । सीता समर्प्यतां क्षामा त्वया जीवितकांक्षिणा ॥३३॥

रावण उवाच—राज्यनिष्कासितौ रामलक्ष्मणौ वनचारिणौ । विद्याहीनौ मनुष्यौ तौ चर्णितौ दूतनृप ! तौ ॥३४॥

एतद्धनुमतोक्तं श्रुत्वा हृष्टो न, नवरं दशाननः कुपितो भृकुटिमीषणो निजौष्ठं दशन्नेवमभ्यधात्—रे हनुमन् ! त्वं मदरीनाश्रितोऽसि, पुनर्मां तिरस्करोषि, मदरातीन् प्रशंससि, तन्नूनं मर्तुकामोऽसि, परं दूतत्वादवध्योऽसि, तथापि विडम्ब्य मुच्यसे । इति

कथयित्वा सेवकानाकार्यं प्रोक्तम्—भो सेवकाः । एनं हनुमन्तं रासभ आरोप्य नगरे त्रिकचतुष्कचत्वरादिपूङ्गुग्राभ्य मुन्यताम् । इति श्रुत्वा क्रुद्धो मारुतिर्नागपाशानघोटयत् । यतः कुञ्जरो नलिनीनलैर्बद्धः कियचिष्टिति ? तत्र उत्पत्य हनुमांस्तडिदण्ड इव राक्षस-
ग्रभो रावणस्य किरीटं पादघातेन कण्ठार्घ्ययामास । रावण ऊचे—

हन्यतां गृह्यताश्चैष इति जल्पति रावणे । अनायासमिव सोऽभ्याक्षीत्तत्पुरीं पाददर्दरैः ॥३५॥

क्रीडां कृत्यैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पायनिः । राममेत्यानमत्सीताचूडारत्नं समर्पयन् ॥३६॥

सीता चूडामणिस्तन्तु साक्षात्सीतामिवागताम् । आरोपयामास ह्रदि स्पृशत्रामो मुहुर्मुहुः ॥३७॥

हनुमन्तं दाशरथिनाऽऽलिङ्गयोपवेक्योचे—यत्स ! हे बान्धव ! इतो गत्वा त्वया किं कृतम् ? इति श्रीरामे पृष्टे हनुमता यथा कृतं तथा सर्वं प्रोक्तम् । श्रीरामपुरतो तदेवाह—यथागतो, यथाऽऽद्याली जिता, यथा लङ्कासुन्दरी परिणीता, यथा विभीषण-
गृहे गतः, यथा सीतान्तिके गतः, यथा मुद्रिका दत्ता, यथा चूडारत्नं सीतया दत्तं, यथा मन्दोदर्यां सीतां प्रति प्रोक्तम्, यथा सीतया प्रत्युत्तरं दत्तम्, यथा सीताशीर्षां लात्वा सञ्चलितो, यथा देवसमोद्यानमुन्मूलितम्, यथा वनपालका राक्षसा इताः, यथेन्द्रजिबुभ्राता हतो, यथेन्द्रजिता चट्टो रावणाग्रे नीतो, यथा रावणं प्रति सीतां मुञ्च इत्याद्युक्तम्, यथा रावणेनोक्तम् एनं हनु-
मन्तं रासभ आरोप्य मुन्यताम्, तन्दृत्वा क्रोपोत्पत्तिः, यथा नागपाशांश्छित्वा रावणमस्तके पादघातेन मुकुटः कण्ठः कृतः, यथा लङ्का भग्ना, दग्धा च यथा रामसमीप आगतस्तथा तेन हनुमता सर्वस्मिन्सत्ये निवेदिते राम स्वाच—

त्रिविधैरपि धुर्भेया लङ्का नाम महापुरी । कथं वीर ! त्वया दग्धा विद्यमाने दशानने ? ॥३८॥

हनुमानह—प्रतापेन तु रामस्य देव्या निःश्वसितेन च । पूर्वं भग्ना तु सा लङ्का पञ्चाद्वद्विवशं गता ॥३९॥
 शाखाभृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । यत्पुनस्तीर्यतेऽम्भोधिः प्रभावः प्राभवो हि सः ॥४०॥
 इत्यादि हनुमतोक्तो वार्ता श्रुत्वा हर्षितः श्रीरामचन्द्रो हनुमन्तं स्वभ्रातृवन्नेने ।

इति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारकश्रीहरीरविजयसुरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसुरियौराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते

गद्यबन्धे श्रीरामचरित्रे सीतामवस्थानयनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

सप्तमः सर्गः ।

अथ रामचन्द्रः सलक्ष्मणः सुग्रीवाद्यैः सुमैतैः परिश्रुतो गगनाऽध्वना लङ्काविजययात्रायै प्रतस्थे शुभमुहूर्ते शुभलक्ष्णे शुभशुद्धौ शुभे मङ्गले । मङ्गलान्यमूनि यथा—

कन्या गो पूर्णकुम्भो दधिमधुकुसुमं पावको दिप्यमानः, यानं वा गोपयुक्तं वरयतुरगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
 उत्खाता चैव भूमिर्जलचरमिश्रुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वेदया स्त्री मद्यमांसं हितमपि वचनं मङ्गलं प्रस्थितानाम् ॥

कथयित्वा सेवकानाकार्यं प्रोक्तम्—भो सेवकाः । एनं हनुमन्तं रासम आरोप्य नगरे त्रिकचतुष्कचत्वरादिपूद्भ्राग्न्य मुन्यताम् । इति श्रुत्वा क्रुद्धो मारुतिर्गपाशानत्रोटयत् । यतः कुञ्जरो नलिनीनालैर्बद्धः कियच्चिष्टति ? तत उत्पत्य हनुमांस्तडिदण्ड इव राक्षस-प्रभो रावणस्य किरीटं पादघातेन कणशश्रूण्यामास । रावण ऊचे—

हन्यतां गृह्यताञ्चैव इति जल्पति रावणे । अनाथामिव सोऽभ्रांक्षीत्तत्पुरीं पादददैरैः ॥३५॥

क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पावनिः । राममेत्यानमत्सीताचूडारत्नं समर्पयन् ॥३६॥

सीता चूडामणिस्तन्तु साक्षात्सीतामिवागताम् । आरोपयामास हृदि स्पृशत्रामो मुहुमुहुः ॥३७॥

हनुमन्तं दाशरथिनाऽऽलिङ्गयोपवेष्टयोचे—वत्स ! हे बान्धव ! इतो गत्वा त्वया किं कृतम् ? इति श्रीरामे पृष्टे हनुमता यथा कृतं गथा सर्वं प्रोक्तम् । श्रीरामपुरतो तदेवाह—यथागतो, यथाऽऽञ्जाली जिता, यथा लङ्कासुन्दरी परिणीता, यथा विभीषण-गृहे गतः, यथा सीतान्तिके गतः, यथा मुद्रिका दत्ता, यथा चूडारत्नं सीतया दत्तं, यथा मन्दोदर्या सीतां प्रति प्रोक्तम्, यथा सीतया प्रत्युत्तरं दत्तम्, यथा सीताशीक्षां लात्वा सञ्चलितो, यथा देवरमणोद्यानमुन्मूलितम्, यथा वनपालका राक्षसा हताः, यथेन्द्रजिद्भ्राता हतो, यथेन्द्रजिता बद्धो रावणाग्रे नीतो, यथा रावणं प्रति सीतां मुञ्च इत्याद्युक्तम्, यथा रावणेनोक्तम् एनं हनु-मन्तं रासम आरोप्य मुन्यताम्, तच्छ्रुत्वा कोपोत्पत्तिः, यथा नागपाशांश्छित्त्वा रावणमस्तके पादघातेन मुकुटः कणशः कृतः, यथा लङ्का भग्ना, दग्धा च यथा रामसमीप आगतस्तथा तेन हनुमता सर्वस्मिन्सत्ये निवेदिते राम स्वाच—

त्रिदशैरपि दुर्भेद्या लङ्का नाम महापुरी । कथं वीर ! त्वया दग्धा विद्यमाने दशानने ? ॥३८॥

हनुमानह—प्रतापेन तु रामस्य देव्या निःश्वसितेन च । पूर्वं भग्ना तु सा लङ्का पञ्चाद्वह्निवशं गता ॥३९॥
शाखासृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । यत्पुनस्तीर्यतेऽम्भोधिः प्रभावः प्राभवो हि सः ॥४०॥
इत्यादि हनुमतोक्तां वार्तां श्रुत्वा हर्षितः श्रीरामचन्द्रो हनुमन्तं स्वभ्रातृवन्मेने ।

इति श्रीमत्तपागन्धे भट्टारकश्रीहीरविजयद्यौराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनद्यौरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
गद्यबन्धे श्रीरामचरित्रे सीताप्रवृत्त्यानयनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

सप्तमः सर्गः ।

अथ रामचन्द्रः सलक्ष्मणः सुग्रीवाद्यैः सुमदैः परिवृतो गगनाऽध्वना लङ्काविजययात्रायै प्रतस्थे शुभमुहूर्ते शुभलक्ष्णे शुभशकुने
शुभे मङ्गले । मङ्गलान्यमूनि यथा—

कन्या गो पूर्णकुम्भो दधिमधुकुसुमं पावको दिप्यमानः, यानं वा गोप्रयुक्तं वररथतुरंगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
उत्तवाता चैव भूमिर्जलचरमिथुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वेदया स्त्री मद्यमांसं हितमपि वचनं मङ्गलं प्रस्थितानाम् ॥

राजस्य सामन्ता युद्धाय सञ्चरन्ति स्म । एषां सामन्तानामभूमिनि नामानि । यथा-हस्तः, प्रहस्तः, मरिचिः, सारणः, नकुलः, पुरणः, अभिन्द्राद्याः सहस्रशः । राजणोऽपि रणतूर्याण्ययादयत् । यथा—

राजणो रणतूर्याणि, वारुणान्यथ कोटिशः । किंरैस्ताडयामास, द्विपत्ताडनपण्डितः ॥४६॥

तदा राजणममीप आगत्य रावण नत्वा विभीषणो वभापे-हे बान्धव ! क्षणं प्रसन्नो भूत्वा मम शुभोदकवचं शृणु । त्वया पूर्वं ममिष्टम् उतं यत् परदासहरणं विहितम् । परदासहरणेनात्मीयं कुलं लज्जितम् । अथ निजभार्यां समानेतुं काकुत्स्थः समायातः । अस्त्रेभ्यो गतिध्वं यदेतस्मै रामचन्द्राय सीतासमर्पणं कुरु । यदि न दास्यसि तथाप्यसौ तमो निर्जा पत्नीं सीतां बलात्कारेण स्वयमेवाहरिष्यति । सीतया मह तव राज्यं कुलञ्चाहरिष्यति । पुनर्विभीषणो वभापे-हे बान्धव ! रामलक्ष्मणौ दूर आस्ताम्, तयोरेकेन तेनैकेन पत्निमात्रेण हनुमतेति हृतम् । यतः—

लङ्का दग्धा घनं दग्धं राक्षसाः प्रलयं गताः । यत्कृतं रामदूतेन स रामः किं करिष्यति ? ॥४७॥

इन्द्रश्रियोऽधिका श्रीस्ते तां सीताकारणेन मा । परिहर्षार्थिर्भवेदेवमुभयभ्रष्टता तव ॥४८॥

अयेन्द्रनिर्देगमुगच-हे विभीषण ! त्वयाऽऽजन्मभीरुणा तावत्स कुलं दूषितमतस्त्वं तातस्य सोदरो नासीः । तातम् इन्द्रस्यापि विजेतारं, सर्वसम्पदां नेतारमेवंविधं मत्वा तमजानन् रे मूर्ख त्वं सुमूर्खसि । पुराप्यनुतभापिणा त्वया मत्तातच्छलितः । यथाऽ-योऽप्या गत्वा प्रत्यागत्योक्तम् “मया दशरथो हतस्ताथा जनकोऽपि हतः” पर नैकोऽपि हतः, अथागत्य मत्तातपुरत उक्तम्-मया द्राप्यो हतो । एवमसत्यं जल्पन् किं न लज्जेसे ? यथा—

इहायातं दाशरथिं ताताद्रक्षितुमिच्छसि । दर्शयन्भयमुत्पाद्य भूचरेभ्योऽपि निरूपः ॥४९॥

तन्मन्ये रामगृह्योऽसि मन्त्रेऽप्यधिकरोपि न । आप्तेन मन्त्रिणा मन्त्रः शुभोदको हि भृशुजाम् ॥५०॥

तच्छ्रुत्वा भृशं कुपितो विभीषण इन्द्रजितमेवमुवाच-रे पुत्ररूपेण शत्रो ! रे कुलनाशन ! तव पिता तावत्कामान्वस्त्वमपि जन्मान्व इव दृश्यसे । रे दुग्धास्य ! त्वं किं वेत्सि ? एवं निर्भर्त्स्य भ्रातरं प्राह-हे राजन् ! हे बान्धव ! अनेन पुत्रेण त्वच्चरित्रेण च त्वं महासङ्कटे पतिष्यसि । एतद्वचः श्रुत्वा रावणोऽप्यधिकं क्रुद्धो भीषणं खड्गमाकृष्य विभीषणं हन्तुमुदस्थात् । विभीषणोऽपि श्रुत्वा टिभीषणः क्रोधारुणलोचन आयसं सम्भ्रमुत्पादय रावणं प्रति योद्धुमुत्तस्थौ । तावता कुम्भकर्णेन्द्रजिद्धयां द्रुतमन्तरा पतित्वा युद्धान्निपिष्य स्वं स्वं स्थानं नीतौ । क्रुद्धो रावणो विभीषणं लङ्कतो निष्कासयामास इति तिरस्कृत्य ।

अरे निर्याहि मत्पुत्र्या आश्रयाशोऽसि वह्निवत् । इत्युक्तो रावणेनागाद्रासाम्यर्णे विभीषणः ॥५१॥

रक्षोविद्याधराणां चाक्षौहिण्यर्हि शत्रुदुत्कटाः । हित्वा लङ्काधिपं सद्योऽप्यनुजग्मुर्विभीषणम् ॥५२॥

अथाक्षौहिणीमानम्-एकैभैकरथौ त्र्यश्वः पत्तिपञ्च पदातिका । सेना सेनामुखं गुल्मो वाहिनी पृतना चम्बूः ॥५३॥
अनीकिनी च पत्तेः स्यादिभाद्यैस्त्रिगुणैः क्रमात् । दशानीकिन्योक्षौहिणी सज्जनं तूपरक्षणम् ॥५४॥

एवंविधयाक्षौहिण्या परिवृतं विभीषणमायान्तं दृष्ट्वा सुग्रीवाद्या विद्याधराञ्चुक्षुभुः । रामं प्रत्युचुध-हे स्वामिन् ! द्विपि शाकिन्यामिव विश्वासो न कर्तव्यः । एतस्याऽपि विभीषणस्य विश्वासो न कर्तव्यः । यतः-

न विश्वसेत्पूर्वविरोधितश्च शत्रोश्च मित्रत्वमुपागतश्च । दग्धां गुहां पश्य उलूकपूणां काकप्रकीर्णेन हुताशनेन ॥

पुनः सुग्रीवो राममुवाच-हे स्वामिन् ! यद्यप्याजन्मभायिनो राक्षसाः प्रकृत्या क्षुद्राः स्युस्तथाप्यनुरूपाऽस्य विभीषणस्य भक्तिः
कार्या । तस्मिन्समये विभीषणस्वरूपज्ञो विशालो नाम खेचरो घर्मात्मा सकलविरुद्धो विभीषणगुणान्कथयति-यथा—

सीतामोक्षाय जल्पंश्चानल्परोपेण बन्धुना । निर्वासितः शरण्यं त्वामागान्नैवैतदन्यथा ॥१॥

श्रुत्वेति रामो द्वाःस्थेन विभीषणमवीचिशत् । पादयोः क्षिप्तमूर्द्धनं परिरेभे च सम्भ्रमात् ॥२॥

विभीषण उवाच-हे राजेन्द्र ! श्रीरामचन्द्र ! अहं दुर्नयमग्रजं हित्वा त्वत्शरणमागतोऽस्मि, अतस्त्वं सुग्रीववत्सवं काये मां
समादिश । अहं तव सेवकोऽस्मि । श्रीरामेणोक्तम्-भो विभीषण ! भो लङ्केश्वर ! मया तव लङ्काराज्यं दत्तम् । तेनोक्तम्-महाप्रसाद
इति । यतः-महात्मसु प्रणिपातः क्वापि मुधा न भवति । विभीषण एकस्मिन्दिने श्रीरामसमीपे वार्ता कुर्वण एवं कथयति-
स्वामिन् ! मया सीताविषये बहूक्तम् सीतां मुञ्च । परमेव रावणः कामग्रहग्रस्तः सीतां नाशुञ्चत् । नवरं मारणाय धावितः । बहू-
क्तोऽपि दुर्जनः किं स्वजनायते ? बहूक्तोऽपि पापः किं पुण्यवदायते ? यथा दुग्धघौतोऽपि काकः किं हंसायते ? सुपुष्टोऽपि भ्रा
सिंहायते ? सुद्वयचित्तोऽपि एतः किमश्वायते ? सुघटितोऽपि काचः किं वैहूर्यमणिमालां वहति ? इक्षुरसौ सितोऽपि निम्बः किं
व्राक्षाफलानि प्रधत्ते ? सम्यगुत्तेजितोऽपि रीरी किं सुवर्णच्छायां विभर्ति ? सुसंस्कृता अपि यवाः किं शालिलीलामाकलयन्ति ?
सुत्यक्तोऽपि एतलः किं सज्जनायते ? तथा बहु कथितोऽपि रावणः किं सज्जनमात्रं भजते ? इत्याद्यैर्मिष्टवाक्यैः सत्योक्तिभिः श्रीराम-
चन्द्रं विभीषणस्तुतोप । श्रीरामोऽपि विभीषणं, तथा सुग्रीवं आनृणद् बहु मेने । क्रमेण रामलक्ष्मणौ विभीषणसुग्रीवाद्यैः परिवृतौ
गगनाध्वना गच्छन्तौ हंसद्वीपे समागतौ । तत्र द्वीपेऽष्टौ दिनान्यतिवाहा सर्वं सैन्यं सखीकृत्य निःस्वाननिनादैर्दिशो बधिरयन्

विद्याधरैः परिवृतः श्रीरामो लङ्कां प्रत्यवालीत् । क्रमेण रामः ससैन्यो राणसञ्जः स्थेमपर्वते गत्वा विंशतियोजनीं पृथ्वीमान्छाद्या-
वतस्थे । तस्मिन्सैन्ये तत्रागते तत्सेनायाः कलकलध्वनिनोदधेर्वेलाच्चनिसादं विवादयन्क्रे । तदा दशकन्धरसैनिका हस्तप्रहस्ताद्या
राक्षसाः सद्भामसञ्जा बभूवुरे । सुभटवर्णनं यथा—

केचिन्मतङ्गजोद्वाह्येपरं चाहवाहनैः । शार्दूलवाह्यैरन्ये तु खरवाहनै रथैः परे ॥५८॥

कुबेरवन्नरैः केचिन्मैयैः केचित्तु बह्वित्त । यमवन्महिषैः केचित्केचिद्रेवंतवद्धयैः ॥५९॥

यिमानैर्वेदवत्केचित्प्रह्वाः समरकर्मणे । उत्पत्य युगपद्वीराः परिवव्रुर्दशाननम् ॥६०॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

रोपारुणाक्षः सन्नद्य विविधायुधपूरितम् । अध्यास्त स्यन्दनं रत्नश्रवाः प्रथमनन्दनः ॥६१॥

कुम्भकर्णः शूलपाणिर्दण्डपाणिरिवापरः । उपेत्य दशकण्ठस्य समभूत्परिपार्श्वकः ॥६२॥

तथेन्द्रजिन्मेघवाहनौ रावणस्यापरौ दोर्दण्डाविवाग्रे तस्थौ । एवमन्येऽपि रावणकुम्भकर्णयोस्तनया दोष्मन्तः कोटिशः शूकसार-
णमारिचिमयसुन्दादयः सद्भामशूरा अभ्येयुः । अश्वौहिणीनां सहस्रैः परिवृतो लङ्कापुर्यां निर्गत्य स्थेमपर्वताभिमुखो दशाननः प्रच-
चाल । कथंभूताः सुभटा रावणसैनिकाः । यथा—

शार्दूलकेतवः केचित्केचिच्छरभकेतवः । चमूरुकेतवः केचित्केचित्करटिकेतवः ॥६३॥

मयूरकेतवः केचित्केचित्पद्मगेतवः । मार्जारकेतवः केचित्केचित्कुक्कुटकेतवः ॥६४॥

कोदण्डपाणयः केचित्केचिन्निस्त्रिंशपाणयः । मुशुण्डीपाणयः केचित्केचिन्मुद्गरपाणयः ॥६५॥

त्रिशूलपाणयः केचित्केचित्परिघपाणयः । कुठारपाणयः केचित्केचित् पाशपाणयः ॥६६॥
 विपक्षवीरान्दृच्छन्तो नामग्राहं मुहुर्मुहुः । दशास्यवीराश्चतुरं विचेरु रणकर्मणि ॥६७॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥
 धैतादयस्येव सैन्यस्य प्रथिम्नाच्छाद्य मेदिनीम् । पञ्चाशद्योजनान्यस्याद्रावणो रणकर्मणे ॥६८॥
 अथौ कोटयः चतुःसप्ततिंलक्षण्यशीतिसहस्राणि स्थानाम्, हस्तिनामप्येवं संख्या देया । पद्भिश्चतुर्कोटयः चतुर्विंशतिलक्ष-
 यत्वारिश्चत्सहस्रास्तुरंगमाः । त्रिचत्वारिंशत्कोटयश्चतुःसप्ततिं लक्षाश्च पदातयः इति रावणचतुरङ्गबलसङ्ख्या ।
 अफलोद्दिणी सहस्त्रा भवन्ति चत्वारि यदु जिणुर्दिष्टा । रावणबलस्स एवं मगहवह होई परिमाणं ॥६९॥
 इति रावणसैन्यपरिमाणम् ।

अफलोद्दिणी सहस्त्रं इफं चिअ वानराण सव्वाणं । आमण्डलेण सहिअं भणिअं चउरंगसिन्नस्स ॥७०॥
 इति श्रीरामसैन्यपरिमाणम् ।

स्वनायकान्प्रशंसन्तो निन्दन्तः परनायकान् । परस्परं चाक्षिपन्तः कथयन्तो मिथो भिदाः ॥७१॥
 अत्राण्यस्त्रैर्वादिगन्तः करास्फोटपुरस्सरम् । रामरावणयोः सैन्या मिमित्तुः कांस्यतालवत् ॥७२॥ युग्मम् ॥
 गच्छ गच्छ, विष्ठ तिष्ठतिद्विषाणाः सुभटा भृशं शुशुभे । अहो ! वासुदेवप्रतिवासुदेवयोः सहजवैरम् । यथा नकुलसर्पाणाम्, जल-
 चैश्चानरयोः, देवदैत्ययोः, सारमेयमार्जारयोः, सिंहजयोः, व्याघ्रजयोः, कारुघ्नकयोः, पण्डितमूर्खयोः, पतिव्रतास्वैरिण्योः, सञ्ज-
 नदुर्जनयोस्तथा रामरावणयोः सहजवैरमिति । अतस्तौ युयुधाते । यथा—

खड्गैर्मिथो घातभग्नैर्वेगात्कृतैश्च मौलिभिः । उच्छलद्भिरभूवानाकेतुराह्वि खं तदा ॥७३॥
सुभटा मुद्गराघातैर्लोठयन्तो द्विपान्मुहुः । दण्डकन्दुकिर्नीं क्रीडां तन्वाना इव रेजिरे ॥७४॥
कुठारघातैराच्छिन्ना भटानामपरैर्भटैः । पञ्चशालाः पतन्ति स्म शालाः शाखावतामिव ॥७५॥
रक्षसां वानराणां च युद्धे तस्मिन्महौजसाम् । दायादानां धनमिव जयः साध्योऽभवच्चिरम् ॥७६॥
चिरं प्रवर्तमाने च समरे तत्र वानरैः । अभञ्जि राक्षसबलं काननवन्महाबलैः ॥७७॥

एवं तयोः सङ्ग्रामे राक्षसबले भग्नौ रावणसुभटौ हस्तप्रहस्तनामानौ रावणजयकांक्षिणौ वानरैः सह योद्धुमुद्यतौ वर्तन्ते । अथ वानरसैन्याद्रामजयकांक्षिणौ नलनीलौ महाकपी संमुखीनायुदस्थाताम् । हस्तो राक्षसो नलवानरेण सह योद्धुमुपतस्थे, प्रहस्तो नीलवानरेण च योद्धुमुपतस्थे । द्वावपि राखिनौ, द्वावपि शस्त्रव्यापृतकरो, द्वावपि सैन्यपरिष्ठितौ, द्वावपि धनिवनौ ।

क्षणं नलं क्षणं हस्तेऽमृतां जयपराजयौ । तदृथलान्तरमज्ञायि न तत्र निपुणैरपि ॥७८॥

एवं युद्धं कुर्वाणौ नलहस्तौ परस्परं युद्धच्चाज्वसरं लब्ध्वा नलोऽविहस्तो हस्तशिरः क्रुधा क्षुरग्रेणाच्छिदत् । तथा प्रहस्तशिरौ नीलोऽप्यच्छिदत् । तदा नलनीलयोरुपरि पुष्पवृष्टिर्भूत् । देवैः कृतो वानरसैन्ये जयजयारवो जातः । तस्मिन्दिने रावणसैन्ये हस्त-प्रहस्तयोर्निधनं गतयोः कलकलो जातः । अन्ये रावणसैनिका जीवितनिरपेक्षा मारिच-सिंहजघन-स्वयंभूसारण-शुक-चन्द्रार्को-दाम-चीमत्स-गम्भीर-सिंहरथ-मदनाङ्कुर-सन्ताप-ग्रीतिकरादयो राक्षससैनिका रावणपुत्राश्चान्ये राक्षसैः परिपृष्टा रामसैन्यं दुहौ-किरे । कपयोऽपि रामसैनिका राक्षसैः सह युयुधिरे तेऽपि भरणनिरपेक्षाः । यतो-लोकोक्तिः-

जिते च लभ्यते लक्ष्मीर्भुते चापि सुराङ्गना । क्षणविध्वंसिनी काया का चिन्ता मरणे रणे ॥७९॥
एवं तौ रावणरामसैनिकौ परस्परमर्षवन्तौ युयुधाते । सिंहजघनो नाम राक्षसः प्रथितं चानरं रणे जघान । तावद्विवाकरस्तयोः
सैन्ययोर्गुदं द्रष्टुमशक्योऽस्तं ययौ । उभयोः सैनिकाः स्वान्स्वान् हतात्रणभूम्यां शोधयामासुः ।

विभातायां विभावयां प्रत्यर्कं दानवा इव । प्रतिरामयलं रक्षोयोधा योद्धुं दुर्दौकिरे ॥८०॥
मध्येसैन्यं दशास्यो भूमध्ये मेरुरिवाचलः । गजरथरथारुद्धश्चाल रणकर्मणे ॥८१॥

विघ्नाणो विविधान्यस्त्राण्यन्तकादपि भीषणः । तत्कालारुणया वानून्हृशाऽपि हि दहन्निव ॥८२॥
एवंविधो रावणः स्वं प्रत्यर्कं सेनान्यं शतमन्युवत्पश्यन् , अरींस्तृणवन्मन्यमानो रणावनीमगात् । राघवसेनाऽपि सज्जिता सती
दिशि देवैर्वीक्ष्यमाणा समरायोपतस्ये । तयो रामरावणयोः सङ्ग्रामे लघ्ने समराङ्गणमेवंविधमभूत् । यथा—

सनदीकमिव क्वापि रक्तचारिभिरुद्धतैः । उत्पवंतमिव क्वापि पतितैः कपिकुञ्जरैः ॥८३॥

क्वचिच्चोन्मकरमिव मकरास्यै रथच्युतैः । उद्धन्तमिव च क्वापि सामिभग्नैर्महाराथैः ॥८४॥

उत्ताण्डवैः कवचैश्च नृत्तस्थानमिव क्वचित् । अजायत क्षणेनापि समराजिरभूत्तलम् ॥८५॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
तयोरेवंविधे सङ्ग्रामे जायमाने रावणः स्वसैन्यं भग्नं दृष्ट्वा स्वयं रावणो हुंकारप्रेरितै राधसैः परिश्रुतः सद्ग्रामाय सज्जो बभूव ।
सज्जो भूत्वा स्वयं युयुधे । रावणो युज्यमाने वानसेनैः तत्क्षणादेव प्रनष्टं सूर्यादन्धकारमिव । अथ सुग्रीवः क्रोधादुद्धीवः कोधारुणलो-
चनः पुनर्वानसेनैः सज्जीकृत्य हनुमता सहितो राधसैः सह युयुधे । तस्मिन्पुद्गे प्रवर्तमाने हनुमान्पुद्गे—सुग्रीवं प्रति हे सुग्रीरराजेन्द्र !

त्वमिदं विष्ट । मम पराक्रमं पश्य । इति सुग्रीवं निषिध्य हनुमान् रावणसैन्यैः सह स्वयं युयुधे । यथा—

हनुमान् राक्षसानीकमनेकानीकदुर्मदम् । दुर्ग्राहमप्यगाहिष्ट महाब्धिमिव मन्दरः ॥८६॥

हनुमन्तमेवंविधं दृष्ट्वा माली राक्षस उभयपक्षवद्वृणीरो गरुत्मानिव ख उत्पतन् हनुमन्तं हननाय दधावे ।

हनुमन्मालिनौ वीरौ धनुष्टंकारकारिणौ । पुच्छाच्छोटकरौ सिंहाविबोधामौ विरेजतुः ॥८७॥

मालिहनुमन्तौ परस्परमैखः प्रज्जहाते । ते पुनः परस्पर वर्जयन्तौ क्षिप्तानि शस्त्राणि चिच्छेदाते । एवं चिरं युद्ध्वा मालिनं वीर्यशालिनं निरखं कृत्वा हनुमानूचे—हे जरद्रक्षः ! अथ त्वया हतेन किमिति ब्रुवाणं हनुमन्तं वज्रोदरनामा राक्षसोऽवोचत्—रे रे पाप ! हनुमन् ! अथ त्वं त्रियसे, नष्टोऽसि, एहि मया सह युध्यस्व । मारुतित्तद्वचसा क्रुद्धो वज्रोदरं हकपन् बाणासारैराच्छादयामास । केचिद्वदन्ति—अहो ! वज्रोदरो बलवान् यो हनुमन्तं युध्यते । केचिद्वदन्ति—अहो ! हनुमान् वीरो ये वज्रोदरं प्रति युध्यते । एवं राक्षसवानराः केचिद्वदुमन्तं प्रशंसन्ति, केचिच्च वज्रोदरं प्रशंसन्ति । एवंविधां वज्रोदरप्रशंसासहितान् मानपर्वतश्चित्राण्यन्नाणि वर्षन्तुत्पातमेव वज्रोदरमवधीत् । हतं वज्रोदरं दृष्ट्वा जम्बूमाली नाम्ना रावणपुत्रो हनुमन्तमाह्लास ।

उभावपि महामल्लायन्योन्यं वधकाङ्क्षिणौ । युयुधाते चिरं बाणैः पद्मगैर्मन्त्रिकाविव ॥८८॥

अथ क्रुधो हनुमान् छलजो छलं लब्ध्वा गरीयसा दृढरेण जम्बूमालिनं रावणपुत्रं शिरसि ताडयामास । तेन दृढरेण हतो जम्बूमाली भूमौ निपतात । तत्कालपतितमात्र एव मृतः । जम्बूमालिनं मृतं दृष्ट्वा रावणपुत्रास्तथा सुमदाश्च हनुमन्तं वेष्टयामासुः जाल्यश्चानः वराहमिव । हनुमांस्तैः सह युध्यमानो रक्षांसि क्षणेन जघान । यथा—

घोष्णो. केऽपि सुखे केऽपि केऽप्यङ्घ्रौ हृदि केऽपि ज्ञ । कुक्षौ केऽपि शरैस्तीक्ष्णैर्जघ्निरे ते हनूमता ॥८९॥
 रक्षोबले हनूमानन्तर्वर्ण दव इव मध्येऽभ्योधि वाडव इव चकासामास । क्षुणाच्च दिवाकरस्तर्मासीव रक्षांस्याभांक्षीत् । तावता कुम्भ-
 कर्णः स्वं बलं भयं हृद्देशेनान्द्र इव शूलपाणिः स्वय योद्धुमधावत ।

कानप्येधिप्रहारेण मुष्टिघातेन कानपि । कांश्चित्कूर्परघातेन तलघातेन कांश्चन ॥९०॥

एवं कपिहृदनतत्परमालोचय कपीभरः सुग्रीवः कुम्भकर्णं हन्तुं दधावे । भामण्डलो, दधिमुखो, महेन्द्रः, कुमुदोऽङ्गद इत्यादयो-
 ऽन्धेऽपि वानराधिपाभिषाण्यस्यानि पर्पन्तो दशाननानुजं कुम्भकर्णं पञ्चाननं व्याधा इवारुणन् । कुम्भकर्णस्तेषु वानरेश्वमोघं स्वापनालं
 मुमोष । समकालं निग्रायमाणं एवं रोन्त्ये तिलोचय वानरपतिः प्रबोधनीं महागिणो ससार । तया विद्यया सर्वेऽपि वानरभटा उत्थिता
 एतमगोचन् ।

अरे कय कुम्भकर्णोऽस्तीदियुगेस्तुमुलकारिणः । उदात्तयुगानिरभटाः रगा इय निघातगये ॥९२॥
 ते वानरभटाः कुम्भकर्णमाहूहकार्यकुमुपाद्रयन् । तथा सुग्रीवः कुम्भकर्णस्य सारथिं रथं च गदया दलयामास । भूमिष्ठः कुम्भ-

कर्णोऽथ वागेतरपाहुना धृतसुरार एकशृङ्गो गिरिरि सुग्रीवायास्यथात् । कुम्भकर्णस्य युद्धार्थं धातो मार्गे गरीयसा तस्यांगवातेन
 भूपांसाः कपयः पेटुः, यथा करिस्पर्शेन पुष्पाः । स कुम्भकर्णः प्लंगमैरस्तलितः स्यलैर्नदीवेग इव गच्छन्सुग्रीवरथं मुदरेणाहत्या-
 नैर्गमन् । धीमिप एको मधीयसी शिलां रो समुत्पत्य कुम्भकर्णाय सुगोच । कुम्भकर्णोऽपि मुदरेण तां शिलां कणशोऽकरोत् । पुनः

सुग्रीवः कुम्भकर्णाय तडित्तिडित्ति कुर्वाणमुत्कटं तडिट्ठण्डास्त्रममुचत् । तस्मै चण्डाय तडिट्ठण्डाय कुम्भकर्णोऽनेकशः शस्त्राणि प्रचिक्षेप । पर तानि शस्त्राणि तडिट्ठण्डे मोघीभूतानि, अभव्ये गुरुवचनानीव । तेन घातेन कुम्भकर्ण उर्व्यां पपात कल्पान्तः पर्वत इव । कुम्भकर्णे मूर्च्छिते दशाननः स्वयमचालीत् । तावतेन्द्रजित्त्वा रावणं प्रत्येवमूचे-भो स्वामिन् ! तव पुरतो रणे यमो न समर्थो, नापि वरुणो, नापि कूबेरो, नवा हरिः समर्थः । तडिं केऽमी वराकाः काका इव वानराः । हे देव ! तवस्त्वं तिष्ठ । अहं गत्वा वानरान् शिक्षयामि । अथवा सर्वान् हनिष्यामि रुष्टो मशकमुष्टिवत् । इति निषिष्य रावणमिन्द्रजित्स्वयं कपिसेनां प्रविवेश । कपीन् हकयामास, रे रे वानराः ! युध्यताम् । अह रावणपुत्र इन्द्रजिन्नामाऽयुष्यमानान्नो हन्मि । क मारुतिः, क सुग्रीवः, अथवा ताभ्यां कृषम्, क स्तस्तौ रामसौमित्रौ, इत्युक्तवन्तमिन्द्रजितं दृष्ट्वा सुग्रीवो दशग्रीवनन्दनं दधावे ।

भामण्डलोऽपीन्द्रजितोऽवरजं मेघवाहनम् । आयोधयितुमारेभे शरभं शरभो यथा ॥९३॥

विगजा इव चत्वारश्चत्वारः सागरा इव । आस्तालन्तः शुशुभिरे ते त्रिलोकीभयंकराः ॥९४॥

आयसैर्देवतैरस्त्रैरयुध्यन्त चिराय ते । परं न कोऽपि केनापि तेषां मध्यादजीयत ॥९५॥

अथेन्द्रजिन्मेघवाहनौ रावणपुत्रौ सुग्रीवभामण्डलयोर्नागपाशान् मुमुचतुः । तेन नागपाशेन तौ द्वौ भामण्डलकपीश्वरावनीश्वराविव बद्धौ ।

इतश्च लब्धसंज्ञेन कुम्भकर्णेन रोपतः । गदया ताडितः पृथ्व्यां मारुतिर्मूर्च्छितोऽपतत् ॥९६॥

स कुम्भकर्णो दोष्णा तं हनुमन्त करी करेणैव समुद्घ्रेजन्तः कक्षं न्यघच च ।

ऊचे विभीषणो रामं स्वामिन्नेतो हि ते बले । घलीयसौ सारभूतावानने नयने इव ॥९७॥

विभीषणो रामं प्रत्यूचे-हे स्वामिन् ! हे श्रीरामन्द्र ! यावद्वद्वो भामण्डलसुग्रीवाविन्द्रजिन्मेघवाहनौ लङ्कां गृहीत्वा न यातः, तापसौ मोचयामि, हनुमान्कुर्येण वदः सोऽपि मोच्यः । यतः-स्वामिन् ! भामण्डलसुग्रीवहनुमद्विरहितं सैन्यमवीरमिष जानीहि । अतस्तत्र यामि । यथा तावहं मोचयामि । एवं तत्र युवत्येवाङ्गदो बालिपुत्रो गत्वा कुम्भकर्णमाधिष्य युद्धकोविदो युयुधे । कुम्भकर्णेन क्रीधारणलोचनेन प्रोद्विषमभुजपादतो हनुमान् क्षणेन लब्धसंश्रः पञ्चराट्टिहंगम इवोत्पत्य ययौ । विभीषणो भामण्डलसुग्रीवमोचनयेन्द्रजिन्मेघवाहनाभ्यां स्वयं योधुमघात । पितृव्यं विभीषणं संग्रामसञ्जं हृष्टेन्द्रजिचिन्तयति हावेति । अनेन तातकल्पेन सह रुधं योद्धव्यम् । तत इतोऽपसरणं युक्तम् । इति विचिन्त्य तौ पाशवद्धो भामण्डलसुग्रीवौ तत्रैव मृत्वा तौ रावणपुत्रौ नेशतुः । विभीषणेन भामण्डलसुग्रीवौ पद्मगपाशवद्धौ दष्टौ । तौ म्लानानौ रामेणापि दष्टौ । रामेण चिन्तितम्-अहो ! रावणपुत्रौ बलयन्तौ याभ्यां भामण्डलसुग्रीवौ पदौ । ततो रावणं सपुत्रं जेतुं कमपि देवं स्मरामि । एवं विचिन्त्य स पूर्वमतिपक्वरं सुरं महालोचन-नामानं येन पूर्वं रामपुरी निमिता तं सुपर्णमिषुद्रवं स्मरति । सोऽपि स्मरणमात्रेण तत्स्थणं समागतः । तेनागत्य किं कृतम् । यत्कृतं तदाह । श्रीरामचन्द्राय सिंहनादाख्यां विधायां, तथा हलं, मुशलं, स्पन्दनं च देवनिमित्तं ददौ । तथा लक्ष्मणाय गारुडीविधां ददौ । तथा स्पन्दनं, गरुडपञ्जं, विद्युद्वदनां गदां रिपुनाशनीम्, तथा वारुणास्त्रविधामन्यामपि शस्त्रविधां, तथा छत्रचामरायुभयो-रपि दत्त्वा पुनः स सुपर्णमिसे लक्ष्मणवाहनीभूय गरुडरूपं विधाय पुरः स्थितः । तं गरुडं दृष्ट्वा भामण्डलसुग्रीवयोः पन्नगपाशाः प्रणेयुः । अथ गरुडवर्णनम्—

आजानुकनकगौर-मानाभेः शङ्खकुन्ददहरघवलम् । आकण्ठतो नचदिवा-करकान्तिमामृद्धर्तोऽजननिभम् ॥९८॥

एवंभूतं गरुडदेवं लक्ष्मणबाहनीभूतं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैन्ये जयजयारवो जज्ञे । रक्षोबले कल-
कलो जज्ञे । तस्मिन्समयेऽब्जिनीपतिरस्तं ययौ । प्रातर्भूयोऽपि रामरावणयोः सैन्यानि सर्वाभिसारेण रणाङ्गण उपासरन् । तेषां राम
रावणसुभटानामिन्द्रोपेन्द्राणामिव महारणः प्रावर्तत । कुद्धं रक्षोभिरक्षोभि वानराणां बलुथिनी । तस्मिन्समये भग्नप्रायां निजां चमूं
प्रेक्ष्य सुग्रीवाद्या वानरेश्वरा राक्षससैन्ये विविशुर्मतङ्गजाः सरसीव । तैः सुग्रीवाद्यै रावणसैन्यं विदुर्दुर्वे । तदा राक्षसबलं भग्नं दृष्ट्वा
रावणः संकुद्धः स्वयं योद्धुं दधावे । रथचिह्नकारेण तथा रथप्रचारेण मेदिनीं दारयन्निव वानरसैन्ये प्रससार । तस्य रावणस्य प्रसरतो
वानरसैन्येषु सुग्रीवाद्याः कपीश्वरास्तस्य रावणस्य पुरः स्थातुं नदीश्वराः स्युः । तदा रावणमेवंविधं दृष्ट्वा श्रीरामो युद्धसज्जो बभूव ।
अथ युद्धाय चलितं रामं निरीक्ष्य विभीषणो बभ्रापे-हे धीराम ! पूर्वं तावद्रावणेन सद्वाहं योत्स्य इति रामं निपिष्य स्वयं गत्वा
विभीषणो रावणं रुरोध । ततो रावणो विभीषणं बभापे-रे विभीषण ! किं राममाश्रितः ? मम सहोदरो भूत्वाऽन्यं जनं किं सेवसे ?
एहि मम सेवां कुरु, यथा ते राज्यं ददामि । भो विभीषण ! पश्य, अनेन रामेण त्वां हन्तुकामेन मम मुख आदौ त्वमेव क्षिप्तः
क्षुधितस्य मुखे कवलवत् । रामेणात्सरधुणायेदं साधुमन्त्रितम् । अतस्त्वं हृदये विचार्येहि, अद्यापि किञ्चिद्भयं नास्ति । हे विभीषण !
त्वं मम बलुभोऽसि, श्रातृत्वात् । अतः पुनः पुनः कथ्यते । एहि, आवाभ्यामेकीभूयैतौ रामलक्ष्मणौ हन्येते । विभीषण उवाच-हे
रावण ! रामस्त्वां प्रति कुद्धो यमराज इव स्वयमागच्छन्मया निपिद्धः । अहं त्वां बोधयितुं युद्धव्याजादिहाऽगमम् । हे सहोदर !
रावणराजेन्द्र ! अद्यापि सीतां युञ्च, मयि प्रसन्नो भव, मम वाक्यं कुरु, अद्यापि किञ्चिद्विनष्टं नास्ति, तथा सकलेऽपि संसारे तव

यशो भविष्यति । हे पान्थ ! अहं मृत्युमयाद्रामसमीपं न गतोऽस्मि, न च राज्यलोमेन गतोऽस्मि । किन्त्वपवादमयाद्रामं सेवितुं गतोऽस्मि । अतः मीतार्पणेन विवादं प्रणाशय, यथाऽहं रामं विहाय पुनरेव त्वां श्रयामि ।

कुद्धोऽथ रावणः प्रोचे क्रिमद्यापि विभीषिकाम् । रे विभीषण ! दुर्बुद्धे ! प्रदर्शयसि कातर ॥९८॥

भ्रातृहृत्याभयाचुक्तोऽस्येयं नान्येन हेतुना । इत्युत्त्वा स्फालयामास कार्मुकं दशकन्धरः ॥९९॥

रामं सद्गामसत्तं श्रुत्वा विभीषणो वभाषे-भो रावण ! मयापि भ्रातृहृत्याभयाचुक्तोऽसि, न पुनर्भीत्योक्तोऽसि, इति कथयन् विभीषणोऽपि धनुरास्फलयामास । ततस्त्वयोर्युद्धं प्रवृत्तं शक्रेऽनयोस्त्रि । चित्राण्यस्त्राणि वर्षन्तौ जगद्भयंकरौ जगदेकवीरौ युध्यमानौ विराजते । अथ रामपक्षे इन्द्रजिन्मेघबाहनकुम्भकर्णा अपरेऽपि राक्षसाः स्वामिभक्त्या विभीषणं हन्तुं दधाविरे । विभीषणपक्षे भीरामो, लक्ष्मणः, युग्रीवो, हनुमान् तथाऽन्येऽपि समुत्थिताः । तथा रामः कुम्भकर्णमरोत्सीत् । लक्ष्मण इन्द्रजितमरोत्सीत् । तथा नीलः सिंहजयन्, दुर्मयो पटोदरं, स्वयंभृदुर्मतिं, शंभुं नलो, अंगदो मयं, स्कन्दश्चन्द्रणखं, चन्द्रोदरात्मजो विघ्नं, भामण्डलः केतुं, श्रीदत्तो जम्बूमालिनं, पवनंजयपुत्रः कुम्भकर्णपुत्रं कुम्भं, अङ्गदः सुमालाख्यं, कुन्दो धूमराक्षसमेवमन्येऽपि राक्षसा अन्येऽपि कपयः परस्परमयुष्यन्त, मत्स्यैर्मत्स्या इवार्णवे ।

सयं युद्धे घतमाने भीषणेभ्योऽपि भीषणे । लक्ष्मणायामुचत्क्रोधादस्त्रं तामसमिन्द्रजित् ॥१००॥

तदस्त्रं तपनास्त्रेण मौमित्रिः शत्रुनाशनः । सद्यो चित्रावयामासाग्निना मदनपिण्डवत् ॥१०१॥

ततो लक्ष्मण इन्द्रजितं नागपाशैर्बद्धा भयैर्न्येऽनैर्पीत् । तया रामचन्द्रः कुम्भकर्णं नागपाशैर्बद्धा स्वसैन्येऽनैर्पीत् । अन्यैरपि

रामसैनिकैर्मैघवाहनप्रमुखा राक्षससैनिका बद्धा रामसैन्ये निन्यरे । तद्वाक्षससैन्यं हतं, भग्नं, बन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः
कुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं शूलं चिक्षेप । ततो भृशं कुद्धो रावणो विजयाशक्तिं चामेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुद्दधे ।
कथंभूता शक्तिम् ।

धगद्धगितिकुर्वाणा तडत्तडितिनादिनीम् । संहाराब्दतडिल्लेखामिव खेड्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका भयाकुला बभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं बभाषे—हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुर्ह-
न्यते, तद्वरं न, तर्हि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणाग्रेऽस्थात् । गरुडरथस्थं ल-
क्ष्मणञ्चालोक्य रावण उवाच—भो पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्तिष्ठा । त्वं परमृत्युना मा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभी-
षणाग्रतो नापसरत् । पुनर्लक्ष्मणो बभाषे—भो रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽमोघविजयां शक्तिं
भ्रामयित्वा रामानुजन्मने मुमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, भामण्डलोऽन्येऽपि वानरेश्वराः
स्यैः स्यैः प्रहरणैः खड्ग-तीर-तीमर-गदाप्रभैरुत्ताडयन्, परं शक्तिप्रहरणं नापसरत्, अभव्या गुरुवाक्यैः पापादिव । सा शक्तिरमो-
घविजयाऽगत्य लक्ष्मणोरःस्थलेऽपतत् ।

तया भिन्नो महीपृष्ठे निपपात च लक्ष्मणः । उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग्न् हाहारवो महान् ॥३॥

पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा कुपितो रामो रावणं प्रति मुद्गरमुत्पाट्य हन्तुं दधावे । रामो मुद्गरघातेन रावणं विरथं व्यधात् । पुना-
रावणोऽन्यं रथमारोह ।

भइत्तया भइत्तया रयानेवं पञ्च वारान्दशाननम् । काकुत्स्थो विरथीचक्रे जगदद्वैतपौरुषः ॥४॥

दशास्योऽचिन्तयचैवं भ्रातृस्नेहादयं स्वयम् । मरिष्यत्येव तत्किं मे योधितेनाधुनामुना ॥५॥

दशग्रीवो विमृश्यैवं ययौ लङ्कापुरीं द्रुतम् । अस्तं जगाम च रवी रामशोकादिवातुरः ॥६॥

भमेऽथ रावणे रामो निधृत्येयाय लक्ष्मणम् । तश्च हृष्टा निपतितं पपात भुवि मूर्च्छितः ॥७॥

सुग्रीवविभीषणादिभिः सैन्यैश्चन्दनादिभिरभिपिक्तः शीतलगरिणा चाभिपिक्तः पल्लवैर्वीजितो लब्धसंज्ञो रामो रुदन्नेवं जगाद । हे वत्स ! तव किं वाधते ? ब्रूहि, किं तूष्णीं स्थितोऽसि ? यदि वक्तुं न शक्तस्तर्हि संज्ञया समाख्याहि । तवाग्रजं प्रीणय वाक्यदानेन । पुनः राम उवाच-हे वान्धव ! तवाग्रे जीवन्मरणोऽग्रादिति लक्षावशाद् ध्रुवं न भापसे-तद्भाषस्व, यत्तवेष्टिसतम् । इति कथयन्भ्रातृस्नेहयथं गतो रामो रावणंस्तर्जयन्धनुरास्फाल्योत्तस्थौ, तावता कपीश्वरो विनयपूर्वकमेवमूचे-स्वामिन् ! निशाचरो लक्ष्मणं गाढप्रहारं कृत्वा लङ्कां गतः । स्वामिन्धैर्यमाधेहि, किञ्चित्सौमित्रेः प्रतिजामरणोपायं चिन्तय । तच्छ्रुत्वा राम एवं जगाद-यथा-भूयो रामो जगादैवं हृता भार्या हतोऽनुजः । तिष्ठत्यद्यापि रामोऽयं शतधा न विदीर्यते ॥८॥

सखे सुग्रीवहनुमन्भामण्डलनलाङ्गद । विराधाद्याश्च सर्वेऽपि यात स्वौकसि सम्प्रति ॥९॥

अथ सद्भावेन किम् ? सद्भामं विना सैन्येन किम् ? लक्ष्मणेन विना जीवितेन किम् ? आः किं जातम् ? दैवेन किं कृतम् ? एवं कथयन्मृदुं रोदिति । यथा--

स्थाने स्थाने कलत्राणि मित्राणि च पदे पदे । तं देशं नैव पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥१०॥

रामसैनिकैर्मेषवाहनप्रमुखा राक्षससैनिका वद्धा रामसैन्ये निन्यिरे । तद्वाक्षससैन्यं हतं, मग्नं, बन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः
क्रुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं शूलं चिक्षेप । ततो भृशं क्रुद्धो रावणो विबयाशक्तिं चाभेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुदधे ।
कथंभूतां शक्तिम् ।

धगद्धगितिकुर्वाणा तडत्तडितिनादिनीम् । संहाराब्दतडिल्लेखामिव खेऽभ्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका मयाकुला वभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं वभापे-हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुर्ह-
न्यते, तद्वरं न, तर्हि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रासवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणाग्रेऽस्थात् । गरुडरथस्थं ल-
क्ष्मणशालोक्य रावण उवाच-भो पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्क्षिप्ता । त्वं परमृत्युना मा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभी-
षणाग्रतो नापसरत् । पुनर्लक्ष्मणो वभापे-भो रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽमोघविजयां शक्तिं
आमयित्वा रामानुजन्मने मुमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, भामण्डलोऽन्येऽपि वानरेश्वराः
स्वैः स्वैः प्रहरणैः खड्ग-तीर-तोमर-गदाप्रमुखैरताडयन्, परं शक्तिमहरणं नापसरत्, अभव्या गुरुवाक्यैः पापादिव । सा शक्तिरमो-
घविजयाऽगत्य लक्ष्मणोरःस्थलेऽपतत् ।

तया भिक्षो महीपृष्ठे निपपात च लक्ष्मणः । उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा कुपितो रामो रावणं प्रति मुद्गरमुत्पाट्य हन्तुं दधावे । रामो मुद्गरघातेन रावणं विरथं व्यधात् । पुना-
रावणोऽन्यं रयमारोह ।

भट्टत्वा भट्टत्वा स्थानेनं पञ्च वारान्दशाननम् । काकुत्स्थो विरधीचक्रे जगद्द्वैतपौरुषः ॥४॥
 दशास्योऽचिन्तयद्येवं आतृस्नेहादयं स्वयम् । मरिष्यत्येव तत्किं मे यो धितेनाधुनामुना ॥५॥
 दशग्रीवो विमृश्येवं ययौ लङ्कापुरीं द्रुतम् । अस्तं जगाम च रवी रामशोकादिवातुरः ॥६॥

भमेऽथ रावणे रामो निवृत्त्येयाय लक्ष्मणम् । तच्च दृष्ट्वा निपतितं पपात भुवि मूर्च्छितः ॥७॥

सुग्रीवविभीषणादिभिः सैन्यैश्चन्दनादिभिरभिषिक्तः शीतल्यारिणा चाभिषिक्तः पल्लवैर्वीजितो लब्धसंज्ञो रामो रुदन्नेवं जगाद ।
 हे यत्स ! तव किं वायते ? ब्रूहि, किं तूर्णं स्थितोऽसि ? यदि वक्तुं न शक्तस्तर्हि संज्ञया समाख्याहि । तवाग्रजं ग्रीणय वाक्य-
 दानेन । पुना राम उवाच-हे वान्धव ! तद्योगे जीवन्मावणोऽगादिति लज्जावशाद् ध्रुवं न भापसे-तद्भापस्व, यत्तवेष्टितम् । इति कथ-
 यन्भ्रातृस्नेहयुगं गतो रामो रावणंस्तर्जयन्धनुरास्फाल्योत्तस्थौ, तावता कपीश्वरो विनयपूर्वकमेवमूचे-स्वामिन् ! निशाचरो लक्ष्मणं
 गाढप्रहारं कृत्वा लङ्कां गतः । स्वामिन्धैर्यमाधेहि, किञ्चित्सौमित्रः प्रतिजागरणोपायं चिन्तय । तच्छ्रुत्वा राम एवं जगाद-यथा-
 भूयो रामो जगादैवं हृता भार्या हतोऽनुजः । तिष्ठत्यद्यापि रामोऽयं ज्ञानधा न विदीर्यते ॥८॥
 स ते सुग्रीवहनुमन्भामण्डलनलाद्भद्र । विराधाद्याश्च सर्वेऽपि यात स्वौकसि सम्प्रति ॥९॥

अथ सद्भामेन किम् ? सद्भामं विना सैन्येन किम् ? लक्ष्मणेन विना जीवितेन किम् ? आः किं जातम् ? दैवेन किं कृतम् ?
 एवं कथयन्भृशं रोदिति । यथा—

स्थाने स्थाने फलघ्राणि मित्राणि च पदे पदे । तं देशं नैव पश्यामि यत्र आता सहोदरः ॥१०॥

रामसैनिकैर्मैघवाहनप्रमुखा राक्षससैनिका यद्ध्वा रामसैन्ये निन्यिरे । तद्राक्षससैन्यं हतं, मर्गं, बन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः क्रुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं शूलं चिक्षेप । ततो मृशं क्रुद्धो रावणो विजयाशक्तिं चाभेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुद्देशे । कथंभूतां शक्तिम् ।

धगद्वगितिकुर्वाणा तदुत्तडितिनादिनीम् । संहाराब्दतडिल्लेखामिब खेडप्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका मयाकुला बभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं वभाषे—हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुह-न्यते, तद्वरं न, तर्हि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणाग्रेऽस्थात् । गरुडरथस्थं लक्ष्मणश्चालोक्य रावण उवाच—भो पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्क्षिप्ता । त्वं परमृत्युना मा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभीषणाग्रेऽपि नापसरत् । पुनर्लक्ष्मणो वभाषे—भो रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽमोघविजयां शक्तिं भ्रामयित्वा रामानुजन्मने मृमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, भामण्डलोऽन्येऽपि वानरेश्वराः स्वैः स्वैः प्रहरणैः खड्ग-तीर-तोमर-गदाप्रमुखास्ताडयन्, परं शक्तिप्रहरणं नापसरत्, अभव्या गुरुवाक्यैः पापादिव । सा शक्तिरमोघविजयाऽगत्या लक्ष्मणोरःस्थलेऽपतत् ।

उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

मन । यथेदं वाक्यं न शृणोमि । एवं करुणं रुदन्तीं काचिद्राधसी कृपावत्यवलोकिन्या विधयाज्वलोक्यैवं कथयति-हे सुन्दरि ! सीते ! ते देवः प्रभातेऽथताहो भविष्यति । तथा रामलक्ष्मणवामन्य त्वामेवानन्दयिष्यतः । तच्छ्रुत्वा सीता स्वस्यचित्ता जाता । अयं रावणो लङ्कां समागतो मया सौमित्रिर्मरित इति क्षणं जहर्ष । पुनः क्षणानन्तरं आतुष्टुमित्रबन्धनं श्रुत्वा भृशमुच्चैरुरोद । यथा—

हा वतस ! कुम्भकर्ण ! त्वं ममात्मैव परः परः । द्वितीयमेव मे बाहू इन्द्रजिन्मेघवाहनौ ॥१३॥

हा वतसा जम्बूमात्याया मम रूपान्तरोपमाः । अमासपूर्वं प्राप्ताः स्थ कथं बन्धं गजा इव ॥१३॥

स्मारं स्मारं स्वयन्धूनामित्थं पन्थादिनूतनम् । भूयो भूयो दशग्रीवो मुमुच्छं च रुरोद च ॥१४॥

इतश्च रामसैन्ये पूर्वं द्वारधरं भामण्डलमुपेत्य प्रतिचन्द्रो विद्याधरोऽवदत्-भो भामण्डल ! मम रामपादान्दर्शय यथा लक्ष्मणस्य जीरनोपायमाख्यास्यामि । यतोऽहं युष्माकं हितोऽस्मि । भामण्डलस्तं प्रतिचन्द्रं बाहुना धृत्वा रामपादान्तेऽनयत् । सोऽपि रामं प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत्-स्वामिन् ! सङ्गीतपुरं नाम नगरम् । शशिमण्डलो नाम राजा । तस्य सुप्रभा नाम राज्ञी । तयोः पुत्रः प्रतिचन्द्रो नाम्नाऽहम् । एकस्मिन्दिनेऽहं सकलत्रः क्रीडार्थमम्बरे गच्छन्सहस्रविजयनाम्ना विद्याधरेण दृष्टः । तेन मस्तिप्रयारूपमोदितेन कामवशं गतेन मया सह सङ्गामो विहितः । तस्मिन्सङ्गामे तेन विद्याधरेणाहं चण्डखया शतयाऽऽहस्य भूतले पातितः । अयोध्यानगर्यामिक्षे महेन्द्रोदयोद्यानमहीतले लुठन् त्वद्भ्रात्राऽतिकृपालुना भरतेनाहं दृष्टः । तेन सद्यस्तत्कालं सुगन्धाम्भोभिः सिक्तोऽहं निःशुल्यो जातः । मत्तो चण्डखा शक्तिर्निरगात् दस्युः परगृहादिव । सद्यस्तत्कालं रुदन्नोऽहं जातो मया विस्मितचे-

न मे दुःखं हृता सीता न दुःखं लक्ष्मणो हतः । एतदेव महद् दुःखं यन्न राज्ये विभीषणः ॥११॥

श्रीरामं विलपन्तं दृष्ट्वा विभीषणो वयाये-हे राजेन्द्र ! कातरवर्तिक रोदिषि ? धैर्यं निषेहि । लक्ष्मणस्य प्रतीकाराय सर्वथा प्रयतस्व यतः—शुचया हतः पुमान् यामिनीं यावज्जीवति, विभातायां विभावयां मरणमानोति । अतो यावद्विभावरी न विभाति, तानद्यत्नो विधीयते ।

आमेति राघवेणोक्ते सुग्रीवाद्यास्तु विद्यया । सप्तवप्रांश्चतुर्द्वारान् राघवौ परितो न्यधुः ॥१२॥

पूर्वद्वारे सुग्रीवो, हनुमान्, तारः, कुन्दो, दधिमुखो, गवाक्षो, गवय एते लक्ष्मणरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । दक्षिणद्वारे भामण्डलो, विराघो, गजो, घुरनजित्, नलो, मन्दो, विभीषणश्च एते लक्ष्मणरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । पश्चिमद्वारे नील-समरशील-दुर्धर-मन्मथ-जय-विजय-सम्भवा एते सौमित्रिरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । उत्तरद्वारेऽङ्गदः-कूर्मोद्गो-विहङ्गमः-सुषेणश्चन्द्रविमरेते सौमित्रिरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । एते परितः सर्वेऽपि काकुत्स्थं मध्ये कृत्वा स्थिताः सन्ति । सर्वेऽपि युद्धसज्जाः, सर्वेऽपि सन्नद्धयुद्धाः, सर्वेऽपि सपरिकराः, ससैन्याः श्रीरामं श्रीलक्ष्मणं च परिवेष्टय स्थिताः सन्ति । तस्मिन्समये केनचिद्रक्षसा गत्वा सीताय उक्तम्—भो सीते ! राघवेण शक्तिप्रदारेण लक्ष्मणो हतः, तद्विरहपीडितो रामोऽपि मरिष्यति । तन्नुत्वा सीता मूर्च्छया दृष्टिव्यां पपात लतेव पवना-हता । शिजटाप्रसृतिविद्याधरीभिः शीतलाम्भोभिः संसिक्ता लब्धचेतना सीतोत्थाय करुणस्वरमेवं विललाप । हा वत्स ! लक्ष्मण ! हा देवर ! अग्रजमेकाकिनं मुञ्चया क्व गतोऽसि ? तव विरहे तवाग्रजो मुहूर्तमपि हि स्थातुं न क्षमः । अहं सन्दभाग्याऽस्मि । धिब्यां दुर्दैवदूषितां यन्मदर्थं स्वामिदेवयोरीदृक्कष्टं समागतम् । हे वसुधारे ! द्विधा भग्न । यथा तवोदरे प्रवेशं करोमि । हे हृदय ! त्वं द्विधा

भन । यथेदं वाक्यं न शृणोमि । एवं करुणं रुदन्तीं काचिद्राक्षसी कृपावत्यबलोकित्या विद्ययाऽबलोक्यैवं कथयति-हे सुन्दरि ! सीते ! ते देवरः प्रभातेऽधस्ताद्गो भविष्यति । तथा रामलक्ष्मणावत्रागत्य त्वामेवानन्दयिष्यतः । तच्छ्रुत्वा सीता स्वस्यचित्ता जाता । अथ रावणो लङ्का समागतो मया सोमिनिर्मो रित इति क्षणं जहर्ष । पुनः क्षणानन्तरं आरुपुत्रमित्रवन्धनं श्रुत्वा भृशमुच्चैरुरोद । यथा—

हा वत्स ! कुम्भकर्ण ! त्वं ममात्मैव परः परः । द्वितीयमेव मे बाहू इन्द्रजिन्मेघबाहनौ ॥१३॥

हा वत्सा जम्बूमात्याया मम रूपान्तरोपमाः । अप्राप्तपूर्वं प्राप्ताः स्थ कथं बन्धं गजा इव ॥१३॥

स्मारं स्मारं स्वयन्धूनामित्थं पन्थादिनृत्तनम् । भूयो भूयो दशग्रीवो सुमूर्च्छं च रुरोद च ॥१४॥

इतश्च रामसैन्ये पूर्वं द्वारक्षकं भामण्डलमुपेत्य प्रतिचन्द्रो विद्याधरोऽवदत्-भो भामण्डल ! मम रामपादान्दर्शय यथा लक्ष्मणस जीवनेपायमाख्यास्यामि । यतोऽहं युष्माकं हितोऽस्मि । भामण्डलस्तं प्रतिचन्द्रं बाहुना धृत्वा रामपादान्तेऽनयत् । सोऽपि रामं प्रणम्यैवं व्यजिह्वत्-स्यामिन् । सङ्गीतपुरं नाम नगरम् । अशिमण्डलो नाम राजा । तस्य सुप्रभा नाम राज्ञी । तयोः पुत्रः प्रतिचन्द्रो नाम्नाऽहम् । एकस्मिन्दिनेऽहं सकलत्रः क्रीडार्थमम्बरे गच्छन्सहस्रविजयनाम्ना विद्याधरेण दृष्टः । तेन मत्प्रियारूपमो-दितेन कामवशं गतेन मया सह सङ्गमो विहितः । तस्मिन्सङ्गमे तेन विद्याधरेणाहं चण्डरवया शय्याऽदहत्य भूतले पातितः । अयोध्यानगर्यासन्ने महेन्द्रोदयोद्यानमहीतले लुठन् त्वद्भ्रात्राऽतिकृपालुना भरतेनाहं दृष्टः । तेन सद्यस्तत्कालं सुगन्धाम्भोभिः सिक्तोऽहं निःशल्यो जातः । मत्तो चण्डरवा अक्तिर्निरगात् दम्पः परगृहादिव । सद्यस्तत्कालं रूढव्रणोऽहं जातो मया विस्मितवे-

तमा तत्र भ्राता भरतः पृष्टः । इदं सुगन्धाम्बु भवता कुतो लब्धं येनाहं निःशुल्यो जात इति मया पृष्टो भरतोऽजोचत्-भो विद्या-
धरेन्द्र ! गन्धाम्बुमाहात्म्यं शृणु-एकस्मिन्दिने गजपुरनगराद्विन्ध्यनामा सार्थवाह इहाभ्यागात् तस्य सार्थवाहस्यैको महिपोऽतिभा-
राद्भ्रुटितो मार्गेऽपतत् । तन्नगरवासिनः केचिल्लोकाः पतितमहिपमूर्द्धनि पादं विन्यस्य नगरमध्ये संचरुः । स महिपः शुभध्यानेना-
क्लामनिर्जरया च मृत्या पवनपुत्रो नाम्ना वायुकुमारो देवो जातः । तेनाऽवधिज्ञानं प्रयुक्तम् । पूर्वभवं दृष्ट्वा स नगरलोकस्योपरि
कुपितः । तेन कुपितेन पुरे जनपदे ग्रामे सर्वत्र नानाविधो व्याधिविकुर्वितः । स व्याधिः सर्वत्र प्रसृतः । परं मम मातुलनगरे कौतु-
कमंगलपुरे द्रोणमेघनरेन्द्रराज्ये स व्याधिर्न प्रसृतः । तदा मया पृष्टं-भो मातुल ! द्रोणमेघ ! नरेन्द्र ! तव राज्ये व्याधिर्न प्रसु-
तस्त्वत्किं कारणम् ? एतन्मया पृष्टो द्रोणमेघनरेन्द्रोऽवदत्-मम भार्या प्रियंकरा नाम । सा कर्मवशत आधिव्याधिना बाधिताऽ-
भूत् । तस्या गर्भो जातः । गर्भप्रभावात्सा राज्ञी व्याधिना मुक्ता नीरोगा जाता । क्रमेण तया राक्षणा पुत्री प्रसूता क्रमेण मया तस्या
नाम दत्तं शुल्यविशल्या इति । यथा तव देशे व्याघ्रपुद्गवोऽभूत्, तथा मम देशेऽप्यभूत्परं विशल्यास्नाननीरसिक्तो लोको नीरोगो
जातः । इति पुत्रीप्रभावं दृष्ट्वा हे भरतनरेन्द्र ! मया मत्पुत्रिभूतिर्नाम्ना मुनिः पृष्टो भो महाशुने ! केन पुण्येन शुल्यविशल्यास्नाननीरेण
व्रणसंरोहः शुलयापहारो व्याधिसंश्रयश्च जायते ? मुनिनोक्तम्-एतत्प्राग्जनमतपसः फलं भवति । कानि कानि तपांस्यनया तप्तानीति
मया पृष्टे मुनिर्विशल्यापूर्वाचस्तिनि तपांसि वर्णयन्नाह-यथा पष्ठाष्टमदशमद्वादशमैकावलीकनकावलीमुक्तावलीरयणावल्याम्बीलव-
र्धमानलघुसिंहनिष्क्रीडितमहासिंहनिष्क्रीडितवर्गपतपघनतपप्रतपमासक्षपणार्धमासक्षपणयाचत्यण्मासक्षपणेत्याद्यनेकतपांसि तप्तानि ।
तत्तपसः प्रभावादेतस्याः स्नाननीरेण व्याधयः शुल्यानि च यान्ति । तथेमां कन्यां लक्ष्मणः परिणयेत्यति । अस्या भर्ता

मरुतार्थं मोक्ता लक्ष्मणो भावी । तया मुनिगिरा सद्युत्पन्नप्रत्ययेन मया स्नानपयः प्रभावो निश्चितः । इति कथयित्वा द्रोणमेघो विशल्यास्नाननीरं ममापि दिनद्वयान्ते दिनत्रयान्तेऽर्पयति । तेन नीरेण ममापि भूर्नीरिगा जाता तेन नीरेण मया त्वमभिपिक्तो नीरुजातः शुलयरहितो जातः । एषा गन्धाम्बूत्पत्तिस्त्वया पृष्ठा, मया कथिता । तेन विद्याधरेण प्रोक्तम्—भो श्रीरामचन्द्र ! तद्विशल्यास्नानवारि सूर्योदयादर्वागानय । यथा तेन वारिणा सिक्तो लक्ष्मणस्तन्क्षणादेव निःशूल्यो भविष्यति । तद्विद्याधरोक्तं श्रुत्वा श्रीरामः सर्वेषां विद्याधरनरेन्द्राणां कथयति—भो विद्याधरनरेन्द्रास्त्वयतां त्वयताम् । भो भामण्डल ! हनुमन् ! अङ्गदममृतपयः स्वामिभक्ता भवन्तो गत्वाऽयोध्यां भरतं विबोध्य भरतेन सह द्रोणपुरं गत्वा विशल्यास्नाननीरं सूर्यादयादर्वाक्समानयत । तदा सर्वविद्याधरैः सम्भूय निमृष्टं किं करिष्यते ? अथ किं भविष्यति ? प्रभाते सूर्योदये विशल्यास्नाननीरेऽनागते लक्ष्मणो निश्चयेन निधनं यात्येव । अथ को विशल्यास्नाननीरं समानेभ्यति ? तावदनुमानाह, यथा—

पश्चात्तापहृते विभीषणयले खिन्ने प्लवंगेश्वरे, मूढे जाम्बुवति प्लवंगमगणे सम्भूय भूयःस्थिते ।

शक्तिप्रौढहृदप्रहारविधुरे मूच्छां गते लक्ष्मणे, श्रीरामे विलपत्यहो हनुमता प्रोक्तं स्थिरैः स्थीयताम् ॥१६॥

पुना रामं प्रति हनुमानाह—

देवाशापय किं करोमि किमहं लङ्कामिहेवानये, जम्बूद्वीपमितो नये किमथवा चारांनिधिं क्षोपये ।

हेलोत्पाटितयन्ध्यमन्दरहिमस्पर्णत्रिकूटाचलः, क्षेपक्षोभचिचर्धमानसलिलं बध्नामि चारां निधिम् ॥१७॥

पातालतः किमु सुधारसमानयामि, निष्पीड्य चन्द्रममृतं किमु वाऽऽनयामि ।
उद्यन्तमुल्णकिरणं किमु चारयामि, कीनाशमाशु कणशः किमु चूर्णयामि ॥१८॥
हनूमन्तं प्रति रामः—

चतुर्णामपि भ्रातॄणां पञ्चमो भव मारुते । गच्छ शीघ्रं महावीर ! भ्रातृभिक्षां च देहि मे ॥१९॥
रामेणेत्याद्युक्तो हनुमान्भ्रामण्डलोऽङ्गदैते त्रयोऽपि विशल्यास्नानचार्यानि यनार्थं विमानारूढा निशायां गगनाच्चनाऽयोष्यां
प्रति प्रययुः । निशायामेयायोष्यां प्रापुः । तत्रोपरितनभूम्णां सुप्तं निद्रावशगतं भरत दृष्ट्वा ते त्रयोऽपि हलुमदाद्या भरतस्य प्रबो-
धायाम्बर एवं गानं कुर्वन्ति । यतो राजकार्यं उपायतो राजोत्थाप्यन्ते । यतो भूपालरागेण गीयते ।

माता नास्ति पिता नास्ति नास्ति भ्राता सहोदरः । अर्थेनैव धनेनैव तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२०॥

जन्मदुःखं जरादुःखं मृत्युदुःखं पुनः पुनः । संसारसागरे दुःखं तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२१॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च देहे तिष्ठन्ति तस्कराः । ज्ञानरत्नापहारन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२२॥

आशया पथ्यते जन्तुः कर्मणा बहुचिन्तया । आयुःक्षयं न जानन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२३॥

मा सुयह जगिगयन्त्यं, पलाइअन्वम्मि कीसवीसमह । तिण्हि जणा अणुलग्गा, रोगो अ जराय मच्चूअ ॥
उत्थायोत्थाय घोद्धव्यं क्रिमय सुकृतं कृतम् । आयुपः खण्डमादाय रविरस्तमयं गतः ॥२५॥

इति गीतं श्रुत्वा जागरितो भरतः । ते त्रयोऽप्यम्बरादवतीर्य भरतं नत्वा भरतसमीप उपरितनभूम्णां सुखासनेषूपविष्टाः । ते

त्रयोऽपि पृष्टा भरतेन किमागमनकारणम् ? यूयं के ? कुतः समागताः ? किं प्रयोजनम् ? तावता हनुमता प्रोक्तम्-वयं रामसेवका
 विद्याधरा इति निवेद्य सीताऽपहारादिः सर्वोऽपि वृचान्तः कथितः । लक्ष्मणः शक्तिप्रहारभिन्नदेहो वर्तते । तस्नेहमोहितो रामो-
 ऽपि महाशोकसागरे पतितोऽस्ति । यदि शल्यविशल्यास्नाननीरं लभ्यते तदा लक्ष्मणो जीवति, रामोऽपि जीवति । अन्यथा तयो
 मरणं भविष्यति । सा विशल्या तव साध्या, रामलक्ष्मणावपि तव बान्धवौ भवतः । अथ तथा कुरु, यथा तौ जीवतः । हनुमता
 प्रोक्तम्-स्वामिन्तुलीयतां विलम्बावसरो नास्ति, त्वर्यताम् एतत्कार्यं तव साध्यं वर्तते । भरतेनोक्तम्-एवम्, हनुमता
 विमानं धृतं, तत्र ते त्रयोपि चतुर्थो भरतः एवं विमानारूढाः कौतुकमङ्गलं नाम नगरं सम्प्रापुः । भरतेन राज्ञा द्रोणघनो बहुमा-
 नपूर्वं विशल्यां कन्यां लक्ष्मणार्थं ययाचे । द्रोणघनो शल्यविशल्यां याचितो हर्षनिर्भरः कन्यामहस्रयुतां विशल्यां लक्ष्मणार्थं ददौ ।
 भरतोऽपि तां विशल्यां कन्यासहस्रसहितां विमानारूढां कृत्वा तेषां समर्थयामास । हनुमान्विमानारूढोऽप्योध्यां समागात् । तत्र
 भरतं स्वगृहे मुक्त्वा भरताऽनुज्ञां लात्वा हनुमान्भामण्डलोऽङ्गदधेति त्रयोऽपि विमान उपविश्य सहस्रकन्यामहितां विशल्यां च
 विमानाधिरूढां कृत्वा गगनाध्वना गच्छन्तः सूर्योदयादवर्षाग्रामसमीपं समागताः । विशल्यासहितं हनुमन्तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वेऽपि
 सैनिका हनुमन्तं प्रशंसन्ति । धन्या एते त्रयोऽपि ये स्वामिकार्यं कृत्वा त्वरितमेव समागताः । इति प्रशंसां कर्णाभ्यां शृण्वन्
 हनुमान् श्रीरामं बभामे-स्वामिन् ! एषा विशल्या । रामोऽञ्चद्विशल्यां प्रति-हे विशल्ये ! स्नानं कुरु, यथा तत्र स्नाननीरेण
 लक्ष्मणः सज्जो भवति, विशल्यो भवति । तथा कन्यकया विशल्यया चिन्तितम्-अहो ! अहं यस्य पाणिग्रहणं करिष्यामि तस्य शरीरे
 स्नाननीरं कथमभिपिञ्चामि । इति विचिन्त्य तथा पाणिना स्पृष्टो लक्ष्मणस्तत्क्षणादेव विशल्यो जातः । निर्गताऽमोघविजया

शक्तिः । विशल्याप्राग्भवतपस्तेजः सोढुमशुक्ता लक्ष्मणशरीरान्निर्गता । ततो निर्गतमात्रा गगने समुत्पतन्ती स्वेच्छया यान्ती समु-
त्पत्य हनुमता धृता, श्येनेन चिक्षिक्तेव । सा शक्तिरमोघविजयोचे-भो हनुमन् । न मे कश्चिदोषः, अहं पद्मिनीभगिनी, धरणेन्द्रेण
रात्रणाय दत्ता, रावणेन युक्ता लक्ष्मणं प्रति । अहं किं करोमि ? मम को दोषः ? देवतारूपा, यत्कश्चित्परापयति तत्करोमि मां
मुश्च स्वस्थानं यामि । इत्युक्ते सा हनुमता मुक्ता स्वस्थानं गता लज्जितेव । सा विशल्याऽपि लक्ष्मणं भूयो भूयः पाणिना पस्पृशेत् ।
पुनः पुनर्गोश्रीर्पचन्दनेन युनैविलिलेप । तत्क्षणेन सौमित्रा रूढग्रणः शीघ्रं प्रसुप्त इवोरिथतः, श्रीरामं ननाम, रामोऽपि साश्रुन-
यनः सर्वं विशल्यायुत्तान्तं लक्ष्मणाय शृणुस । तत्स्नानयसाऽन्येऽपि सुभटा घातजंराः सञ्जा जाताः । अथ सौमित्रा रामशासना-
त्तदानीमेकं कन्यासहस्रसहितां विशल्यामुपयेमे । रामेण सौमित्रेर्जन्ममहोत्सववन्महामहद्येकः । एष धृत्तान्तः केनचित्रकंचरेण राव-
णाग्रै विज्रस्तः । हे राक्षसेन्द्र ! लक्ष्मणो विशल्याकरस्पशञ्जीवितः । इति श्रुत्वा रावणो मन्त्रिभिः सह मन्त्रयांचक्रे भो मन्त्रिन् !
मया लक्ष्मणः शक्तिताडितः पातर्मरिष्यतीति चिन्तितमभूत्, तद्विरहपीडितो रामोऽपि मरिष्यति, तदा कपयः स्वयमेव नन्द्या
यास्यंति, ततः कुम्भकर्ण इन्द्रजिन्मेघवाहनाः स्वयमेव समेव्यन्तीति चिन्तितं दृष्ट्वा जातं, पतोऽधुना दैवयोगात्सोऽपि लक्ष्मणो
जीवितः । अथ मया ते कुम्भकर्णादियः कथं मोचयितव्या इति चिन्तां करोमि । एतद्रावणवचनं श्रुत्वा मन्त्रिणः प्रोचुः-स्वामिन् !
सीतामोक्षं विना रामस्तव भ्रातृपुत्रान् न मोचयिष्यति । इत्यपि काले गते स्वामिन् ! अद्यापि किञ्चिद्विनष्टं नास्ति । निजं
कुलं रक्ष रक्ष, सीतां देहि । यतः—

मानुष्यो न मनुष्यौ तौ चानरास्ते न चानराः । न्याजेन किमपि च्छन्नं देव दुर्देवमस्ति ते ॥२३॥

एवं मन्त्रिभिः पुनः पुनः प्रोच्यमानोऽपि सीतां नाशुञ्चत् । अन्योपायांश्चिन्तयन्नेकं मन्त्रिगं शिथयित्वा रामं प्रति प्रेषितः ।
 सोऽपि रामसमीपं गत्वा विनयपूर्कं विज्ञपयति । यथा मत्स्वामी रावणोऽभ्युखेनेदमाह-त्वं मम जानकीं समर्पय, तथा मद्रन्ध्रपुत्रा-
 न्मोचय, अहं तव राज्याय ददामि, तथा तुभ्यः श्रीगि कन्यासहस्राणि ददामि । यदि ममोक्तं न करिष्यति तदा ते जीवितं नास्ति ।
 यदि जीवितादुद्दिष्टोऽस्ति तर्हि सङ्ग्रामसञ्जो भूत्वा मम प्राघूर्णको भव तच्छ्रुत्वा श्रीरामो बभारे-भो मन्त्रिन् । राज्यार्थेन मम कार्ये
 नास्ति, तथाऽन्यप्रमदाद्येणापि कार्ये नास्ति । यदि रावणः सीतां प्रेषयति तदा रावणभ्रातृपुत्रान्मोचयामि । नान्यथा । भो मन्त्रिन् !
 त्वया रावणस्य वाक्यम्, यदि जीवितेन, राज्येन च कार्यं भवति, तर्हि सीतां मुञ्च । यदि सीतां न मुञ्चसि तर्हि सङ्ग्रामसञ्जो भूत्वा
 मम प्राघूर्णको भव । पुनः रावणमन्त्रिणा प्रोक्तम्-भो श्रीरामचन्द्र ! स्त्रीमात्रकृते स्वमात्मानं प्राणसंशये क्षेप्तुं तवौचित्यं नास्ति ।
 यतः सौमित्रिरेकवारं रावणघाततो जीवितः, पुनः कथं जीविष्यति । नमः रावणाग्रेऽमीः प्लवंगमा नन्द्या क्वाप्सन्ति वराकाः । ए-
 कोऽपि रावणो विश्वं जेतुं समर्थो भवेत्तर्हि रावणपुरतः केऽमी वराका वानरास्तस्य पुरतः स्यातुं समर्था भवेयुः ? अतो हे रामचन्द्र !
 हृदये विचार्य रावणभ्रातृपुत्रौ समर्पय । एतद्वचनं श्रुत्वा क्रुद्धो लक्ष्मणोऽभ्यधात्-भोः दूतपांशन ! हतबद्धपरिवारोऽयि । रामणः किं
 पौरुषं नाटयति, केया तव स्वामिनो धृष्टता, त्वं गच्छ, रावणाग्रे कथय, सञ्जो भूत्वेदमागच्छ, यदि जीवितेन कार्यं भवति तर्हि सीतां
 प्रेषयेत्युक्त्वा मन्त्रिणं कण्ठे धृत्वा सभामध्याग्निरासयामास । तल्लक्ष्मणवाचिकं सर्वं रावणाय गत्वाऽऽख्यत् । तच्छ्रुत्वा रावणः सचिवा-
 नूचे-युपं व्रूत-सम्प्रति किं कर्तव्यम् । मन्त्रिणोऽप्युचुः-स्वामिन् ! सीतादर्पणमुचितं वर्तते; सीतादर्पणं विनाऽनर्थो भावी ।
 तेषां सीतादर्पणगिरा मर्मणीचाहृतोऽधिकम् । अन्तर्दूतो दशमुखश्चिरं स्वयमचिन्तयत् ॥२७॥ यतः-

विद्याया यद्गुरुरपाया हृदि निर्णीय साधनम् । शान्तिचैत्यं ययौ शान्तः कपायीभूय रावणः ॥२८॥
रावणश्चिन्तयति-बहुरुपिणीं विद्यां साधयामीति विचिन्त्य श्रीशान्तिनाथचैत्ये मन्दोदर्यां सहितो गत्वा स्नानं कृत्वा जिन-
पूजां विषायेवं विद्यां श्रीशान्तिजिनस्तुतिं विनिर्ममे । यतः—

देवाधिदेवाय जग-त्तायिने परमात्मने । श्रीमते शान्तिनाथाय पोडशायाहृते नमः ॥२९॥
श्रीशान्तिनाथ ! भगवन् ! भवाम्भोनिधितारण । सर्वार्थसिद्धिमन्त्राय त्वन्नाम्नेऽपि नमोनमः ॥३०॥
ये तवाष्टविधां पूजां कुर्वन्ति परमेश्वर ! । अष्टाऽपि सिद्धयस्तेषां करस्या अणिमावयः ॥३१॥
देव त्वत्पावसंस्पर्शादपि स्यान्निर्मलो जनः । अयोऽपि हेमीभवति स्पर्शवेधिरसाक्ष किम् ॥३२॥
त्वत्पादाब्जप्रणामेन नित्यं भूलुण्ठनैः प्रभो । शृङ्गारतिलकीभूयान्मम भाले कीणावलिः ॥३३॥
स्तुत्वेति शान्तिं लङ्केशः पुरो रत्नशीलास्थितः । तां साधयितुमारेभे विद्यामक्षखजं दधत् ॥३४॥
एवं श्रीशान्तिजिनं नत्वा ततः स्तुत्वा ततः पूजां कृत्वा श्रीशान्तिनाथपुरतो रत्नशीलां स्थितः पद्मासनेनोपविश्य नासाग्रान्य-
स्तद्वन्द्योऽश्चमालान्पापुवकरो योगीन्द्र इव स्तिमितनयनो बहुलुपिणीविद्यासाधनतत्परो विधिना विद्यां साधयामास । अथ मन्दोदरी
रावणपट्टराशुपुत्रसाधकीभूय भूयो भूयः परितो भ्रमति । अथ मन्दोदरी द्वारपालं यमदण्डनामानमदोज्ज्वल-भो यमदण्ड ! सकले-
ऽपि नगर एवंविद्यामाघोषणां कारायय-भो भो लोकाः ! सकलेऽपि पुरे ऽष्टाहिकामहोत्सवं कुरुत । यमदण्डेन नगरमध्ये गत्वा सर्व-
त्रायोपणा कृता । भो भो लोका ! नगरमध्ये जिनचैत्यालयेऽष्टाहिकामहोत्सवं कुरुत । यो जिनपूजां न करिष्यति तस्य वधात्मको

दण्डः करिष्यते । इत्याघोषणां कृत्वा मन्दोदरीसमीपे पुनरागतो यमदण्डः । स्वामिन्यग्रे यथा कृतं तथा निवेदितम् । अथैतत्स्वरूपं वानरैरागत्य सुग्रीवाय निवेदितम् । यथा हे स्वामिन् ! वानरेन्द्र ! रावणो बहुरूपिणीं विद्यां साधयति । यावत्सा विद्या साधिता निवेदितम्-हे स्वामिन् ! हे श्रीरामचन्द्र ! रावणः श्रीशान्तिनाथचैत्ये गत्वा बहुरूपिणीं विद्यां साधयति । श्रीरामेणोक्तं-भो सुग्रीव ! न भवति तावत्माघ्यो वर्तते । साधनानन्तरमसाध्यो भविष्यति । अयातो रावणो ध्यानस्थो गृह्यते । श्रीरामेणोक्तं-भो सुग्रीव ! यद्वाक्यं ध्यानस्थः शान्तः शृङ्गादिरदितः श्रीशान्तिनाथमासादे स्थितच्छलेन गृह्यते नक्षत्रपुरुषमोऽस्मत्कुलोचितं नक्षत्रम् । यद्वाक्यं वद्भविष्यति ।

इति रामवचः श्रुत्वा छन्नमेवाद्गदादयः । विद्याभ्रंशाय लङ्केशं शान्तिचैत्यस्थितं ययुः ॥३५॥

विदधुर्विधिंस्तत्रोपसर्गास्ते निरर्गलाः । मनागपि न तु ध्यानावचालीव दशकन्धरः ॥३६॥

अथाद्गदो जगदैवं रामाङ्गीतेन किं त्वया । इदं पाखण्ड्यमारब्धमप्राप्तशरणेन भो ॥३७॥

त्वया परोक्षे मङ्गलुर्हता भार्या महासती । मन्दोदरीं तु ते पत्नीं पश्यतोऽपि हराम्यहम् ॥३८॥

इत्युक्त्वा महाक्रोधाह्वयलोचनोद्गदोऽनाथासि रुदतीं मन्दोदरीं कलज्ज्वरं विलपन्तीं कैशोर्ध्वयाऽऽचकर्म, परं राणो स्यान्तं-
लीनस्तो न हि वीक्षां चक्रे । तस्मिन्समये सा बहुरूपिणी विद्या नभःस्थलं द्योतयन्त्यम्बरादवततार । रावणाग्र आगत्यैवमादत्-

सेत्पूचे तव सिद्धाऽस्मि ब्रूहि किं करवाणि भोः । करोमि ते वञ्चो विभ्वं कियन्मात्रो हि राघवो ॥३९॥

रावणः प्रत्युवाचैवं सर्वं निष्पद्यते त्वया । स्मृता समापतेः काले स्वस्थानं गच्छ सम्प्रति ॥४०॥

तद्विष्टा तिरोऽधत्त सा विद्या तेऽपि वानराः । स्फुन्धावारं निजं जग्मुस्तपस्य पचमानवत् ॥४१॥
मन्दोदर्यद्गदोदन्तं गुआव च दशाननः । चक्रे च सद्योऽहंकारगर्भं हुंकारमुच्चकैः ॥४२॥
ततो राणः स्नानं कृत्वा, जिनं पूजयित्वा, दानं दत्त्वा; पश्चादभुक्त्वा देवरमणोद्यान आगात् । गत्वा सीताम्रुवाच-हे सीते !
मया बहुरूपिणी विद्या साधिता, मा प्रत्यक्षीभूता, अथाहं त्वत्पतिदेवरी-हत्वा त्वां बलात्कारेण-सेविष्येऽतस्त्वं प्रसन्ना भव, यथा
मम नियममङ्गो न भवति । तद्वचनं श्रुत्वा जनकात्मजा मूर्च्छिता निपपात ।

कथंचिद्गन्धसंज्ञा सा जग्राहैवमभियहम् । मृत्युश्चेद्रामसौमिन्योस्तदास्त्वनशानं मम ॥४३॥
तच्छ्रुत्वा रावणो दह्यौ रामे स्नेहो निसर्गजः । अस्यास्तवस्यां मे रागः स्थले कमलरोपणम् ॥४४॥
ततः पश्चाच्चापहतो रावणश्चिन्तयति-अयुक्तं कृतम्, यदस्या अर्थे-विभीषणोऽवज्ञातः, युद्धिसारप्रभुत्वा मन्त्रिमुख्या अपि न
मानिताः, तथा मया झलमपि कलङ्कितम्, यदि सीतां मुञ्चामि तर्हि सर्वोऽपिलोको मां कथयिष्यति-रामाङ्गीतेन रावणेन सीता मुक्ता,
इति-लोकैऽप्ययः स्यात्तर्हि सीतां न ददामि, इति निश्चित्य तद्दिनं तां निशांचातिक्रम्य प्रातःसमये युद्धसज्जो भूत्वा लङ्कातो-निर्ययौ,
एवं कथयन् यथा-

अरायणमरामं वा जगदयकरोम्यहम् । निर्ययावथ पौलस्त्यः पुनर्युधाय मन्दिरात् ॥४५॥
निर्गमनसमयेऽप्यशकुनानि जातानि तैर्वर्षिमाणोऽपि दुर्मदःसद्वाभात्र विरामः । भूयः प्रवृत्ते युद्धम् रामरावणयोरति-भयंकरं
महाघोरमन्युद्भटसुभटमोदितमुजाऽऽस्फोटितवासिताशेषदिग्गजम् । तथा--

शरजालतिरस्कृतदृष्टिपथं पथिरोधसमाकुलतीव्रभटम् ।
 भटभोटविपाटितकुम्भितटं तटविभ्रमहस्तिशरीरचितम् ॥४६॥
 रचितप्रथितोरुसुहस्तिघटं घटनागतभीष्कृतार्तवम् ।
 रवपूरितभूयरविगिवरं वरहेतिनियारणखिन्ननृपम् ॥४७॥
 नृपभिन्नमयोदुधुरवैरिगणं गणसिद्धनभश्चरगुष्टजयम् ।
 जयलम्पटयोधशतैश्चदुलम् चटुलाश्वसहस्तविमर्दकरम् ॥४८॥
 करखटशरीरघवियर्णरथं रथभङ्गविवर्धितयाल(घोल)बलम् ।
 यलशालि भटेरितसिंहनदम् नदभीषणरक्तनदीप्रवहम् ॥४९॥

एवंविधं सप्तामं कुराणो रावणो रामलक्ष्मणाभ्यां भृशं युयुधे । तावद्वृक्षमणोऽश्वरक्षांस्ति विधूय तीक्ष्णैर्वर्जै रावणं ताडयामास । तदा रावणः सौमित्रैर्विक्रमं दृष्ट्वा दुर्जयं ज्ञात्वा बहुरूपिणीं विद्यां विश्वमयं करीं सस्मार । तया विधया स्मृतमाश्रया रावण एकोऽप्यनेकरूपाणि चक्रिरे ।

भूमौ नभसि पृष्ठेऽग्रे पाश्वर्योरपि लक्ष्मणः । अपश्यद्रावणानेव विविधायुधचरिणः ॥५०॥
 तापद्रूप इवैकोऽपि ताक्षर्यस्यो लक्ष्मणोऽपि तान् । जघान रावणान्वाणैश्चिन्तितोपनतैः शरैः ॥५१॥
 नारायणस्य तैर्वाणैर्विधुरो दशकन्धरः । सस्मार जाज्वलचक्रमर्धचक्रित्वलाञ्छनम् ॥५२॥

रोषारुणाक्षस्तचक्रं भ्रमयित्वा नभस्तले । मुमोच रावणः शास्त्रमन्त्रं रामानुजन्मने ॥५३॥

तचक्रं रामानुजन्मने प्रदक्षिणां कृत्वा दक्षिणे करेऽवतस्थे रविरिव, यथा रविरुदयाचलमूर्द्धन्यवतस्थे । तच्चक्रं लक्ष्मणदक्षिणे करे स्थितं दृष्ट्वा विपणो रावणश्चिन्तयति-मुनेर्वचः सत्यं ज्ञातं, तथा विभीषणादिभिरालोचितं मम कथितं परं मया न मानितमथ किं भविष्यति ? विपणं आतरं प्रेक्ष्य विभीषणो बभाषे-हे आतर्यदि जीवितेच्छा वर्तते, तर्हि सीतां मुञ्च, श्रीरामं नमस्कुरु, यथा ते लक्ष्मणो राज्यं हत्वा विमुञ्जति । विभीषणस्यैतद्वचनं श्रुत्वा कुपितो रावणो विभीषणंस्तर्जयति । रे कुलध्वंसकृद् रे विभीषण ! त्वं मां चक्रविभीषिकां दर्शयसि, अनेन लक्ष्मणेन मच्चक्रं प्राप्तं तर्हि किं मत्तोऽधिको जातो यथा मया मुक्तं चक्रमस्मै निष्फलं जातं तथाऽनेनाऽपि मुक्तं चक्रं मयि निष्फलं भविष्यति । किं मम चक्रेण, एषोऽहं युद्धसज्जो मुष्टिग्रहारेण लक्ष्मणं तथा लक्ष्मणचक्रं च चूर्णयिष्यामि, तर्ह्यहं रावणः । इत्यादिवचनैर्दुर्कारं कुर्वणो रावणो लक्ष्मणेनामापि-मो रावण ! अद्यापि किञ्चिद्गतं नास्ति तव किञ्चिद्विनष्टं नास्ति । सीतां देहि सीतां दत्त्वा स्वस्थचित्तो मां नत्वा स्वस्थानं गच्छ । त्वं मया मुक्तः । एवं सौमित्रिणोक्तो रावणः पुनर्भाषे-मुञ्च चक्रं यथा मुष्टिना चूर्णयामि लेष्टुमवत् । तच्छ्रुत्वा कुपितेन लक्ष्मणेन करेण चक्रमुद्भ्राम्य रावणाय मुक्तम् । तेन चक्रेण रावणो वक्षसि ताडितः कुम्भाण्डवद्दृष्टयस्फोटतो भूमावपतत् ।

तदा च ज्येष्ठकृष्णैकादश्यामह्मश्च पश्चिमे । यामे सृतो दशग्रीवश्चतुर्थं नरकं ययौ ॥५४॥

तदाऽऽकाशे जयजयरावो जातः । देवैर्लक्ष्मणस्योपरि कुसुमघृष्टिः कृता । कपीनां कपीश्वराणां च महान्दर्यो जज्ञे । सकले राक्ष-
सचले कलकलो जज्ञे । यतः—

क्वचिद्वीणानादः क्वचिदपि च हाहेतिरुदितम्, क्वचिद्विद्वद्गोष्ठिः क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ।
क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरवपुः, न जाने संसारः किमभृतमयः किं विषमयः ॥५५॥
धिग् धिक् परस्त्रीलाम्पटयम् । यतः—

आत्मा दुर्नरके धनं नरपतौ प्राणास्तुलायां कुलं, वाच्यत्वे हृदि दीनता त्रिभुवने तेनायशःस्थापितम् ।
येनेवं बहु दुःखदायिसुहृदं हास्यं खलानां कृतं, शौचं साधुजनस्य निन्दितपरस्त्रीसंगमेवासुखम् ॥५६॥

परिहरत पराङ्गनानुपङ्गं यत यदि जीवितमस्ति बल्लभं यः ।

हरिहरिणीदृशो निमित्तं दश दशकन्धरमौलयो लुठन्ति ॥५७॥

आवासं परिमाष्टि वायु ऋतवः पुण्योत्करं तन्वते, कीनाशो महिषेण वारि वहति ब्रह्मा पुरोधाः पुरः ।
त्वद्वायां च नियन्त्रिता ग्रहगणा निर्णेजकः पावकः, चामुण्डा तलरक्षिका गणपतिश्चक्रीवतां चारकः ॥५८॥

एतत्सर्वमिन्द्रविद्याधरसत्कं ज्ञेयं न पुनः साक्षादिदम् । तथा च—

स्थानं त्रिकूटः परिखा समुद्रो रक्षांसि योधा धनदाचचित्तम् ।

सञ्जीवनी यस्य मुखे च विद्या स रावणो दैववशाद्विपन्नः ॥५९॥

हर्षितं वानरगलं, त्रस्तं राक्षसबलम् । यतः—

कुमुदवनमपश्चि श्रीमदम्भोजखण्डम्, त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरोचिर्याति शीतांशुरस्तम्, हत विधिललितानां हि विचित्रो विपाकः ॥५९॥

सज्जनानां परस्त्रीसङ्गो न सुखायते, यथेन्दुः स्वैरिणीनां न सुखायते, उद्योतः स्वैरिणाम्, दीपः पतङ्गानाम्, सूर्यः कौशिकानां, दिवसो नक्तञ्चराणाम्, चन्द्रोदयश्च चौराणाम्, सुभिक्षं धान्यसङ्ग्रहिणाम्, गर्जितं शरमानाम्, चन्दनं चिरहिणीनाम्, वर्षाकालः प्रावहणिकानाम्, मृदङ्गशब्दः शोकाकुलानां, गुरुवचः कुशिव्याणाम्, शृङ्गारकथा मदारमनाम्, मयूरनादो वियोगिनीनाम्, दुर्जनगोष्ठी सज्जनानां, तीव्रतपः सुकृमाराणाम्, दानवार्ता कृपणानाम्, शूरवृत्तिः कापुरुषाणाम्, परस्तुतिः खलानाम् सुखाय न भवति तथा परस्त्रीसङ्गोऽपि महापुरुषाणां सुखाय न भवति ।

इति श्रीमत्तपागच्छे विजयहीरस्वरिराज्ये विजयसेनस्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविनयगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे रावणवधो नाम सप्तमः सर्गः ।

अष्टमः सर्गः ।

अथ विभीषणो रावणबान्धवो भयत्रस्ताविशाचरान्दृष्ट्वा तानाश्वासयामास । ज्ञातिस्नेहवशाद्विभीषणो निशाचरानेवं वभाषे—भो भो राक्षसा ! एतौ रामलक्ष्मणावष्टमवलशङ्खिनौ शरणाहर्तुं यूयमाश्रयन्त्वम् । इति विभीषणोक्तं श्रुत्वा सर्वेऽपि निशाचरा निःशङ्किताः श्रीरामं शिश्रियुः । श्रीरामोऽपि तेषां राक्षसानां प्रसादं चकार । यतः—सन्तो हि नतवत्सलाः । तथा हतं पतितं रावणं दृष्ट्वा शोकाकुलितमानसो विभीषणो मर्तुकामो निजकटितटाच्छुरिकां चकल्प । तया छुरिकयोदरमाग्राग्रेण करे धृतः । भावदुःखेन रोदिति ।

मन्वोदयार्दिभिः सार्धं रुदन्तमुपरावणम् । इति तं बोधयामास पद्मानाभः सलक्ष्मणः ॥६०॥

ईदृक्पराक्रमः सोऽयं न हि शोच्यो दशाननः । यस्याऽऽशशङ्किरे दूरे समरेष्वमरा अपि ॥६१॥

वीरघृच्याऽनया मृत्युं गतोऽसौ कीर्तिभाजनम् । तदस्योत्तरकार्याणि कुरुष्वं रुदितैरलम् ॥६२॥

इति कथयित्वा श्रीरामः पूर्वं बन्धितान्कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनादीन्राक्षसान्बन्धनान्मोचयामास । ते सर्वेऽपि विभीषणाद्या राक्षसा वानराश्च यथा विभीषणः कुम्भकर्ण इन्द्रजिन्मेघवाहनः, मन्दोदरीप्रभृतयोऽन्तःपुर्योऽपरेऽपि राक्षसाः, सुग्रीवाद्या वानराश्च सर्वेऽपि राजानः सम्भूय दशग्रीवाङ्गसंस्कारं चक्रुः । सद्यस्कगोशीर्यचन्दनैः कर्पूरागरादिसुगन्धपुष्पसंमिश्रैर्ज्वलितानलैः पद्मोऽपि

रावणाहसंस्कारं चक्रे । कृत्या सर्वेऽपि पद्मसरसि गत्वा स्नानं कृत्वा कुम्भकर्णविभीषणाद्या भ्रातृपुत्राः साश्रुनयना दशमौलये जला-
ञ्जलिं प्रददुः । यतः—

कुङ्कुमवल्ली देह परजाली पाहुं बल्युं । फिटकारी ना सनेह जलपीसी छाडुलीऊ ॥६३॥

नित्ययरा गणहारी सुरवङ्गो चक्षी केसवा रामा । अवहरिआ हयविहिणा अवर जीवाण का वत्ता ॥६४॥
रामः कुम्भकर्णदीनप्रतिबोध्य सुधामधुरया गिरिवमुवाच—भो कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनाद्याः ! सर्वेऽपि शृण्वन्तु—युष्मच्छब्द-
असाकं कृत्यं नास्ति । पूर्वयत्स्वस्वराज्यानि कुरुष्वम् । हे वीराः ! युष्माकं क्षेममस्तु । अथ काचिद्भीतिर्न कार्या । ते कुम्भकर्णाद्या
युगपच्छ्लोकविस्मयौ विभ्राणा गद्गदाक्षरमेवं जगदुः । यथा—

नार्थो राजयेन नः कश्चित्प्राज्येनापि महाभुज ! । ग्रहीष्यामः परिव्रज्यां मोक्षसाम्राज्यसाधनीम् ॥६५॥

अस्मिन्समये कुसुमायुधोद्यानेऽप्रमेयबलो नाम महामुनिश्चतुर्ज्ञानी समाययौ । तत्र वने तस्मिन्नेव रात्रौ तस्य महामुनेरुज्जलं
केवलज्ञानमुत्पेदे । समागता देवाः, केवलिमहिमानं चक्रुः । प्रभातसमये रामसौमित्रिविभीषणकुम्भकर्णसुग्रीवेन्द्रजिन्मेघवाहनमन्दो-
दरीप्रमुखा देशनां शृण्वन्ति । सुवर्णपङ्कजामीनो महामुनिरप्रमेयबलकेवली धर्मदेशनां चक्रुः । यथा—

संसारे नत्थि सुहं जम्मजरामरणरोगसोर्गेहिं । तह विहु मित्थंघजिआ न कुणह् जिणीन्दवर धम्मं ॥६६॥

माहंजालसरीसं विज्जुचमक्खारसच्छहं सब्बं । सामन्नं खणदिट्ठं खणनट्ठं कोत्थ पडिचन्धो ॥६७॥
को कस्सइत्थसयणो को व परो भवससुद्धभवणम्मि । मवुब्ब भमंनि जीआ मिलन्ति पुण जंति अइदूरं ॥

जम्मे जम्मे सयणावलीओ मुक्काओ जाउ जीवेण । तावु सव्वागासे संगहिआओ न मायन्ति ॥६९॥
जीवेण भवे भवे मेल्लिआइं देहाइं जाइं संसारे । ताणं न सागरेहिं किरईं सव्वा अणंतेहिं ॥७०॥
छायामिसेण कालो सयल जीआण छलगवेसंतो । पासं कहवि न मुंचईं ता घम्मे उल्लमं कुणह ॥७१॥
इत्यादि देशनां श्रुत्वेन्द्रजिन्मेघयाहनौ । परमवैराग्यमापन्नौ पप्रच्छ च भवान्निजान् ॥७२॥

स अप्रमेयवलो नाम केमली तयोः पूर्वभवानाह । यथा-इह भारते क्षेत्रे कौशाम्बी नगर्यस्ति । तस्यां नगर्यां निःस्वी द्वौ बान्धवौ, प्रथमपश्चिमनामानामभूताम् । तावन्यदा गुर्वन्तिके गतौ । तत्र गुर्वन्तिके धर्मे श्रुत्वा व्रतं जगृहतुः । कथंभूतो तौ ? शान्तकपायौ जितेन्द्रियावेवंविधौ तौ पृथिव्यां कर्मक्षयार्थं विजगृहतुः । अन्येद्युस्तौ आतरो मक्षां विहरन्तौ कौशाम्ब्यां गतौ । तत्र पत्न्या सह क्रीडन्तं नन्दीधोपं नृपं दृष्ट्वा पश्चिमः साधुनिदानमकरोत् । यदि माा अस्य तपसः फलं भवति तदाऽनयो राजराश्योः पुत्रो भूयासम् । साधुना निवार्यमाणोऽपि निदानमकरोत् । ततो मृत्वा तयो राजराश्योः पुत्रो जातो रतिवर्धननामा क्रमेण वर्धमानः पित्रा परिणायितो राज्ये स्थापितश्च । स्त्रिया समं वैपयिकं सुखमनुबभूव । पितेव रेमे विविधरमणीभिः समावृतः ।

मृत्वा प्रथमसाधुस्तु निनिदानतपोवशात् । बभूव पञ्चमे कल्पे त्रिदशः परमर्धिकः ॥७३॥

सोऽवधेर्भ्रातरं ज्ञात्वा तत्रोत्पन्नं महीपतिम् । तं बोधयितुमभ्यागान्मुनिरूपधरः सुरः ॥७४॥

साधुरूपेण पूर्वभवभ्राता सुर आगत्य रतिवर्धनं राजानं पूर्वभवभ्रातरं प्रत्यवदत्-भो राजन् ! आवां पूर्वभवे भ्रातरावभूताम् । प्रथमपश्चिमनामानौ । द्वाभ्यां दीक्षा गृहीता । त्वया निदानं कृतं तेन त्वं राजा जातः । मया संयमः पालितो निदानरहितस्तेनाहं

ब्रह्मदेवलोके सुरो जातस्तपसः प्रभावात् । तद्वचः श्रुत्वा जातिस्मरणज्ञानधुत्पन्नम् । तेन ज्ञानेन पूर्वभवो दृष्टः । वैराग्यादीक्षां लाल्त्वा कतिचिद्वर्षाणि संयमं प्रपालयान्ते समाधिना मृत्वा सोऽपि ब्रह्मदेवलोके गतः । तयोर्देवयोः परस्परं प्रीतिर्जाता नेत्रयोरिव परम-प्रीतिर्वर्धिता । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा सुवचनेन मैत्रीवर्धते, इन्दुदर्शनेन समुद्रः, शृङ्गारेण रागः, विनयेन गुणः, दानेन कीर्तिः, उद्य-मेन श्रीः, सत्येन धर्मः, पालनेनोद्यानम्, अभ्यासेन विद्या, न्यायेन राज्यम्, औचित्येन महत्त्वम्, औदार्येण प्रभुत्वम्, क्षमया तपः, पूर्ववायुना जलदः, दृष्टिभिर्धान्यानि, घृताहुत्या वह्निः, भोजनेन शरीरम्, वर्षाकालेन नदी, लाभेन लोभः, प्रियगानेन कर्णः, पुत्रदर्शनेन हर्षः, मित्रदर्शनेनाह्लादः, जिनगुरुदर्शनेन पुण्यं वर्धत इति सर्वत्र सम्बध्यते । तथा तयोर्देवतयोः प्रीतिर्वर्धते । ततोऽपि पञ्चमदेवलोकाच्च्युत्वा महाविदेहे विबुद्धनगरे युगां प्रौढकुले आतरावभूताम् । तत्रापि सहुरुसमीपे घर्मे श्रुत्वा प्रयज्यां गृहीत्वाऽ-च्युते द्वादशे कल्पे सुरायभूताम् । ततोऽपि च्युत्वा सम्प्रति रावणपुत्रौ जाताविन्द्रजिन्मेघवाहननामानौ चन्द्रसूर्याविद्यापरो । रतिव-र्धनभवे या तव मातेन्दुमुखी नाम्नाऽभूत्, सा भवं भ्रान्त्वा तपांसि तप्त्वा क्रमेणैह भवेऽप्येषा मन्दोदरी तव माता जाता । इति साधूक्तं पूर्वभवचरित्रं श्रुत्वा वैराग्यमापन्ना कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनाद्या अन्येऽपि रावणपुत्रा मित्राश्च मन्दोदर्यादयो राश्यस्तदेव साधुसमीपे व्रतं जगृहीरे । इतीन्द्रजिन्मेघवाहनमन्दोदरीपूर्वभवकथानकम् ॥

ततो रामः सलक्ष्मणः सुग्रीवभामण्डलप्रभृतिविद्याधरैः परिवृतो द्वारपालेनैव विभीषणेन दक्षितमार्गो विमानारूढो विद्याधरीभिः कृतमङ्गलो महत्या ऋष्यरावणारूढ इन्द्रोऽप्रवावतीमिव शुकुनैः प्रेरितो लङ्कां नगरीं प्राविशत् । गिरेः पुष्पगिरेर्धूमनि देवरमणोद्याने रामो गत्वा हनुमतोक्तां सीतां ददर्श तत्क्षणादेव श्रीरामः सीतामृत्थाप्य निजोत्संगे धारयामास । इयं महासती सीतेत्याकाशवाण्य-

भूत् । कथंभूता वाणी ? देवैर्विद्याधरैः सिद्धैर्मुनिभिः कृता । सुमित्राणुवो लक्ष्मणः सीतापादौ प्रणनाम । सीताऽपि लक्ष्मणाय चिरं नन्द चिरं जीवेत्याद्याशिषं ददौ । भामण्डलोऽपि सीतां नत्वा पुरो निषण्णः । सुग्रीवाद्या अपि रामसेवकाः सीतां नत्वा सीतया दत्ताशिषः पुरो निषण्णाः । एवं विभीषणोऽप्येवं हनुमानव्येवमङ्गदोऽप्येवमन्ये सीतां नत्वा सीतया दत्ताशिषः पुरो निषण्णाः । अथ रामः सीतासहितो भुवनालङ्कारगजेन्द्रं समारूढो लक्ष्मणसुग्रीवाद्यैः परिवृतो विभीषणदक्षितमार्गो रावणागारमाजगाम ।

तदन्तश्च मणिस्तम्भसहस्राङ्कं जिनेशितुः । चैत्यं श्रीशान्तिनाथस्य प्रविवेश विवन्दिषुः ॥७५॥

विभीषणापितैस्तत्र कुसुमाद्यैरुपस्कुरैः । शान्तिमानन्त्यं काकुत्स्थः सीतासौमित्रिसंयुतः ॥७६॥

ततो रामो विभीषणाऽभ्यर्धितो लक्ष्मणसीतासुग्रीवाद्यैः परिवृतो विभीषणगृहं ययौ । तत्राऽपि देवार्चनं कृत्वा सपरिवारः स्नानभोजनं विधाय देवदूष्यवाससी परिधाय सिंहासने निषण्णः । तं रामं कृताञ्जलिर्विभीषणो वभाषे-भो श्रीरामचन्द्र ! रावणगृहं विलोक्य । एष स्वर्णरत्नादिकोशः, एषा गजशाला, एतदन्तः पुरमेवं सर्वं दक्षितम् । तथा स्वामिन्नेष राक्षसद्वीपोऽनेकद्वीपैः परि-
वृतः, स्वामिन्मन्त्रावणसिंहासन उपविश, यथा ते राज्याभिषेकं कुर्महे भवदाज्ञया । राज्यग्रहणेन पुरीं लङ्कां पवित्रय । मामनु-
गृहाण । अहं तव सेवकोस्मि । तव सेवांकरिष्ये । राम उवाच-भो विभीषण ! मया पुरा लङ्काराज्यं तव दत्तं, तत्त्वं किं व्यस्मार्थीः ?
हे महात्मन् ! भक्तिमोहितस्य ते सर्वं विस्मृतम् । मया तुभ्यं राज्यं दत्तमस्ति । अथ किं पुनः पुनः कथितेन ? लङ्काराज्यं निश्चितं
मया तुभ्यं दत्तमिति कथयित्वा तदैव हि रामो विभीषणं लङ्काराज्येऽभ्यर्पिचत् । कथंभूतो रामः, यतिज्ञातार्थपालकः । अथ रामो
लक्ष्मणादिभिः परिवृतो रावणगृहे ययौ सुधर्मसमायामिन्द्र इव । तत्र लङ्कायां श्रीरामलक्ष्मणौ पूर्वदत्ता विद्याधराश्वत्थानरकन्यकाः

श्रीराम उपयेमे । रामाञ्जया लक्ष्मणोऽप्युपयेमे गीतमङ्गलपूर्वकम् ।

भोगांस्तत्रोपभुञ्जानौ निर्विघ्नं रामलक्ष्मणौ । सुग्रीवाद्यैः सेव्यमानौ पङ्कदीमतिनिन्यतुः ॥७६॥

अत्रान्तरे चिन्त्यस्थस्यामिन्द्रजिन्मेघबाहननामानौ साधू सिद्धिं प्रापतुः । तन्नाम्ना तीर्थं प्रवृत्तम् । नर्मदानद्यां कुम्भरुणौ मुनिः सिद्धिमियाय, तद्दिनादारभ्य तत्तीर्थं प्रवृत्तम् ।

इतथायोध्यायां रामलक्ष्मणमातरौ रामलक्ष्मणवार्तामप्यजानन्त्यौ भृशं दुःस्थिते तस्थतुः । तदा धातकीखण्डान्नारदोऽयोध्यामागतौ गगनमार्गेण । अपराजितासुमित्राभ्यामभ्युत्थानादिना मानितस्ततः पूजितः स्तुतश्च संतुष्टेन नारदेन पृष्टम्-युवां कुतो विमनस्के ? किं प्राधते युगयोः, किं दुःस्व वर्तते । तावताऽपराजितोवाच-पुत्रौ मे रामलक्ष्मणौ । पित्राञ्जया स्नूयया सीतया सहितै वनं यातौ । सीतापहारादिना लङ्कायां जग्मतुः । रावणेन लक्ष्मणोऽमोघविजयाश्रया भिन्नस्तच्छल्यकर्षणाय विशल्याग्रहणाऽर्थं हनुमानागतः, स हनुमान् सहस्रकन्यासहितां विशल्यां गृहीत्वा गतः यश्चान्न ज्ञायते किं जातमिति चिन्ताविमनस्ककारणं, न ज्ञायते वत्सो जीयति वा न वेत्यभिधायापराजिता पुत्रगुणान्स्मृत्वा हा वत्स ! इति करुणस्वरं रुरोद, सुमित्रापि तथैव । ततो नारदोऽवोचत्-हे अपराजिते ! हे सुमित्रे ! युवां सुस्थिते तिष्ठतम् । अहं रामलक्ष्मणौ स्तोकदिनमध्य इहाऽऽनेष्यामि । युगभ्यां काचिचिन्ता न विधेया । तयोर्द्वयोरेवं प्रतिश्रुत्य नारदो गगनगामिन्या विद्यया गगनमार्गे गच्छन्जनश्रुत्या रामलक्ष्मणौ लङ्कायां श्रुत्वा तत्राऽगात् । आगच्छन्तं नारदं दृष्ट्वा रामलक्ष्मणाभ्यामभ्युत्थानादिना सत्कृतो नारदो रामेण पृष्टः-हे मुने ! त्वं किमर्थमत्रागात् ? रामेण पृष्टो नारद इत्यवोचत्-भो रामलक्ष्मणौ ! तव मातरौ दुःखसागरे निमग्नौ वर्तते । एकस्मिन्दिने गया तत्र गतेन सर्वं दृष्टम् । अतो युरामाकारणाय

देशादेशं भ्रमन्जनश्रुत्या युवामत्र श्रुत्वाऽहमनागतः । अथ यूयं चलध्वम् मातृमिलनाय, विलम्बो न विधेयः । रामेणोक्तं विभीषणं प्रति । भो विभीषण ! तव भक्त्या मोहिता वयम् । पृढब्दी पद्विनवद्गता, परं न ज्ञाता । त्वद्धक्त्या मातृणामपि दुःखं विस्मृतम् । रामेणोक्तम्-भो लक्ष्मण ! अयोध्यायां गम्यते । लक्ष्मणेनोक्तम्-भो बान्धव ! तत्र गत्वा किं करिष्यते ? अत्रैव स्थीयते । रामेणोक्तम्-

यदि स्वर्णमयी लङ्का न मे लक्ष्मण रोचते । पितृपर्यागताऽयोध्या निर्धनाऽपि सुखावहः ॥७७॥

अतो गम्यते । तत्र गते मातृणां सुखं भविष्यति । अस्माहुः खान्नूतमावयोमर्तरो विपद्यते । हे लक्ष्मण ! अतः स्वराज्ये गम्यते । लक्ष्मणेनोक्तमेवं भवतु । पुनः रामेण विभीषणं प्रत्युक्तम्-भो विभीषण ! पुष्पकं विमानं सज्जीयताम् । यथा पुष्पकरुमालह्य स्यनगर्यामयोध्यायां गम्यते । विभीषणेनोक्तम्-स्वामिन् ! षोडश दिनानि यावदत्र तिष्ठ । यथा स्वैः शिल्पिभी रम्यामयोध्यां करोमि । रामेणोक्तमेवमस्तु । ततो विभीषणोऽयोध्यां गत्वा विद्याधरशिल्पिभिः षोडशभिर्दिनैरयोध्यां स्वर्गपुरीमन्निभां व्यधात् । तदा रामेण सत्कृत्य विसृष्टो नारदोऽयोध्यामागत्य तद्वृत्तान्तं राममातृणां पुत्रागमनादितत्त्वं निवेद्य स्वस्थानं गतः । नारदाख्यातं श्रुत्वा हर्षिताऽपराजिता सुमित्रा च । अथाहि षोडशे विभीषणेन सञ्चितं पुष्पकं विमानम् । तत्र विमाने रामः स्वान्तःपुरं परिधृतस्तथैव लक्ष्मणः स्वान्तपुरपरिधृत उभावपि पालकारूढौ शक्रेशानाविव शुशुभाते । एवं विभीषणो राक्षसैः परिधृतः सुग्रीवोऽपि वानरैः परिधृतो भामण्डलोऽपि विद्याधरैः परिधृत एवं हनुमानपि एवं सर्वेऽपि विद्याधराः स्वैः स्वैर्विमानैः स्वैः स्वैर्बर्हिनैरुपविष्टाः श्रीराममनुययुः । देवैः परिधृताविन्द्रा इव रेजाते । द्वादशतूर्यनिर्घोषैर्निःस्वाननिनार्दघण्टानां कर्णितदिशो नार्दवधिरयन् सद्धानुजः श्रीरामोऽयोध्यामिमुखं चचाल । अथ राममायान्तं श्रुत्वा दूरादपि निरीक्ष्य भर्तोऽपि शत्रुघ्नेन सहितः उभावपि कुञ्जरारूढौ स्वसैन्यपरिधृतौ

श्रीरामसन्मुखमभ्यागाताम् । श्रीरामोऽपि भरतं शत्रुघ्नसहितं सन्मुखमागच्छन्तं दृष्ट्वा पुष्पकविमानादुत्तरतू रामलक्ष्मणौ । तथा भरत-
शत्रुघ्नावपि गजादवतेरतुः । सोत्कण्ठौ रामलक्ष्मणौ सोत्कण्ठावपि भरतशत्रुघ्नौ परस्परं सम्मिलितौ । भरतः साश्रुलोचनो रामपादेऽप-
तत् । रामोऽपि भरतं बाहुभ्यां धृत्वा कण्ठारुपमालिङ्ग्य मूर्धनि चुचूम्ब । वारंवारं कुशलं चापृच्छत् । शत्रुघ्नमपि पादान्ते लुठन्तं
श्रीराम उत्थाप्य परिदृज्य तथैवालिलिङ्ग । ततो भरतशत्रुघ्नौ नमन्तौ लक्ष्मणोऽपि प्रसारितशुभः ससंभ्रमस्तथैवालिलिङ्ग । ततो राम-
स्त्रिभिरनुजैर्भ्रातृभिः सार्धं पुनः पुष्पकं विमानमाल्हायोभ्यां प्राविशत् । यथा—

तूर्येषु व्योम्नि भूमौ च वाद्यमानेष्वथोन्मुदौ । अयोध्यां रामसौमित्रौ निजां प्राविशतां पुरीम् ॥७८॥

सोत्कण्ठैरुन्मुखैः पौरैर्मयूरैरिव चारिदौ । निनिमेषैः प्रेक्ष्यमाणौ स्तूयमानौ च निर्भरम् ॥७९॥

अर्कवर्दीयमानाद्यौ स्थाने स्थाने पुरीजनैः । स्वं प्रासादं प्रसन्नास्यौ जग्मतू रामलक्ष्मणौ ॥८०॥

अनया ऋभ्या श्रीरामो लक्ष्मणसीतासहितः पुष्पकविमानादुत्तीर्य श्रीऋषभप्रासादे गत्वा श्रीजिनान्नतः ततो मातृसदनं जगाम ।
श्रीरामः पूर्वं स्वां मातरमपराजितां नत्वा पश्चादपरं मातृगर्गं नमश्चक्रे, कथं भूतो रामः, ससौमित्रिः । अथ सीताविश्रव्याद्या वक्ष्यो-
ऽपराजितां प्रणेषुः । ततः श्वश्रून्याश्च प्रणेषुः । प्रणमन्त्यो वर्षदृष्ट्वा ताश्चश्रूरिमामाश्रिपं ददुः । हे वध्वो ! यूयमसद्वद्वीरग्रसचिन्यो
भूयास्तासदाश्रिपा । अथापराजिता राममाता लक्ष्मणं भूयो भूयः पाणिना स्पृशन्ती मूर्धनि चुम्बत्येवमब्रवीत्—हे वत्स ! अद्य त्वं
दिष्टया दृष्टोऽसि । अथवा हे वत्स ! अधुना त्वं पुनर्जोतोऽसि । हे वत्स ! त्वं घन्योऽसि । यदिदेशे गमनं कृत्वा विजयीभूयागतोसि ।
हे वत्स ! त्वया तानि बहूनि कष्टानि सोढानि । यानि यान्यस्माभिर्विषमपि नो शक्यन्ते । तथा हे वत्स ! तवैव परिचर्यया

सीतासहितो रामः सुखीनो जातः । अथ लक्ष्मणोऽप्युवाच—हे मातः ! श्रीरामेणाहं तातेव लालितः । त्वयेव सीतादेव्या वनेऽहं सुख-
मास्थाम् । हे मातः ! युष्मदाशीर्भिवरसागरं लङ्घित्वा सपरिवारोऽपि क्षेमेणाऽऽर्यसहितोऽहमिदमागतः । इत्यादि वार्तां मातृभिः
सार्धं कुर्वणौ रामलक्ष्मणौ सुखेनास्ताम् । तथा भरतोऽपि श्रीरामलक्ष्मणपादानां भक्तिमकरोत् ।

एकस्मिन्दिने सुखासीनं श्रीरामचन्द्रं प्रति भरतोऽबदत्—हे बान्धव ! त्वया न्यासीकृतं राज्यं स्वं गृहाण । एतावन्ति दिनानि
मया तथोपानहौ सिंहासने निधाय तवपादवत्सेविते । त्वया न्यासीकृतं राज्यं मया रक्षितम् । अथ स्वं राज्यं गृहाण । अहं तवाज्ञया
प्रव्रजिष्यामि । अहं तदैव तातपदैः सह मात्रजिष्यम्पर बलात्कारेण राज्यं दत्तारक्षितः । अथाहं त्वदाज्ञया प्रयज्यां ग्रहीष्ये । तावता
समीपस्थाऽपराजिता राममातोचे—यथा—

रामवत्त पितुः पुत्रान्मृत्या हनुमतःसमाः । जायन्ते भ्रातरः सर्वे न भ्राता भरतोपमः ॥८१॥

तारन्ध्रीरामो भरतं बभाषे—भो बान्धव ! त्वं किं भापसे राज्यं कुरु । त्वयाऽऽहूता वयमत्रागताः । पुनस्त्वं राज्यं त्यजन्भूयोऽ-
स्माकं विरहव्यथां किं दत्से । वत्स ! तत्तिष्ठ पूर्ववन्ममाज्ञां कुरु । इत्याग्रहपरं रामं ज्ञात्वा नत्वा च यावदचलत्तावत्सोमित्रिणोरथाय
पाणिनाऽधारि । इतश्च भरतं व्रताय यान्तं कुननिधयं ज्ञात्वा सीताविश्रल्याधा रामलक्ष्मणपत्न्यो वैराग्यं विस्मारयितुकामा भरतस्य
जलक्रीडाविनोदार्थमर्थनां चक्रिरे । तासामाग्रहेण भरतः सान्तःपुरो विरक्तोऽपि मुहुर्चेमेकं क्रीडासरसि चिक्रीड । जलक्रीडां कृत्वा
भरतः क्रीडासरस्तीरे यावदस्याद् राजहंसवत् तावत्सम्भ्रमुत्प्लुत्य भुवनालङ्कारो नाम हस्ती तत्राऽऽययौ । मदान्वोऽपि हस्ती भरतं
दृष्ट्वाऽमदोऽभूत् । भरतोऽपि भुवनालङ्कारं गजेन्द्रं दृष्ट्वा परमां मुदमाप । तदा रामसौमित्रौ उपद्रवकारिणं गजेन्द्रं ज्ञात्वा सामन्तै-

वर्धयामासतुः । रामाज्ञया हस्तिपकैः सामन्तैश्च सम्भूय भुवनालङ्कारो गजेन्द्र आलानस्तम्भे बद्धः ।

इत्थायोच्यायां देशभूषणकुलभूषणानामनौ मुनी आगतौ । उद्याने समवसृतौ श्रुत्वा रामलक्ष्मणाद्या भरतः अपराजिता सुमित्राद्या मातरः सपरिच्छदा वन्दितुं प्रययुः । तौ साधू वन्दित्वा देशनां श्रुत्वा श्रीरामो मुनिं पमच्छ । भो मुने ! भुवनालङ्कारो नाम मम करी भरतेक्षणात् कथममदोऽजनि ? अथ देशभूषणो नाम केवली मुनिः श्रीरामेण पृष्टो भरतभुवनालङ्कारगजयोः पूर्वभवानाह । यथा-भो रामचन्द्र ! श्रूयताम् । पूर्वं श्रीऋषभदेवेन साधं चत्वारः सहस्राणि राजानः प्राव्रजन् । ते तु स्वामिनि ऋषभदेवेऽनाहारे कृतमौने विहारिणि ते राजर्षयो निर्विण्णा जज्ञिरे । आहारमलप्रमानास्ते सर्वेऽपि वनमन्ये तापसा जाताः । तेषु चतुःसहस्रतापसेषु प्रह्लादसुप्रभतापमयो द्वौ पुत्रौ चन्द्रोदयसुरोदयनामानौ । तयोर्मध्ये चन्द्रोदयो भवं भ्रान्त्वा गजपुरे नगरे हरिमते राक्ष्यां चन्द्रलेखायां भार्यायां कुलङ्करो नाम्ना पुत्रो जातः । सुरोदयोऽपि तत्रैव नगरे गजपुरे विप्रकुले विश्वभूतेद्विजन्मनोऽप्रिकृण्डायां भार्यायां श्रुतिरतिनाम्ना पुत्रो जातः । क्रमेण कुलङ्करो राजा जातः । स कुलङ्करो राजा एकस्मिन्दिने तापसाश्रमं गतः । तत्रायधिज्ञानिनाऽभिनन्दनमुनिना काष्ठमध्ये दक्षमानः पन्नगोऽवधिज्ञानेन दष्टः । तेन ज्ञानिना तापसाय प्रोक्तम्-भो तापस ! तव पञ्चाग्निसाधना जीवदयां विना पृथैव । तद्वचो राज्ञा श्रुतं काष्ठं विदार्य पन्नगो निष्कासितः । मुनिज्ञानेन राजा विस्मितो वैराग्यात्कुलङ्करो राजा दीक्षासज्जोऽभूत् । तावता पूर्वभयमित्रेण विप्रेण श्रुतिरतिनाम्ना पुरोहितेन निषिद्धः । स्वामिन् ! वृद्धावस्थायां दीक्षा गृह्यते । इत्याद्युक्त्वा निवारितो राजाऽपि तद्विरा भयदीक्षोत्साहोऽभवत् । क्रमेण राज्यं करोति । एवं कुर्वाणस्य राज्ञः कालो याति । एकस्मिन्दिने कुलङ्करो राजस्य राज्ञी धीदामा श्रुतिरतिपुरोधसा सह सदासक्ताऽऽसीत् तत्स्वरूपं किञ्चिद्राज्ञा ज्ञातम् । पुरोधसाऽपि चिन्तितम् । अहमन्यायं

कुर्वन् राज्ञा ज्ञातस्तर्हि न ज्ञायते राजा मां किं करिष्यति । अतो राजानं मारयामि । पुरोहितेनैवं विचिन्त्य श्रीदामा राज्ञी मायिता । आवयोः स्वरूपं राज्ञा ज्ञातम् । अतो यावद्राजाऽर्वा न हन्ति तावत्त्वं राज्ञो विपं देहि । तत्पुरोहितवचनं श्रुत्वा तथा पापिन्या श्रीदामारादया विपं दत्तम् । तेन वियेण कुलङ्करो राजा मृतः । धिग्धिवस्त्रीणां निर्दयत्वमहो असमीक्षितकारित्वम् । यतः—

न चिन्धसेत्कृष्णसर्पस्य खड्गपाणेन चिन्धसेत् । नायिकाचलचित्तायाः स्त्रीचरित्रं न विन्धसेत् ॥८२॥

कथयः किं न पश्यन्ति किं न जानन्ति योगिनः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति घोषितः ॥८३॥

ततः क्रमेण श्रुतिरतिपुरोहितोऽपि तस्मिन्नेव दिने विद्यत्पातेन मृतः । उभावप्येकस्मिन्दिने मृत्वा नरकं गतौ । आयुःपर्यन्त उभावपि नरकादुद्धृत्य चिरं भवं भ्रमतुः । तिर्यग्योनिषु, नरकेषु पुनस्तथैव । एवं बहून्भवान्कृत्वा नानायोगिषु भ्रान्त्याऽकामनिर्जरया कर्माणि क्षिप्त्वा यत्रोत्पन्नोत्तदाह । राजगृहे नगरे कपिलनाम्नो विमस्य सावित्र्यां पत्न्यां द्वावपि पुत्रौ जातौ, पुष्पिमनौ विनोद-रमणनामानौ । एकस्मिन्समये रमणो वेदमध्येतुं देशान्तरं गतः । स वेदशास्त्रं पठित्वा पुनः राजगृहीनगर्यां बहिरैकस्मिन्मन्दिरे सुप्तः । प्रभाते स्वगृहं यास्यामि । समग्रत्यकालो जात इति ध्यात्वा सुखेन सुप्तः । तदा विनोदमार्यां शाला नाम तन्नगर-वासिदेन ब्राह्मणेन समं कृतसंकेतैकाकिनी निशायां तस्मिन्मन्दिरे तत्राऽऽगात् । तदनु विनोदोऽपि तत्राऽऽगात् । तत्र विनोदो विनोदेन पश्यति । यतः—पश्याम्येषा किं करोति तावचया किं कृतम् ? दत्तबुद्ध्या रमण उत्थापितः । रमणोऽप्युत्थितो तथा सह रेमे विनोदेन तत्पतिना खड्गेन रमणो हतः शासया रमणच्छुर्या विनोदो निजपतिर्मरितः । ततो द्वावपि मृत्वा नरके गतौ । चिर-कालं संसारे भ्रान्त्या यत्रोत्पन्नौ तदाह—विनोदो राजगृहनगरे व्यवहारसुतो धननामा जातः । रमणोऽपि बहून्भवान्भ्रान्त्या धनपत्नी

लक्ष्मीर्नाम तस्याः कुक्षौ पुत्रो जातो भूषणनामा । उभावपि पितृपुत्रत्वेनोत्पन्नौ क्रमेण वर्धमानौ भूषणो धनेन पित्रा द्वात्रिंशद्विंशत्य-
कन्यरा एरुस्मिन्दिने परिणायितः । ताभिः पत्नीभिः समं क्रीडन्वगृहमूर्धनि सुखमनुभवन्वास्ते । तत्र निशार्यां तुर्ये यामे श्रीध-
रस्य महाश्रुतेः केवलज्ञानमुत्पेदे । सुरैः केवलमहिमा विदधे । तदा भूषणनामा धनपुत्रो जातधर्मपरिणामो वेदमत उत्तीर्य तं श्रुतिं
केवलिनं वन्दितुमचालीत् । मार्गे गच्छन्सर्पेण दष्टो मृत्वा देवो जातः । ततश्च्युत्वाऽत्र जम्बूद्वीपे पूर्वमहाविदेहे रत्नपुरे नगरेऽचलनामा
वक्त्री, हरिणनाम्नी राज्ञी, तस्याः कुक्षौ द्युत्बुधेनोपपद्यत । क्रमेण जातो नाम दत्तम् प्रियदर्शन इति । क्रमेण वृद्धिं प्राप्तः । परं
धर्मतत्परः प्रमज्जितुकामः पित्राऽचलचक्रिणा व्रीणि कन्यासहस्राणि परिणायितः । ताभिः समं वैपयिकं सुखं मेजे । परं गृहवासेऽपि
तपसि लीनोऽनेकानि तर्पांसि विदधाति । यथा-एकावली-कनकावली-श्रेणि-प्रतर-धन-मुक्तावलि-वर्धमानेत्याद्यनेकतर्पांसि तत्प-
मानस्य चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणि जातानि । श्रावकव्रतस्थोऽपि धर्मे समाराध्य मृत्वा ब्रह्मलोके सुरोऽभवत् । धनोऽपि मृत्वा
संसारं भ्रान्त्वा पेतनपुरे नगरे शकुनिनाम्नो विप्रस्याग्निमुखास्त्री, तस्याः कुक्षौ मृदुमतिनामा पुत्रो जातः । स पित्रा दुर्धिनीतत्वात्
गृहान्निर्वासितः । क्रमेण धूर्तो जातः । द्यूतक्रीडया क्रीडन्केनाऽपि न जीयते स द्यूनेन रममाणो भूयिष्ठं धनमार्जयत् । वसन्तसेनया
वैश्यया सार्धं भोगान्भुङ्क्ता परं मार्यां करोति । अन्ते श्रामण्यं गृहीत्वा सोऽपि ब्रह्मलोके सुरोऽभवत् । व्युत्वा पूर्वमेव मायादोपतो
वैतादण्यपर्वते भुवनालङ्कारनामाऽयं श्वेतभद्रजातिः कुञ्जरो जातः ।

प्रियदर्शनजीवोऽपि ब्रह्मलोकात्परिच्युतः । बभूव भरतो भ्राता भवतोऽयं महासुजः ॥८४॥

भरतलोक्रनादस जातिस्मृतिरुत्पन्ना । तेन ज्ञानेन गतमदो जज्ञे । इति पूर्वभवान् श्रुत्वा भरतोऽप्यधिकं विरक्तो जातः । राज-

सहस्रेण सहितो भरतो व्रतं गृहीत्वा संयमं प्रपाल्योत्पन्नफेवलो मोक्षमियाय । तेऽपि सहस्रराजानश्चिरं व्रतं पालयित्वा नानालब्धिमन्तोभूत्वा केवलज्ञानं लब्ध्वा शिवपदमासदन् । सुवनलङ्कारगर्भोऽपि संस्मृतजातिस्मरणो वैराग्याद्विविधं तपो विधाय प्रपन्नानशुनो मुत्वा पुनर्ब्रह्मलोके सुरोऽभवत् ।

व्रतं भरतमाताऽपि कैकेयी समुपावदे । पालयित्वा निष्कलङ्कं प्रपदे पदमव्ययम् ॥८५॥

भरते प्रव्रजिते भूचरखेचरराजानो भक्तितोऽभिषेकाय राममर्थ्याचक्रिरे । रामेणोक्तम्-अयं मद्बान्धवो लक्ष्मणो वासुदेवो वासुदेवराज्याभिषेकेऽभिषिष्यताम् । ते राजानो लक्ष्मणं वासुदेवराज्येऽभ्यपिञ्चन् । तथा बलदेवपदे रामभद्रमभ्यपिञ्चन् । एवं द्वावपि राज्यं कुर्वाणौ सुखेनास्ताम् । राज्यप्रदानसमये आकाशे देवैराघोषणा चक्रे । जयेतामम् अष्टमवलदेववासुदेवौ बलवन्तौ रामलक्ष्मणौ । श्रीरामो राक्षसद्वीपं क्रमागतं विभीषणायादात् । तथा सुग्रीवाय कपिद्वीपमदात् । तथा श्रीपुरं हनुमतेऽदात् । विराधाय पाताललङ्कारमदात् । मृक्षपुरं पुनर्नीलायादात् । प्रतिस्वर्ग्याय हनुपुरमदात् । सुरसङ्घितपुरं रत्नजटिलं विधाधरेऽदात् । भामण्डलाय वैताढ्ये रथन्-पुरचक्रवालनगरमदात् । एवं सर्वेषां राज्ञां यथायोग्यं राज्यानि दत्त्वा शत्रुघ्नबान्धवं प्रत्यूचे-भो बान्धव शत्रुघ्न ! यस्तुभ्यं रोचते तं देशमुरीकुरु । शत्रुघ्नेन मथुरा याचिता । मह्यं मथुरां देहि । रामो जगाद-हे वत्स ! सा मथुरा दुःसाध्या वर्तते तत्र मधो राज्ञः शूलं चमरेन्द्रेण पुरापितं तच्छूलं योजनसहस्रं गत्वा दूरात्परवलं सर्वं निहत्य पुना मथुराजस्य करेऽभ्येति । अतः सा मथुरा दुःसाध्या वर्तते । शत्रुघ्नो रामं जगाद-हे श्रीराम ! स्वयमेवाहं मधोः प्रतीकारं करिष्यामि । रामेणोक्तम्-भो शत्रुघ्न ! मधुस्त्वया प्रमत्तोऽपशू-लत्र योद्धव्यः । एवं शिक्षां दत्त्वा मथुरां च दत्त्वा शत्रुघ्नो विसृष्टः । रामेण कृतान्तवदनः सेनानीः शत्रुघ्नेन सह प्रेषितः, लक्ष्मणोऽप्य-

भूत् । मधुदेहस्योपरिष्ठात्तद्विमानवासिसुराः पुण्यवृष्टिं व्यधुः । मधुदेवो जयत्वित्याघोषणां सुराशक्रुः । तच्छूलं देवतारूपं पुनश्चमरेन्द्रान्तिके गतम् । गत्वा शूलाधिष्ठायिकेन देवेनोक्तम् मधुगदं शत्रुगेन च्छलं कृत्वा मारितस्तवो मिश्रमधुधामपर्षामरेन्द्रः स्वयं प्राचलच्छत्रुघ्नमारणाय वेणुदासिना तार्क्ष्यामिना पृथक्चमरेन्द्रः सुरः, त्वं कृ यासीति । चमरेन्द्रेणोक्तं मधुमित्रहन्तारं शत्रुघ्नं मधुरास्थितं हन्तुं यास्यामि । वेणुदारिरयदत् चमरं प्रति-भो चमर ! धरणेन्द्राद्रावणेन प्राप्ता शक्तिः । साऽपि निर्जिता सौमित्रिणा पुण्यप्रकृष्टेन येन लक्ष्मणेन रावणोपि हतः । तदाग्रप्रचिमात्रो मधुः कियान् । लक्ष्मणादेशाच्छत्रुगः सद्भागे मधुमवधीत् । उवाच चमरः, (स्वामिन् !) सौमित्रिणा यच्छक्तिर्जिता, तत्कन्या विशल्याप्रभावेण । सा तु साम्प्रतं परिणीता । अधुना तस्याः प्रभावो गतः । अतः शत्रुघ्नं हन्तुं यास्यामि । मम मित्रघातकं घातयिष्यामीत्युक्त्वा चमरो देवो रोषारुणलोचनो शत्रुघ्नविषयं ययौ । तत्र सर्वं लोकं सर्वं राज्यं सुस्थितं दृष्ट्वा देवेन चिन्तितम्-अहो ! मम मित्रं मधुं हत्वा सर्वं सुखमनुभवन्ति पूर्वमस्य शत्रुघ्नस्य प्रजां पीडयामि । पक्षाच्छत्रुघ्नं पीडयिष्ये इति पुण्या तेन पापिना चमरो देवः शत्रुघ्नराज्ये शत्रुघ्नप्रजासु त्रिविधान्याधीन्यवधात् । शत्रुघ्नस्य राज्ञः कुलदेवतया विद्यापितम्-त्वमितोऽयोध्यां याहि रामलक्ष्मणसन्धिधौ । यतः-एष चमरदेवस्तव देशं व्याधिना पीडयिष्यति । तत्कुलदेवतावचनं श्रुत्वा शत्रुघ्नोऽयोध्यायां रामलक्ष्मणसमीपं आगात् । तत्र चमरस्य किमपि न चलति रामलक्ष्मणपुण्यप्रभावात् । पुण्यं सर्वत्र सौख्याय भवति । यतः—

चने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके चा । सुप्तं प्रमत्तं विषमं स्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥
तस्मिन्समयेऽयोध्यायां विहरन्तौ देशभूषणकुलभूषणनामानौ केशलियुनी समागतौ । रामलक्ष्मण शत्रुघ्नास्तौ युनी यन्दित्वा

प्रिसुखान्वाणान्दत्त्वाऽर्णवावर्तधनुः समारोप्य शत्रुघ्नं दत्तैवमवादीत् । अस्या धनुषो नादेन ते विजयो भविष्यति । अतस्त्वं गच्छ ते पन्थानः कुशलिनः सन्तु । इति कथयित्वा लक्ष्मणेनापि विष्टुष्टः शत्रुघ्नो मथुरां प्रति याति । ततः प्रतस्थे शत्रुघ्नः । अविच्छिन्न-प्रयाणैर्मर्गैर्गच्छन् मथुरासमीपं यमुनानदीतटेऽवात्सीत् । छलेनाऽस्यात् । मधुना गर्वपर्वतेनैवं न ज्ञातं यद्वयं ममोपर्यागतः । किन्तु स्वेच्छया कुत्रचिद्याति । शत्रुघ्नो रामबान्धव एकदा मथुराजः स्वेच्छया मथुरापूर्वस्थिते कुवेरोद्याने जयन्त्या पट्टदेव्या वर्तते तच्छूलमस्त्रागारे वर्तते तस्मिन्समये पूर्वं वानरान्प्रेषितवान् । तैस्तस्त्वरूपमुक्तम् यथा-मधुनरेन्द्रो वनमध्ये जयन्त्या पट्टदेव्या समं क्रीडति, तथा शूलमस्त्रागारे वर्तते । तच्छ्रुत्वा छलज्ञः शत्रुघ्नो रात्रौ मथुरां प्राविशत् । स्वकीयबलैर्मधुं तत्रैव वनेऽहरोध । शत्रुघ्नो मथुरां प्राविशन्मधुपुत्रं लवणं च रणरङ्गवत्परं जघान । पुत्रबधोदन्तं श्रुत्वा रुद्धोऽपि मधुराद् क्रुद्धो धावितः । धनुरास्फालयन्दशरथ-पुत्रेण सह युयुधे । कथं यथा—

अन्योन्यमस्त्रैरस्त्राणि च्छिन्दानौ तावुभाचपि । शस्त्राशस्त्रि प्रचक्राते चिरं देवासुराविव ॥८६॥
धनुः समुद्रावर्तं चाग्निमुत्थांश्च शिलीमुत्थान् । सौमित्रिदत्तानस्मार्षीत् तुर्यो दशरथात्मजः ॥८७॥
तत्स्मृतोपनतं धन्वाधिष्ण्यीकृत्याग्निपत्रिभिः । तैर्जघान मधुं वीरः शार्दूलमिव लुब्धकः ॥८८॥
तद्दयाणघातविधुरो मधुरेवमचिन्तयत् । शूलं पाणौ न मेऽभ्यागान्न हतो लक्ष्मणानुजः ॥८९॥
गतं मम मुधा जन्म जिनेन्द्रो न यदर्चितः । कारितानि न चैन्यानि दत्तं पात्रेषु न मया ॥९०॥
इति चिन्तयित्वा भावचारिणं प्रतिपद्यानश्चनं विधाय नमस्कासपरायणो मधुराद् मृत्वा सनत्कुमारदेवलोके महर्धिको देवोऽ-

भूत् । मधुदेहस्योपरिष्ठाचद्दिमानवासिसुराः पुष्पवृष्टिं व्यधुः । मधुदेवो जयत्वित्याघोषणां सुराश्चक्रुः । तच्छूलं देवतारूपं पुनश्चमरे-
न्द्रान्तिके गतम् । गत्वा शूलाधिष्ठायिकेन देवेनोक्तम् मधुगाद् शत्रुमेन च्छूलं कृत्वा मारितस्तवो मित्रमधुवधामर्षचिमरेन्द्रः स्वयं
प्राचलच्छत्रुघ्नमाणाया वेणुदाशिना तार्क्ष्यस्वामिना पृष्टश्चमरेन्द्रः सुरः, त्वं क्व यासीति । चमरेन्द्रेणोक्तं मधुमित्रहन्तारं शत्रुघ्नं मथुरा-
स्थितं हन्तुं यास्यामि । वेणुदारित्वदत् चमरं प्रति-भो चमर ! धरणेन्द्राद्रावणेन प्राप्ता शक्तिः । साऽपि निर्जिता सौमित्रिणा पुण्यप्र-
कृष्टेन येन लक्ष्मणेन रावणोपि हतः । तदाग्रपत्तिमात्रो मधुः कियान् । लक्ष्मणादेशाच्छत्रुघ्नः सद्भामे मधुमवधीत् । उवाच चमरः,
(स्वामिन् !) सौमित्रिणा यच्छक्तिर्जिता, तत्कन्या विशल्याप्रभावेण । सा तु साम्प्रतं परिणीता । अधुना तस्याः प्रभावो गतः । अतः
शत्रुघ्नं हन्तुं यास्यामि । मम मित्रघातकं घातयिष्यामीत्युक्त्वा चमरो देवो रोषारुणलोचनो शत्रुघ्नविषयं ययौ । तत्र सर्वं लोकं सर्वं
राज्यं सुस्थितं दृष्ट्वा देवेन चिन्तितम्-अहो ! मम मित्रं मधुं हत्वा सर्वे सुखमनुभवन्ति पूर्वमस्य शत्रुघ्नस्य प्रजां पीडयामि । पश्चाच्छ-
त्रुघ्नं पीडयिष्य इति बुध्या तेन पापिना चमरो देवः शत्रुघ्नराज्ये शत्रुघ्नप्रजासु विविधान्व्याधीन्व्यधात् । शत्रुघ्नस्य राज्ञः कुलदेवतया
विज्ञापितम्-त्वमितोऽयोध्यां याहि रामलक्ष्मणसन्निधौ । यतः-एष चमरदेवस्तव देशं व्याधिना पीडयिष्यति । तत्कुलदेवतावचनं
श्रुत्वा शत्रुघ्नोऽयोध्यायां रामलक्ष्मणसमीप आगात् । तत्र रामसमीपे सुखेनास्थात् । तत्र चमरस्य किमपि न चलति रामलक्ष्मणपुण्य-
प्रभावात् । पुण्यं सर्वत्र सौख्याय भवति । यतः—

वने रणे शत्रुजलान्निममध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं चिपमं स्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥
तस्मिन्समयेऽयोध्यायां विहरन्तो देवभूषणकुलभूषणनामानौ केगलिमुनी समागतौ । रामलक्ष्मण शत्रुघ्नास्तौ मुनी वन्दित्वा

देशानां श्रुतवन्तः रामेण मुनिः पृष्टः, स्वामिन् ! केन हेतुना शुश्रूषेनान्यां राजधानीं दीयमानामप्यनिच्छता मथुरां मार्गिता ? पुनर्मथुरां गत्वा मथुराजं हत्वा महता कष्टेन मथुरा गृहीता । मथुराया उपरि कोयं प्रतिबन्धः ? देशभूषणमुनिनोक्तम्-शत्रुघ्नपूर्व-मनकथानकं कथ्यते । यथा-भो रामचन्द्र ! श्रूयतामयं तव आता शुश्रूषजीरो मथुरायामनेकशो मृत्वा मृत्वोत्पन्नः । एरुस्मिन्मन्त्रे श्रीधरो नाम रूपवान्विप्रोऽमृतं साधुसेवकः । सोऽन्यदा राजमार्गे गच्छन् राजमहिष्या ललिताख्यया दृष्टः । तद्रूपेण मोहितया राज्ञ्या रन्तुकामया निजदासीं प्रेक्षयानायितः । तेन सह यावता किञ्चिज्जल्पति तावदत्र किंतो राजा समागात् । राजानमागतं ज्ञात्वा राज्ञ्या स्त्रीचरित्रचतुरया पूरुषतम्-भो भो सेवकाद्योरोऽयं घनं गृहीत्वा याति तच्छ्रुत्वा राज्ञा चौरो ग्राहितः राजादेशात् सेवकैश्चौरः शूलिकां नीतः । तावत्कल्याणमुनिना प्रतिज्ञातव्रतोऽमोचि । सोऽपि संयमं लात्वा तीव्रं तपस्तप्त्वाऽन्तेऽनशनेन मृत्वा सौधर्मदेवलोक्तं गतः । ततोऽपि न्युत्वा मथुरापुर्यां चन्द्रप्रभराजस्य काञ्चनप्रभाराज्ञीकुक्षौ जातोऽचलनामा पुत्रः चन्द्रप्रभराजस्यात्यन्तवह्यम आसीत् । अष्टपुत्रस्योपरि जातः सर्वेषां आरुणां कनिष्ठः परं सकलगुणैर्ज्येष्ठ । तस्मै राजा राज्यं दातुमना वर्तते । तत्स्वरूपमन्यैः पुत्रैर्ज्ञातम् । तैरष्टमिर्भविभिरचलं व्यापादयितुमारेमे अयं राजा मास्मभूदिति भिया तैश्चिन्तितम् । तत्स्वरूपं केनचिन्मन्त्रिणाऽचलाग्रे निवेदितम् । अचलो मरणभीत्या गृहं मुक्त्वा राज्यं त्यक्त्वाऽन्यत्र गतः । ग्रामान्तरं आमन् मार्गे गच्छन्नेकस्मिन्दिने गरीयसा कण्टकेन वामपादे विद्धः । भूमौ पतितो महता स्वरेणाक्रन्दति । अहो विधेर्विलसितम् । यतः—

जं चिअ विहिणा लिहिअं तं चिअ परिणमइ सयललोआणं ।

इअजाणिऊण धीरा विहुरेवि न कायरा हुन्ति ॥१२॥

एवं विचार्याचलधिन्तयति-रे आत्मन् ! त्वं कातरो मा भव, घीरो भव । यावतैवं वक्ति तावता श्रापस्तिवासिनानां कनाम्ना पुरुषेण काष्टभारं त्यक्त्वाऽचलस्य कंठको निष्क्रासितः । हृष्टोऽवल एवमवोचत्-भो एनांक ! यदि मथुरापुर्यामवलं नृपं शृणोपि तदा तत्र समागच्छेः । तवाभीप्सितं दास्ये । यतस्त्वं परमोपकार्यसीत्युच्येनांको विसृष्टः स्वस्थानं गतः । अचलोऽपि राजपुत्रस्ततश्चलितः क्रमेण कौशाम्ब्यां नगर्यां समागतः । तत्र सिंहगुरोः पुर इन्द्रदत्तनृपं घनुरभ्यासं कुर्वन्तं समुदैक्षत । अचलोऽपि सिंहेन्द्रदत्तयोर्धनुर्विद्यां स्वामदर्शयत् । तत्कलया रञ्जित इन्द्रदत्तो राट् त्रिभुवनसुन्दरीं निञ्जपुत्रीमदात् । कर्मोचने कांश्चिद्देशानप्यदात् । अहो ! विद्याया माहारम्यम् । यतः—

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं घनम्, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या धन्धुजनो विदेशागमने विद्या परं देवतं, विद्याराजस्तु पूज्यते न हि घनं विद्याविहीनः पशुः ॥९३॥
सोऽवलस्तया राजपुत्र्या सह सुखमनुभवन्नास्ते । सोऽवल इन्द्रदत्तेन श्वशुरराजेन देशसाधनकृते प्रेषितः । तेन पुण्यवताऽनेके देशाः साधिताः । तन्नामान्यमूनि । यथा-पूर्वस्यां दिशि गौड-कान्यकुब्ज-कलिङ्ग-अङ्ग-वङ्ग-कुरङ्गेत्यादीन् । पश्चिमायां दिशि यथा-कोच्छण-वालम्ब-सौराष्ट्र-कुंकण-लाडा-बुंदेत्यादीन् । दक्षिणस्यां गुर्जर-सिंधु-सवालख-कैकाणेत्यादीन् । उत्तरस्यां मलय-सिंहलेत्यादीन् साधयन् जातबलोऽङ्गवज्रादि साधयन्मथुरायां चायौ । तत्राष्टभिर्ग्रजैः सह भृशं युयुधे । भानुप्रभादीनष्टानपि बद्ध्वा स्वबलेऽनपीत् । पुण्येन जयः । पुष्पं सर्वत्र प्रधानम् । यतः—

पुण्यैः सम्भाव्यते पुंसामसंभाव्यमपि क्षितौ । तेरुर्मरुसमाः शैलाः किं न रामस्य चारिधौ ॥९४॥

ततश्चन्द्रग्रभो राजाऽष्टावपि स्वान्पुत्रान्मोचयितुमचलान्तिके मन्त्रिणोऽप्रीति । तेऽपि मन्त्रिणोऽचलान्तिके गत्वा यावद्विज्ञपयन्ति, तावत्तेनाचलेन मन्त्रिण उपलक्षिताः मन्त्रिमिरप्यचल उपलक्षितः । अचलेन स्वष्टचान्तो गृहान्निर्गमानन्तरं यथा राजेन्द्रदत्तेन पाणि-
ग्रहणं क्वास्तिः, यथा देवादिकं दत्तम्, यथा देवसाधनकार्ये निर्गतः, यथा सद्ग्रामे भालुग्रयादयोऽष्टावपि निजभ्रातरो वदन्तथा सर्वं
मन्त्रिणामग्रे निवेदितम् । मन्त्रिणोऽपि त्वरितं गत्वा स्वराजाय चन्द्रप्रभायाचल्युः । अथ चन्द्रग्रभो राजा स्वयं तत्र गत्वा पुत्रं
संमानितवान् । पुत्रोऽपि पितुः पादौ प्रणम्य स्वापराधं क्षमयामास । ततो हृष्टश्चन्द्रग्रभो राजा आरुह्योत्सर्गे पुत्रं लघुमचलं निशा-
यान्यैः पुत्रैरष्टभिः परिचृतो मथुरापुर्यामवीचिशत् । क्रमेण चन्द्रग्रभो राजा निजं पुत्रं लघीयांसमचलं निजे मथुराराज्ये संस्थाप्य
स्वयं दीक्षामङ्गीचक्रे । अचलो राजा स्वभ्रातॄणां पृथक्पृथग्ग्राज्यानि दत्त्वाऽष्टसेवकांश्चक्रे । स्वजनो विकृतिं न याति । यतः—

स्वजनो न याति विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरभयति सुखं कुठारस्य ॥११५॥

एकस्मिन्दिन एनाकः कण्टकोद्गारकारको राज्ञाऽचलेन दृष्टः, स्वान्तिक आनायितः । राज्ञाऽचलेन तुष्टेन श्रावस्ती दत्ता ।
तस्यां नगर्यामेनाकः छत्रचामरौ दत्त्वा राज्ये स्थापितः । एनाको राजा जातः । अहो ! सुजनत्वम्, अहो ! गुणज्ञत्वं यतः—

विरला जाणन्ति गुणा विरला पालन्ति निद्वणा नेहा । विरला परकज्जकरा परदुःखे दुःखिआ विरला ॥११६॥

तौ द्वावेनाङ्गाचलौ सम्भूयाद्वैतं राज्यं चक्रते । कथंभूतौ तौ द्वौ, अद्वैतसौहृदौ । क्रमेण द्वावप्यचलेनाङ्गौ समुद्राचार्यसन्निधौ
प्राव्रजताम् । द्वावपि संयमं प्रणाल्य मृत्वा कालेन ब्रह्मदेवलोके सुरोत्तमावभूताम् । ततश्च्युत्वाऽचलजीविस्तवाजुजः शत्रुघ्नो जातः ।
तेन प्राग्जन्ममोहेन मथुरा मार्गिता । मथुराजं हत्वा शत्रुघ्नेन मथुरा गृहीता । एनाकजीवोऽपि ब्रह्मदेवलोकाञ्च्युत्वाऽयं तव सेनानीः

कृतान्तवदननामाऽभूत् । इति शत्रुघ्नकृतान्तवदनसेनान्योः पूर्वभवकथा ॥

इतश्च प्रभापुरनगरे श्रीनन्दनस्य राज्ञो पत्नी धारणी नाम्नी । तस्यां क्रमात्सप्त सुता अभूवन् । तेषां नामान्यमूनि खरनन्द-
श्रीनन्द-श्रीतिलक-सर्वसुन्दर-जयन्त-चमर-जयमित्राश्च । एकस्मिन्दिने श्रीनन्दनो राजा वैराग्यमापन्नो मासजातमष्टमं सुतं
राज्ये न्यस्य मन्त्रिणः शिक्षां दत्त्वा तैः सप्तपुत्रैः सह प्रीतिकरस्य गुरोः पार्श्वे दीक्षां जगृहे । दीक्षां लात्वा दुस्तपस्तपस्तथा श्रीनन्दनो
राजर्षिर्मोक्षं ययौ । सुरनन्दादयः सप्त पुत्रास्तापःशक्ताः समुत्पन्नलब्धयो जह्याचारणविद्याचारणाद्यनेकलब्धिमन्तः पृथिव्यां विहरन्तो
मथुरासमीपवर्तिपर्वतगह्वरेषु चतुर्मासे तस्थुः । ते सप्तर्षयः पष्ठाष्टमादीनि तर्पांसि तप्यमानाः पुनर्गगनाध्वना गत्वा दूरदेशेषु ग्राम-
नगरादिषु विहृत्य पारणं कुर्वन्ति । पुनस्तत्र गह्वरे समायान्ति । एवं दिनानि यान्ति । तन्मुनिस्तपःप्रभावाचमरकृतोपद्रवादि-
व्याधिः क्षयं ययौ । पारणायान्यदा चतुर्मासमध्येऽयोध्यायां ते साधवो ययुः । अर्हद्दत्तश्रेष्ठिनो गृहे ते मुनयो भिक्षार्थं प्राविशन् । अर्ह-
द्दत्तश्रेष्ठिना ते मुनयोऽवज्ञाताः यूयं के ? कुतः समागताः ? चतुर्मासीमध्ये यूयं कथं समागताः ? यूयं पाखण्डिनो मुनिवेषधारका
इत्यवज्ञातास्ते मुनयो गगनाध्वना मथुरां पुनः समागताः । एतद्वृत्तान्तस्तत्रस्थमुनीनामग्रे तेन श्रेष्ठिनोक्तः-ईदृशा मुनयो गगना-
ध्वनाऽन्नागताः परमस्मार्भिर्न मानिताः । तत्रस्थमुनिभिरुक्तं भवद्भिर्भव्यं न कुतं यस्ते मुनयो न वन्दिता न स्तुता न प्रतिलाभिताः ।
तन्मुनिवचः श्रुत्वाऽर्हद्दत्तः पश्चात्तापं व्यधात् । सोऽर्हद्दत्तः क्वाचित्क्षेतसप्तभ्यां तान्मुनीन् वन्दनार्थं मथुरां ययौ । तत्र चैत्यान्यर्च-
यित्वा तान्सप्तर्षीन्वन्दत् । पूर्वकृतामवज्ञां क्षमयामास । सप्तर्षीणां तपःप्रभावाचमथुरामण्डलं शान्तरोगं जातम् । शान्तरोगं स्वमण्डलं
ज्ञात्वा शत्रुघ्नोऽपि स्वां मथुरापुरीं समाययौ । प्रत्यहं साधुश्रुतामायाति । साधवोऽपि घर्मादेशनां ददति । एकस्मिन्दिने शत्रुघ्नेनोक्तम्-

मो मुनयः ! यूयं मय्युपकारिणो जाताः । युष्मत्तपःप्रसादादस्मदेशे शान्तिर्जाता । अतो यूयं पुनर्लोकानुग्रहबुद्ध्या कतिचिदिनानि तिष्ठन्तु । ते मुनयोऽप्युचुः—हे राजेन्द्र ! गतः प्रादृक्कालोऽयं मुनीनां स्यादुमेकत्रावस्थानं न कल्पते । यतः—

स्त्री पिहर नर सासरी संयमी आ सहवास । ए त्रीणि असुहामणा जा मंडइ थिरवास ॥९७॥
अतो मुनीनामेकत्रावस्थानं न कल्पते । अतो वयं विहरिष्यामः । हे राजेन्द्र ! गृहे गृहे त्वमाहृतं विभ्यं कारय । तद्विभ्वमाहा-
त्म्यतोऽप्यां पुण्यां शान्तिर्भविष्यति । यतः—

दालिदं दोहगं कुजाइ कुसरीर कुगइ कुमईओ । अवमाणरोगसोगा न हुंति जिणविंवकारिणं ॥९८॥
इत्युक्त्वा ते सप्तर्षयो गगनाधना समुत्पत्याऽन्यत्र ययुः । अनुमोषि यया मुनिमिरुक्तं तथा चक्रे, तत्क्षणादेव लोका निरामया जाताः । अहो जिनविधानां महात्म्यमहो महामुनिवचनमाहात्म्यं येन सर्वोपि लोकः सुखी जातः । ततस्तेन लोकेन तेषां सप्तर्षीणां चतसृषु दिक्षु रत्ननिर्मिता मुनिप्रतिमाः कारापिताः । इति सप्तर्षिकथा ।

इतश्च वेतादयगिरौ दक्षिणश्रेणिभूषणे रत्नपुरे नगरे रत्नरथो राजाऽभवत् । तस्य राक्षसं द्रमुखा नाम्ना पट्टराज्ञी तयोः पुत्री मनोरमा नाम्ना, उद्यौरना रूपेणापि मनोरमा । एकस्मिन्दिने सा मनोरमा यौवनोन्मुखा राज्ञा दृष्टा चिन्तोत्पन्ना, एषा कन्यका मया कस्य देया कोऽस्या अनुरूपो वरो भावीति चिन्तापरो राजा चिंतयति । यतः—

कुलज्ज शीलज्ज सनाथता च विद्या च चित्तज्ज चपुर्वयश्च ।
वरे गुणाः सप्तविलोकनीयास्ततः परं भाग्यवशा द्वि कन्यका ॥९९॥

राजा यावत्तैवं चिन्तयति, तावच्च नारदः समागतस्तेन नारदेनोक्तम्—तव पुत्र्या मनोरमाया योग्यो वरो लक्ष्मणो वर्तते । तच्छ्रुत्वा कुपितो रत्नरथो राजा पूर्ववैरतः । यतोऽनेन लक्ष्मणेनास्य रत्नरथस्थानेके विद्याधराः पूर्वं हतास्तेन चैरेण नारदोपरिकुपितो रत्नरथो भूतंश्रया स्वान्यत्तीन्समादिशत् । विटोऽयं नारदः कुट्यताम् । कुट्टनायोत्थितांस्त्वत्सेवकान्दृष्ट्वा धीमात्रारदः पथिवत्समुत्पत्य नन्द्या लक्ष्मणान्तिके गतः । लक्ष्मणेनभ्युत्थानादिना सन्मानितः पृष्ट्यागमनकारणम् । नारद उवाच—भो लक्ष्मण ! अहं वैताडयपर्वते रत्नपुरे गतस्तत्र मया रत्नरथराजस्य पुत्री दृष्टा, परं नेदृशी कान्तिदय्या देयकन्या वा नागकन्या वा सुरी ॥ विद्याधरी वा । एवं वर्णयित्वा तस्याः कन्याया रूपं पटे लिखित्वा नारदो लक्ष्मणाय दर्शयामास । स्वकुट्टनादिवृत्तान्तमपि कथयामास । लक्ष्मणः पट्ट-लिखितरूपदर्शनान्मनोरमां प्रति जातानुरागो रामेण सहितोऽनेकैर्विद्याधरसैन्यैः परिश्रुतः पुष्पकविमानारूढः क्षणेन रत्नपुरे नगरे समागतः । रत्नरथो विद्याधरो राजा संग्रामे जितः । पद्माञ्जलीरामलक्ष्मणपादयोः पतित्वा स्वापराधः क्षमितः । राजा रत्नधरविद्याधरः श्रीरामचन्द्राय श्रीदामां कन्यां ददौ तथा लक्ष्मणाय मनोरमां कन्यां ददौ । तां कन्यां परिणीयान्या अपि विद्याधरीः कन्याः परिणीय वैताडगदक्षिणश्रेणीं जित्वा भूयोऽयोध्यामीयतुः । सुखेन तौ रामलक्ष्मणौ हमां पालयन्तौ तस्थतुः ।

पोट्टशान्तःपुरचभूसहस्रं लक्ष्मणस्य तु । महिष्योऽष्टावध्रवंस्तत्र चित्राल्यारूपवत्पयपि ॥

चनमाला च कल्याणमालिका रत्नमालिका । जितपद्मा भयवती चाष्टमा तु मनोरमा ॥८००॥ युगम् ॥

तासांमशानामग्रमहिषीणां सार्धे द्वे शते पुत्रा वभूवुः । तेषां नामान्यभूनि । श्रीधन-पृथ्वीतिलक-श्रीकेशीत्यादयो लक्ष्मणप-द्वराशीपुत्राः । रामस्यापि पतस्रो महादेव्योऽभवन् । तस्मां नामान्यभूनि—सीता, प्रभावती रतिनिमा—श्रीदामा एताव्रतस्रो रामपत्न्यः ।

चाणो पुत्रा अप्यनेरयः ।

श्रीगमा-
यणम् ।

112311

मीतैरुदा ऋतुस्नाता निद्यान्ते स्यमैक्षत । ह्यतौ विमानाच्छरौ प्रविशन्तौ निजानने ॥१॥

मीतया रामचन्द्राग्रे गत्वा निवेदितम् । स्वामिन् ! मया सज्जे मुखे प्रविशन्तौ विमानाब्जयुतौ शरभौ दृष्टौ, तयोः किं फलं द्यानि । रामेणोक्तम्-वीरौ तव सुतौ भविनौ । तच्छ्रुत्वा सीता परमानन्दनन्दिता गर्भं बभार रामस्य पूर्वं सीताऽत्यन्तवह्नुभाऽऽसीत् । प्राप्तगर्भां विद्वेषतो बह्वभा बभूव । किं बहु कथ्यते-सीता लोचनानन्दचन्द्रिका जाता । इत्थं मायाविन्य ईर्ष्यालवः सपत्न्यः सीता-मदोऽभ्युत्थन्-हे सखि ! हे सीते ! कीदृश्यो रावणोऽभूत् । तं लिखित्वा प्रदशय । सीताऽप्युचे-मया रावणः सर्वाङ्गं नहि दृष्टः । किन्तु मया तत्पराणावेव दृष्टौ । तर्हि रावणरूपं कथं लिखामि ? ततः सपत्न्या पुनः प्रोक्तं-हे सीते ! तर्हि त्वं तस्य पादावध्याल्लिख । अस्माकं तत्पादयोः पीक्षणे महत्कौतुकं वर्तते । सपत्न्येति प्रोक्ता सीता सरलस्वभावा रावणस्यादृष्टी लिलेख । तत्र स्थाने राम आगमत् । सीतासपत्न्या रामचन्द्राग्रे निवेदितम् । स्वामिन् ! एषा सीता रावणे मोहिता । रावणाङ्गी भूयौ लिखित्वा पुष्पादिभिः पूजयति । सुचिरं निरीक्षते । तत्तथा दृष्ट्वा श्रीरामो महामना गम्भीरत्वात् सीतादेव्या अनुपलक्षितस्तथैव बधूते । देव्यः सर्वा निजैर्दार्ढ्यजनैः गीता दोषपदं जने प्रकाशयामासुः । प्रायः सपत्नीजनोऽसन्तमपि दोषं प्रकाशयति । तथा प्रायः प्रवादो लोकनिर्मितो भवति । एरस्मिन्दिने रामेणोक्तम्-हे सीते ! त्वां गर्भखेदितां विनोदयितुकामो वसन्तः समागात् । एहि माहेन्द्रोद्यानं रन्तुं व्रजामः । सीताऽप्युचे-हे नाथ ! मम दोहद उत्पन्नो वर्तते । यदहं देवान्पूजयामि । तद्दोहद उद्यानभवननिर्मापुष्यैः सुगन्धिभिर्देवार्चनमनोरथं पश्य । मीतापचनं श्रुत्वा रामोऽपि नवीनपुष्पैर्महेन्द्रोद्यानभवनैर्देवानां पूजामकासयत् । पूजां कारयित्वा सीतया सह मधुरसत्वं पश्य-

ज्ञास्ते । अत्रान्तरे सीताया दक्षिणं चक्षुरस्फुरत् । तदा सीता साशंका रामचन्द्राय सर्वमाचक्षे । रामोऽप्याह-हे सीते ! तव दक्षिण-चक्षुरस्फुरणतः किञ्चिन्नवीनं भविष्यति परं न ज्ञायते किं भविष्यति ? ततः सीता रामं प्रोवाच-स्वामिन् ! रावणगृहे दुःखं दत्त्वा विधिराद्यापि सन्तुष्टो नास्ति । अथ न ज्ञायते किं करिष्यति ।

रामोऽपि तामुवाचैवं देवि ! मा खेदमुद्वह । अवश्यमेव भोक्तव्ये कर्माधीने सुखासुखे ॥२॥

तद्ब्रूञ्छ मन्दिरे स्वस्मिन् देवानामर्चनं कुरु । प्रयच्छ दानं पात्रेभ्यो धर्मः शरणमापदि ॥३॥

सीताऽपि सदनं गत्वा संयमेन महीयसा । अर्हतोऽपूजयद्दानं प्रददे चावदानवत् ॥४॥

‘राघवोऽपि वने सकलं दिनं वनक्रीडां कृत्वा सायमयोध्यां नगरीं समागात् । तावन्महाजनेनागत्यैवं कथितम्-स्वामिन्नभयं याचयामः । रामेणोक्तम्-युष्माकमभयं भवतु । प्रोच्यताम् यद्भवति तत्तथैव । अतस्तेषां मध्ये शृद्धेन मन्त्रिणा जयदेवेनोक्तम्-स्वामिन् ! रावणेन सीता हता तद्वेश्मन्येकाकिन्येव स्थिता पण्मासान्यावत्, रावणः स्त्रीलम्पटः, सीतया स्त्रीलं कथं रक्षितं भविष्यति । परं काममोहितेन रामेण सीता संगृहीता, राजानं को निवारयति । इति लोके सीताया अपयशो जातमस्ति । हे स्वामिन् ! श्रीरामचन्द्र ! भयता तणा विधेयं यथा शशिसोदरे कुले कलङ्को नायाति । रामेणोक्तम्-भो महत्तराः ! अहं तथा विधास्ये यथा कुले कलंको न भविष्यतीत्युक्त्वा प्रकृतिमहत्तरा श्रीरामेण विसृष्टाः । निशायां रामो निजांशरानादिदेश । भो सेवका ! यूयं शृण्वन्तु, लोकाः किं चदन्तीत्युक्त्वा चराः प्रेषिताः । रामोऽपि स्वयं नष्टचर्यायां निर्गतः । स्थाने स्थाने वार्ता शृण्वन्नगरमध्ये चभ्राम । प्रभाते चरेणाऽप्यागत्य मन्त्रि-रत्तयैव विज्ञप्तम् । रामेणापि स्वयं कर्णाभ्यां श्रुतम् । यथैकस्य मालाकारस्य गृहपृष्ठे स्थितो रामः शृणोति ।

मालाकारो मालाकारीं चक्ति-हे प्रिये ! त्वं कुत्र गतासीः ? तयोक्तम्-अहं सखीगृहे गताऽऽसम् । मालिकेनोक्तम्-ग्रामदाजनस्य नि-
शायां गमनं न युक्तम् । अतस्त्वमेकाकिनी निशायां यदि कस्यचिद्गृहे यास्यसि तदा त्वां गृहान्निष्कासयिष्यामि । तच्छ्रुत्वा माला-
कार्याह-भो प्राणप्रिय ! रामपत्नी सीता रावणगृहे षण्मासान्यावत्स्थिता तथापि रामेण किमपि नोक्तम् । त्वं मम पुनः पुनः कय-
यसि "यन्निशायां न गन्तव्यं" तर्हि त्वं रामादप्यधिकः ? मालाकारेणोक्तम्-हे प्रिये ! रामगृह एवं भ्राजते, परं मम गृहे त्वेवं न
भ्राजते । यदि निशायां कस्यापि गृहे यास्यसि तदा तव जीवितं नास्ति । इति तयोर्वार्तां श्रुत्वा श्रीरामचन्द्रश्चिन्तयति-किं करोमि ?
अहं जानामि सीतां निष्कलंक्राम् । पुरदेवतयोक्तं मुनिभिरुक्तमेवा सीता महासती । परं लोकापवादादेनां त्यजामि, इति विचिन्त्य
रामेण लक्ष्मणाग्र उक्तम् । लक्ष्मणेनोक्तम्-नगरे पटहं वादयामि । यः सीतां सकलंकां कथयिष्यति तं जीवरहितं करिष्यामि ।
रामेणोक्तम्-भो बान्धव ! एवं कृते जनापवादो भृशं भवेत् । पुनर्लक्ष्मणेनोक्तम्-भो बान्धव ! जनापवादात्सीतां मा त्यज ।
यतः-देवेनोक्ता, मुनिनाऽप्युक्तैषा महासती, हे रामचन्द्र ! अतस्त्वमेनां मा त्यज । एवं लक्ष्मणेनोक्तोऽपि रामः कृतान्तवदनं सेना-
न्यामाकार्योक्तयान्-यथा भो कृतान्तवदन ! एनां सीतां रथ आरोप्य गर्भवतीमप्यरण्ये मुञ्च । अत्रार्थे पुनः किञ्चिन्न वाच्यम् । तदा
लक्ष्मणः प्राह-

पतित्वा रामपादेषु चभाषे लक्ष्मणो रुदन् । सीतादेव्या महासत्यास्थागोऽयमुचितो न हि ॥५॥

नातः परं त्यया वाच्यमिति रामेण भाषिते । नीरद्वीच्छन्नवक्रोऽजात्सौमित्रिः स्वं गृहं रुदन् ॥६॥

रामः कृतान्तवदनमूये-हे कृतान्तवदन ! सम्मेतयात्रामिणेण सीतां रथ आरोप्य महाकान्तारे वने मोचय । एतदर्थे पुनर्न

प्रष्टव्यम् । कृतान्तवदनस्तथेति कृत्वा सीतासमीपे गतः । गत्योक्तम्-हे मातः सीते ! श्रीरामः सम्मेतशिखरयात्रायै चलितः ।
 तवाऽपि पूर्वं यात्रामनोरथोऽभवत् । अथ तं मनोरथं पूरय । शीघ्रं स्यन्दनमारोह । हर्षिता सीता स्नानभञ्जनादिकं कृत्वा रथ आरूढा ।
 मृदुहृदया रथस्था कृतान्तवदनेन नीयमाना पथि चचाल । मार्गे गच्छन्दुर्निमित्तैर्यमाणोऽपि कृतान्तवदनः सीतासहित
 एकां भीमामटवीं प्राप । कथंभूता-अनेकोत्फुटवृक्षगद्गनां, विविषव्यालशार्दूलकालकंकालवेतालक्षेप्तालशाकिनीडाकिनीयोगिनी
 राक्षसगान्धर्वविद्याधरखेचरभूतप्रेतपिशाचभिष्णुर्ब्रह्मरक्षसंवरुणसर्वपाश्र्वसिंहभृगुगालवृकशूकादिद्यापदरौद्राकारघूकशियाफे-
 त्कारयक्षराक्षमहाहंकारभयंकरामटवीं समागतः कृतान्तवदनो रथं ररक्ष । रथस्थं कृतान्तवदनं साश्रुनयनं म्लानमुखं प्रेक्ष्य सीताऽन्न-
 वीर-रे कृतान्तवदन ! त्वं सद्योऽरुवत्कथं दृश्यसे ? कृतान्तवदनोऽप्युचै-हे मातः सीते ! अहं दुर्वचन कथं वन्मि । सीतयोक्तम्-
 किं दुर्वचनम् ? पुनः कृतान्तवदनेनोक्तम्-हे देवि ! त्वं दैवेन दूषिता, तवोपरि दैवं कष्टम्, तव दुर्दशा समायाता । तत्किं रे कृता-
 न्तवदन ? हे देवि ! राक्षसवासवासापवादाह्लोक्मीत्या रामेण त्वं भीषणे वने त्याजिताऽसि । लक्ष्मणेन निषिद्धोऽपि रामो न
 मन्यते, अहं च प्रेषितोऽमुष्मिन्कार्ये, पापोऽस्मि देवि ! किमहं करोमि ? किं कथयामि ? हे देवि ! रथादवतर । तद्वचनं श्रुत्वा
 सीता मूर्च्छिता भूमौ पतिता मृतैव कृतान्तवदनेन दृष्टा । सीतां भूमौ पतितां दृष्ट्वा धिक् मां सेवाजीविनं स्वामिकार्यकरणक्षमम् ।
 स्वामिनापीदं कार्यं दत्तम् । आः किं भविष्यति ? एषा कथं जीविष्यतीति भिया सोऽपि भृशं क्रोद । सीताऽपि शीतलवत्तोपचौर-
 लब्धसंज्ञा विलापनक्रोत् । पुनर्मूर्च्छिता पुनर्लब्धचेतनैव कुर्वाणा कृतान्तवदनेन दृष्टा । क्षणेन स्वस्थीभूय कृतान्तवदनं प्रत्युवाच-
 मो कृतान्तवदन ! अयोध्येतः कियद्दूरेऽस्ति ? सेनानीरभ्यधात्-हे मातः ! अनया पृच्छया किम् ? रामस्त्वां सर्वथा नाद्रीकरोति ।

हे सीते ! रामवार्तया पर्याप्तम् । इति श्रुत्वाऽपि सीता रामभक्ता भूयोऽप्यभाषत-भद्र ! मद्रचनमिदं रामस्याशंसेः । यदि निर्वादिभीत-
स्त्वं तर्हि परीक्षां कथं नाकृथाः ? सर्वोऽपि जनः शङ्कास्थाने दिव्यं कारयति । त्वया मह्यं काराप्य सत्या वाऽसत्या वा
कृत्वा कथं न त्याजिता । यतः—

अनुमोक्ष्ये स्वकर्मणि मन्दभाग्या वनेऽप्यहम् । नातुरूपं त्वकार्षीस्त्वं विवेकस्य कुलस्य च ॥७॥
यथा त्वलगिराऽस्याक्षीः स्वामिन्नेकपदेऽपि माम् । तथा मिथ्याहृशां वाचा मा धर्मं जिनभाषितम् ॥८॥
जिम जनवयणे ज्युं त्यजी तीम जउ धर्मं त्यजेसि । सीता प्रणमी विनवी तुं संसार रलेसि ॥९॥
इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा कृतान्तवदनसेनान्यमभ्यधात्-हे सेनानीर्मया विना कथं रामो जीविष्यति ?
हे कृतान्तवदन ! रामचन्द्राय समाक्षीर्वाच्या । यथा—

स्वस्त्यस्तु ते कुशलमस्तु चिरायुरस्तु, गोहस्तिवाजिघनधान्यसमृद्धिरस्तु ।
पेश्वर्यमस्तु विजयोऽस्तु रिपुक्षयोऽस्तु, कल्याणमस्तु भवतां जिनभक्तिरस्तु ॥१०॥
रामाय स्वस्त्यथाशंसेराशिपं लक्ष्मणस्य च । शिवास्ते सन्तु पन्थानो वत्स गच्छोपराधवम् ॥११॥
एवंविधे दयिते सीतैवंविधामाशिपं ददौ । कृतान्तवदनोऽपि सीताऽऽशिपं लब्ध्वा कथंचिद्वले ।

इति श्रीमत्तपागच्छे विजयह्रीरक्षरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसूरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणधिरचित्ते
श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे सीतापरित्यागो नामाष्टमः सर्गः ।

नवमः सर्गः ।

अथ सीता कृतान्तवदनेन परित्यक्ता भयोद्भ्रान्तेतस्ततो वने चआम । सीताऽऽत्मानं निन्दन्ती पूर्वकृतं कर्म गर्हन्ती यथा—
यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो वदति मातरम् । एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥१२॥

भूयो भूयः पदे पदे स्वलन्ती भृशं रोदिति । तरुनपि पक्षिणोऽपि विलापे रोदयन्ती किं बहुक्तेन तस्मिन्नटव्यां तस्मिन्समये
तस्मात्तिग्नेन न रुदितम् । तस्मिन्समये तया रुदन्त्याऽमेगच्छन्त्यैकं महत्सैन्यं पुरतोऽदृश्यत । तत्सैन्यं दृष्ट्वा रुस्य वटवृक्षस्याथ उप-
तिश निर्भीका तस्यौ । यावन्नयं नागच्छति तावन्नैतव्यमागते तु सोढव्यं निःशंकितैः सहर्षैश्च । यतः—

तापन्नयादिरि भैतव्यं यावन्नयमनागतम् । आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमशङ्कितैः ॥१३॥

तथा सीता निर्भीका नमस्कारपरायणा चकितदृशिणीतललोचना सैन्यं विलोकयन्ती तस्यौ । केचित्सैनिका सीतासमीपे
समागताः । दिदृश्यरूपां सीतां दृष्ट्वा ते चिन्तयन्ति । कैषा ? अस्मिन्वन एकाकिनी कथं दृश्यते ? एवं यावता चिन्तयन्ति,
तावत्तम राजा समागतः । तं सैन्याधीशं विलोक्य स्वनेपथ्यं दौकयित्वा सीता भृशं स्रोद । तां रुदन्तीं दृष्ट्वा राजोचे—हे भगिनि !
॥ किं रोदसि ? किं ते दुःखकाराम् ! एतानि भूषणानि तवैवाङ्गं तिष्ठन्तु । हे भगिनि ! त्वं मा बिभेमि । का त्वम् ? कस्य प्रिया ?
पृ० १० । एकाकिन्यस्मिन्नने किं तिष्ठसि ? त्वं गर्भवत्यानलप्रसवा निर्धृन्नादपि निर्धृजेन केनचिद्वियतेन त्यक्ता । सर्वे सत्यमा-

ख्याहि । मा स्म शंखिष्ठाः । अहं तव कष्टेन कष्टितोऽस्मि । तावचन्मञ्जी सुमतिर्नाम्ना सीतासमीपमागत्यैवमब्रवीद्-हे सुन्दरि ! एष गजवाहनराजस्य पुत्रो बन्धुदेव्या राश्या नन्दनो वज्रजङ्घो नाम्ना पुण्डरीकपुरेश्वरो महाश्रावको महासत्तः परमारीसहोदरो गजान्गृहीतु वने गतोऽभूत् । अथ कृतकृत्यो गजान्गृहीत्वाऽत्र समागतोऽस्ति । अनेन राज्ञाऽत्राऽऽगतेन त्वां दृष्ट्वा तव दुःखेन दुःखितः पुनः पुनस्तत्र पृच्छति । अतस्त्वं निर्भीका सत्यमाख्याहि । इति मन्त्रिणोक्ते सीता निर्भीका स्ववृत्तान्तं यथातथमाचख्यौ-यथा-अहं जनकराजस्य पुत्री, भामण्डलभगिनी, श्रीरामपत्नी, लक्ष्मणभ्रातृजाया, राजदशरथवधूटी सीता नाम्ना । एवं स्ववृत्तान्तमुत्तमा तूणीकाऽस्यात् । ततो वज्रजङ्घोऽप्यूचे-हे भगिनि ! सीते ! यथा तत्र भ्राता भामण्डलस्तथा त्वं मां विद्धि । अतस्त्वं ममौकस्यागच्छ । यतः-स्त्रीणां पतिगृहादन्यत्र स्थानं भ्रातृनिकेतनम् । त्वं मम सार्धमिकी, एकथर्मत्वात् । त्वं मम भगिनी यतः-

अन्नन्नदेराजाया अन्ननाहारवट्टिआ सररीरा । जिणसासणं पवन्ना सव्वे ते वन्धवा भणिआ ॥१४॥
रामोऽपि त्वां लोकापवादेनात्याधीन्न तु स्वयम् । अथ पश्चात्तापेन रामोऽपि त्वमिव कष्टभागमविष्यति । धिगविचार्यकारितम् । यतः-

अपरीक्षितं न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चाद्भवति सन्तापो ब्राह्मणी नकुलं यथा ॥१५॥
इति कथयित्वा वज्रजङ्घेन धर्मबान्धवेन निर्विकारेण शिबिन्ना समानायिता । द्रुतमारुहतां हे भगिनि ! इति कथयित्वा सीतां शिबिकामारोप्य क्षेमेण पुण्डरीकं पुरं चागात् । तद्वसतिगृहे अहर्निशं दानशीलतपोमानमावितात्मा पितृवैष्मनीय सुखेनास्यात् । इतश्च कृतान्तमदनो रामसेनानी रामसमीपं गत्वा सीतापरित्यागादि सर्वं स्वरूपं निवेदितवान्-स्वामिन् ! मया सीता सिंह

निनादालये भीषणे वने परित्यक्ता । सा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा विलापं कुर्वाणा कथंचिद्वैर्यमालम्ब्य भयन्तमेव-
मादिशत् । यथा—

सदा चिमृशपकृतुंस्तेऽप्यविमृश्यविधायिता । मन्ये मद्भाग्यदोषेण निर्दोषस्त्वं सदाऽप्यसि ॥१६॥

खलोत्तयाऽहं यथा त्यक्ता निर्दोषाऽपि त्वया प्रभो ! । तथा मिथ्यादृशां वाचा मा त्पाक्षीर्धर्ममार्हतम् ॥१७॥

तथा—जिम जनवयणे हुं त्यजी तिम ज्युं धर्मं त्यजेसि । सीता प्रणमी विनवी तुं संसार रछेसि ॥१८॥

इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा विलपति—मया विना कथं रामो जीविष्यति ? हतास्मि हा इत्यादि वच-
नानि सेनानीमुवाचुत्वा मूर्च्छया रामो भूमौ पपात । तावच्छ्रमणेनागत्य चन्दनादिनाऽभिषिष्य वातव्यजनैः सञ्जितो राम उरथायैवं
विललाप । हा ! खलानां लोकानां वचसा मया सीता भीषणे वन उज्झिता । हा सीते ! पापभीते ! मां विना कथं जीविष्यसि ।
अथ लक्ष्मण ऊचै—खामिन् ! तस्मिन्वने गम्यते, तत्र गत्वा सीता विलोक्यते । एवं श्रुत्वा रामः कृतान्तवदनं सेनान्यं सह नीत्वा
तत्र वने गतः । यत्र वने सीता मुक्ता तद्वनं विलोकितम् । ६२ं सीता न लब्धा । यत्र विलोकिता तानि स्थानान्याह—

प्रतिस्थलं प्रतिजलं प्रतिशैलं प्रतिद्रुमम् । रामो गवेषयामास ददर्शनं न तु जानकीम् ॥१९॥

मन्ये व्याघ्रेण सिंहेन श्वापदेनापरेण वा । सीता जग्धेति सुचिरं दध्यौ रामोऽतिदुःखितः ॥२०॥

सीताऽप्राप्तौ चिमुक्ताशो निर्वृत्य स्वपुरीं ययौ । पौरैः सीतागुणग्राहं निन्द्यमानो मुहुर्मुहुः ॥२१॥

एवं श्रीरामो लोकैर्निन्द्यमानः स्वां पुरीमयोन्मागत्य सीतायाः प्रेतकार्यमकार्षीत् । कतिचिदिनान्ते श्रीरामो विगतशोको

बभूव । यतः—

कुंकुमवद्री देह परजाली पाहुं वल्युं । फिटकारी मा सनेह जल पइसी छांडु लिओ ॥२२॥

सीताऽपि वज्रजङ्घराजस्य गृहे तथा स्थिता, यथा केनाऽपि न ज्ञाता । एवं सुखेनास्थात् ।

इतश्च तस्मिन्नगरे वज्रजङ्घवेदमनि स्थिता युग्मजातौ पुत्रौ सुपुत्रे । क्रमेण तयोर्नाम चक्रे लवणाङ्कुशो मदनाङ्कुश इति । तौ मनोज्ञावपरो चन्द्रसूर्याविव धात्रीभिलाल्यमानौ क्रमेणाष्टवर्षीयौ जातौ कलाग्रहणयोग्यौ विन्ध्यभूमौ कलभाविव मातृमनोरथैर्वर्धितौ नेत्रानन्ददायकौ नरेन्द्रनयनोत्सवौ महाभुजावधरौ रामलक्ष्मणावितिलोकोक्तिं शृण्वानौ वृद्धिं प्रापतुः ।

इतश्च तस्मिन्समये सिद्धार्थो नाम श्रावकः सिद्धपुत्रोऽणुव्रतधारी सिद्धविद्यो विद्याबलधिसम्पन्नः कलागमविचक्षणः सीतागृहे समागात् । हे सीते ! अहं सिद्धार्थनामा श्रावको गगनगामिन्या विद्याया शत्रुञ्जयगिरिनारसम्भेतशिखरनन्दीश्वरादिषु यात्रां कृत्वाऽथ भिक्षार्थं त्वद्गृह आगतोऽस्मि । सीतया प्रोक्तम्—हे धर्मबान्धव ! मम भाग्यं फलितम् । समागतः कल्पतरुर्ममाङ्गणे फलितः । मम धर्मतरुः सुप्रसन्नः । मम श्रीजिनपादा सुप्रसन्नाः यत्नं जंगमकल्पपादपो मद्देहे समागाः । एवं कथयित्वा मेहमध्ये नीत्वा स्नानं काराय गृहचैत्यानि पूजयित्वा भद्रासने निवेद्य वरभोज्यैः पक्वान्नाशालिव्यञ्जनादिभिर्भोजितः । भोजनानन्तरं सिंहासने निवेद्यैलालवङ्गरूपरादिसम्मिश्रं ताम्बुलं दत्त्वा भृशं तोषितः सिद्धार्थः सीतां प्रत्युचे—हे सीते ! हे धर्मभगिनि ! त्वं रामं त्यज्याऽन्न वज्रजङ्घगृह एकाकिनी खजनादिरहिता परगृहे कथं तिष्ठसि ? इति पृष्टा सीता निजवृत्तान्तं सर्वं कथयति । रामेण यथा त्यक्ता यावद्वज्रजङ्घेनेहानीता । इत्यादिनिजवृत्तान्तं पुत्रजन्मावधिपर्यन्तं सर्वं निवेदितम् । आतुरग्रे भगिनीय सर्वमुच्यता तोषितः सिद्धार्थः । ततः सि-

द्वार्थेन सीतां चिन्ताकुलां ताम्यन्तीं दुःखभारभराक्रान्तां दृष्ट्वा पृथा हे सीते ! तव चेत्तसि का चिन्ता वर्तते, यस्य पुत्रौ लवाङ्कुशौ । बलशालिनौ प्रशस्तलक्षणोपेतौ साक्षादिव तौ रामलक्ष्मणवेतौ तव पुत्रावचिराच्च मनोरथं पूरयिष्यतः । अथ तव का चिन्ता ? सीतया प्रोक्तम्—हे धर्मवान्धव ! अन्यः कोऽपि तादृशो मम पुत्रपाठको नास्त्यतस्त्वं मम पुत्रौ पाठय, कलां शिक्षापय, विद्यां देहि । एषा चिन्ता वर्तते मम चेत्तसि, अन्या काचिच्चिन्ता नास्ति । सिद्धार्थेनोक्तं तव पुत्रौ पाठयिष्यामि, एषा चिन्ता न विधेया । इति कथयित्वा सीताऽऽश्वासिता । पुत्राऽऽध्यापनहेतवे सिद्धार्थं स्वगृहे सीता स्थापयामास । ततः सिद्धार्थस्तौ सीतापुत्रावध्यापयत् । सिद्धार्थेन तौ तथाऽध्यापितौ, यथा शस्त्रशास्त्रकलापारीणौ जातौ । किं बहु वर्ण्यते, द्युसदामपि दुर्जयौ जातौ ततः सिद्धार्थस्तौ पाठयित्वा सीताशिशुं लात्वा स्वस्थानं गतः ।

तावधीताखिलकलौ प्रपेदाते च यौवनम् । नूतनाविव कन्दर्पवसन्तौ सहचारिणौ ॥२३॥

वज्रजङ्घो नाम मातुले लक्ष्मीवतीकुक्षोत्पन्नां शशिचूलां स्वां पुत्रीं लवणायोदवाहयत् । अन्या अपि द्वात्रिंशतं कन्या लम्पः पर्यनैयीत् । ततो वज्रजङ्घो मातुलो पृथ्वीपुत्रनगरेष्वित् राजपृथोरमृतवतीराज्ञीकुक्षोद्भवां कनकमालिकां पुत्रीमङ्कुशाय ययाचे । पृथुराज ऊचे—भो वज्रजङ्घ ! यस्य वंशो न ज्ञायते, तस्मै स्वदृहिता कथं दीयते ? इति तदचनं श्रुत्वा कुपितो वज्रजङ्घः क्रोधारुणलोचनः पृथुं प्रति सद्गामसज्जो बभूव । उभावपि परस्परं युयुधाते । पृथुराजः पीतनपुताधीशं स्वमित्रं जितशत्रुं साहाय्याय समाह्वयत् । वज्रजङ्घोऽपि स्वान्पुत्रांस्तथालवाङ्कुशौ समाह्वयत् । एवं तयोः सद्गामो बभूव । तस्मिन्सद्गामे वज्रजङ्घसेना पृथुराजेन भग्ना । मातुलसेनामङ्गेन संकुपितौ लवाङ्कुशौ निरङ्कुशगजाविव प्रणिघ्नन्तावधायताम् ।

अभज्यत ससैन्योऽपि पृथुयवित्तरेश्वरः । ऊचतुस्तावदेवं तौ स्मेरास्यौ रामनन्दनौ ॥२४॥

हे राजंस्त्वं सुवंशजोऽद्भुतवंशस्योत्रे कथं पलायित इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा पृथुर्वलित्वा लवाङ्कुशपुरतो नमस्कारं विधायैव-
मवादीत् भो महापुरुषो ! युष्माकं वशो मया विज्ञातोऽमुना विक्रमेण । यतो युगां सुकुलोत्पन्नौ । इति कथयित्वा पूर्वं वज्रजङ्घेन
मार्मितां कन्यां कनकमालिकां निजपुत्रीमङ्कुशाय ददौ । तथा पृथुर्नृपो वज्रजङ्घेन सह सर्वभूज्यां समक्षं सन्धानं चक्रे । तस्मिन्समये
तत्र नारदमुनिः समागात् । पृथुराह नारदं महामुनिं पप्रच्छ भो नारदमुने ! त्वं ज्ञानवानसि, अतः स्वज्ञानेन लवाङ्कुशयोर्वंशादिकं
समाख्याहि यथा जामातृवंशपरिज्ञानेन शशुरस्यातिसुखं भवति । तदा नारदमुनिः किञ्चिद्वास्यं विधायोचे-भो वज्रजङ्घ ! अनयो-
र्वंशादिकं को न वेत्ति ? यस्योत्पत्त्यादिकंदो वृषमध्वजः । यतः—

चक्रिणोर्धनयोर्वंशो भरताद्याः कथाश्रुताः । को न वेत्त्यनयोस्तातौ प्रत्यक्षौ रामलक्ष्मणौ ॥२५॥

नारदमुनिं लम्पः पप्रच्छ-भो मुने ! सा नगरी कियदुरेऽस्ति ? यस्यामयोध्यायां सानुजः सपरिच्छदो मे तातो वसति ।
मुनिरूचे-भो लवण ! यस्यां नगर्यामयोध्यायां तव पिता वसति साऽयोध्येतः पृथ्विभूज्योऽनश्रुतम् (शतद्वयं) । ततो राजा पृथु
नारदमुनिं नमस्कृत्य निमसर्ज । शुमे लग्ने शुमे सुहृते पृथुराटङ्कुशं पर्यणाययत् । बह्वीभी राजकन्याभिः सार्धं कनकमालामङ्कुशः पर्य-
णयीत् । ततस्तौ लवाङ्कुशौ देशान्साधयन्तानेकैरेन्यपरिपृष्टौ पृथ्वा परिश्रेमतुः । अनेकराजमण्डलीसमुपचोभुज्यमानचरणारविन्दौ
देशादेशं परित्रजन्तौ मध्यखण्डान्तर्वर्तिकतिचिद्विद्वान्साधयित्वा गङ्गापृच्छीर्य कैलासस्योत्तरां दिशमियतुः । तत्र नन्दनचारूणां देशानां
जयं कृत्वा तवथलितौ । रूप-चुन्तल-कालाम्बु-नन्दी-नन्दन-सिंहल-शलम-मल-शूल-शबर-चर्ब्यरादिदेशाञ्जित्वा परकुलं गतौ ।

तत्राप्यायनिनायांश्च साधयित्वा तैर्नृपैः परिवृतस्तस्माद्देशान्निर्वृतौ लवाङ्कुशौ पुण्डरीकपुरमुपेयतुः । लोकोक्तिर्यथा—

अहो धन्यो वज्रजह्मो यदीयौ जामिनन्दनौ । ईदृशाविति जल्पदुर्भिवीक्ष्यमाणौ पुरीजनैः ॥२६॥

जगमतुः स्वगृहं वीरौ भूपवीरैः समावृतौ । प्रणेमतुश्च जानक्याश्चरणौ विश्वपावनौ ॥२७॥ युगम् ॥

चुचुम्ब मूर्ध्नि नौ सीता स्नपयन्ती मुदश्रुभिः । रामलक्ष्मणयोस्तुल्यौ भूयास्तमितिचावचत् ॥२८॥

तौ लवाङ्कुशौ कतिचिदिनानि मातृसमीपे स्थित्वैकस्मिन्दिने लवाङ्कुशाभ्यां माता सीता पृष्टा—हे मातः सीते ! तवाङ्गया राम-लक्ष्मणौ पश्यावः । येन त्वमेकाकिनी वने त्यक्ता तस्य पराक्रमं पश्यावः । तयोरेतद्वचनं श्रुत्वा सीताऽपि सद्यो रुदत्येवं जगाद—हे पुत्रौ ! युवयोः केयमनर्थेच्छा ? हे पुत्रौ ! युवयोः पितृपितृव्यौ देवानामपि दुर्जयौ वर्तते । याभ्यां त्रैलोक्यकण्टको राक्षसपतिः सङ्ग्रामे निहतः । तयोरेतौ के युवाम् ? केऽन्ये दैत्या वा दानवा वा मानवा वा ? अतो यदि युवयोः पितरं द्रष्टुमुत्कण्ठा वर्तते तर्हि विनीती-भूय पितृपितृव्ययोः पादौ यूयम् प्रणमत । यतः—पूज्ये विनयोऽर्हति । ततस्तावेवमूचाते—हे मातः ! तस्मिन्कथं विनयः क्रियते ? स त्वावयोः शत्रुः, येन त्वं निर्दोषाऽपि दोषमुत्पाद्य वने त्याजिता, अतो जनकस्याऽपि युद्धाद्धानमानन्दकरं कुलद्रव्यशस्करं च युज्यते । अतोऽस्माकमाज्ञां देहि । वयं तत्र यास्याम इति कथयित्वा सीतायां रुदत्यामपि स्वयं चेलतुः । तौ लवाङ्कुशौ महासैन्यौ महोत्साहौ रामनगरीं प्रति प्रतस्थाते ।

कुठारकुहालमृतां सहस्राणि रुणां दश । तयोः पथ्यच्छिदन्त्युक्ष्मादिकं क्ष्मां च समां व्यधुः ॥२९॥

क्रमेण मार्गे गच्छतोस्तयोर्लवाङ्कुशयोः सेनानी रामलक्ष्मणयोर्दशान्भञ्जनयोल्याभागं रूढ्वा स्थितः । लवाङ्कुशावपि योद्धु-

कामाययोध्यासमीपमागच्छतुः । रामलक्ष्मणयपि विरुद्धं भूरि बलं श्रुत्वा सङ्ग्रामायायोध्यानगरीतो निर्ययतुः । अथ सौमित्रिरुचे-
केऽमी मर्तुस्त्रामा मम क्रोधानले पतङ्गगद्गवितारः समायाताः ।

इत्युत्त्वा सह रामेण सुग्रीवादिभिरावृतः । युद्धे चचाल सौमित्रिरभिघ्नान्तभास्करः ॥३०॥

इतश्च नारदाद् भामण्डलभूपतिस्तद् दृष्टान्तं श्रुत्वा सीतासमीपं संसंभ्रमः समागात् । ततो भामण्डलं समागतं दृष्ट्वा सीता साशु-
नयना भामण्डलं प्रत्यूचे-भो चान्धव ! तव भागिनियो मम पुत्रौ लवाकुशौ मर्यागासहिष्णुत्वाद्रामलक्ष्मणोपरि युद्धाय गतौ वृत्ते ।
भामण्डलेनोक्तम्-हे भगिनि सीते ! रामेण तावदेकमकार्यमविमृश्य कृतं यत्त्वा लोकगिरा च वने त्यक्ता, तथा द्वितीयन्वकार्यं
पुत्रयोर्बधलक्षणं रमसयद्यान्मा कार्षीदिति मम मनसि महती चिन्ता वर्तते । अविमृश्य कार्ये कृते पुत्रैः सह सङ्ग्रामे विहिते पश्चाद्राम-
स्यापि चिन्ता भविष्यति, अत उत्तिष्ठ, आवां लवान्तिके द्रुतं गच्छावः ।

इत्युत्त्वा जानकीमात्मविमानमधिरोप्य च । लवणाङ्कुशयोः स्कन्धावारैः भामण्डलो ययौ ॥३१॥

तौ नमश्चक्रतुः सीतां कुमारौ लवणाङ्कुशौ । मातुलोऽयमिति सीताऽऽख्यातं भामण्डलं तथा ॥३२॥

स तौ शिरसि चुम्बित्वा स्वोत्सद्रमधिरोप्य च । हर्षरोमाञ्चितवपुरित्यूचे गद्गदाक्षरम् ॥३३॥

हे भागिनियो तव माता पूर्वं वीरपत्न्यासीत्, साम्प्रतं युवाभ्यां वीरसृजाता । कथं भूतौ युवाम् ? यामिनीपतिनिर्मलौ । यद्यपि
युवां वीरौ तथा वीरपुत्रौ च वर्तते तथापि पितृपितृव्याभ्यां रणं मा कृपाथाम् । यतो यस्याग्रे विश्वकण्टको रावणः सङ्ग्रामे न स्थितः ।
तस्य पुरतः के युवाम् ? केऽन्ये ? के देवाः ? के दानवाः ? किं बहु कथ्यते ? अस्मिन्मरते स कोऽपि नास्ति यो रामलक्ष्मणौ प्रति-

योद्धुं समर्थो भवति । अतो युवां पितृपितृव्याभ्यां रणं मा कृपाथाप् । एवं भामण्डलेन स्नेहवशाद्धार्यमाणावपि तावृचतुः-यथा-
तावृचतुर्मातुलालं स्नेहभीरुतयाऽनया । त्वत्स्वसाऽप्यस्मदम्बेयमूचेऽदः कातरं वचः ॥३४॥

एवं तयोर्ब्रुवाणयोरेव सैन्यानां रामसैनिकैः समं युद्धं प्रववृते संवर्तवर्तदर्शकम् । इतः कुमारवपि युद्धायोत्तस्थान्ते भामण्ड-
लेन सह । ततो रामलक्ष्मणावपि वानराक्षससैन्यैः सहितौ लवाङ्कुशैः समं युयुधाने । सुग्रीवाद्या नभश्चरा रामलक्ष्मणाङ्गया युद्धय-
माना भामण्डलं ददर्श । ततः सुग्रीवाद्यैः पृष्टो भामण्डलः, इमौ लवाङ्कुशौ कौ, कस्य पुत्रौ ? यौ रामलक्ष्मणाभ्यां सार्धं सद्भामं कुर्वति ।
भामण्डलेन यथास्थिते प्रोक्ते हर्षितः सुग्रीवः सीतासमीपं गतः । सीतां नमस्कृत्य पुरः पृथिव्यां न्यपदत् । इतश्च तौ लवणाङ्कुशौ
दोष्मन्तौ रामसैन्यं दुद्रुवतुः । यत्र यत्र तौ अमृतुः सिंहसदृशपराक्रमौ, तत्र तत्र तयोः पुत्रतौऽन्यः कोऽपि स्थातुं नो शक्नोति । एवं
संग्रामे भ्रममाणौ न केनापि स्थलितौ, रामसौमित्रिपुत्रतः समगतौ । तौ प्रेक्ष्य रामसौमित्रौ परस्परमेयमृचतुः । आवयोर्विद्विषा-
वेतौ कौ कुमारौ कस्य पुत्रकौ । एवं रामसौमित्रिभ्यां चिन्त्यमाने सति श्रीरामं लवणोऽवोचत् । भो राम ! रावणेन तव रणश्रद्धा
नापूर्यत । तथा लक्ष्मणं प्रति चाङ्कुशोऽवोचत्-भो लक्ष्मण ! रावणेन तव रणश्रद्धानापूर्यत । एयोऽहं तव रणेच्छां पूरयिष्यामि ।
इत्युक्ते रामसौमित्रौ द्वौ तौ च लवणाङ्कुशौ । आस्फालयामासतुः स्वं स्वं धनुर्ध्वनिभीषणम् ॥३५॥

रामस्यन्दनसारथिः कृतान्तवदनोऽभवत् । लवराजस्य रथसारथिर्जजहोऽभवत् । लक्ष्मणरथस्य सारथिर्विराधोऽभवत् । अङ्कुश-
रथस्य सारथिः पृथुरभवत् । एवमन्योन्यं महारणं तयोरेभवत् । परं केनाऽपि न जितम्, न पराजितम् । ततस्तेऽग्रसारथयश्चतुरो रथा-
न्मृगं आमयामासुः । मज्जुर्विविधं ते च चत्वारो द्रन्द्वयोधिनः ।

विज्ञातज्ञातिसम्बन्धौ सापेक्षौ लवणाद्वक्तृशौ । युयुधाते निरपेक्षौ त्वज्ञानाद्रामलक्ष्मणौ ॥३६॥

रामलक्ष्मणौ विविधरायुर्धैर्यध्वा श्रीरामः कृतान्तवदनं प्रत्याह-भो कृतान्तवदन ! शत्रुं प्रति रथं बाहय । कृतान्तवदनेनोक्तम्-
स्वामिन् ! अमी इयाः खेदं प्राप्ताः । कथंभूता इयाः, लवणैर्भृशं विद्धाः । अतोऽमी तुरङ्गाः कशाभिस्ताडिता अपि न च चेलुः । तथा
सुहृदघातप्रदारेण तव रथोऽपि जर्जरतामगमत् । तथैतो मम दोर्दण्डौ द्विदकाण्डाघातवर्जौ तावप्यश्वरक्षिं चालयितुमसमर्थौ वर्तन्ते ।
पद्मनाभोऽप्यभापिष्ट ममापि शिथिलायते । घनुश्चित्रस्थितमिव वज्रावर्त न कार्यकृत् ॥३७॥

अभून्मुशालरत्नं च वैरिनिर्दलनाक्षमम् । कर्णकण्डनमात्रार्हमेवैतदपि सम्प्रति ॥३८॥

अनेकशोऽङ्कुशीभूतं यदृदुष्टनृपदन्तिनाम् । हलरत्नं तदप्येतदभूदृ भूपाटनोचितम् ॥३९॥

तथा विपक्षध्वकारिणां ममास्त्राणां केयमवस्थाऽज्ञाता । न ज्ञायते किं भविष्यति । पुनश्चिन्तितं रामेण यथा ममाऽस्त्राणि लवं
प्रति मोघीभूतानि तथा लक्ष्मणस्याप्यङ्कुशविषये मोघीभूतानि । अग्रान्तरेऽतितीक्ष्णेनाङ्कुशबाणेन ताडितो लक्ष्मणो मूच्छांविधुरो
रथोत्सङ्गे न्यपतत् । ततो विराघो लक्ष्मणं रथोत्सङ्गे पतितं दृष्ट्वा रथमयोध्यां प्रत्यचालयत् । तावच्छब्दसंज्ञो लक्ष्मणः साक्षेपं विराघं
प्रत्यवोचत्-भो विराघ ! त्वमयोध्यां प्रति किं रथं प्रेरयसि ? यतो रामप्रातुर्दशरथघ्नोरिदमनुचितम् । अतस्त्वं मम रथं तत्रैव प्रापय ।
यत्र ते मदैरिणौ वर्तन्ते । एषोऽहं यथा तस्य शीर्षं चक्रेणच्छिनत्ति । एवं लक्ष्मणेनोक्ते विराघो रथमङ्कुशं प्रत्यनैषीत् । ततो लक्ष्मणो-
ऽङ्कुशं प्रति सद्दामसज्जो भूत्वा दद्यावे । अङ्कुशोऽपि तथैव सज्जो भूत्वा लक्ष्मणं प्रति दद्यावे । एवं तयोः सद्दामो बभूव । तस्मिन्सद्दामे
तयोः पुरः स्यात्तुमन्यः कोऽपि न समर्थः । क्रुद्धो लक्ष्मणोऽङ्कुशं दिव्यशरैर्युद्धा यावता जेतुं न शक्नोति तावता सुदर्शनचक्रं स्मृ-

तम् । सुदर्शनमपि तत्क्षणादेव करवले समागतम् । अथ लक्ष्मणेन चक्रमागतं दृष्ट्वा किं कृतम् ।

आम्यदर्कभ्रमकरं भ्रमयित्वा च तद्विवि । कुद्धो मुमोच सौमित्रिरङ्कुशायास्खलद्रयम् ॥४०॥

आपतत्ताडयामासनिकशोऽस्त्रैस्तदङ्कुशः । सर्वात्मना लवणोऽपि न तु तत्प्रत्यहन्यत ॥४१॥

वेगेनापत्य तच्चक्रमङ्कुशस्य प्रदक्षिणाम् । कृत्वा लक्ष्मणहस्तेऽगात्पुनर्नीड इवाण्डजः ॥४२॥

तदभूयो लक्ष्मणोऽमुञ्चत्कृत्वा तद्वत्प्रदक्षिणाम् । पुनस्तत्पाणिमेवागाच्छालां भग्न इव द्विपः ॥४३॥

चिन्तयामासतुथैवं विपणौ रामलक्ष्मणौ । किं श्रीशार्ङ्गिणावेतौ न त्वावामिह भारते ॥४४॥

अत्रान्तरे नारदपिः सिद्धार्थेन समं तत्राऽगत्य खिन्नं रामलक्ष्मणमेवमवोचत्-भो रामलक्ष्मणौ ! युवयोर्हर्षस्थाने किं विपादः ?

यतः पुत्रात्पराजयो वंशोद्योतनाय कस्य न स्यात् ? सीताकुक्षिसमुत्पन्नौ श्रीरामपुत्रौ लवणाङ्कुशौ युवां द्रष्टुमागतौ युद्धव्याजेन न तु

अरी । अत्रेदमभिज्ञानं यच्चक्रं गोत्रे न प्रभवति यथा भरतमुक्तं चक्रं बाहुबलौ मुधाऽभूत् , तथा लक्ष्मणमुक्तचक्रमङ्कुशे मुधाऽभूत् ,

एतदेवाभिज्ञानम् ।

त्यागात्प्रभृति सीताया धृत्तान्तं नारदोऽलिलम् । पुत्रयुद्धान्तमाचख्यौ विश्वविस्मयदायकम् ॥४५॥

रामोऽपि विस्मयव्रीडावेदहर्षसमाकुलः । मुमूर्च्छं संज्ञां लेप्ते च संसिक्तश्चन्दनाम्भसा ॥४६॥

ततो लक्ष्मणेन सहितो रामो हर्षाञ्चितशरीरो विस्मयस्मेरमानसः साश्रुनयनः पुनर्वात्सल्यपूरितो लवणाङ्कुशयोः समीपं जगाम ।

ततो विनीतौ लवणाङ्कुशौ श्रीराममायान्तं दृष्ट्वा रथादवतीर्य सन्मुखमागत्य रामलक्ष्मणयोः पादेषु पेततुः । श्रीरामो लवणाङ्कुशावा-

लिङ्गय ततो निजोत्सङ्गे निवेश्य मूर्धनि चुम्बन् शोकलेहसमाकुल उच्चरोद । ततो लक्ष्मणोऽपि रामोत्सङ्गाल्लवाङ्कुशौ निजोत्सङ्गे निवेश्य शिरसि चुम्बन्वाहुभ्यां समालिङ्ग्याश्रुपूर्णदृक्कुशलं पप्रच्छ । लवाङ्कुशावपि रामलक्ष्मणयोः पादौ पतित्वा सर्वं स्वं कुशलदृ-
त्तान्तमाचलयौ । शत्रुघ्नोऽपि तथैव लवाङ्कुशावप्यालिलिङ्ग ।

अपरेऽपि हि भूपालाः सेनयोरुभयोरपि । प्रमोदन्ते स्म सम्भूय विवाहमिलिताविव ॥४७॥

पुत्रयोर्विक्रमं दृष्ट्वा पित्रा च सह सङ्गमम् । हृष्टा सीता विमानेन पुण्डरीकपुरं गयौ ॥४८॥

सदृक्षपुत्रलाभेन मुदितौ रामलक्ष्मणौ । जह्नुः स्वामिद्वर्पेण भूचराः खेचराश्च ते ॥४९॥

भामण्डलनृपाख्यातो वज्रजङ्घनृपोऽपि हि । ननाम रामसौमित्रौ विनीतश्चिरपत्तिवत् ॥५०॥

रामोऽपि वज्रजङ्घं नृपं वभाषे-भो वज्रजङ्घ ! त्वं मम भामण्डलसमोऽसि । येन त्वया मम पुत्रौ वदितौ । येन त्वया मम सीता रक्षिता । अतस्त्वं मम भ्रातृतुल्योऽसि । इत्युक्त्वा पुष्पकारुढः श्रीरामचन्द्रः सलक्ष्मणोऽर्धासनोपविष्टाभ्यां पुत्राभ्यां सहितोऽयोध्यापुरीं प्राविशत् । उद्ग्रीवपाणिभिः पोरलोकैर्मर्गे ग्रेक्ष्यमाणो नागरिकैः स्तूयमानोऽयोध्यापुरीमगमत् । पुष्पकविमानाच्छ्रीरामो भ्रातृपुत्राभ्यां सहित उत्तार । ततः श्रीरामो नगर्यामुत्सवं कारयामास । अथ श्रीरामं प्रति लक्ष्मणः, कपीश्वरविभीषणौ, हनुमानङ्गदाद्या विद्याधराः सम्भूय व्यजिज्ञपन् । हे स्वामिन् ! हे श्री रामचन्द्र ! सीतादेवी परदेशस्थिता त्वर्येण रक्षिता विरहविधुरा कुमारभ्यां रहिता चातिकष्टेन तिष्ठति । अतः स्वामिन् ! तमाज्ञया सीतादेव्यग्रानीयते । तच्छ्रुत्वा किञ्चिद्विचिन्त्य श्रीरामो वभाषे-भो विद्याधरेन्द्राः ! जाननी लोकापवादत्यात्कथमग्राऽऽनीयते । यतो लोकापवादो बलवान्, सुखान्तरायकृत् । राम ऊचे-अहं जाने एषा सीता महासती,

मुनिनाप्युक्ता एषा सती, साऽपि स्वं वेत्ति निर्मलम्, परं तथापि लोकापवादो बलवान् । अतः कथमानाय्यते सीता । तदा लवाङ्कु-
शाभ्यामुक्तम्—राजन् ! सीताया दिव्यं देहि दिव्ये कृते शुद्धशुद्धेति निर्णयो भवेत् सुवर्णवत् । रामेणोक्तम्—

प्रत्यक्षं सर्वलोकानां दिव्यं देवी करोतु सा । शुद्धया च तया सार्द्धं गृहवासोऽस्तु मे पुनः ॥५१॥

ततो रामाज्ञयोत्थाय हनुमान्विभीषणौ सुग्रीवोऽन्येऽपि मन्त्रिमहामन्याद्या विधाधराः पुष्पकविमान आरुह्य पुण्डरीकपुरे गत्वा
सीतां नत्वा कपीश्वर इत्यवोचत्—हे देवि ! त्वत्कृते रामेण वयं प्रेषिताः सन्ति, तथा त्वत्कृत इह पुष्पकं विमानं प्रेषितमस्ति । हे
देवि सीते ! त्वमस्मिन्विमान उपविश । यथा त्वां रामोषान्ते नयामि । सीताऽप्युचे—अद्यापि मेऽरण्यत्यागजं दुःखं न शाम्यति ।
ततो भूयो दुःखतरग्रदं रामसमीपं कथं यामि । नत्वा भूयोऽपि कपीश्वरो वभाषे—हे देवि ! तव शुद्धिकृते लवाङ्कुशाभ्यां तव पुत्राभ्यां
श्रीरामचन्द्राग्रं दिव्यं स्थापितं वर्तते । अतः स्वामिनि ! अस्मिन्विमान आरुह्य श्रीरामोपान्त एहि । तच्छ्रुत्वा शुद्धिकाङ्क्षिणी जानकी
विमानमारुरोह, अयोध्यां चाजगाम । ततः सा सीताऽयोध्यावहिरुद्याने माहेन्द्रोदयनाग्नि वने पुष्पकविमानादुत्तार । तत्र सर्वैर्दि-
घाधरैः सीता नमस्कृता । लक्ष्मणेनापि नमस्कृता । ततो लक्ष्मण उवाच—हे देवि सीते ! निर्जां पुरीमयोध्यां तथा निर्जं वेदम
प्रवेशादेव पावय ।

सीताऽप्युचे प्राप्तशुद्धिः प्रवेक्ष्यामि पुरीमिमाम् । गृहं च नान्यथा वत्साऽपवादो जातु शाम्यति ॥५२॥

इति सीताप्रतिज्ञान्तेऽशंसन् रामाय भूसुजः । रामोऽप्युपेत्य वैदेहीमित्यूचे न्यायनिष्ठुरम् ॥५३॥

हे देवि सीते ! अहं जाने त्वं शुद्धाऽसि परं तथापि सर्वलोकसमक्षमात्मनः शुद्धये दिव्यं कुरु । स्मित्वा सीतेवमुवाच—हे

नाथ ! त्वत्तोऽपरः कश्चिद्विज्ञो नास्ति, अतः कथ्यते स्वामिन् ! त्वया किं कृतम्, आदौ दण्डं विधायाथ दिव्यादिना मत्परीक्षणं कुरुषे ? सीतावचनं श्रुवा रामोऽप्यूचे-हे देवि ! अहं जाने तव कश्चिदोपो नास्ति परं लोकोत्पादितदोषस्योच्चारणयेदं मयोच्यते । तद्वदुत्वा सीता रामं प्रति जगाद-यथा-

जलमग्निर्घटः कोशो विपं मापाश्च तण्डुलाः । फालस्तुला पुनः स्पर्शो दिव्यानां दशकं जगुः ॥५४॥

जगाद जानकी दिव्यपञ्चकं स्वीकृतं मया । विशामि बह्वौ ज्वलिते भक्षयाम्यथ तण्डुलान् ॥५५॥

तुलां समधिरोहामि तप्तकोशं पियाम्यहम् । गृह्णाति जिह्वा फालं किं तुभ्यं रोचते वद ॥५६॥ युग्मम् ॥

रामेणोक्तम्-प्रथममग्निदिव्यं कुरु, यथैते लोकाः सत्यासत्यं पश्यन्ति । सीतयोक्तम्-एवं करोमि दिव्यम् । अथ रामः स्वातिकां कारापयति । तस्या मानं, यथा-

रामेण तड भणिष्या पासत्या किकरा पण उवापी । तिन्नेव य हृत्य सया समचउरंसा समो गाढा ॥५७॥

एवंविधां वापीं कृत्वा खदिराङ्गारैः परिपूर्णां विधाय सीता समाहूता । सीताऽपि समागता स्नानं विधाय बाष्पुपकण्ठे समागता । अत्रान्तरेन्तरिक्षस्थः सिद्धार्थो नारदोऽप्यथ । लोकः सर्वश्च तुमुलं निपिच्येदमभाषत ॥५८॥

भो भो राघव सीतेयं निश्चयेन सती सती । महासतीति मा कार्षीर्विकल्पमिह जातुचित् ॥५९॥

रामोऽप्युवाच हे लोका मर्यादा कापि नास्ति वः । सङ्कल्प्य दोषं युष्माभिरेवेयं दृषिता पुरा ॥६०॥

भो भो लोकाः ! सीता पूर्वं सदोषा कथमासीद्, सम्प्रति निर्दोषा कथं जाता । युष्माकं वदने काऽप्यर्गला नास्ति । इति

लोकाग्निवार्य रामः सीतां प्रत्यूचे—हे सीते ! अस्मिन्ज्वलिताडनले प्रवेशं कुरु । रामोक्तमिदं श्रुत्वा सीता कृतहाना कृतांगविलेपना
 करो संयोज्य सूर्याभिमुखीभूय यावदुवाच तावत्किं जातम् । अत्रान्तरे वैतादथपर्वत उत्तरश्रेणिभूषणे जयपुरे नगरे हरिविक्रमो नाम
 राजा राज्यं करोति । तस्य राज्ञो जयमाला नाम राज्ञी । तयोः पुत्रो जयभूषणनामा कुमारः । तेन जयभूषणकुमारेण विद्याधराजानां पुत्र्यः
 किरणमण्डलाप्रमुखा अष्टोत्तरशतकन्याः परिणीताः । तस्य कुमारस्य ताभिः कन्याभिः सार्द्धं वैषयिकं सुखं भुञ्जानस्यैवं कालो याति ।
 एकस्मिन्समये किरणमण्डलानाम्नीं निजपत्नीं हेमशिखरनाम्ना मातुलपुत्रेण समं सुप्तां दृष्ट्वा जयभूषणकुमारस्य द्वेपो जातः । तदा जय-
 भूषणकुमारेण निजपत्नीं किरणमण्डला यष्टिमुष्ट्यादिना हत्वा गृहान्निर्वासिता । स्वयं कुमारः सदुरुत्समीपे गत्वा तेन वैराग्येण दिक्षां
 जगृहे । साऽपि किरणमण्डला कुमारपत्नीं गृहान्निर्वासिता ग्रामाद्रामान्तरं भ्रान्त्वा किञ्चिच्छुभध्यानेन मृत्वा विद्युद्दंष्ट्रेति नाम्ना
 राक्षसी जाता । अथ स जयभूषणो मुनिः कर्मधुयार्थं विहारं कुर्वन्नयोध्याचहिरुधानेऽशोकवृक्षतले कायोत्सर्गेण स्थितः । तावता
 जयभूषणसाधुपूर्वभयपत्नी किरणमण्डला नाम्नी मुनिं दृष्ट्वा पूर्वभवैरं स्मृत्वा विद्युद्दंष्ट्रा राक्षसी मुनिसमीपे समागता । तया राक्षस्या
 तस्य मुनैरनेकोपसर्गा विहिताः । तेन मुनिनोपसर्गाः सम्यक्सोढाः, परं धर्मध्यानात्तस्य मनो न चलितम् । धनघातिकर्मक्षयात्तदा तस्य
 मुनेः केवलज्ञानमुत्पन्नम् । तत्केवलोत्सवकरणाय सौधर्मेन्द्रप्रमुखा देवाः समाजगम्भुः । अयोध्याया एकस्मिन्पार्श्वे जयभूषणमुनेः केवल-
 महिमोत्सवो देवैः क्रियते । अयोध्याया अन्यस्मिन्पार्श्वे सीतादेव्या दिव्योत्सवः क्रियते । सौधर्मेन्द्रो मनसि चिन्तयति । अहो
 अहो अकार्यं क्रियते । यल्लोकापवादेन सीता बहौ प्रवेश्यति, तर्ह्यस्याः साहाय्यं करोमीति विचिन्त्य हरिणेगमेपिपदात्यनीकपति
 सीतासाहाय्यकृते प्रेषयामास । हरिणेगमेपी सीतादिव्योत्सवे गतः । स्वयमिन्द्रः केवल्युत्सवे गतः । अथ रामाज्ञया सीता वह्निसमीपे

गता । रामश्चिन्तयति ।

उज्जालाकरालं तं प्रेक्ष्य रामो दध्याचिदं हृदि । अहो अत्यन्तविषमं किं ममेदमुपस्थितम् ॥६१॥

इयं महासती निःशुंकाऽग्नौ प्रवेक्ष्यति । पश्चाज्ज्ञायते किं भविष्यति । यतो दिव्यस्य दैवस्य च प्रायेण विषमा गतिः । एवं रामेण चिन्तिते सति सीता देवान्गुरुंश्च स्मृत्यैवमुवाच—हे लोकाः ! हे लोकपालाः ! यूयं मद्वचः शृण्वन्तु । यदहं रामादन्यं पुरुषं मनसा वाचा कायेनाभ्यलयम्, तदाग्निर्मां दहतु । अन्यथा सुखस्पर्शो भवतु, तथाऽग्नेः स्थाने जलं भवतु । यतः—

मनसि वचसि काये जागरे स्वप्नमार्गे, यदि मम पतिभावो राघवादन्यपुंसि ।

तदिह दह ममाहं पावकं पावकं पावकेदं, सुकृतकृतभाजां येन लोकैकसाक्षी ॥६२॥

सीतया दुरपवादभीतया पावके स्वतनुराहुतीकृता ।

पावकस्तु जलतां जगाम यत्तच्छीलमहिमा विजृम्भितम् ॥६३॥

तत्सीताशीलमाहात्म्यतोऽग्निस्थाने जलं जातम्, जलोपरि कमलं, कमलोपरि सिंहासनं, सिंहासनोपरि सीतोपविष्टा द्योभते । यथा पद्मसरसि पद्मे पद्मा शुशुभे । हरिप्रिषितहरिणेरगेषुपिदेवप्रागवतस्तद्या जलं वारिधिवेलेचोच्छलद्वन्द्वे ।

यियाधरा भयोद्भ्रान्ताः समुत्पत्त्येयुरमरं । मूचराश्चुकुशुश्चैवं पाहि सीते महासति ! ॥६४॥

सीताऽप्युत्तीर्णमम्भस्तत्स्वपाणिभ्यामवालयत् । पुनर्वापीप्रमाणं तदभूत्तस्याः प्रभावतः ॥६५॥

ततः सा जलपूर्णं दिव्यभूमिर्देवः कृता स्तनवदोभयतटा वापी बभूव । कथंभूता वापी-कुमुदेः पदैः पुण्डरीकैर्निरन्तरा

पुनरास्फलद्वीचिनिचयमग्निसोपानवन्धुरा । सीताश्रीलप्रशंसिनो नारादाद्या मुनयो बह्वुः, तथा सुराः सन्तुष्टाः सीतोपरि पुष्पवृष्टिं व्ययुः ।

अहो शीलमहोदीक्षीलं रामपत्न्या यशस्करम् । इति लोकप्रघोपोऽभूद्रोदःकुक्षिम्भरिः क्षणात् ॥६६॥

तन्मातुः प्रभावं दृष्ट्वा तवाद्भुतौ मुदितौ, हंसाविव तरन्तौ मातुः समीपमुपेयतुः । सीताऽपि तौ पुत्रौ मूर्ध्नाऽघ्रायोभयोः पार्श्वे

निवेश्य पुनः पुनः सौम्यदृष्ट्या विलोकयामास ।

गत्या सौमित्रिशशुघ्नभामण्डलचिन्नीपणाः । सुग्रीवाद्याश्च वैदेहीं नमश्चक्रुः सभक्तयः ॥६७॥

तच्छ्रीरामः सीतां प्रत्युवाच-हे सीते ! त्वं मया लोकोक्त्या यस्यक्तासि तन्ममापराधं सहस्व । इदं पुष्पकं विमानमध्यास ।

मया सहिता स्वैरमनि चल । अत्र कश्चिन्मम दोषो नास्ति । अथ—

सीताऽप्युच्ये न ते दोषो न च लोकस्य कश्चन । न चान्यस्यापि कस्यापि किन्तु मत्पूर्वकर्मणाम् ॥६८॥

तथा-मा गा विषादसुवनं सुवनैकवीर ! निष्कारणं च गुणिना किमियं मयेति ।

दैवेन केनचिदहं दहने निरस्ता निस्सारिता तु भवतैव हृदिस्थितेन ॥६९॥

पुनः सीता प्रोचे—

श्रीरामचन्द्र ! भवदीयहृदालयाले, नाहं स्थिता शुचिगुणामृतपूरितेऽपि ।

यत्त्वं पुनर्मम वियोगदवाग्निदीप्ते, चित्ते चिरं निवसितोऽसि ततः कृतज्ञः ॥७०॥

तत्सर्वसमर्थं श्रीरामोऽनोचत्—

तातस्नेहः सती कान्ता पौरुषं पवनात्मजे । भरते भक्तिकोर्वीर्यं सेवा सौमित्रियान्धवे ॥७१॥
इत्याद्युत्तरा रामेण पुनः श्रोक्तम्-हे सीते ! दुतं विमान आरुह्य गृहे यावत्सद्वचनं श्रुत्वा श्रीरामं प्रति सीता श्रोत्रे-स्वामिन् !
जयभूषणो नाम्ना कैवल्यस्ति, तत्समीपे गम्यते गत्वा मुनिवन्दनं विधाय ततः स्वेप्सितं करिष्यते । रामेणोक्तमेवम् । ततः श्रीरामो
लक्ष्मणसीतादिभिः परिहृतो मुनिवन्दनाय पूर्ववने गतः । तत्र वने मुनिं वन्दित्वा श्रीरामो मुनिपुत्रतो नियण्णः । मुनिना देशना
वक्त्रे । यथा-

धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्मनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥७२॥
एवंविधं मानुष्यजन्म लब्ध्वा धर्मं प्रमादो न विधेयः । यतः-
जिअं जलपिन्दुसमं सम्पत्तीओ तरंगलोलाओ । सुविणयसमं च पेम्मं जं जाणिस्तु तं करिज्जासु ॥७३॥
असरणमरन्ति इन्दा यलदेवा चासुदेव चक्रहरा । ता एयं नावुणं करेह धम्ममुचमं तुरियं ॥७४॥
भीसणमवाढीए एगो जीवो सयावि असहाओ । कम्महं तु अ भवार्ति आहिंडइ विविहरवेहि ॥७५॥
अत्थो घरे नियच्छइ धन्धवसत्थो मसाणभूमिए । एगोअ जाइ जीवो न किंचि अत्थेण सयणेण ॥७६॥
दीहजन्ति वलन्ति न हु जिउं गिरि निज्जरणाइं । नहु अ लंगि जिउ धम्मफरी सुह न चि तु कांइ ॥७७॥
जस्सत्थि मच्चुणा सक्कं जस्स अत्थि पलायणं । जो जाणे न मरिस्सामि सो हु कंते सुहेसिआ ॥७८॥
इत्यादि धर्मदेशनो भूत्वा सीता चिन्तयति-धिकं संसारमिदम् ॥

जम्भदुःखं जरा दुःखं रोगा अ मरणाणि अ । अहो दुःखो भूसंसारो जतथ किसन्ति जंतूणो ॥७९॥
अहो अस्मिन्संसारे मया कानि कानि दुःखानि न सोढानि ? अतः संसारं त्यजामि । धिक् संसारसौख्यम् । यत्र स्वल्पं सुखं
प्रचुरं दुःखम् । अतः प्रयज्यां ग्रहीष्यामीति विचिन्त्य सीतया किं कृतम् ? यत्कृतं तदाह—

इत्युक्त्या मैथिली केशानुचखान स्वमुष्टिना । रामस्य चार्पयामास शक्रस्येव जिनेश्वरः ॥८०॥
सग्यो मुमूर्च्छं काकुत्स्थो नोत्तस्यौ यावदेप च । तावत्सीता ययौ साधुजयभूषणसन्निधौ ॥८१॥

केवली स जयभूषणो मुनिमैथिलीं विधिवदप्यदीक्षयत् ।

सुप्रभाख्यगणिनीपरिच्छदे तां चकार च तपःपरायणाम् ॥८२॥

इति श्रीमत्पद्मगण्डे भट्टारक धीहीराविजयस्यरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनस्यरि यौवराज्ये पण्डितदेवविजय-
गणिविरचिते श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे सीताश्रुद्धिग्रतग्रहणो नाम नवमः सर्गः ॥

॥ अथ दशमः सर्गः ॥

अथ भीतां सीतां प्रव्रजितां दृष्ट्वा श्रीरामः प्रेमपरवशो मूर्च्छो गतः । शीतोपचारादिभिः पुनर्लब्धवैतन्यो व्यलपदिति हे सीते । त्वं मां त्यक्त्वा क्व गताऽसि ? भो बान्धवलक्ष्मण क्वास्ति सीता ? लक्ष्मणेनोक्तम्—

सीतां यथा दोषभीतोऽस्त्याक्षीस्त्वं न्यायनैष्ठिकः । भवभीता स्वार्थनिष्ठा तथा सा सर्वमत्यजत् ॥८३॥

हे रामचन्द्र ! एषा सीता या जयभूषणमुनिसन्निधौ दीक्षां लात्वा सुखं तिष्ठति । तच्छ्रुत्वा श्रीरामः प्रकृतिसालम्ब्योवाच—हे प्रिये । त्वं घन्या, त्वं कृतपुण्या, सुलब्धं तव मानुष्यं जन्म, येन त्वया जयभूषणसमीपे दीक्षाऽङ्गीकृता । इत्यादि प्रशंसां कृत्वा श्रीरामो जयभूषणकेवलिनं पप्रच्छ—हे भगवन् ! अहं भव्यो वाऽभव्यः ? जयभूषणकेवलिनोक्तम्—त्वं भव्योऽसि । अस्मिन्नेव भवे समुत्पन्नकेवलो मोक्षं यास्यसि ।

रामः पप्रच्छ भूयोऽपि मोक्षः प्रव्रज्यया भवेत् । सर्वत्यागेन सा किन्तु लक्ष्मणो दुस्त्यजो मम ॥८४॥

मुनिराल्पदवदयं ते भोक्तव्या बलसम्पदः । तदन्ते त्यक्तसङ्गः सन्प्रव्रज्य शिवमाप्स्यसि ॥८५॥

अयं विभीषणो मुनिं नतैवमपृच्छत्—हे भगवन् ! केन प्राग्जन्मकर्मणा रावणः सीतां जहार ? तथा लक्ष्मणः सङ्ग्रामे रावण-महान् ? तथा सुग्रीवो मामण्डलस्तथैवौ लवणाङ्कुशावहं च केन कर्मणा श्रीरामेऽत्यन्तमक्ता वर्तमाने । भगवान्जयभूषणकेवल्याह—

हे विभीषण ! यस्त्वयापृष्टं तद्वृत्तान्तं सावधानो भूत्वा शृणु—यथा दक्षिणमरते क्षेमपुरे नगरे नयनदत्तो वणिगस्ति । तस्य सुनन्दा नाम्नी पत्न्यस्ति । तयोःपुत्रौ धनदत्तवसुदत्तनामानावभूताम् । तयोर्मित्रं याज्ञवल्क्यो नाम विप्रोस्ति । तस्मिन्नगरे सागरदत्तनामा वणिगस्ति । तस्य पत्नी रत्नप्रभानाम्न्यस्ति । तयोः पुत्रौ गुणधरो नाम । तयोः पुत्री गुणवती नाम्नी । सा गुणवती कन्या पित्रा सागरदत्तेन नयनदत्तवणिगुरुपुत्राय धनदत्ताय दत्ता । रत्नप्रभया मात्रा पुत्री गुणवती तस्मिन्नगरवासिने कर्मचिच्छ्रीकान्तनाम्ने वृद्धायार्यलोमतो दत्ता । तत्स्वरूपं याज्ञवल्क्यविप्रेण श्रावं, तेन गत्वा स्वमित्रघनदत्तवसुदत्ताग्रे निवेदितम् । वसुदत्तौ रात्रौ गत्वा श्रीकान्तमवधीत् । श्रीकान्तेनाऽपि खड्गेन हत्वा वसुदत्तौ निपातितः । ताभ्यामपि विन्याटव्यां कुरङ्गकावभूताम् । गुणवत्यप्यपरिणीतैव मृता । तत्रैव वने मृग्यभवत् । तस्या मृग्याः कृते तत्राऽपि युद्धा द्वावपि युद्धा द्वावपि तथैव मृत्वा वनमहिषौ जातौ । एवं भूयांसं भवं भ्रमदुः । तदानीं धनदत्तोऽपि स्वभ्रातृवधपीडितोऽष्टन् निशि क्षुधितः साधून्दर्श । साधून्दर्श तेभ्यः साधुभ्यो भोजनं ययाच । तेभ्येको मुनिरब्रवीत् । साधूनां मत्तपानादिसह्यहाभावात् दिवाऽपि हि गृहस्थेभ्यो दानं दातुं न युक्तम् । तर्हि निशायान्तु नो दीयते । तवाऽपि रात्रौ भोक्तुं ण्णा पानं पातुं नोचितम् । यतो निशयां जीवसंसक्तिर्भक्तपानादौ सम्भाव्यते । तथा रात्रिभोजने महान्दोषोऽस्ति । यतः—

घोरान्धकाररुद्धाक्षैः पतन्तो यत्र जन्तवः । नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते न तु सुञ्जीत को निशि ॥८६॥

मेमां पिपीलिका हन्ति यूका कुर्याज्जलोदरम् । कुरुते मक्षिका वान्ति कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥८७॥

फण्टको वारुण्डं च वितनोति गलव्यथाम् । व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालुर्विध्यति घृश्चिकः ॥८८॥

विलग्नश्च गले बालः स्वरभङ्गाय जायते । हत्यादयो हृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥८९॥

नैवाहुतिर्न च स्नानं न आर्द्रं देवतार्चनम् । दानं वा विहितं रात्रौ भोजनं तु विज्ञेयतः ॥९०॥

इत्याद्युत्तवा मुनिना धनदत्तो बोधितः । थाक्कीभूय क्रमेणायुःपर्यन्ते मृत्वा सौधमदेवलोके त्रिदशोऽभवत् । आयुःपर्यन्ते सौधमदेवलोकोऽभवत् । स पद्मरुचिरेकस्मिन्दिने वत्साद्यलंकृतोऽध्यारूढः स्वेच्छया गोकुलं गच्छन् मागं पतितं मरणतत्परं द्रुपममद्रा-
धीत् । हृष्टा पद्मरुचिः श्रेष्ठिपुत्रोऽद्यादवस्था तस्य द्रुपभस्य कर्णमूले पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं ददौ । नमस्कारप्रभावाच्चन्नगराधिपश्रीदत्त-
राजस्य पुत्रोऽभवद् द्रुपमध्वजो नाम्ना । स द्रुपमध्वजकुमारः स्वयं नगरेप्रमन्नन्यदा तां जरद्द्रुपमध्ववं हृष्टा स कुमारो जातिस्म-
रणं लेभे । स द्रुपमध्वजकुमारस्तत्र द्रुपमस्थानभूग्यां श्रीऋषभदेवचैत्यमकारयत् । तच्चैत्यैकभिचो मर्दुकाभं द्रुपभं, तत्कर्णान्ते
नमस्कारदायिनं पुरुषं, तत्समीपे सपर्याणमेकं तुरङ्गमालेखयामास । आलेखयित्वाऽऽरक्षकाः पुरुषाः स्थापिताः । तेषामुक्तं च-
य एनमालेख्यं भित्तावालेखित्वचित्रं विदन्पुनः पुनर्विलोकयति स शीघ्रमत्रानेतव्यः । इत्युक्त्या द्रुपमध्वजकुमारः स्वगृहं गतः ।
स्वगृहे सुखान्यनुभवन्नास्ते । एकस्मिन्दिने श्रीऋषभदेवचैत्ये देववन्दनाय पद्मरुचिः श्रेष्ठिपुत्रस्तत्राऽऽगतः । तत्र देवान् नत्वा
स्तुत्वा स्वस्थमना यावता चैत्यं विलोकयति तावता चैत्यभिचो तच्चित्रं दृष्टम् । हृष्टा विस्मितमनाश्चिन्तयति, किमेतत् ? धारं धारं
मेयोःमेपं यथास्यात्तथा विलोक्यमानं हृष्टाऽऽरक्षकैः पृष्टम्—भो महाभाग ! त्वमेतस्य स्वरूपं किं वेत्सि ? श्रेष्ठिनोक्तम्—
किञ्चिद्वेत्ति । आरक्षकैर्गत्वा राजकुमाराग्रे विव्रतम् । द्रुपमध्वजकुमारेणागत्य श्रेष्ठिपुत्रः पद्मरुचिः पृष्टः । भो पद्मरुचे ! त्वं किं वेत्सि ?

किमेतन्निघ्नम् ? भेष्टिपुत्रेणोक्तम्—हे कुमारेन्द्र ! गृणु—एकस्मिन्दिनेऽस्यां भूम्यामहं तुरङ्गारूढो यावद्यामि तावन्मर्यपो जरद्वयपभो मागे पतितो दष्टः । तद् दृष्ट्वा मम करुणा जाता । ततोऽधादररा मया वृषभकणे नमस्कारो दत्तः, तद्रूपमिदम् । ययैपो वृषभो, एपोऽह भेषः मपर्याणो ममाधः । तच्छ्रुत्वा कुमारोक्तम्—एषोऽहं जरद्वयः । तव नमस्कारप्रभावेण मृत्वा वृषभध्वजनामा राजपुत्रो जातः । समुत्पन्नजातिस्मरणेन मया तयोक्तं सर्वं दष्टं कृतलामलकवत् । कुमारोक्तम्—

सर्वथा त्वं गुरुः स्वामी दैवतं चासि मे गल्लु । सुदृक्च राज्यमिदं प्राज्यं त्वयाऽयत्तं ममाऽपि यत् ॥९१॥

इत्युचया पद्मरुचिना सहैव वृषभध्वजः । विजहारारुकुतद्वैधः पालयन्शूयकव्रतम् ॥ ९२ ॥

आयकृत्यं चिरं सम्यक् पालयित्वा विपद्य च । ईशानरूपे जज्ञाते तौ देवौ परमधिकौ ॥ ९३ ॥

इतश्च पद्मरुचिभेष्टिपुत्रजीरस्ततश्चुत्वा वैतादृगपर्वते । नंदावर्तनगरे नन्दीश्वराजस्य कनकाभानाम्भ्यां पट्टराइयां पुत्रो जातो नयनानन्दनामा । क्रमेण राज्यं शुज्वा परिग्रज्यां लात्वा माहेन्द्रे त्रिदशोऽभवत् । ततश्चुत्वा मागिवदेहेषु क्षेमायां नगर्यां विपुलवाहनस्य राशः पद्मावत्यां पत्न्यां श्रीचन्द्रनामा कुमारोऽभूत् । क्रमेण राज्यं युज्यमान्ते परिग्रज्यां गृहीत्वाऽनशनेन मृत्वा ब्रह्मलोक इन्द्रोऽभूत् । ततश्चुत्वा त्वं बलभद्रो जातः पद्मनामा महाबलः रामेत्यपरनामा । वृषभध्वजराजपुत्रनीव एष वालिभ्राता सुग्रीवनामाऽभूत् ।

श्रीकान्तजीवो वसुदेत्तेन हतो मृत्वा भवं आन्त्वा मृणालकन्दपत्तने वज्रकम्बुराजस्य हेमवतीराक्षीकुशयुद्धवः शम्भुनामा राजपुत्रो जातः । वसुदेत्तोऽपि श्रीकान्तेन हतो मृत्वा भवं आन्त्वा तत्रैव नगरे तस्यैव राज्ञो विजयस्य पुरोधसो रत्नचुडारूपायाः पत्न्याः

कुक्षौ पुत्रवेनोत्पन्नः श्रीभूतिनाम्ना पुरोहितपुत्रो जातः ।

गुणवत्यपि भवं आन्त्वा श्रीभूतेनन्दना जाता सरस्वतीकुक्षीसम्भवा वेगवती नाम्नी । सा वेगवती पुरोहितपुत्र्युद्यौवनैकस्मि-
न्दिने प्रतिमास्थ मुनिं दृष्ट्वा जनैः पूज्यमानं स्तूयमानं विलोक्य सोपहासमदोऽवदत्-अहोऽयं साधुर्महेलया सार्धं स्वयं क्रीडन्मया
दृष्टः । सो जनाः ! यूयमसुं मुनिं कथं वन्दयन् ? तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेऽपि लोको मन्दादरो जातः । सोऽपि ऋषिस्तज्ज्ञात्वैवमभिग्रहम्-
ग्रहीत् यावत्कालमयं कलंको नोचरिष्यति तावत्कालं मे कायोत्सर्गः । इत्यभिग्रहं गृहीत्वा कायोत्सर्गेणाऽऽस्थात् । ततः शासनदेवतया
देवप्रभावाद्देगवतीमुखं इयामं कृतं अमरपत्रवर्णाभम् । इयाममुखं दृष्ट्वा पित्रा पृष्टम्-हे पुत्रि ! तव मुखं इयामं किम् ? केन हेतुने-
दृजं भयंकरं जातम् ? तयोक्तम्-साधुनिन्दतो ममेदृशं मुखं जातम् । पित्रा पुत्री भृशं निर्भर्त्सिता-हे पुत्रि ! त्वया किं कृतम् ?
साधुनिन्दा कृता, साधुनिन्दातत्तव महादुःखं भविष्यति । पुनरुक्तमतस्त्वं याहि साधुसमीपे । गत्वा सर्वलोकसमक्षं कथय-यन्मया
साधोः कलङ्को दत्तोऽयं निष्कलङ्कः पुण्यवान् धर्मयुतिश्च । गया पापिन्याऽस्य कलङ्कोऽदायि । तत्प्रभावाद्देहं इयाममुखी जाता ।
तच्छ्रुत्वा साऽपि तत्र गता, गत्वा तथैवोक्तम्-यथा पित्रा शिक्षितम् । प्रार्थयच्च-स्वामिन् ! मयि कृपां विधेहि सौम्यदृशा विलोक्य
कायोत्सर्गं पारय । इति श्रुत्वा मुनिना कायोत्सर्गं पारयित्वा तस्या वेगवत्या धर्माशीर्दत्ता । सा मुनिं नत्वा स्वस्थचित्ता श्राद्धधर्मं
गृहीत्वा श्राविका भूत्वा स्वगृहं गता । लोकोऽपि तथैव तं मुनिं पूजयति । मुनिरपि विहरन्नन्यत्र ययौ ।

अथ तां वेगवती विप्रपुत्रीमुद्यौवनां दृष्ट्वा शम्भुभूषणतिर्ययात्वे । वेगवतीपिता श्रीभूती राजानं प्रत्युवाच-अहं मम पुत्रीं तुभ्यं
मिथ्यादृशे न दास्ये । राज्ञोक्तम्-अहं बलात्कारेणादास्ये । इत्युत्त्वा शम्भुना श्रीभूतिं निहत्य बलात्कारेण वेगवतीं श्रीभूतिपुत्रीं

लान्ता गान्धर्वमिहाहेन वाहयित्वा तां वेगवतीं बलात्कारेण धुसुले । तया वेगवत्या राज्ञः शपोऽदायि अहं भवान्तरे ते वधाय भूया-
सम् । तद्वचनं श्रुत्या मा वेगवती शुम्भुनाऽपि विसृष्टा, याहि मा सकाशाद्यत्र तव रोचते तत्र याहि । सा वेगवती राज्ञा विसृष्टा
साधुसमीपे गत्वा दीक्षां लान्ता पूर्णयुः ब्रह्मदेवलोके गता ।

ततश्च्युत्वा शुम्भुजीवरक्षोनाथस्य मृत्यवे । निदानवशतो जज्ञे सीतेय जनकात्मजा ॥ ९४ ॥

पूर्वमेव सुदर्शनमुनेर्गवत्या विप्रपुत्र्या कलङ्कोऽदायि तेन पापेनास्याः सीताया लोकेन कलङ्कोऽधिरोपितः ।

यतः-यो भूतेष्वभयं दद्याद् भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् । यादृग्वितीर्यते दानं तादृगासाद्यते फलम् ॥ ९५ ॥

तिन्वयरेउपउत्सो सयगुणियोणिउ सयसहस्स कोडिगुणो । कोडाकोडिगुणो वा हुज्ज विवागो बहुतरो वा

अथ शुम्भुराजस्य जीनो भवं भ्रान्त्वा क्षितिमतिष्ठे नगरे कुशध्वजनामा विप्रस्तस्य सावित्री पत्नी । तस्याः कुक्षौ प्रभासनामा
पुत्रोऽभूत् । स प्रभासविप्रो श्रीविजयतेनस्ररिपादान्ते प्रयजितः क्रमेण परीषहान्सहमानस्तीव्रं तपस्तेपे । एकस्मिन्दिने प्रभासमुनिवरः
सम्मेतश्चित्रयात्रां कर्तुं कामान्विद्याधराविद्याधरनरेश्वरान्कनकप्रभनामानं चाब्राक्षीत् दृष्ट्वा निदानमकरोत्-यथाऽनेन तपसेदृष्टो वि-
द्याधरो भूयासम् । ततोऽनयनं विधाय मृत्वा तृतीयकल्प उत्पेदे ।

ततश्च्युत्वा राधणोऽभूत्खेचरेन्द्रस्तवाग्रजः । कनकरूपभक्तद्वेयो निदानमकरोत्तदा ॥ ९७ ॥

धनदत्तवसुदत्तमित्रं यस्तु द्विजोऽभवत् । याज्ञवल्क्यो भवं भ्रान्त्वा त्वमभूः स विभीषणः ॥ ९८ ॥

अथ श्रीभूतिविप्रः शुम्भुराजेन हतो मृत्वा शुभघ्नानादेवलोके गतः । ततश्च्युत्वा सुप्रतिष्ठपुरे वसुनामा विद्याधरोऽज्जनि । स व-

सुनामा विद्याधर एकस्मिन्दिने पुण्डरीके विजये पुण्डरीकिण्यां नगर्यां त्रिभुवनानन्दचक्रिणोऽनङ्गसुन्दरीकन्यां जहार । तवश्चक्रिणा-
प्रेणितैर्विद्यार्थैः सार्धं वसुविद्याधरो यावता युद्धं करोति तावताऽनङ्गसुन्दरी विमानादवल्लैरस्मिन्वननिकुञ्जं प्रविष्टा । ते विद्याधरा-
श्चक्रवर्तिसेवका वसुविद्याधरमेकाकिनं दृष्ट्वा पश्चाद्बालित्वा स्वस्थानं गताः । तदा वसुविद्याधरोऽनङ्गसुन्दरीमलब्ध्वा तद्विराग्याद्व्रतमा-
ददे । चिरकालं तीव्रं तपस्तप्त्वा प्राणान्तेऽनशनं कृत्वा निदानमकरोत् । यथा अस्य तपसः प्रभावतो भवान्तर एपाऽनङ्गसुन्दरी
मम पत्नी भूयादिति निदानं कृत्वा स्वर्गं ययौ । ततश्च्युत्वाऽयं लक्ष्मणोऽज्ञायत । अनङ्गसुन्दर्यपि साध्वीसमीपे दीक्षां लात्वाऽत्यु-
ग्राणि एकावली-कनकावली-श्रेणितपः-घनतपः-आचाम्लवर्धमानप्रभृत्यनेकतपांसि तेपे । अन्ते विहितानशना पर्वतगुहायां सुप्ता-
ऽजगरेण जगसे । तथापि समाधिना मृत्वेशानदेवलोके देवोऽभूत् । ततश्च्युत्वा विशल्या भूता । लक्ष्मणस्य महिष्यसौ । इति लक्ष्म-
णविशल्यापट्टराश्योः पूर्वभवकथा ॥

योऽभूद् गुणवतीभ्राता नाम्ना गुणधरः स तु । भवं भ्रान्त्वाऽभवद्राजपुत्रः कुण्डलमण्डितः ॥९९॥

आवक्तव्यं पालयित्वा चिराय च विपद्य सः । सीतासोदर एषोऽभूद् भामण्डलनरेश्वरः ॥१००॥

इतोऽभूतां च काकन्यां वामदेवद्विजन्मनः । श्यामलाकुक्षिजौ पुत्रौ वसुनन्दसुनन्दनौ ॥११॥

एकदा तयोर्महे मासोपवासी कश्चिन्मुनिः ममायौ । ताभ्यां वसुनन्दसुनन्दाभ्यां प्रतिलाभितः । मृत्वा तदानर्धेणोत्तरकुरुपु-
द्गवपि आतरो जातौ । ततोऽपि मृत्वाऽऽयुःपर्यन्ते सौधमे देवौ जातौ । ततोऽपि च्युत्वा काकन्यां नगर्यां रतिवर्धनभूपतेः सुदर्शना-
पट्टराज्ञीकुत्सुद्रवौ पुत्रौ जातौ प्रियङ्करशुभंकरनामानौ । तत्र पित्रापि तं राज्यं भुक्त्वा दीक्षां लात्वा बहूनि तपांसि तप्त्वाऽऽयुःपर्य-

न्तेज्जगनेन मृत्वा ग्रैवेयके देवौ भूत्वा युवां लवणाङ्कुशौ जातौ ।

सुदर्शना तपोः पूर्वंभवमाता भवं चिरम् । भ्रान्तवाऽभूदेष सिद्धार्थोऽध्यापको रामपुत्रयोः ॥२॥

एवं जयभूषणमुनिमचनं श्रुत्वा बहवो लोकाः सवेगमापन्नाः । तदैव कृतान्तवदनो रामसेनानीः प्राव्रजत् । अथ श्रीराम उत्थाय

सीतासमीपं गत्वा चेतस्येवं चिन्तयामास—

असौ शिरीषमृद्वङ्गी राजपुत्री मम प्रिया । सीता शीतातपक्लेशं कथं नाम सहिष्यते ॥३॥

इदं संयमभार च सर्वभारातिशायिनम् । उद्वक्ष्यति कथं नाम हृदयेनापि दुर्वहम् ॥४॥

यद्वा सतीव्रतं यस्या न भंक्तुं रावणोऽप्यलम् । सा निर्व्यूढप्रतिज्ञैवं भाविनी संयमेऽपि हि ॥५॥

एवं विचार्य श्रीरामचन्द्रः सीतां बबन्दे । तथाऽन्येऽपि राजानो लक्ष्मणप्रमुखाः सीतां वन्दित्वा पुनः पुनः प्रशशंसुः । सर्वेऽपि सीतां नत्वाऽयोध्यां पुरीं ययुः । सीता तथा कृतान्तवदनो मुनिश्च द्वावप्युग्रं तपस्तेपाते । एवंविधमुग्रं तपस्तप्त्वा कृतान्तवदनो मृत्वा ब्रह्मलोकं ययौ । सीताऽपि षष्ठि वर्षाणि विविधं तपस्तपैकमासमनशनं कृत्वाऽन्ते मृत्वा द्वाविंशतिसगरायुःस्थित्याऽच्युतेन्द्रत्वेनोत्पन्ना ।

इतथ वैतादये शैले काञ्चनपुरे नगरे कनकस्थो नाम विद्याधरेन्द्रोऽस्ति । तस्य राज्ञो द्वे कन्ये अभूताम् । एका मन्दकिनी, द्वितीया चन्द्रमुखी । पित्रा तयोः स्वयंवरः कृतः । तस्मिन्स्वयंवरदेशेके राजानः समाहूताः । तथा रामलक्ष्मणादयः । तथा रामचन्द्रस्य पुत्रौ लवाङ्कुशवप्याकारितौ । तथा लक्ष्मणपुत्रा अप्याकारिताः सन्ति । श्रीधरादिकं सार्धं द्विशतं लक्ष्मणपुत्राणां समागतम् । सर्वे

राजान उचेषु मञ्चेपु स्थिताः शुशुभिरे । तावत्सुखासनासीने द्वे अपि कुमारिके समागते तस्मिन्स्वयंवरे । मन्दाकिन्या लवो वने,
चन्द्रमुख्याङ्कुशो वने । द्वाभ्यां कन्यकाभ्यां लवाङ्कुशौ वृत्तौ दृष्ट्वा लक्ष्मणपुत्राणां सार्धं द्विशतं मत्सरतो लवाङ्कुशौ हन्तुं दधावे ।
तावता तयोः प्रधानेनोक्तम्-भो कुमाराः ! यथा रामलक्ष्मणयोर्न मेदस्तथा युष्माकममीपां च न मेदः । यूयं किमर्थं युध्यध्वे,
युवयोर्युद्धं न युक्तमेवं उच्यते सर्वेऽपि युद्धाचिपिद्धाः । ते लक्ष्मणपुत्रा लज्जिताः स्वं निनिन्दुः । ते सर्वेऽपि संवेगमापन्नाः पित्राऽनु-
ज्ञाता महाबलमुनिपादान्ते व्रतं जगृहुः । अथ तौ लवणाङ्कुशौ कृतोद्वाहौ सीरीशङ्गिभ्यां सहायोध्यां पुरीमियतुः ।

इतश्चैकस्मिन्दिने हर्म्यमूर्ध्नि स्थितो भामण्डलश्चिन्तयति-मया श्रेणिद्वयस्य राज्यं कृतं तथा मयाऽनेके विद्याधराजानो वशी-
कृताः । अथ दीक्षादानेनात्मानं वशीकरोमि तदा वरम् । किमन्यैर्दमितैः । यतः—

त्वरकरहतुरयवसभा मत्तगयंदावि तामदम्मंती । इक्को नवरि न दम्मइ निरंकुसो अप्पणो अप्पा ॥६॥

वर मे अप्पा दंतो संजमेणतवेण य । माहंवरेहिं दम्मतो यंधणेहिं वहेहिअ ॥७॥

अप्पावेव दमेयव्वो अप्पाहु खल्ल दुइमो । अप्पा दंतो सुही होइ अस्सिलोए परत्थय ॥८॥

एवं भावनां भावयतो भामण्डलस्य मूर्ध्न्याक्राशतो विद्युत्पात । विद्युत्पातेन मृत्वा देवकुक्षेत्रे युग्मत्वेनोत्पन्नः ।

इतश्च हनुमान् चित्रपूर्णमास्यां चैत्यवन्दनहेतवे मेरुपर्वतं गतः । तन्मेरुपर्वते मार्गे सूर्यमस्तमृतमवेक्ष्य विचिन्तयति-धिग-
शाश्वतं सुखं यतः—

धि धि धि संसारे देवामरिउण जन्ति रि होई । मरिउण रायराया परिपव्वई नरयजालाए ॥९॥

सा नत्थि कला तं नत्थि ओसहं तं नत्थि किंपि विद्वाणम् । जेण धरिज्झई काया खल्लन्ति काल सप्पेण ॥१०॥
जस्सत्थि मच्चुणा सक्कं जम्म अत्थि पलायणं । जो जाणि न मरिस्सामि सो हु कंखे सुहे सिया ॥११॥
इत्यादि चिन्तयन्वैराग्यमापन्नो हनुमान्गृह आगत्य खसुते राज्यं न्यस्य धर्मरत्नाचार्यसमीपे स्वयं परिग्रज्यामुपाददे । तमनु-
मापे मत्त व्रतानि राशौ प्रायजन् । हनुमत्पत्न्यो राश्यः सुज्येष्ठाद्या आर्यालक्ष्मीवतीपार्श्वे दीक्षां लात्वा तपस्तेपुः । हनुमान्मुनिरपि
वीत्र तपस्तरा ध्यानानलेन क्रमात् कर्मणि निर्दोषा शैलेपीं प्राप्याव्ययं पदं जगाम ।

ततः श्रीगणपन्त्रो हनुमन्तं प्रव्रजितं तथा मोक्षं गतं च श्रुत्वा चिन्तयति—घन्य एष हनुमान् । यो दीक्षां लात्वा मोक्षं गतः ।
पुनराग्रेण चिन्तितमहो ! ईदृशा भोगा, ईदृशे राज्यं कथं त्यक्तम् ? ईदृशानि सौख्यानि किं त्यक्तानि ? एवं संयमवैषम्यं यावता
चिन्तयति तावत्सौधमेण ज्ञानं प्रयुक्तम् । रामः संयमवैषम्यं चिन्त्यमानो हृष्टः । तावतेन्द्रेण सभामध्ये सर्वदेवसमक्षं प्रोक्तम्—यथा—
रामद्वारमदेहोऽपि यद्द्रुमं हसति स्वयम् । सौख्यं विषयसम्भूतं प्रत्युतैष प्रशंसति ॥१२॥

अथराजनयो रामलक्ष्मणयोः कोऽपि स्नेहोऽत्यन्तदुस्त्यजः । ईदृशः स्नेहः कस्यापि नास्ति । अतः संसारोऽपि दुस्त्यजः ।
तदन्वनमश्चर्यामनो दो देवो वीरुमास्नेहरीक्षाकरणार्थं तत्राऽप्योघ्यायां लक्ष्मणस्य निकेतन उपेयतुः । तौ देवौ मायया लक्ष्मणस्य
राममननलक्ष्मणं परुणस्यं सर्वान्तःपुरासीणामाक्रन्दं दर्शयामासतुः । यथा—

हा पद्म ! पद्मनगन ! पन्धुपद्मदिवाकर ! । अकाण्डमृत्युः कोऽयं ते चिम्बस्यापि भयंकरः ॥१३॥

एयं च रुदती वक्षांस्याग्राना मुक्तकुन्तलाः । अन्तःपुरवधूः प्रक्षय विपण्णो लक्ष्मणोऽवदत् ॥१४॥

ममासौ किं मृतो भ्राता जीवितस्यापि जीवितम् । पिशुनेन कृतान्तेन किं कृतं छलघातिना ॥१५॥

एवं च आपमाणस्य वचसा सह जीवितम् । सौमित्रेन्निर्ययौ कर्मविपाको दुरतिक्रमः ॥१६॥

रयणस्तंभमयष्टभ्य स्थितः सिंहासनेऽपि हि । सोऽय प्रसारिताक्षो ऽस्थालेप्यमूर्तिरिवाक्रियः ॥१७॥

लक्ष्मणं मृतं दृष्ट्वा तौ सुरौ विपण्णौ मिथो जजल्पतुः ! अहो ! आवाभ्यां किमकार्यं कृतं येन विश्वाधारो विश्ववत्सलो महा-
पुरुषो हतः । इति तौ सुरावात्मानं निन्दन्तौ स्वं कल्पं जगमतुः । अथ लक्ष्मणं मृतं दृष्ट्वा सर्वा लक्ष्मणपत्न्यः सपरिवारा विलुल-
ङ्गन्तलाघक्रन्दुः । तदाक्रन्दमाकर्ण्य तत्र श्रीरामः समाययौ, उवाच च-भो युष्माभिरविचार्यामङ्गलं किमारब्धम् । एषोऽहं जीवंस्ति-
ष्ठामि, एष ममानुजोऽपि जीवति को वक्तव्यं मृतः । य एनं मृतं वदित्यति तमनेन खड्गेन हनिष्यामि । एवमुक्त्वा ताः सर्वा अन्तः-
पुर्यो मौनं कारिताः । पुना राम उवाच हे वान्यव ! लक्ष्मण ! तव किं वाधते, त्वं किं मौनमाधाय स्थितोऽसि, इत्युक्त्वा रामो
वेद्यान् ज्योतिषिकानप्याजृहयत् । मन्त्राणां तन्त्राणां च प्रतिक्रियां कारयामास । परं नैकोऽप्युपचारो लगति, अभव्ये गुरुवचनवत् ।
मन्त्रतन्त्राणां वैकल्ये श्रीरामचन्द्रो मूच्छो प्राप । कथंचिच्छुब्धसंज्ञः श्रीराम उच्चैःस्वरं विललाप । अथ ते विभीषणश्चमूयश्रीवाधाः
श्रीरामसेरका हा हताः स्मेति भाषिणो विमुक्तकण्ठं रुरुदुः । कौशल्ययाद्या मातरो विशल्याद्याः पत्न्यो भूयो भूयो मूच्छो गत्वा
करुणस्वरं चक्रन्दुः । तदा प्रतिमार्गं प्रतिगृहं प्रत्यदुं विना शोकमन्यत्किमपि नामवत् । शोकस्य राजधानीय, दुःखस्य माण्डा-
गारमिव तस्मिन्समये ता नगरी दृश्यभूत् । अथ रामपुत्रौ लञ्छादुग्री कनीयस्तातमृत्युना सम्प्राप्तविराग्यौ भवद्भ्रीतो च श्रीराममूचाते-
हे राज ! त्वं पश्य लक्ष्मणो लघुनातोऽरुस्मान्मरणं प्राप्तस्तर्हि का जीवितव्याशाऽन्येषामस्मादद्यां प्राणिनाम् । अतोस्माकमनुमन्यस्व,

यथा दीक्षाङ्गीक्रियते । कनीयस्तातरहितानामस्माकं गृहे स्थातुं न युक्तम् । इत्युक्त्वा तौ द्वावपि श्रीरामं नत्वाऽमृतघोषमुनिपादान्त
उभावपि दीक्षां जगृहतुः । क्रमादीक्षां परिपाल्य शिवमीयतुः । श्रीरामो आतृचिपत्न्या पुत्रवियोगाच्च भूयो भूयो मुमुन्ध । लक्ष्मणमेव
जगाद च-मया तव काचिदवमानना न कृतास्ति, तर्हि त्वमीदृशं मौनमालम्ब्य कथं स्थितोऽस्ति । एवमुन्मत्तभाषिणं श्रीरामं प्रत्येत्य
विभीषणाद्याः सेवका गद्गदस्वरं जगदुः—

धीरेष्वपि हि धीरस्त्वं धीरो धीरेष्विव प्रभो ! । लज्जाकरमिदं तस्मादधैर्यं मुञ्च सम्प्रति ॥१८॥

लोकप्रसिद्धमधुना सोमित्रेरौर्ध्वदेहिकम् । अङ्गसंस्कारपूर्वं हि कर्तव्यं समयोचितम् ॥१९॥

एवं श्रुत्वा श्रीरामः कुपितस्तान्प्रत्येवं वभाषे-भो खलाः । मे भ्राता किं मृतोऽस्ति ? मे भ्राता जीवन्नस्ति । परं समोपरि कुपि-
तत्वात्र वक्ति । इत्युक्त्वा रामो लक्ष्मणं वभाषे-हे दान्धव ! त्वं किं मां खेदयसि ? एकवारं ब्रूहि यथा दुर्जनानां प्रवेशो
न भवति । इत्युक्त्वा राघवस्तमंसे आरोप्यान्यत्र स्नानगृहे नीत्वा निर्मलजलेनास्नपयत् । ततो लक्ष्मणं चन्दनैर्विलिलेप । ततो
दिव्यमोजनैर्भाजनं पूरयित्वा स्वहस्तेन पुरतो शुभोच । कदाचिदुत्सङ्गे करोति, कदाचिच्छय्यायां शाययति, कदाचिद्भोज्य-
मास्ये प्रक्षिपति, कदाचित् जलं पाययति, कदाचिच्छिरसि छत्रं विभर्ति, कदाचिच्चाभैर्वीजयति, कदाचिद्भ्रामो नृत्यं करोति,
कदाचिद्वायति, कदाचिच्छुद्धमणं स्कन्ध आरोप्य परिभ्रमतीत्यादिचेष्टां कुर्वाणाय रामस्य पण्मासा व्यतिक्रान्ताः । एवंविधं
श्रीरामं दृष्टेन्द्रजित्सुन्दरयोः धनवोऽन्येऽपि विद्विपत्स्वेवरा रामं जिघांसवोऽभ्येयुः । तथाऽयोष्णां च हरुधुः, । सुप्तसिंहं व्याधा
॥ रामोऽपि लक्ष्मणमासने निधाय वजावर्त्तं घनुरास्फालपन्निघाघान् हन्तुं दधावे । तदा चासनकम्पेन देवैः साधे माहे-

न्द्रदेवलोकासदायुदेव आययौ । तेनाऽऽगत्य रामचिद्विषो विद्याधरा भृशंस्तज्जिताः स्वस्थानं गताः । भीता लज्जिताश्च ते विद्याधराः संवेगमापन्ना दीक्षां जगृहुः । ततो जटायुरमरः श्रीरामप्रतिबोधार्थं पुरुषरूपं कृत्वा शुष्कं वनं सिपेच । तथा दृष्ट्वा पद्मिनीं रोपयामास । तथा बालुकास्तैलार्थं पर्यशीलयत् । तद्दृष्ट्वा रामेणोक्तम्-भो मूर्ख ! शुष्कस्तरुः क्वापि पुष्प्यति ? तेनोक्तम्-यदि तव आता जीविव्यति तदा शुष्कतरुरपि पुष्प्यति । इत्यादि सर्वत्राऽपि ज्ञेयम् । पुनस्तेन पुरुषेणोक्तम्-यदित्वमेवं वेत्सि दृष्ट्वा पद्मिनी न भवति, बालुकासु पीलितासु तैलं न भवति, निरसो वृक्षः सिन्यमानोऽपि सरसो न भवति तथा मृतः कोऽपि पुमान्सञ्जो न भवति, इति किं न वेत्सि ? यतस्त्यमतिनिपुणोऽपि स्वस्कन्धे मृतकं वहसि । रामेणोक्तम्-भो ! त्वं किममङ्गलं आपसे मदृष्टितो दूरं याहि ।

अथ कृतान्तवदनो देवस्तद्रोषार्थं रामसमीपमुपाययौ । पुरुषरूपं कृत्वा स्त्रीमृतकं स्कन्धे निधाय रामाग्रे समाययौ । राम उवाच-भो पुमन् ! स्त्रीमृतकं स्कन्धे किं वहसि ? तेनोक्तं-भो महापुमन् ! स्वयं स्कन्धस्थितं मृतकं न वेत्सि, परं मम स्कन्धे स्थितां भार्यां मृतां जानासि । अहो ! मौढ्यमित्यादियुक्तिभिर्बोध्यमानो रामो दृष्ट्यौ-किमेतत्सत्यं ? लक्ष्मणो मृतः ? पुनरामेण लक्ष्मणमुखं विलोकितम्, मृतकं दृष्टम्, तदा श्रीरामः षण्मासपर्यन्ते सावधानोऽभवत् । प्रकृतिमापन्नो हाहा लक्ष्मणो मृत एवं प्रतिबुद्धः । ततः श्रीरामो राजलोकरूप-रित्यौ लक्ष्मणशरीरस्य चन्दनादिभिरग्निसंस्कारं चकार । उभावपि देवौ जटायुकृतान्तवदनौ निजं स्थानं जग्मतुः । ततः श्रीरामो दीक्षां गृहीतुकामो शत्रुघ्नं प्रति राज्यदानायादिशत् । शत्रुघ्नो वभापे-हे चान्द्रव ! यदि त्वं दीक्षां प्रतिपत्स्ये तदाऽहमपि त्वया सह दीक्षामादास्ये । अहं राज्येन किं करोमि ? यथा मर्कटो नालिकेरेण किं करोति, वानरो मुक्तावल्या, विषयास्त्री कङ्कणेन, वणिक् स्वप्नेन, चधिरो वीणया, दरिद्रो लीलया, दिगम्बरो दुक्कलेन, मुनिरामरणेन, मूर्खः पुस्तकेन, पापी सुकृतेन, अन्धोऽञ्जनेन, पण्डो दयितया, दुर्जन उपकारेण,

शास्त्रः कमलेन, ग्रामीणः पण्डितगोष्ठ्या, रजकः क्षुण्णकग्रामेण, माक्षिका यक्षकदर्मेन, कापुरुषः सद्ग्रामेण, पण्याङ्गना निर्धनेन, गतवयाः शृङ्गारेण तथाऽहं राज्येन किं करोमि । ततः श्रीरामो लवपुत्रायानङ्गदेवाय राज्यं ददौ । स्वयं मोक्षार्थसाधनाय मुनिसुव्रत-स्वामिवंशे श्रीसुव्रतमहामुनेः समीपेऽगमत् । तत्र शत्रुघ्नसुग्रीवविभीषणप्रभृतिभिरन्यैश्च राजभिः परिश्रुतः श्रीरामचन्द्रो देशनाश्रवणार्थं वन्दित्वोपविष्टः । मुनिनाऽपि देशना दत्ता । देशनां श्रुत्वा पोद्बशसहस्रैर्महीनायैः सार्धं श्रीरामो दीक्षां ललौ । तथा श्रीरामेण सार्धम् सप्तत्रिंशत्सहस्राणि वरयोपितः प्राव्रजन् । एवं श्रीरामेण सार्धं त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि राजराश्यः प्रव्रज्यां जगृहुः । यथा—

पष्ठयन्वीं गुरुपादान्ते चिविधाभिन्नहोद्यतः । तेपे तपांसि रामपिः पूर्वाङ्गश्रुतभावितः ॥२०॥

अथ रामः प्रच्छन्नैकचिह्नारो गुर्वनुज्ञया । एकाकी प्रययौ निर्भीरटव्यां गिरिकन्दरे ॥२१॥

यस्मिन्दिने गुर्वनुज्ञैकाकित्वविहारं प्रयत्नवांस्तस्यामेव रात्रौ श्रीराममहामुनेस्त्वधिवानं समुदयद्यत । किंभूतस्य श्रीरामस्य, ध्यानलुपः । तेनावधिज्ञानेन चतुर्दशरज्जुप्रमितं क्षेत्रं फरतलामलकवत्पश्यति । तत्र तुर्यनरके लक्ष्मणं स्वकर्मणा देवैः पीडयमानमपश्यत् । यतः—

पश्यंश्चतुर्दशरज्जुप्रमं विश्वं करस्थवत् । देवाभ्यां हृतमज्ञासीत् गतं च नरकेऽनुजम् ॥२२॥

तदा श्रीरामभट्टारकक्षेत्रसीदं चिन्तयामास—अहं पूर्वजन्मनि घनदत्ताभिघोऽसवम् । एष लक्ष्मणः पूर्वभवे वसुदत्ताभिघानो ममानुजोऽभूत् । तस्मिन्जन्मन्यकृतपुण्यौ मरणं प्राप्य भवं आन्त्वाऽस्मिन्भवे वसुदत्तजीवोऽपि ममानुजो लक्ष्मणनामाऽभूत् । तत्र कौमारत्वे शतवर्षाणि मुधा जग्मुः । घर्माभावात् शतत्रयं मण्डलित्वे वर्षाणि जग्मुः । चत्वारिंशद्वर्षाणि दिग्विजये मुधा जग्मुः । सार्धे-

कादशसहस्राष्टपट्टि च राज्ये मुधा जग्मुः । सर्वमपि द्वादशवर्षसहस्रं लक्ष्मणायुरकुतर्धमत्वान्मुधाऽगमत् । तेन हेतुना चतुर्थ-
नरके गतः ।

अयं राममहामुनिश्चिन्तयति-देवयोर्न कोऽपि दीपः । ईदृगेव हि कर्मणां विपाको भवति । एवं चिन्तयित्वा श्रीराममहामुनिः
कर्मविच्छेदकृतेऽधिकोद्यतमनाः समभवत् । कथं भूतो मुनिः-निर्ममः, कर्मोन्मूलनतत्परः, समाधिनिष्ठश्च । अथैकस्मिन्दिने श्रीराम-
महामुनिः पट्टोपवासान्ते पारणकृते युगमात्रदत्तदृष्टिः सञ्चरन्त्यन्दस्थले नगरे प्राविशत् । तं महामुनिमागच्छन्तं दृष्ट्वा तद्रूपमोहितो
लोको मनसि चिन्तयति-अहो ! अम्बरादवतीर्णोऽयं किं चन्द्रः ? न हि, स तु कलङ्की वर्तते, अयन्तु निष्कलङ्को दृश्यते । तर्हि किं-
दूर्यः ? न हि, स तु तीक्ष्णाशुर्वर्तते, अयं शीतोऽशुर्वर्तते । तर्हि किमिन्द्रः ? न हि स तु सहस्राधो वर्तते, अयं तु नेत्रद्वयसंयुक्तो
दृश्यते । तर्हि किं कामो वर्तते ? न हि स तु अनङ्गवान्, अयन्तु अंगवान् दृश्यते । इत्यादि विकल्पैर्वीक्ष्यमाणः श्रीराममहामुनिर्वि-
हरति । प्रनुरसंमदाः पौराः संश्रुत्वाः समाययुः । तस्य महामुनेर्दिक्षादानाय नार्यः स्वस्वगृहद्वारे विचित्रमोज्यपूर्णानि भाजनानि
पुरो दधुः । तस्मिन्नगरे तस्मिन्ममये श्रीवल्लभद्रमुनिसमागमनोद्भवमहोत्सवान्महान्कोलाहलो बभूव । तेन कोलाहलेन गजवरा आ-
लानस्तम्भानुन्मूल्योन्मत्ता इव नगरे भृशं वज्रमुः । इया उत्स्नीर्णा बभूवुः । तेन श्रीराममहामुनिः पौरलोकद्वौकृतमाहारमशुद्धत्वादाने
पणीपराच नाग्रहीत् । ततो राममुनिः प्रतिनन्दीराजवेश्मन्यगात् । तत्र प्रतिनन्दी उज्जिततर्धेणादारेण भक्त्यानेन तं बलदेवमहा-
मुनिं प्रत्यलामयत् । तत्र पञ्चदिव्यानि जातानि । यतः—

तदियं गंधोदयपुष्पकामं दिव्वा तर्हि वसुधाराय उद्धा । पश्यामुदुभिओ सुरेहि आगासे अहो दाण च युद्धं ॥

अमरैचिदये तत्र वसुधारादिपञ्चकम् । भगवान् रामभद्रोऽपि तदरण्यं ययौ पुनः ॥२४॥

श्रीराममुनिना चिन्तितम्-माऽभूद्भूयो नगरक्षोभः । इति विचार्यत्रैवारण्ये यदा भिक्षा लप्स्यते तदानीं मया पारणकदिने पारणं कार्यमित्यभिग्रहं गृहीत्वा श्रीराममुनिविधिष्वपि तपस्तप्यमानः समाधिमापन्नः प्रतिमाधरो वनं विचचार ।

एकस्मिन्दिने प्रतिनन्दीनरेश्वरो विपरीतायेन द्वियमाणस्तस्मिन्वने समागतः यत्र वने श्रीराममहासुनिर्वर्तते । ततः प्रतिनन्दी नरेश्वरस्यानुपदं राजसैन्यं समागतम् । सैन्यैस्तत्र शिनिर न्यस्तम् । तच्छिबिरे प्रतिनन्दी समागतः । तत्र राजा त्वानं कृतवान् सपरि-
च्छदो बुभुजे च । भोजनानंतरं पर्यङ्कोपरिस्थितो गान्धर्वैर्गीयमानयथाः सुखमनुवभूवे । इतश्च श्रीराममुनिर्महासुनिः मासक्षपणपारणे पारणेच्छया यत्र प्रतिनन्दी राजाऽस्ति तत्राऽजगाम । स प्रतिनन्दी राट् राममहासुनिं दृष्ट्वा रोमाञ्चितशरीरो दानभूषणपञ्चकेन सहितं प्रासुरैरणीयान्नपानादिभिः प्रत्यलाभयत् । दानभूषणपञ्चकं यथा—

आनंदाश्चरूपि रोमाञ्चो बहुमानं प्रियं वचः । किञ्चानुमोदनापात्रं दानभूषणपञ्चकम् ॥२५॥

तत्र तदैव पञ्चदिव्यानि देवैः कृतानि । रामपिर्भोजनानन्तरं तस्य राज्ञोऽग्रे देशनां चक्रे । सोऽपि प्रतिनन्दी राट् मुनिपतेर्देशनां श्रुत्वा सम्पत्तद्वादशतघारमो वभूव । ततः प्रभृति श्रीरामस्तत्रैव वने देवदेवीभिर्गीयमानयथास्तस्थौ । कदाचिन्मासान्ते कदाचित्पक्षान्ते एवं द्वित्रिचतुर्मासपर्यन्ते रामपिः पारणकं चक्रे । कदाचित्पर्यङ्के तस्थौ, कदाचित्प्रतिलम्बितभुजः, कदाचिदुत्कटिकासने, कदाचिदर्घ्यवाहुः कदाचित्पादाङ्गुष्ठस्यः, कदाचित्पाणिस्थेति नानासनो ध्यानी भौनी च दुस्त्वपं तपस्तेपे । एकस्मिन्समये श्रीराम-
महासुनिः पृथिव्यां विहरन्कोटिशिलां शिलो ययौ, या शिला लक्ष्मणेन पूर्वं विद्याधरसमक्षं सुजाभ्यामुद्धृता । श्रीराममहासुनिस्तां

शिलाभ्यास क्षपकश्रेणिमाश्रितः । निशायां प्रतिमाधरः शुक्लध्यानान्तरं भेजे । तदावधिज्ञानेन ज्ञात्वा सीतेन्द्रश्चिन्तयति-अहं श्री-
राममहाशुनिमनुकूलरूपसर्गैः क्षपकश्रेणिवर्तिनमप्युपद्रवं करोमि, यथाऽयं महाशुनिर्मममित्रं भवेत् । इति सञ्चिन्त्य सीतेन्द्रः साध्वी-
रूपं विधाय विद्याधरकुमारिकाभिः परिवृता श्रीरामशुनिसमीपं समाययौ । तत्राऽगत्य प्रथमं वसन्तर्तुविभूषितं महोद्यानं विचक्रे ।

चूतचम्पक कङ्केह्निपाटलायकुलादयः । दधुः सचोऽपि पुष्पाणि नव्यास्त्राणि मनोभुवः ॥२६॥

शुरुज फोकिलकुलं वयौ च मलयानिलः । रणन्तो ब्रमरा ब्रमुः कुसुमामोदमोदिनः ॥२७॥

सीतारूपं च सीतेन्द्रो चिह्नित्य स्त्रीजनानपि । ऊचे प्रिय ! प्रिया तेऽस्मि सीतेह् ससुपस्थिता ॥२८॥

रक्तं त्यक्त्वा तवानीं त्वामहं पण्डितमामिनी । प्राव्रजं नाथ ! पश्चाच्च पश्चात्तापो ममाऽह्यभूत् ॥२९॥

तथा च स्त्वामिन् ! एताः सानुरागा विद्यार्थयस्तव पाणिग्रहणं कर्तुं कामा विवृण्वन्ति-स्त्वामिन् ! अस्माकं पाणिग्रहणं कुर्विति ।
पुनः सीता प्रोचे-अहमपि तदादेशात्तपसां त्यजामि, एव यावत्सीता प्रोचे, तावता विद्यार्थः स्मरोस्त्रीवनमेतद्विषयं विविधं
सङ्गीतं चक्रुः । परं श्रीराममहाशुनिः सीतेन्द्रवचनैस्तेन सङ्गीतयेन वसन्तेन च व्यानाञ्च चलिताः, तथा तस्य महाशुनेर्मनःसंय-
माच्च चचाल ।

माघस्य शुक्लद्वादश्यां तदा यामेऽन्तिमे निशि । उदपगत रामपैः केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥३०॥

रामस्य केवलज्ञानमहिमानं सभक्तिकः । सीतेन्द्रो नाक्रिनोऽन्ये च चिदधुर्विधिपूर्वकम् ॥३१॥

दिव्यस्वर्णभुजासीनो दिव्यचामरराजितः । दिव्यातपत्रवात्रामो विदधे घर्मदेवानाम् ॥३२॥

देहे द्रव्ये कुटुम्बे च सर्वसंसारिणां रतिः । जिने जिनमते संघे पुनर्धर्माधिकारिणाम् ॥३३॥
 संवृज्जह किं न वृज्जह संयोही खलु तेच दुल्लहा । नो ह्र वणमंति राइओ नो सुलहं पुणराविज्जिचिअं ॥३४॥
 इत्यादिदेशनां श्रीराममहाप्रतिष्ठाप्यत्वा देशनान्ते सीतेन्द्रः धामयित्वा लक्ष्मणरावणगतिं पृष्टवान् । ततः श्रीराममहामुनिर-
 भ्यधात्-धृत्यतां मो सीतेन्द्र ! अधुना चतुर्थं नरके शम्भूको दशाननः लक्ष्मणश्रेति । यतः-कर्मधीना हि देहिनां गतयः । तत्र नरके
 नरकायुधानुभूय विजयापुर्यां तौ दशाननलक्ष्मणौ प्राग्विदेहे विजयावत्यां नगयो सुनन्दरादरोहिणीपुत्रौ जिनदाससुदर्शननामानौ
 श्रावकौ भविष्यतः, अर्हद्धर्मं च पालयिष्यतः । ततो विपद्य सौधर्मे त्रिदशौ भविष्यतः । ततोऽपि न्युत्वा विजया पुर्यां श्रावकौ भाविनौ ।
 ततोऽपि मृत्वा हरिवर्षक्षेत्रे पुरुषौ भविष्यतः । ततस्तौ द्वावपि मृत्वा देवलोकं गमिष्यतः । ततश्च्युत्वा विजयापुर्यां जयकान्तजयप्र-
 भनामानौ कुमारवार्तराहलक्ष्मण्योस्तौ कुमारौ भविष्यतः । जिनोक्तं संयमं तत्र पालयित्वा मृत्वा च लान्तके कल्प उभावपि देवौ भवि-
 ष्यतः । तदा स्वमन्युतदेवलोकान्च्युत्वाऽनैव भारते सर्वतन्मतिनिष्ठा चक्रवर्ती भविष्यसि । अथ तौ लान्तकाच्युत्वेन्द्रापुयमेधरया-
 भिधानौ एत पुरौ भविष्यतः । ततस्त्वं चक्रवर्ती राज्यं परिपाल्य संयमं लात्वा तीव्रं तपस्तप्त्वा वैजयन्ते विमाने प्रजिष्यसि ।
 इन्द्रापुत्रः स तु जीवो रावणस्य भवन्नयम् । शुभं भ्रान्तवा तीर्थकरगोत्रकर्मर्जियिष्यति ॥३५॥

ततो रावणजीवः स तीर्थनाथो भविष्यति । वैजयन्ताच्युतस्तस्य भाषी गणधरो भवान् ॥३६॥

ततो द्वावपि सीतारावणजीवौ मोक्षं यास्यतः । लक्ष्मणस्य जीवो भवत्सुनुमेधरयः प्रप्रजिष्यति । प्रव्रज्यां पालयित्वा देवो भवि-
 ष्यति । ततश्च्युत्वा लक्ष्मणजीवो पुष्करवल्लीपे प्राग्विदेहे रत्नचित्रायां नगयां जयनामा चक्रवर्ती भविष्यति । चक्रवर्तिश्रियं भुत्वा

परित्रय्यां लात्वा क्रमेण च तीर्थनाथो भविता, निर्वाणं च प्रपत्यते । श्रीराममहाशुनिमुखात्सीतेन्द्रो रावणलक्ष्मणचरित्रं श्रुत्वा श्रीराममुनिं प्रणम्य प्राक्स्नेहवशतो यत्र लक्ष्मणस्तत्र ययौ । तत्र शम्भूकरावणौ सिंहादिरूपं विकृत्य लक्ष्मणेन सह संग्रामं क्रियमाणौ ददर्श । तथा परमाधार्मिकाः क्रुद्धास्तानमिकुण्डेषु न्ययुः । ततस्ते त्रयोऽपि दहमाना गलिताङ्गका लुच्चै रटन्तो दृढशिरे । सीतेन्द्रेण चिन्तितम्-आः कर्मणां विपाकः । इत्यादिकं तेषां बहुदुःखं श्रेष्ठ्य परमाधार्मिकसुरेभ्यः प्रोक्तम्-किं रे एतान्महापुरुषान्दुःखं ददध्वे ? तैरुक्तम्-अस्माभिर्दुःखं न दीयते, तथापि क्षेत्रवेदनादिदुःखं परस्परकृतं च दुःखं न याति पूर्वकर्मवशतः । ततः सीतेन्द्रो रावणलक्ष्मणौ युद्धं कुर्याणौ हृष्टोवाच-भो किमर्थं युध्येथे ? अथ पूर्ववैरं विमुञ्चतम् । युवाभ्यां पूर्वभवे तत्पापं कृतं येन पापेन नरक उत्पन्नौ, अद्यापि पूर्ववैरं किं न मुञ्चतम् ? एवमुक्त्वा तौ रामलक्ष्मणौ युद्धाभिचार्य सन्तोषितौ । तथा रामकेवलिनः ख्याताननयोरग्रेतनभ-वान्प्रतिषेधार्थं सीतेन्द्रोऽरुध्ययत्-तथा भो रावणलक्ष्मणौ ! युवां प्राग्जन्मोपाजितैः क्लृप्तकर्मभिर्नरकं प्रत्यपितौ सम्यक् सहेधाम् । युगयोर्दीर्घसंसारो नास्ति । एवमुक्त्वा तौ रावणलक्ष्मणजीवौ सन्तोषितौ ।

अथ तेषां सीतेन्द्रः कथयति-अहं त्रीनवीतो नरकात्सुरलोके देव्यामि, युष्माभिः काचिच्चिन्ता न विधेया, इत्युक्त्वा ते त्रयोऽपि स्वेन पाणिनोदधिरे । ततस्ते त्रयोऽपि द्वियमाणाः पारदवत्करतलात्कणशो भूत्वा पेतुः । भूयोऽपि मिलिताङ्गास्तानुदध्रे । पुनस्तथैव पेतुः । एवं द्विद्विवारान् कृत्वा सीतेन्द्रो विषण्णः, तदा ते प्रोचुः-हे सीतेन्द्र ! त्वमस्मान्मुञ्च, यतोऽस्माकमुद्विग्नयमाणानां महदुःखं जायते । यतः-

कृत्नकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥३७॥

पुनस्तैस्त्रिभिः प्रोक्तम्-त्वमस्मान्मुक्त्वा स्वस्थानं याहि । ततस्तांस्तथैवमुक्त्वा श्रीराममहाशुनिं नत्वा नन्दीश्वरेऽष्टादिकां कृत्वा सीतेन्द्रो देवः कुरुप्रदेशे भामण्डलराजजीवं प्रतिबोध्य ततः स्वयमच्युतदेवलोकं गतः ।

उत्पन्ने सति केवले स शरदां पञ्चाधिकां विंशतिं, मेदिन्यां भविकान्प्रबोध्य, भगवाञ्छ्रीरामभट्टारकः ।
आयुश्च व्यतिलङ्घ्य पञ्चदशचाब्दानां सहस्रान्कृती, शैलेयीं प्रतिपद्य शश्वत्सुखानन्दं प्रपेदे पदम् ॥३८॥

इति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारकश्रीहीरविजयसूरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसूरियौराज्ये षण्ढितदेवविजय-
गणिविरचिते गद्यबन्धे श्रीरामचरित्र श्रीरामनिर्वाणगमनो नाम दशमः सर्गः ॥

॥ समाप्तश्चेदं रामायणम् ॥

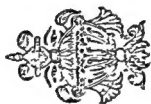
इदं रामायणं प्रायेण श्रीहेमाचार्यकृतरामायणमुपजीव्य मर्या कृतमिति संस्कृत भाष्यैव लिखितम् । सत्यपि प्राकृतपद्यबन्ध-
चरिते तथा सत्यपि संस्कृतपद्यबन्धचरिते मयाऽऽत्मविनोदार्थं कर्मक्षयार्थं गद्यबन्धेन कृतमिति ।
स्वस्ति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारक युगप्रधान श्रीविजयदानसूरिशिष्याचार्य-श्रीराजविजयसूरि-शिष्यषण्ढितदेवविजयगणिभिर्विर-
चितं समाप्तं चेदं रामायणम् । विक्रमसंवत्-१६५२ वर्षे आश्विनमासे कृष्णपक्षे दशम्यां तिथौ गुरुपुण्ययोगे श्रीमन्महत्सव्यां ज्येष्ठ-
स्थित्यां स्थितेन पं० श्रीदेवविजयेन श्रीमालपुरनगरे श्रीमदकन्वरराज्ये विरचितं रामायणम् ।

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्य ग्रन्थमानं विनिश्चितम् । सम्यग्गणनया ज्ञेयं श्लोकपञ्चसहस्रकम् ॥
यदक्षरपरित्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् । क्षन्तव्यं तद्विधैः सर्वं कस्य न स्खलना भवेत् ॥
अक्षरमत्ताहीनं जं चिअ पढियमाणेण । तं खमह मज्झसन्वं जिणवयण विणिग्गया वाणी ॥

श्रीवाचकाग्रसरधर्मसागरकमान्जभृगैर्वुधपद्मसागरैः ।

एतच्चरित्रं स्वधिया सुशोधितं वचस्विद्याच्यं भवतु श्रियांपदम् ॥

इति प्रशस्तिः ॥ शुभं भवतु ।

॥ श्रीरामायणं समाप्तम् ॥